

REGIO

Kisebbség, Politika, Társadalom

Hungarusok, példák és ellenpéldák

Kisebbségjogi helyzetképek:
Románia, Ukrajna, Szlovákia, Magyarország

Erdély a román történeti atlaszokban

Varró János életműve

A Beszédből világ c. kötet „zárolása”
és kiszabadítása

2009/2

REGIO

Kisebbség, Politika, Társadalom. 20. évfolyam, 2009. 2. szám

HUNGARUSOK

MISKOLCZY AMBRUS

- A „hungarus alternatíva”: példák és ellenpéldák.
(Fejes Jánostól Rummy Károly Györgyig) 3

KISEBBSÉGI HELYZETKÉPEK

BOGDÁN ANDREA – MOHACSEK MAGDOLNA

- A nemzeti kisebbségek problémakörében illetékes közintézmények
Romániában és a kisebbségi nyelvhasználat a közigazgatásban 47

TÓTH MIHÁLY – CSERNICKÓ ISTVÁN

- Az ukrajnai kisebbségi jogalkotás fejlődése és két részterülete:
a névhasználat és a politikai képviselet 69

TÓTH KÁROLY – PETŐCZ KÁLMÁN

- A kisebbségek nyelvhasználati és oktatási jogai Szlovákiában 108

DOBOS BALÁZS

- A nemzeti és etnikai kisebbségek hatékony közéleti részvétele
Magyarországon 125

SZEMLE

BEREZNAVY ANDRÁS

- Erdély történetének bemutatása 1920 és 2000 között kiadott
román történelmi atlaszokban 143

FILEP TAMÁS GUSZTÁV

- Arccal a falnak. Varró János életéről és életművéről 171

PAPP Z. ATTILA

- Beszédből – ideiglenesen „zárolt” – világ.
Kísérlet egy öntényfeltáró riportra 197

HUNGARUSOK

MISKOLCZY AMBRUS

A „hungarus alternatíva”: példák és ellenpéldák

(Fejes Jánostól Rummy Károly Györgyig)

A hungarus tudatot Berzeviczy Gergely alakította harcos politikai programmá, és úgy tüntette fel, mint valami alternatívát a nyelvi nacionalizmussal szemben, amikor a hivatalos latin nyelv mellett kardoskodott. Hol önálló Magyarországot tervezett, hol a Habsburg Birodalom egészét akarta hungarizálni a latin általánosság tételével. Kétségtelen azonban, hogy Berzeviczy nem állt teljesen egyedül nemzetek fölötti állampatriotizmusával, illetve államnacionalizmusával, hogy az ő 1817-es elméleti hitvallásának kifejezésével éljünk. A magyar nyelv hegemoniáját célzó törekvést sokan elítélték, sokan elzárkóztak tőle. Berzeviczynek voltak barátai és kvázi-eszmetársai, köztisztelőben álló egyéniségek, de ezek az értelmiségiek, lelkészek, tanárok társadalmi helyzetüknél fogva sem lehettek hozzá hasonló súlyú vagy nézeteiket hasonló eszmei-ideológiai távlatokba ágyazó gondolkodók. nem jelentkeztek, voltak. Mégis, milyen lehetett a tábora? Szekfű Gyula a maga módján meg is nevezte ezt a táborát, amikor úgy nyilatkozott, hogy Berzeviczy „a német kispolgári racionalizmushoz hasonlóan minden magyar specifikumot megvetett”. A német kispolgári racionalizmus kifejezés leértékelő, ami pedig a magyar specifikumot illeti, annak mércéje Széchenyi István „fajszeretete”, hiszen „Széchenyi kritizáló és reformszellemének egy szikrája lobogott benne, a nagy reformer fajszeretete nélkül”.¹ Azt nem emelte ki Szekfű, hogy Berzeviczy a maga módján, kritikájával és humanitarizmusával előkészítette Széchenyi fellépését. Amit Szekfű

¹ Szekfű: *Magyar történet*, V. 161.

kispolgári racionalizmusnak nevezett, a *Tudományos Gyűjtemény* Berzeviczy-nekrológia így jelenítette meg: „Karakterének legkitetszőbb vonása volt az, amit a németek Humanitátnek neveznek (nem lévén se a deák humanitásnak, sem a magyar emberségnek amazzal felérő értelme, kéntelen vagyok ama deákos ugyan, de egészen megnémetesedett szóval élni.) Ezen humanitásnak gyönyörű lelke, minden cselekedeteiben, s akárki, még ellenkezői iránt is való magaviseletében érezte bájoló erejét. Szeretete általölelte az egész emberi nemet, kinek-kinek örömet szolgált, a jónak diadalma a gonoszon, a világoasságé a homályon éltető, melegítő princípiuma volt szép életének.”²

Székfű leértékelésével szemben áll Csáky Móric nézete, amely szerint Berzeviczy eszmevilága valóságos kibontakozási lehetőséget jelez a Kazinczy által is képviselt magyar nacionalizmussal szemben.³ Az alternatíva: a hungarus felfogás vagy a magyar nacionalisták „irracionális érvelése”. Megvalósulási esélyeik hasonlóak voltak. A hungarus álláspont Széchenyi István híres akadémiai beszédében is kifejezésre jutott, amikor a nemzeti türelem mellett állt ki. Végül a magyar nacionalizmus győzött, de amikor ennek hívei „a »korszellemet«, az összeurópai nemzeti álláspontot és a középnemesség régi hagyományban gyökerező rendi-nemzeti önérvényesítő akaratát közös nevezőre hozták, úgy állították be a váltót a jövő számára, hogy az már a liberális mozgalom végét jelezte”.⁴ Ez múltunk egy fejezetének alapvetően új megjelenítése, és ma is aktuális. De vajon történelmileg hiteles-e? Reális-e ez az alternatíva? Forrásaink nem tesznek-e lehetővé más magyarázatot?

Először vizsgáljuk meg a hungarus kérdésre vonatkozó szakirodalom alaptéziseit és vele egyben a hungarus–nacionalista alternatíva fogadtatását. Majd idézzünk fel néhány jellegzetes hungarus állásfoglalást, próbáljuk meg feltárni Kazinczy Berzeviczy-ellenességének valós motivációját, és közben próbáljunk meg egy lehetséges választ adni a kérdésre: nyomtalanul elmúlt-e az idő a hungarus nemzetszemlélet fölött vagy pedig tovább élt-e valami belőle a magyar nacionalizmusban? És netán nemcsak Széchenyi megnyilatkozásaiban, hanem azoknál súlyosabb dokumentumokban?

² Berzeviczy Gergely életírása. TGy 1822. V. k. 71.

³ Moritz Csáky: Die Hungarus-Konzeption. *Ungarn und Österreich unter Maria Theresia und Joseph II.* Szerk. Anna M. Drabek, Richard G. Plaschka, Adam Wandruszka. Wien, 1982. 71–89.

⁴ Csáky: *Von der Aufklärung*, 159–169.

Nem kétséges, hogy a hungarus szemlélet a nemzeti türelem és nemzeti semlegesség egymással összefonódó értékszempontját érvényesítette, és nagyon is jellemző magyarországi sajátosság. *Extra Hungariam non est vita, si est vita, non est ita* = *Magyarországon kívül nincs élet, és ha van, nem olyan* — ez lenne a jellegje ennek a hungarus tudatnak. Szekfű Gyula szerint a magyar jezsuiták történetfilozófiája dolgozta ki azt „az új optimista öntudatot,” amely „akkor katolikust és protestánst egyaránt elfogott, jeléül a barokk kultúra hódító erejének”. Ez a barokk nemzeti jellegű, mert: „A magyarság most ébred először saját magának öntudatára, s ezt oly lelki örömmel, saját múltján való lelkesedéssel, Istennek mondott hálaival teszi, hogy ma is csodálnunk kell azt a nemzeti erőt, az összetartozás hatalmas érzését, mely ezt a történelemszemléletet hirtelen létrehozta és minden később nemzedékre áthagyományozta.”⁵ Ezzel szemben Tarnai Andor azt mutatta ki, hogy a szállóigévé váló mondásnak „semmi kapcsolata a jezsuitákkal és a nemességgel, akik egyáltalán nem ismerték, kifejezi ellenben a német és szlovák evangélikus értelmiségi réteg patriotizmusát és »feudális állampolgárságát«, amely a XVII. század közepe tájától fejlődött ki, virágkorát az 1690-es évektől 1770 tájáig élte, s értelmetlenné válva eltűnt, amikor a régi Magyarország népei a nemzeti fejlődés polgári útjára léptek”.⁶ A feudális állampolgárság Molnár Erik elemzésének parafrázisa: „A nemesi haza gondolata mellett kialakult a *hungarica natio* fogalma. A *hungarica natio* a magyar állami közösség, leginkább a külföld felé vetített képekben. Ebbe már mindenki beletartozik, s ebben az értelemben magyar, hungarus, aki az állami közösség tagja, rendi és nemzetiségi különbség nélkül, a szlovák jobbagy épp úgy, mint a német polgár vagy horvát úr. Ez lényegében a mai állampolgárság feudális formája.”⁷ Ezt képviselte például a társadalmi téren konzervatív gróf Gvadányi József, generális, aki a magyar nemzeti ébresztő szerepét is játszotta,⁸ de amikor alapvetően a ruházatban látta a nemzet megkülönböztető sajátosságát, akkor a status quo mellett foglalt állást, a soknemzetiségű hungarus országnak nemzeti társadalmakra

⁵ Szekfű Gyula: *Magyar történet. IV.* Bp., 1935. 378–379.

⁶ Tarnai Andor: *Extra Hungariam non est vita... (Egy szállóige történetéhez).* Bp., 1969. 99–100.

⁷ id. Tarnai: *Extra*, 82.

⁸ Gvadányi József: *Egy falusi nótáriusnak budai utazása, melyet önnön maga abban esett viszontagságaival együtt az elaludt vérű magyar szívek felszerkentésére és mulatságára e versekbe foglalt.* Pozsony és Komárom, 1790.

való tagolódását akarta elhárítani, és így „a hungarus-mentalitás egy változatát” képviselte.⁹ És nemcsak ő, hanem szinte mindenki, aki lojális volt az országhoz, mint hazához. Még erdélyi is lehetett hungarus. (Például a román George Șincai, aki fájalta, hogy Erdély elszakadt Magyarországtól, mert különben Erdélyben is érvényes lehetne a jobbágyoknak kedvező urbárium.¹⁰)

Nem kétséges, hogy Berzeviczy a már említett ún. feudális formát töltötte meg polgári tartalommal, amikor radikális állami és társadalmi reformot tervezett. A hungarus nacionalizmus alternatíváról azonban a következő elutasító ítélet született: „S ha Berzeviczyék gondolatmneteiben több, később előtérbe került liberális gondolatra ismerhetünk is, ez még nem jelenti föltétlenül azt, hogy az alapkoncepció is időszerű és korszerű volt a 18–19. század fordulóján.” A korszerűség a nemzeti öntudat; térhódítása általános jelenség. Tehát „Kazinczyék törekvése ily módon jobban megfelelt a kor követelményeinek,” és így „inkább hozzájárult a »Hochliberalismus« kora alapfeltételeinek kialakításához, mint a »hungarusok« kétségtelenül több, később fontos szerepet játszó liberális eszmét tartalmazó gondolatmenetei”. Ami pedig Kazinczyt illeti, az ő „nyelvi programja az irodalomtörténet oldaláról nézve sokkal inkább volt kozmopolita, semmint nacionalista”.¹¹

Mint minden állítás ez is komoly kérdéseket vet fel, amelyekre még rátérünk. Előtte viszont egy historiográfiai tényt kell jelezni: a hungarus-tudatról – amiről sokat írtak és írunk, beszéltek és beszélünk – itt-hon az első és egyetlen önálló tanulmány az ezredfordulón jelent meg, Fried István tollából: „A hungarus-tudat kérdőjelei”.¹² Ennek lényege: a hungarustudat, mint nemzetszemlélet, magatartási forma, alakzat nem statikus jellegű, és „nemcsak az úgynevezett nacionalizmus előtti évszázadok nemzetfogalmának egyik lényeges tényezője, hanem szinte a XX. század első évtizedéig mutatható ki jelenléte,” olyan „összetett jelenségként [...], amely a politikában és a kultúrában egyként megjelent”.¹³ Ebben a szemléletben a nacionalizmus nem maga a mérceként szolgáló korszerűség, hanem korjelenség, és „a nemzeti irodalom megterem-

⁹ Bíró Ferenc: *A felvilágosodás korának magyar irodalma*. Bp., 1998. 300.

¹⁰ Gheorghe Șincai: *Opere* II. Buc., 1969. 204.

¹¹ Szajbély Mihály recenziója Csáky könyvéről. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1988. 4. sz. 424–425.

¹² Fried István: *A közép-európai szövegüniverzum*. Bp., 2002. 47–68.

¹³ Fried: *A közép-európai szövegüniverzum*, 51.

tése éppen úgy korparancsa a kultúrának, mint a feudális szisztémának” a felszámolása. A nagy átalakulás folyamán a hungarus tudat utóvédharcokra kényszerült, és marginalizálódott.¹⁴

Fried István néhány kétnyelvű literátor, valamint néhány magyar és szlovák író példájával jellemezte a folyamatot. Kazinczy munkásságából pedig azt emelte ki, ami a hungarus-tudathoz és a modern nacionalizmushoz is egyaránt kötötte, de olyan nacionalizmust képviselt, amely „nem feltétlenül hozza magával a magyarosítást, de igényli a magyarosodást, nem zárja ki mindenáron az országban használt nyelveket az érintkezések köréből, de a magyarnak – mindenekelőtt a hivatali ügyintézésben – elsőbbséget biztosít”.¹⁵

A továbbiakban azt vizsgáljuk, hogy milyenek is lehettek még Berzevicy eszmetársainak a hungarus tudatba illeszkedő elképzelései? Miként alakult a hungarusok és a nacionalisták viszonya? Elképzeléseik miként szegültek szembe egymással és miként játszottak egymásba? És – némi- leg megismételve korábbi kérdésünket – mi az, ami a hungarus gondolatvilágból a nacionalisták – mármint a Kazinczy által fémjelzett nemzeti eszmevilág hordozóinak – politikai programjába beépült? Olyan korszakalakító egyéniségek életművébe, mint Kossuth Lajos és Deák Ferenc, valamint a mögöttük álló garnitúra munkásságába!

Berzevicyhez a leginkább Fejes János táblabíró, a kishonti evangélikus egyházkerület egyházi és iskolai igazgatója hasonlítható, aki németül, latinul, szlovákul és magyarul egyaránt értekezett. (Jó viszonyban is voltak, Fejes tiszteletét kifejezésre juttató latin versben kívánt sikert és boldogságot barátjának.¹⁶) Összekötötte őket az evangélikus érdekvédelem. Kishontban irodalmi társaságot szervezett, melynek tagjai 1809-től 1832-ig minden évben, rendszeresen szeptember derekán összejöttek, hogy szlovák, latin, magyar és német nyelvű munkáikat felolvassák. Ezek a *Solennia* című évkönyvben napvilágot is láttak. A „Kishonti Biblioteka” IX. „vígünnnepén, a reformáció harmadik szekuláris örömnepjén” így fejtette ki Fejes a hungarus ideológiát: „Magyar Ország az Égnek boldog sarka alatt fekvő tartomány, mindnyájunk édes hazánk, Európának többi országátúl a népek, nyelvek és vallások sokasága által is magát különbözteti. Nem csuda, hogy majdnem minden nemzet ide sietett ez áldott földre, mely felől könnyen lehetne igaznak tenni a közbeszédet:

¹⁴ Fried: *A közép-európai szövegüniverzum*, 65–66.

¹⁵ Fried: *A közép-európai szövegüniverzum*, 59.

¹⁶ MOL, P 53 122. cs. 350.

nincs jobb élet, mint Magyarorszában.” Itt „a józan okosság” kizárja a nemzeti és felekezeti gyűlölködést. Itt: „Háromféle tehát a betűje a keresztény hit törvényeinek Magyarországon, magyar, tót és német. Ha ezen különbség egymáshoz gyűlölségre szolgál: a betű által végbe viszen a törvény amaz rettentő, szívet rémítő és leverő szomorú tulajdonságát s erejét, hogy majd nem éppen a halálig gyötri a külön-külön nyelveken beszélőket és őket öli. Akiket ölni kész a betű, eleveníti a lélek. [...] Ahol ezen lélek uralkodik, ott az igaz szabadság, ott a halála s temető helye, a sírja az üldözésnek.”¹⁷

A hungarus nemzeti tolerancia a vallási toleranciára épül, annak megfelelője. Egyrészt a magyar nemesség etnikai türelmességének a továbbéltetése, másrészt a mindennapi életben jellemző türelem. Inkább életgyakorlat volt, mintsem jövőképet célzó politikai program. Hordozói és képviselői tanárok, hivatalnokok, papok, ügyvédek, egyszóval értelmiségiek. Politikai pártállásuk is elég sokszínű. Az 1810-as évektől latinul, németül, magyarul és szlovákul érkező Csaplovics János a meglévő alkotmány apologetája volt. A nagy történetíró Engel János – akinek műveiből Berzeviczy is merített – mérsékelt reformer volt, aki az 1790-es évek reformelképzeléseit próbálta tovább éltetni, amikor szóvá tette, hogy a parasztoknak nincs diétai képviselője, a háziadó fizetését pedig a nemességnek is vállalnia kellene, akkor ez majdnem a kancelláriai állásába került.¹⁸ Magyarország történetét taglaló művét, amelyben ezeket felvetette, be is tiltották. Nem véletlen, hogy Berzeviczy kivételével tartózkodtak az élesebb társadalomkritikától és a politikai nyílvanosságtól is. Önálló politikai erőként való fellépésre nem volt esélyük. Általában az udvarnál keresték a szövetségest, mint Berzeviczy is tette, miközben saját autonómiáját is érvényesíteni akarta.

A hungarus magatartás ereje nemzetekfölöttisége, de egyben ez a gyengeségének a forrása is. Nem tudott a nemzetek együttélését szabályozni akaró programot kidolgozni. Példa lehet erre a már említett 1808-as tübingai pályázatra beérkezett pályamunkák némelyike. A beérkezett 23 pályázat közül sajnos csak kettő maradt fenn, néhány esetben pedig a szerzők egyéb állásfoglalásait ismerjük, amelyek azonosak lehetnek pályaműveikkel. És – többé-kevésbé – ismerjük állásfoglalásaik mérlegét. A beérkezett pályaművek közül összesen öt ajánlotta feltétlenül a magyar nyelv

¹⁷ Fejes János: *Mely kellemetes legyen Magyar Ország azon boldogító javak használásában, amelyeket a Protestantismus, maga követőinek készített.* Lőtsse, 1817.

¹⁸ MOL Magyar Kancellária, Általános iratok, 1589 cs.

hivatalos nyelvként való bevezetését. A latin és a német nyelv mellett a hivatalos magyar nyelvhasználatot is négyen javasolták. A német bevezetése mellett három munka foglalt állást. A latin mellett nyolc pályázó állt ki, egy pedig a latin mellett esetleg a német elfogadását javasolta. Két pályázat állásfoglalását nem ismerjük. Ezeknek a pályázóknak mintegy fele kiemelkedő, vagy maga után egyéb írásokat is hagyó tollforgató.¹⁹ Viszont vizsgáljunk meg néhány hungarus állásfoglalást, éspedig azok logikáját, előre bocsátva, hogy a pályakérdésben eleve benne rejtett a csapda: a magyarellenesség. Hiszen a magyar nyelv kizárólagossága ellen a kézenfekvő érvként a magyar nyelv parlagi álnyelvészeti bírálata kínálkozott. Fejes János és Amand Wilhelm Smith bele is mentek a csapdába.

Fejes óvatosabban érvelhetett, mint Smith. Szerinte a magyar-ság elszigeteltsége miatt a hivatalos magyar nyelv a felvilágosodás kárára lenne. Kevés a magyar könyv, a nyelv sem alkalmas a felvilágosodásra, mert a nép nem érti az új szavakat, erőszak tehát másokra rákényszeríteni a magyar nyelvet, mások jogait tiszteletben tartani. Az elv: „Minden menjen magától, erőszak nélkül.”²⁰ És a maga igazának érzékeltetésére közölte a magyar nyelvről készített véleményét, amelyet a Gömör-kishonti deputációnak átadott. Címe: „Némely jegyzések a magyar nyelv tökéletességére nézve”. Lényege a nyelvfejlesztés. Mivel „valójában gazdagabb lehet magában a magyar szó, mintsem láttatik lenni,” össze kell gyűjteni a régi

¹⁹ *Kazinczy Ferencz tübingai pályaműve a magyar nyelvről.* Szerk. Heinrich Gusztáv. Bp., 1916. 25–28. felsorolja a pályázókat, majd csoportosítja azokat állásfoglalásaik szerint is. Az eredmény a következő: A magyar nyelv mellett: 1. Döbrentei Gábor, aki akkor Erdélyben Gyulay Lajos nevelője volt, és 1814-ben megindította az Erdélyi Múzeum című folyóiratot, majd az Akadémia titkára lett. 2. Kazinczy Ferenc. 3. Legény János, trencsényi piarista pap. 4. Nagy György, soproni evangélikus iskolai tanár. 5. Roth, az ulmi protestáns konzisztorium elnöke és bajorországi igazgató tanácsos. A magyart ajánlja feltételesen a latin és a német nyelv mellett: 1. Johann Christian Engel. 2. Johann Genersich, késmárki líceumi tanár. 3. Johann J. Maisch, felső-ausztriai orvos. 4. Andreas Thorwächter, erdélyi, nagyapoldi evangélikus lelkész. A német nyelv mellett: 1. egy névtelen. 2. Christian Johann Pollagh, aki akkor Pesten tartozkodott. 3. Valter Philips, osztrák őrnagy A latin mellett: 1. Amilcar Barrakóczy, aki Keszthelyről keltezte értekezését. 2. Samuel Bredeczky. 3. Fejes János. 4. Neustädter, udvari könyvelő. 5. Andreas Plachy. 6. Christian Christian Johann Pollagh, aki Pestről keltezte értekezését. 7. Schihulszky József. 8. Wilhelm Amand Smith. A latin mellett esetleg a német elfogadását javasolta Nikolaus Kerchelich. A csoportosításban nem szerepel: Andreas Holko és Johannes Eigel. A felsorolásból kimaradt: Plachy és Engel.

²⁰ Joannis Fejes: *De lingua, adminiculis et perfectione ejus in genere, et de lingua hungarica in specie.* Pest, 1807. 39–45. (Feltehetően ezt a munkáját adta be a pályázatra.)

nyelvemlékeket, akadémiát kell felállítani, mint Oroszországban, „valamennyire kedvezőbb cenzúrai utasítás” kellene a magyar könyvek elbírálásához, hogy elősegítsék a könyvkiadást, kézikönyv kellene a magyar törvényes stílusról, az akadémia jutalmazza a jobb könyveket, támogatni kell a magyar színházat, magyarra kellene fordítani a szlovák és német helyneveket „egyéb aránt fenntartván az ő eredeti nevezeteket”.²¹

Ez a hungarus ideológia méltányosságra törő formája. Smith a kevésbé méltányosat képviselte. A késmárki orvos és szenátor már hosszán ecsetelte a magyar nyelv alkalmatlanságát, ami szerinte lapp jellegéből következett, és így „lingua sine matre genita et virgo sine filia”, azaz „nem anyától született és lány nélküli szűz”. A szóviccet humanitárius demagógia egészítette ki, mert ha hivatalossá teszik a magyar nyelvet, akkor „elszigetelten fog állni a nemes magyar Európa közepén, anélkül hogy valami arra ösztönözné a művelt európai nemzetek nagy kulturális eszközeinek elsajátítására ösztönözné.” Ha a latin már nem kötelező az iskolában és a törvényhozásban, akkor elhanyagolják a régi és új klasszikus írók műveit, márpedig az olasz kultúra a latin és görög klasszikusok felélesztése miatt fejlődött. A tennivalókat a régi és az új európai klasszikusok tanulmányozásában látta, mert azok „szellemünknek formát és anyagot adnak,” végül pedig „középosztály megalapítását” szorgalmazta. Ez a szemlélet sokban egybevág barátja, Berzeviczy szemléletével. Ennek jegyében hangoztatta a világkereskedelem jelentőségét, és azt, hogy ennek nyelvei az angol, a francia és az olasz, míg a magyar ilyesmire nem alkalmas. Berzeviczy érveihez hasonlít annak fejtegetése, hogy a diétán és a megyegyűlésen a magyarul nem tudók nem tudnak szavazni. Ugyanakkor úgy látta, hogy többen tudnak magyarul, mint azt Berzeviczy hangoztatta: „Bár a legtöbben «a nemesek» a szláv megyékben is a társaságban használják a magyar nyelvet, nagyobb nyelvi kultúrára van szükség, hogy a közügyekről szóló tárgyalásokban hibátlanul éljenek vele. A nyelvet tudó, de forrófejű, jól beszélő szónok gyakran képes lesz alaptalan, végig nem gondolt véleményét rákényszeríteni a gyűlésre.” Életszerű volt annak szóvá tétele, hogy a szolgabíró a fálvakkal az ott beszélt nyelven kell közölje a felsőbb határozatokat. Az is valós probléma lehetett, hogy a szlovák községek nem tudnak magyarul, németül, latinul, a fordítással pedig az a veszély jár, hogy nem adja vissza a rendelet szellemét és értelmét. Viszont ebben az esetben a logikus javaslat a szlovák nyelv érvényesítése lett volna. Ez viszont elma-

²¹ Fejes: *De lingua*, 46–52.

radt.²² Maradt a magyarellenesség. És kimondatlanul is egyfajta nyárspolgári osztálygyűlölet, annak akkor divatos formája: az antiarisztokratizmus. Ez Berzeviczynél még egyfajta öngyűlölet, ugyancsak osztály- és nemzeti jelleggel. Láttuk, Smith pályairatában a polgári rend megeremtését sürgette, az abszolutista uralkodótól várta ezt, miközben az abszolutizmus és az ellenfelvilágosodás ellenfeleként az alkotmányosság híve volt, valamilyen modernizált és méltányosságra törő rendi alkotmányosságé, amelyen még II. Lipót törte a fejét.²³ El is marasztalta a Lipót halálát követő reakciót, amelyet a babona és az obskurantizmus uralmának tartott, álnok és köpenyegforgató ex-jezsuiták művének. És így óhatatlanul ő is a jezsuita-mítosz foglyává vált. Akkor még nem haragudott ezekre az alakokra, amikor még – úgymond – a haladás zászlaját lengették. Most viszont azt valotta, hogy „Jesuitam si dixeris, omnia dixeris” = „Ha jezsuitát mondasz, mindent elmondasz”,²⁴ holott csak egyfajta máig is jellemző, a hatalomhoz igazodó szokványos értelmiségi magatartásnak lehetett tanúja. Az értékörzés aktív elmagányosodás. Smith a sztoikus szellemet próbálta feltámasztani, amikor Kant erkölcsstanát²⁵ Seneca-féle levelekbe burkolta, abban a reményben, hogy rendszere „az önző, romlott korszellemet az emberi természet hamisíthatatlan méltóságához vezeti vissza,” és a végeredményként az erényes emberek hasonlóak lesznek az istenekhez.²⁶ A kispolgári racionalizmus tehát egyfajta irracionalizmus. Már Kantnál is. Nem véletlen, hogy van, aki szerint a nemzeti irracionalizmus megalapozója

²² A cím nélküli kézirat lelőhelye: Lyceálna kníznica, Kežmarok, Ms 1576. H. Balázs: *Berzeviczy*, 40. címként az első fejezet címét adja meg.

²³ Vegyes feljegyzéseiben (Lyceálna kníznica, Kežmarok, Ms. 1466.) programját így foglalta össze:

Grundlage aller Constitutionen

1. Beschränkung ministeriellen Willkühr

2. Gleichheit vor dem Gesetze

3. Verantwortlichkeit der Staats-Beamten

4. Öffentliche Verhandlung der inneren Administration und Justiz

5. Die Bestimmung der Staatsausgaben durch Zustimmung der Stände

6. Beschränkte Preßfreiheit durch zweckmäßige Gesetze

²⁴ Lyceálna kníznica, Kežmarok, Ms. 1335. A. W. Smith: Anmerkungen verschiedenen Inhalts

²⁵ Kant olvasmányainak kivonatát tartalmazza Lyceálna kníznica, Kežmarok, Ms. 1335.

²⁶ Amand Wilhelm Smith: *Spiritus Stoeae. Geist der Stoa. I.* Leutschau, 1817. IX.; VI. 1820. 657.

Kant, mert miként az egyéni én nála noumenális jellegű, a kollektív én a nacionalistáknál szintén csak hasonló jellegű lehet.²⁷

A hungarus tudat hordozói megálltak az egyén és az emberiség istentítésénél. Az ő köztes közösségük az állam, lojalitásuk aritmetikai jellegű. Nem élík át a nemzeti közösséghez való tartozás élményét, amit a romantika nyújtott, amikor a felvilágosodásnak – E. Gellner kifejezésével – gyökereket adott. Ez az identitásélmény számukra fanatizmus. A hungarus magatartásban a rendszerkritika és a rendszer iránti kényszerű lojalitás jól megfértek egymással. Az emberi jogok és méltóság szóvivői voltak, de nem mind mentek el odáig, mint egyes modern nacionalisták, akik a halálbüntetés eltörlésének hívei voltak. Például Horvát István²⁸ vagy Cházár András. Ez utóbbi úgy támadt Fejesre, hogy a nemesi hódításelméletet ötvözte a modern nacionalizmus érvrendszerével.²⁹ Fejes viszont Cházár halálbüntetés elleni állásfoglalását vetette el.³⁰

Elméletileg az egyik legfelkészültebb hungarus Genersich János lehetett. Kétkötetes munkában értekezett a hazaszeretetről. A haza azonos az állammal, a hazaszeretet az állammal való azonosulás, ezért az alkotmány meghatározó jelleget ölt: „A bölcs alkotmány egyedi, tehát az ország fekvéséhez és lakói jelleméhez igazodik.” Viszont a demokratikus államban minden polgár részt vesz a törvényhozásban, és ezért „annál erősebb kell legyen a szabad polgár hazaszeretete.”³¹ A nyelv esetleges tényező, mert előfordul, hogy az állampolgárok „talán ugyanazt a nyelvet beszélik”,³² a lényeg az alkotmány, és emellett „az egy népekből törzs (Völkerstamm) közös eredetének természetes kötelékei”.³³ „Az ember, akinek nincsenek emberi jogai, nem képes a hazaszeretetre. Viszont Magyarország népe a patriotizmus legszebb példáit mutatta fel, ha ural-

²⁷ Elie Kedourie: *Nationalism*. Oxford, 2000. 13–26.; K. R. Minogue: *Nationalism*. New York, 1967. 62.

²⁸ Horvát István: *Mindennapi. Horvát István pest-budai naplója 1805–1809*. Szerk. Temesi Alfréd, Szauder Józsefné. Bp., 1967. 83.

²⁹ [Andrea Cházár:] *Analysis opellae: De lingua, adminiculis, et perfectione ejus in genere, et de lingua hungarica, in specie, commentatio historico politica, Hungarorum ruminatiōni dicata per Joannem Fejes*. [Hely n.], 1807.

³⁰ Joannes Fejes: *Supplicia capitalia ab argutiis Andreae Cházár*. Cassovia, 1808.

³¹ [Johann Genersich:] *Von der Liebe des Vaterlandes*. I. Wien, 1793. 155–156.

³² Rathmann János: Genersich János gondolatvilága *Forum, Társadalomtudományi Szemle*, 2004. 4. sz. 127.

³³ [Genersich:] *Von der Liebe*, 156.

codói vezetni tudták.³⁴ Ez a mű kedvezőtlen kritikát kapott, ezért szerzője – a szakirodalom szerint – 17 évig nem írt.³⁵

Genersich és Berzeviczy szellemi rokonsága egyértelmű. Igaz, ez utóbbi keményen támadta a nyelvi nacionalizmust, éspedig elsősorban a magyart. Ugyanakkor 1807-es körlevelében valósággal felkarolta a nyelvi nemzet fogalmát. Genersich is tübingai pályaművében a magyar nyelvet feltételesen elfogadta a latin és a német mellett.³⁶ Viszont éppen akkortájt, 1807-ben a késmárki líceumi vizsgán Berzeviczy nem Horatius ódáinak latin esztétikai magyarázatát kérte, hanem, hogy azt mindenki anyanyelvére fordítsa, németre, szlovákra, magyarra, és miután Genersich ezt nem gyakoroltatta, úgy érezte, hogy olyan, mint a halálos ítélet kihirdetése, és a következő évi vizsga hasonló levezetése ellen tiltakozott.³⁷ Kérdés: Berzeviczy valójában megtorolta, hogy Genersich elfogadta magyar államnyelvet, amit ő elutasított, vagy pedig kísérletet tett arra, hogy az anyanyelvűség mennyire segítheti elő a fejlődést, amire 1807-es körlevelében utalt.

A hungarus tudat aritmetikai jellegéből következően képlékeny, könnyen tjátszott át összbirodalmi tudatba, és így még erősebben öltött reaktív jelleget. Olykor egyfajta magyarellenessévé vált, miután a magyar nemzeti mozgalom jelentkezett a legnagyobb erővel, s az ellen irányult a leginkább, miközben a hungarusok minden más nacionalizmustól viszolyogtak, csak azokat még kevésbé ismerték, mint a magyart. Nem is tudtak a nemzetek együttélését szabályozó programot felmutatni, és nem is nagyon igyekeztek, beérték az elutasítással. Mégis értékörökítő jelenség is. Az egy és oszthatatlan nemzet híveit figyelmeztette programjuk megvalósíthatóságának hatáira, érvelésük gyengeségére.

Kazinczy számára is kemény mementó lehetett Berzeviczy okfejtése. Elméletben persze „fanatikus” nacionalista, mert eszménye a Rousseau-féle egy és oszthatatlan nemzet. Toleranciája viszont pragmatikus, akár egy-egy durva megnyilvánulása. Viszolygott a durva paraszt-tól, a szlovákok neki nem atyafiak,³⁸ de büszke volt arra, hogy felesége parasztcsecsemőt szoptatott, lánya pedig szlovákul is pötyögött, a szlovák

³⁴ [Johann Genersich:] *Von der Liebe des Vaterlandes. II.* Wien, 1793. 327., 378.

³⁵ Szelényi Ödön: *Genersich János (1761–1823)*. Lőcse, 1914. 31.

³⁶ *Kazinczy Ferencz tübingai pályaműve a magyar nyelvről*. Szerk. Heinrich Gusztáv. Bp., 1916. 30.

³⁷ Szelényi: *Genersich*, 40.

³⁸ KFL XIX. 194., 198., 201.; XXIII. 349.

nyelvet ugyanis becsülte és beszélt is.³⁹ A százokról sem írt – mint látuk – olyan emberi melegséggel, ami pozitív reakciót váltott volna ki.

Ez a néhány intermezzo mégis példa lehet Kazinczy nemzeti türelmetlenségére, és arra, hogy nem mindig találta meg a megfelelő hangot, ha a nemzeti másságról írt. Ugyanakkor neki még sikerült kiépítenie jó kapcsolatokat hazai, nem magyar értelmiségiekkel is. Az irodalom köztársaságában ami igazán összekötött, az a műveltség volt. Példa erre az, ahogy Kazinczy a nagyváradai görög katolikus románokat megítélte. Naplójában is megörökítette azt, ahogy 1803-ban a görög katolikus román püspök asztalánál vendégül látta. Az ebéd során „báró Wécsey József melegedni kezdte a bortól s megszólítá az oláh püspököt, Darabant vala a neve: Domine Excellentissime! iste meus amicus periculosarum cogitationum homo est; non credit verum esse posse, quod contra rationem est. [Legkegyelmesebb uram! ez a barátom a veszedelmes gondolkodásúak közé tartozó ember, aki nem hiszi, hogy igaz lehet, ami az ész ellen van.]” A tudatlan püspök fejet csóvált, s félig nevetett, soha sem tudván meghatározni, mit mondjon reá. Én felakadtam, nem ezen a tüskén, hanem azokon, akik ezt Wécseytől hallák. Hiszen, mondom, ez a legorthodoxusabb hit, mert a keresztyén vallás is éppen ezt tanítja. Csak azt kell megjegyeznünk, hogy más a contra rationem [ész ellen], más a supra vagy praeter rationem [az ész fölött vagy az észén túl]. A püspök ismét nevetve ütögetett, én pedig és a calefactus [pajkos] Wécsey még egy két szót tevénk, de úgy, hogy szavaink nem voltak illetlenek. A mostani váradai oláh püspök, Vulkán Sámuel elvezete a püspök parányi bibliotékáskájába, hol némely olasz könyveket, és különös, még a Helvetius munkáját is lelém.”⁴⁰

Helvetiust sokra becsülte Kazinczy, és később, 1812-ben, amikor naplóját tisztázta, akkor sem vette észre, hogy Darabant megmosolyogta őt. Hiszen egyáltalán nem volt műveletlen, kifejezetten pártfogolta azokat az erdélyi felvilágosult román írástudókat, akik a balázsfalvi püspök erőszakos szűklátókörűsége miatt kellett elhagyják hazájukat. És aligha véletlenül tartotta könyvtárában Helvetiust. Ennek látványa volt az ő válasza Wécsey évődésére. Vulcan püspök viszont Kazinczy számára példa lett.

³⁹ KFL IX. 275.

⁴⁰ MTAKK, K 614, Kazinczy Ferenc: Az én naplóm 1801. jún. – 1810. decemb. (Tisztáztam Széphalmon 1812 martz.) 229. Kazinczy: *Az én életem*, 318.; V. ö. Kazinczy: *Az én életem*, 318.

Gratulált is neki a könyvtárhoz.⁴¹ Mélyen azonosult azzal, amit a román püspök főpapi székébe iktatásakor mondott: „a keresztények minden válása a bűn és vétek nélküli élet”. És ezt Kazinczy terjesztette, magánlevelében⁴² és a nyilvánosság előtt is:⁴³ Vulcan hitvallásában saját vallására ismert. Cserey Farkashoz intézett verses episztolájában pedig megörökítette, hogy atyja, id. Cserey Farkas szerepet játszott Grigore Maior, balázsfalvi görög katolikus püspök börtönből való szabadulásában, a börtönbe ugyanis az ellenfelvilágosodás hívei juttatták hamis vádjaikkal.⁴⁴

Hogy Kazinczy mennyire kapcsolódik a hungarus hagyományhoz és mennyire éltette azt, arra éppen a hungarus Rummy Károly Györggyel való viszonyának és barátságának néhány mozzanata világíthat rá. Az egykori barát – mármint Rummy – 1845-ben a maga jegyzeteivel tette közzé Kazinczynak Lukijan Mušickinek, a szerémi kolostori apátnak írt levelét 1812-ből. Ebben a széphalmi mester köszöntötte a szerb pap-költőt, aki Herder írásait is ismeri, és aki maga is igyekszik a fátum „által elsüllyesztett nemzeteket felemelni”. Mert: „Az én patriotizmusom nem ellenkezik a kozmopolitizmussal, s midőn a magyar nyelvnek virágzását óhajtom, midőn azt, amennyire tőlem kitelik, elősegélni igyekszem, nem könyörgök azért az egeknek, hogy más nyelveknek károkkal virágozzék az én nyelvem”. Végül: „Vedd berekesztésül vallásomat: az

⁴¹ KFL VI. 483.

⁴² KFL XV. 536.

⁴³ *Prof. Tiszt. Márton István úrnak Ker. morális katekismus nevéü munkájára írt recenziók az azokra tett feleletekkel egybekötve.* Béts, 1818. 98.

⁴⁴ S ím itt Erdélynek két püspökjei:

Bajtay s Májor. Tündöklő nagy nevek!

A nemzet-becsülő fejedelem

Azt mesterévé tette Józsefének;

Ezt hosszas, kínos szenvedése után,

Munkácsnak foglyukából főpapi

Székre ülteté, s a sorsnak érdemetlen

Veréséért elhalmozá kegyével.

S az, a ki a foglyot rongyolt öltözetben

Elébe vitte imádott asszonyának;

Az, a ki szívét irgalomra hajtá,

Neked, barátom, nemzöd volt. Örülj

Tündöklő származásodon, s kövesd

Atyádnak tisztán fénylő nyomdokit,

S haladj megfutni kezdett úton.

Fényt bírni, s a fényt érdemelni, dísz... Vö. Kazinczy Ferenc: *Összes költeményei.* Szerk., Gyerge László. Bp., 1998. 381.

igazság minden nemzettel, minden felekezettel közös, s a jók s bölcsek fellelik egymást különböző feleken is. Jaj annak a nyomorultnak, kinek szemei felakadnak a ruhán és a hangzaton!” Rummy több fontos észrevétellel kísérte a levelet. Megemlítette, hogy a szerb költő megfeddte Vitkovics Mihályt, mert „nem szerb anyanyelven, hanem magyar anyanyelven költött”. Ezzel szemben viszont azt hangoztatta Rummy, hogy Vitkovicsnak „két anyja vala, szerb édes anyja s [...] Eger, vagyis, ha tetszik, a magyar nemzet, mint ápoló anyja”. És „jó lett volna mindkét nyelven költeni”. Kazinczy hitvallását pedig így értékelte: „Ezen tiszta s igazságos nyilatkozat is Magyarországon, hol annyi sok nép, különböző nyelv és egyházi felekezet létezik, figyelemre méltó.”⁴⁵ Korábban pedig azt hangsúlyozta, hogy Kazinczy „hozzám és másokhoz írt barátságos és bizodalmas levelei patriotizmust és kozmopolitizmust lehellenek, s a patriotizmusnak kozmopolitizmusmal való összekapcsolásában példám vala és marad”.⁴⁶ Annál is inkább, mert Kazinczy a nyilvánosság előtt is hangoztatta, hogy „a nacionalizmus lelket emelő érzelmeit a kozmopolitizmus lelket szelídítő érzelmei által kell megneemesítenünk”.⁴⁷

Rummy megnyilatkozása hungarus hitvallás volt. És szüksége volt Kazinczy tekintélyére, ugyanis az 1830-as években kemény csapások érték, éppen Vörösmarty Mihály figurázta ki, méghozzá kegyetlenül és igaztalanul:

Mit tótul gondolsz, elmondasz konyhadiákúl,
Rossz német nyelven végre lenyomtatod azt:
Tartson meg tova is bölcs szándékodban Apollon,
Tóled egy új Bábelét várhat az emberi nem.

Ez a támadás nemcsak Rumynak szólt, hanem egy egész világnak. Egy típust ért támadás, a sok nyelven tudó, ám egyikben sem remeket alkotni képes író, és ezen kívül a magyarosító megnyilvánulások ellenzőjét. Csakhogy az egynyelvű ország eszményének jegyében a régi soknyelvű Magyarország új Bábelként jelent meg. Vörösmarty gúnyverse igaztalan, de nem annyira hazug, mint az a „tudós” nézet, amely szerint Rummy „a févilágosodás kori dél-német tudós típusa”.⁴⁸

⁴⁵ id. KFL IX. 275–277.

⁴⁶ Rummy Károly: Válasz Tóth Lőrincz urnak. *Hírnök*, 1840. szept. 7. 72. sz.

⁴⁷ *Muzáron*, 1829. IV. k. 155.

⁴⁸ Fritz Valjavec: *Kopitars Briefwechsel mit Karl Georg Rummy*. München, 1942. 8.

Rumy Károly György olyan német anyanyelvű magyar nemes volt, aki a felvidéki német és szláv környezetben nem tanult meg magyarul, ehhez mintegy huszonevésen Debrecenbe kellett jönnie. Viszont valóságos kultúráközvetítő polihisztor lett, aki a magyar irodalmat és szellemi életet német folyóiratokban népszerűsítette, a magyar múlt fontos forrásait adta ki, hasznos gazdasági tanácsadó munkákat tett közzé magyarul is.⁴⁹ Amikor Göttingában tanult, akkor elhatározta, hogy ellensúlyozza a Magyarországot illető hamis tudósításokat, és 1802 novemberében ezért fordult a *Der Neue Teutsche Merkur* szerkesztőségéhez. Nehéz időkre jellemző módon járt el. Külön kiemelte, hogy a folyóirat milyen sokat tesz „a liberális elvek terjesztése érdekében,” majd jelezte, hogy olyan helyzetben van, melyben az igazság érdekében „a mártíromságot is vállalni kell,” és kérte, hogy mellékelte cikkét névtelenül közöljék, miközben szóvá tette, hogy a magyar irodalomnak sokat ártanak a német recenzensek „kímélő ítéletei”.⁵⁰ A kérdéses cikk: „A három magyarországi fő nemzet jelleméről”.⁵¹ Ez a jellegzetes vitacikk-válasz egy sértőnek érzett – Pozsonyból keltezett – úti-levélre, amely a magyar nemzetet heterogénnek nevezte, és úgy ismerte el a magyarok fejlődését, hogy egyben jelezte, már nem annyira gyűlölik a szlávokat és nem annyira vetik meg a németeket, mint korábban, a szlávok viszont képezhetőek és a németek a maguk műveltségével összetartják a heterogén halmazt. Rumy ezzel a heterogenitással szemben azt hangoztatta, hogy az eredeti magyarok (Ur-Ungarn) alkotják „államunk törzsét, a szlávok, a németek, a rácok és a görögök csak ágak és bizonyos mértékben járulékos képződmények” (Schmarozergewächs), ha udvariasan fordítunk. A magyar jellem fővonása valóban az ellenállás, amit az idegen hatalom erőltet, sértve ezzel a magyar eredetiségét. A magyarok tulajdonságai Rousseau szellemében pozitívnak minősülnek, míg a szlávok önzőek, a németek alkalmazkodóak, de aztán kiszipolyozzák a befogadót.⁵² Emellett szól az, hogy a kereskedelem és a gyárak az ő kezükben vannak. Irodalmuk viszont gyenge, szemben a magyar irodalom látványos fejlődésével.

⁴⁹ Fried István: Rumy Károly György, a kultúráközvetítő 1828–1847. *Filológiai Közlemény*, 1963. 1–2. sz. 204–218.

⁵⁰ MTAKK, MIL 4–24. B.b. 1802. nov. 5.

⁵¹ Közli: Ueber den Charakter der drey Hauptnationen Ungarns und den Zustand der dasigen Literatur. Közli: *Literatur und Kultur im Königreich Ungarn um 1800 im Spiegel deutschsprachiger Prosatexte*. Szerk. László Tarnófi. Bp., 2000. A szerzőt nem nevezi meg a közlés.

⁵² [Rumy:] Ueber den Charakter, *Literatur*, 165–166.

A szlávoknak még nyelvtanuk sincs, a német evangélikus gimnáziumokba járnak, ahol „a felületes mindentudás” uralkodik, ezzel szemben a református magyar kollégiumok „nagy embereket” képeznek ki.⁵³ Jobbításokra szükség van, de a kudarcokért nem a nemzet és nagyjai a vétkesek, hanem azok, akik becsapták, mert kalandorokkal és szószátyárokkal nem lehet semmire se menni.⁵⁴ Ennél élesebben nacionalista cikket Kazinczy sem írt volna. De úgy látszik, Rummy szükségét érezte, hogy a külföld felé magyarságát emelje ki. Ugyanakkor Göttinga világa nemcsak magyar öntudatát emelte meg, hanem állampolgári tudatát is. 1803-ban Őfelsége minisztériumától azt kérte, hogy engedélyezze szabadkőművességet.⁵⁵ Ez naivitásra vall, de bátorságra és merészségre is.

1808-ban négy nyelvű szépirodalmi zsebkönyvet adott ki. (Ennek egyik munkatársa volt Kossuth Lajos egyik kiváló tanára Carlowszky Zsigmond.)⁵⁶ Ugyanakkor német folyóiratot tervezett, amelynek hirdetése szerint Berzeviczy, Genersich, Palkovics, Schwartner együttműködésük ígérték, miközben maga Rummy – megszakítva a német szöveget – magyar nyelven így vallott:

„Erre az írásra,
Nem jutalom hív,
Hanem magyar szív”⁵⁷

Ez vezette Sopronban is, ahol 1810-ben ő hozta be a magyar nyelvet.⁵⁸ Amikor aztán a karlócai gimnáziumba került, onnan is lelkesen tudósított arról, hogy Jénában, a reformáció ünnepén az egyetemi templomban magyarul prédikáltak, a hazai szlovákok és németek is elfogadták, hogy „ünneplésöket nemzeti nyelveken tartásák és nem németül vagy deákul, mivel Németországban is megvettetnek az oly német és tót magyarok, kik nemzeti nyelvöktől idegenkednek, mint nemzeti karakter nélkül lévők”. Viszont felötölhetett előtte, hogy ő maga sem tud olyan jól magyarul, mint németül, és önkritikusan, szinte önmegvetéssel tette szavát: „Az én boldogult nagyatyám, Rummy Sámuel (Sopron vár-

⁵³ [Rummy:] Ueber den Charakter, *Literatur*, 172–173.

⁵⁴ [Rummy:] Ueber den Charakter, *Literatur*, 178.

⁵⁵ OSZKK, Quart. Ger. 1001. 167–168.

⁵⁶ *Musen-Almanach von und für Ungarn auf das Jahr 1808*. 71, 80.

⁵⁷ MTAKK, Ms. 10667. 84–85.

⁵⁸ EKK, Ab 70 Majer István: Rummy György Károlynak emléke. 1847. 14; OSZKK, Quart. Germ. 2853 Georg August Julius Friedrich von Rummy: Rummy György emléke. 19.

megyében született magyar, midőn ott még igazi magyarok voltak, és nem német magyarok, milyekké váltak az ő mostani unokáik helybeli környülállásaik miatt”.⁵⁹

Kérdés, hogyan lett a lelkes magyarból a magyar nacionalizmus cél-táblája? Feladta volna eszményeit, megtagadta volna magyarságát?

Nem igaz, hogy Rummy jellemtelen lett volna.⁶⁰ Inkább alkalmazkodni próbált bizonyos helyzetekhez, ugyanakkor nehéz természetű ember lehetett, de azért is az, mert elveihez ragaszkodott. Hogy annyi helyen tanított, mint Késmárkon, Sopronban, Keszthelyen, Karlócán és Pozsonyban, az nemcsak nyughatatlanságára vall, hanem arra is, hogy nem hagyták nyugodni, mert hol kisebb-nagyobb személyes, hol világnézeti konfliktusokba keveredett. Jellegzetes sorsa ez a tollából és tudományából élő embernek, aki a felvilágosodás eszményeit éltette. Ugyanakkor ennek a történetnek megvan a titkos része is. Rummy ugyanis a maga módján együttműködött a titkosrendőrség emberével, Armbrusterrel. Nem is tudta volna megkerülni. Armbruster ugyanis fontos bécsi folyóiratokat szerkesztett, és a magyar irodalmi és művészeti életről szívesen közölt kisebb-nagyobb híreket. Rummy pedig hihetetlen mennyiségű apró hírrel szolgált, lelkesen ismertetett minden új munkát. Sőt – neki köszönhetően – Kazinczy, aki kerülte Armbrustert, közölt egy kis cikket a magyar szobrászatról.⁶¹ Armbruster mindezért rendszeren, ahogy jó szerkesztőnek illik, fizetett Rummy-nak, de nemcsak a megjelent cikkekért. Amikor a honorárium kiutalásáról értesítette tudósítóját, udvariasan megköszönte hangulatjelentéseit is, jelezve, hogy nem fog visszaélni velük.⁶² És nemcsak hangulatjelentéseket kért, hanem konkrétan érdeklődött, hogy például közölték-e a megyékkel Kovachichnak a cáfolatát, amelyet Gustermann magyar alkotmányellenes művére írt.⁶³ Vagy egyszerűen megkérdezte, hogy Kultsár milyen ember, mert úgy látszik, nem érte be a Kultsár lapjáról szóló, a nyilvánosságnak szánt tudósításokkal.⁶⁴

Egyelőre nem ismerjük, hogy Rummy mi mindent válaszolt meg és hogyan. De benyújtotta a számlát, amikor gazdasági társaság felállítására

⁵⁹ Rummy Károly: A magyar prédikáció Jénában és Tübingában. *TGY* 1817. XII. 119–120.

⁶⁰ Rumys Mangel an Charakterfestigkeit — írta Valjavec: *Kopitars Briefwechsel*, 10.

⁶¹ *Annalen der Literatur und Kunst in dem Oesterreichischen Kaiserthume*. 1812. IV. 114–116.

⁶² MTAKK, MIL, 4–14. 188. A levél kelte: 1810. dec. 16.

⁶³ MTAKK, MIL, 4–14. 253. A levél kelte: 1812. aug. 17.

⁶⁴ MTAKK, MIL, 4–14. 866. 1813. ápr. 29.

tett javaslatot, amely elől Armbruster ravaszul kitért.⁶⁵ Lefordította németre Berzeviczynek a magyarországi iparról és kereskedelemről szóló latin nyelvű értekezését, amelyet Bécsben nem néztek jó szemmel, és azt még kevésbé, hogy a művet 1812-ben kiadták Weimarban. Ezek után pedig Rummy olyan recenziót írt róla, amelyet Armbrusternek mint szerkesztőnek küldött el, aki viszont nem tette közzé. Az ismertetés hat év múlva jelenhetett meg magyarul a lapalji megjegyzésbe burkolt fricskájával: „Mivel az Österreichische Annalen című már megszűnt könyv-
vizsgáló folyóirat e recenziót nem tudhatni, mi okból fel nem vette, se valamely más tudósítással Berzeviczynek ezen értékes munkájáról elő nem állott, most ezen hazai időiratban közöljük azt.”⁶⁶ Az okot még a vak is láthatta: az osztrák gazdaságpolitika bírálata. Ugyanakkor Rummy nem minden célzat nélkül emelte ki, hogy Berzeviczy „valódi hazafisága elvéthetetlen”. Kulcsár Istvánra pedig önéletrajzi mozzanatok felidézésével emlékezett: „Szoros kötelesség a haza és a literatura eránt a hazai literatura előmozdítóinak emlékezetét a jövő kornak megtartani, kiváltképpen midőn a hazai literatura még kicsírázik, tehát azokról biográfiai és tudományos adatokat közleni, karakterét rajzolni, s érdemeit előadni.”⁶⁷

Amikor ezt írta Rummy, már túl volt élete nagy megrázkódtatásán, és nemsokára a „magyarománia” ellen fordult. Előtte azonban az 1820-as évek elején Pozsonyban az evangélikus líceum tanáraként került nehéz helyzetbe. A hagyomány szerint itt éppen „buzgó magyarságáért üldöztek”,⁶⁸ mert a pozsonyi líceum „tót szagú szellemével sem bírt megbárátkozni”.⁶⁹ Valójában több tűz közé került. Az iskolai életben a négy-nyelvűség hagyományához igazodott. Szinte lelkesen számolt be arról, hogy a diákok az iskolai ünnepeken négy nyelven szavaltak.⁷⁰ Csakhogy a virtust dicsőítő himnusz esztétikai értékét sokan megkérdőjelezték, az egyik tanár elhatárolta magát a sajtóban,⁷¹ és az iskolai magyar olvasó társaság egyik hajdani, lelkes tagja, Prepeliczay Sámuel, a *Tudományos Gyűjtemény* segédszerkesztője – a szerkesztőség nevében – azt pana-

⁶⁵ MTAKK, MIL, 4–14. 205. A levél kelte: 1811. ápr. 16.

⁶⁶ R.[ummy Károly György:] Ungarns Industrie und Commerz von Gregor von Berzeviczy. TGY 1818. VIII. 112.

⁶⁷ MTAKK, Tört. 4–24/2. Rummy Károly György: Boldogult Kulcsár István emlékezete. A cikk a *Hasznos multságokban* jelent meg.

⁶⁸ EKK, Ab 70 Majer István: Rummy György Károlynak emléke. 1847. 14.

⁶⁹ Kőrösy László: *Rummy élete*. Bp., 1880. 59.

⁷⁰ [Rum]y [Károly György]: Pozsonyi Evang. Lyceum. TGY 1822. VII. 109–112.

⁷¹ Papp József: Megcáfolások és igazítások. TGY 1822. VIII. 119–120.

szolta fel, hogy a pozsonyi evangélikus líceumban a magyar nyelvet „alig csak” eltűrik.⁷² Ezt a megjegyzést azonban Rummy, aki a kérdéses himnuszta maga sem tartotta sokra, „keserű és csípős megtámadásnak” tartotta,⁷³ és miután cáfolatát – mely nyilván a magyar nyelv megtúrt helyzetének minősítését akarta cáfolni – nem közölték, néhány év múlva, az egyik vizsga alkalmával megpróbálta kiköszörölni a csorbát, és a magyar nyelv térhódítását szorgalmazta: „Mi nálunk is ezen örökös igazságot (hála a magyarok istenének!), hogy idegen nyelven a tudományoknak és kultúrának felsőbb polcára eljutni lehetetlen, és hogy így a magyaroknak is lassanként a tudományokat anyai s nemzeti, azaz magyar nyelven kell tanítani, több ország gyűlésein Budán és Pozsonyban hazánk főrendei és legjobb hazafiai megesmerték és egynéhány főiskolák munkába is vették. Hát mi lennének-e azok a méltatlan és háládatlan hazafiak, kik szép, magas, kellemetes és valóban becses nemzeti nyelvünket főiskolánkból „nolumus hungarice audire, nolumus hungarice audire”! kiáltván, kitiltanánk? Kik csak idegen nyelvek tolmácssága által jutnánk a tudományoknak értelmére? Kik csak idegen, p. o. német vagy francia ízlésben gyönyörködve, vagy pedig majd csaknem egészen eltótosodván soha se juthatnánk arra a nemzeti boldogságra, hogy érezhetnénk, minémű természetes szépség vagyon anyai s nemzeti nyelvünkbe elrejtve? [...] Hát csak mi közöttünk a pozsonyi főiskolánkból volna a nemzeti nyelv alig eltűretett nyelv a Tudományos Gyűjteménynek állítása szerint? Nem! nem!”⁷⁴

Rummy tehát a magyar nyelv védelmében állt ki, és még elég csípősen azt is szóvá tette, hogy míg a királyi akadémián a szlovák és a német diákok egymás között magyarul beszélnek, az evangélikus líceumban „a magyar születésű ifjak is majd csaknem tótul és németül”. Ezt nem kellett volna – mert ezért az első támadás éppen magyar részről érte. Hrabowszky Dávid a líceum – úgymond – jó hírvének védelmében támadott, úgy, mint aki jelen volt az ominózus előadáson, amelyet Rummy 45 teológus előtt tartott („kik hármát kivéve mind született

⁷² „A redakció” laplji megjegyzése Papp József közleményéhez. TGy 1822. VIII. 120.

⁷³ MTAKK, MIL 4–16. 839. Prepeliczay levele Rumynak, Pest, 1822. okt. 31. Ebben a szerkesztő ismételt hangsúlyozta, hogy „honi nyelvünk az ottani líceumban *alig csak eltűretett* is. Szemmel látott tanúja valék én prof. Uram azon méltatlan bánás módjának, melyet azon kevés lelkesedett magyar ifjaknak szenvednie kellett, akik ezen társaságot először alkották”.

⁷⁴ R[ummy Károly György]: Intézetek. TGy 1825. V. 120–121.

tót és német ifjak voltak”), és amikor „a lecke helyett tulajdon biográfájának töredékeit” adta elő, néhányan kifakadtak, hogy *non intelligimus hungarice*, akkor ez a háborgás „nem is a tárgy, hanem a tárgyzó miatt történt”. Márpedig ő – Hrabowszky –, amíg Pozsonyban tanult három évig, „tanúja volt azon buzgóságnak, mellyel a pozsonyi ifjúság a magyar nyelv eránt viseltetik”. Egyébként sajnálta, hogy Rummy „az egyéberánt tudományos érdemeiről esmeretes férfiú bosszúállás vágjától ragadtatva, ennek kitöltésére ily költött vádhoz folyamodott”, mint a *nolumus*...⁷⁵ Hrabowszky így mint „született magyar” – magánlevélben is – kritizálta Rummyt, de készen mutatkozott bocsánatot kérni, megvallva, hogy nem hallotta és nem látta pontosan, mi is történt valójában.⁷⁶ Emellett szlovák és német diákok léptek fel Rummy ellen, kérték a tanárságból való kitételét.⁷⁷ Ugyanakkor Rummy az iskola igazgatójával, aki a latin nyelv híve volt, megőrizte a jó viszonyt, és ez is keserűen nyugtázta, hogy a *Tudományos Gyűjtemény* nem közölte Rummy beszámolóját az egész afférről.⁷⁸ Úgy tűnik, mintha hallgatással akarták volna elősegíteni a szenvedélyek elcsitulását. Hrabowszky egy év múlva lelkesen számolt be a pozsonyi Magyar Társaság ünnepélyéről, diplomatikusan hangsúlyozva, hogy ez a „nemes növény,” mármint a társaság „a komorabb levegő alatt sínlődött”, de nemsokára magyar tanár is jön a líceumba, ahol „idegen nyelvű anyák” fiai is magyarul akarnak tanulni, „hazánknak több szarmátmara-dékú lakosú tájain”.⁷⁹

Önmagában iskolai „tyúkpernek” tűnhet ez a kis történet. Csak hogy éppen azt érzékelteti, hogy milyen konfliktusok forrtak azok körében, akik néhány év múlva már kikerültek az életbe, és azt is érzékelteti történetünk, hogy az etnikai és nyelvi feszültségek erőterében milyen nehéz lehetett a békítő méltányosságra törekedni.

Rummy és Hrabowszky Dávid ellentétében két nemzedék ellentéte is tetten érhető. Rummy a felvilágosodás nemzetszemléletét képviselte, Hrabowszknál pedig ezt már átszötte a romantika, és a későbbiekben, amíg Rummy valamiféle egyeztető irányzatot próbált kialakítani, Hrabowszky a magyarosodás intézményes feltételeinek kialakításán

⁷⁵ TGy 1826. VII. k. 121.

⁷⁶ MTAKK, MIL 4–16. 968 Hrabowszky Dávid (Zayugrócz 1826. szept. 13.)

⁷⁷ MTAKK, MIL 4–24./B. x. Rummy levele ismeretlennek. (Wien, 1826. okt. 5.)

⁷⁸ MTAKK, MIL, 4–20. Gabriel Kováts-Martiny levele Rumynak. Pozsony, 1826 dec. 9.

⁷⁹ H. D.: Intézetek. TGy 1827. VII. 118–121.

törte a fejét. Nem irracionális indulat vezette a pozsonyi diákokot, hanem a modern nacionalizmus racionalitása. Hogy mennyire tisztában volt a nyelvi konfliktusok természetével, azt naplószerű vallomásai jelzik, melyek szerint „a népek közötti különbséget a nyelv alkotja, két nép között egy harmadik nyelv megtanulása áthidalhatja a különbséget”.⁸⁰ Mégsem akart semleges nyelvet, mert: „A nyelv mindenben lelkünk tükrözése lévén a társasági közlekedés számára, mind ezek, ámbár csak az emberi lélek munkálatairól s csupán általánosan mondattak, mindenben egészen a nyelvre alkalmazhatók. Valameddig egy honi nyelv nincs valami honban, mindaddig nem képes a Nemzet egy cél felé munkálódni. Magyar hazánk érts, s rontsd Babelodat.

Két veszekedő felet gyakran úgy szokás elválasztani, kivált ahol, mint nálunk a csigavérű Jusztitia képét gyakran impromptui provisoriummal kell viselni, ha a nadály ügyészek mindkettő nedvét kiszívják, vagy ha a villongás zordonabb lesz, mind a kettő jól megagyaltassék s földhöz sújtassék. Talán Hazánkban is azért gyökeresült annyira eddig a latin, s most a német, mint ezek utána az egymással küzdő magyart s totot s a t. mint békebíró földhez vágták.”⁸¹ Kifogásolta is, hogy korábban a magyarok miért nem magyarosítottak nyelviileg, hiszen most: „Egység után törekszik az emberi léleknek minden nemű munkálatja. Öszveség s fő cél az ily munkálat végrendeltetése.” A módszer: „A lehetőségig leggazdagabb sokféleséget a lehetségig kell egyszerűsíteni, s így a lehetőségig közepsőt munkáló erő egészét egy cél felé vezetni.”⁸²

Hrabowszky nyelvterjesztési programjába Kazinczy nyelvesztétikáját is beleszötte, amikor azt hangoztatta, hogy a nyelvművelők „minden munkáiban a kellelnek bájoló zsinórmértékéhez szab mindent a mivelődés, ott ahol a legállandóbb erőt a legfőbb szépséggel egyesíteni igyekszik. Ha nyelvművelési munkájinknak ily szép fénypontjai lesznek, lehetetlen, hogy közönséggé ne terjedjen a kedvező elfogadás, s ettől a nyelv állapotjának magosabb pontra helyheztetése, s éltének hathatósabb s neme-sebb erőre juttatása bizonyosan reménylhető.” Azt amit Kazinczy korábban úgy mondott ki, hogy a magyar nyelv legyen „kenyérszav”, Hrabowszky sokkal körültekintőbben fejtett ki: „Hogy a nyelv ügye igazán becsültesen, szükség, hogy azt minden ember, mint közönséges birtokot,

⁸⁰ Pozsony, Evangélikus Líceum Könyvtára, 184. kötet. Hrabowszky Dávid: *Munkásságom Pot-pourrija* (1833). 168.

⁸¹ i. m. 218

⁸² i. m. 216–217.

mit a nemzetnek fő kincsét úgy nézze. Az az igazán hasznos jószág, mely birtokosát boldogítja, s a megszerzésére, valamint megtartására áldozott tehetséget és időt kívánt állapotra jutással jutalmazza.” A boldogítás a kommunikáció és annak révén a közösség élménye. A nyelv révén, „ő általa tudjuk meg, mit mivelnek ezer mások, kik azon jónak örülnek, melynek mi, azon iparkodással gyakorolják erejüket, azon célra igyekeznek, a nagyságnak ugyanazon példáját csudálják, s mindezeknek közönségessé tételekre ő az egyedül való eszköz, azon természeti kötelesség, az erkölcsi egyesületnek külső segedelemmel együtt-tartója, a gondolatoknak közlője s folyamatjoknak megindítója, közhaszonra célzó tárgyaknak közönséges esmertetője. Ki hinné, hogy az ne lenne közönséges birtok, amelynek befolyása vagyon minden tagra a nemzettestben.” A kommunikáció önmagában rejti jutalmát: „Nincs oly mindenféle kiosztó ajándék, az ápolást oly viszontápolással jutalmazni tudó tehetség, mint a nyelv. Ezen közös jótétemény napjának sugarai is oly egyarányúan áradnak ki a nemzetnek minden egységeire, hogy senki sincs, aki egyszersmind külön is ne érezné az egésznek közös birtokát.” Hrabowszky szerint „egy kényszerítés vagyon csak”, és ez: „a szükség”. Ezért: „Hozattassanak a nyelvünket illető körülállások oly elrendelésbe, melyek annak ügyét főszempontul tartsák, szerezzenek ők a nyelvre nézve oly el nem kerülhető pitvart, melyen keresztül kénytelen minden ember a hazának szentek szentjébe, a nemzetiség ápoló ölébe béhatni.” A kérdés: „lehetne-e a nyelv ügyének előmozdítását egyáltalában szükségessé tenni? Lehet igen is, sőt ezen szükség annál elkerülhetetlenebb mindezzel, mennél felsőbb fokán vagyon valami nemzet a miveltségnek. Látjuk, hogy ennek csak alsóbb lépcsőjén szokott lenni kérdés a nyelv főrangjának megtartásáról; *a fentebb lévőknél elhatározottat már ezen per alatt lévő kérdés, mindég a saját nyelv hasznára.* itt az előkelő tagok sorához nem is közelíthet senki is, ha csak hazai nyelvének ápolását fő kötelességének nem tartja. Együtt halad mindég a nemzeti tökéletesüléssel a nyelv, s a nyelvre sehol sincs unszólsóbb szükség, mint ott, ahol a nemzetnek munkássága a legfentebb tárgyakkal foglalatoskodik.”⁸³

Nem kétséges, ebben az új diskurzusban, amely a nyelvről ilyen művészi szinten és érzelmi telítettséggel vallott, ebbe a diskurzusban Rummy már nem igazán érvényesülhetett. Sorsa is úgy alakult, hogy ne

⁸³ OSZKK, Quart. Hung. 920. Hrabowszky Dávid: A nyelv ügyének némely támaszairól. 15–18.

is igazán érezzen ilyen kísértést. 1825-ben Pozsonyban is felmondott, és Bécsbe ment, ahol katolizált, mint ezt már korábban elhatározta, csak amíg szülei éltek, nem akarta őket elkészeríteni.⁸⁴

Rumy Bécsben szeretett volna állást szerezni, mert otthon katolizálása miatt egyes protestáns körök nem látták szívesen. Magyar nyelvet akart tanítani a „Katholikum Intézetben,” Horatius és Cicero műveit szerette volna magyarázni.⁸⁵ De reményei nem váltak valóra. Már az öngyilkosság gondolata is foglalkoztatta. Közben nekiment Csaplovics Jánosnak, mert ez a pesti *Iris*ben megtámadta a Hormayr-féle *Archívot*, és az *Ungarische Miscellen* köteteit elmarasztalta.⁸⁶ Csaplovics szerint a vitákkal a vitapartnerek – Berzeviczy, Kazinczy, Rumy, Mednyánszky – „saját hazájukat prostituálták a külföld előtt”, a parasztok sorsán nem javítottak, a földesurakat sem bírták jobb belátásra, mert a lapot alig olvassák, magyarul és latinul kellene értekezni, a diétához kellene fordulni, mert csak törvényes úton lehetséges a változás, egyébként négy szemközt kell megbeszélni a dolgokat. Rumy arra akarta rávenni Mednyánszkyt, hogy utasítsa el Csaplovics álláspontját, és hívja fel a figyelmet, milyen hátrányos „a magyar írók – általa prédikált – elszigetelődése Ausztriától”.⁸⁷ Rumyt felhábortotta az, ahogy Csaplovics – szerinte – dühét a magyar és német irodalom közvetítőin akarja kitölteni, és ingerelte az egykori barát, Berzeviczy elmarasztalása, mert ez „minden tévelygése ellenére, amire túlfeszített protestantizmusa és kozmopolitizmusa ösztönözte, nagyobb tiszteletre méltó”. Csaplovics viszont szerinte „kemény magyar hazafinak akar számítani”. Rumy kritikáját az *Iris* nem közölte, mondván, hogy hosszú, bár valószínű, hogy sokkal inkább a diétai élet és a vele járó villongások miatt tért ki a szerkesztőség.

Metternich óhajára a magyar Szent Koronáról írt a bécsi sajtóban, de az a következtetése, hogy a Szent Korona nemcsak a szuverenitás, hanem a területi felségjog szimbóluma, tanulmányából kimaradt – a diétai viták elkerülése érdekében.⁸⁸ Jellemző, hogy hol a rendőrminisztériumnál

⁸⁴ EKK, Ab 70. Majer István: Rumy György Károlynak emléke. 1847. 8.

⁸⁵ *Magyar Kurir*, 1824. II.dec. 5. 44. sz. 355.

⁸⁶ Joh. v. Csaplovich: Freundschaftliche Erinnerung an unsre vaterländische Schriftsteller welche deutsch schreiben. *Beilage zur Iris*, 1825. júl. 30. 1. sz. 1.

⁸⁷ OSZKK, Levelestár, Rumy Károly György levele Mednyánszky Alajosnak, Bécs, 1825. aug. 24.

⁸⁸ OSZKK, Levelestár, Rumy Károly György levele Mednyánszky Alajosnak, Bécs, 1825. dec. 20.

cenzori állást szeretett volna elnyerni,⁸⁹ hol pedig már el akarta hagyni a birodalmat, de közben összeszólalkozott Őfelségével. Ferenc császár meg is mondta, hogy ilyen modort még Metternichtől sem tűr el, és aztán egyszerűen „goromba magyarnak” nevezte a szabad mivoltát öntudatosan hangsúlyozó koldust.⁹⁰ Pedig az 1820-as években Őfelségét a patriotizmusról értekezve köszöntötte születésnapja alkalmából, de az alkotmányosságot is kiemelte.⁹¹ Végül 1828-ban a hungarus – szlovák – Rudnay Sándor, az esztergomi hercegeprímás biztosított számára tanári állást, és immár elhatározta, mindent eltűr, csak ne kerüljön utcára.⁹² 1836-ban viszont komolyan készült arra, hogy Pétervárra menjen az egyetemre statisztikát és gazdaságtant oktatni, a karlócai érsek bizonyítványt is állított ki alkalmasságáról,⁹³ de végül inkább maradt, és aztán a Metternich-féle politikát szolgáló sajtó munkatársa lett, miközben a felvilágosodás eszményeit igyekezett érvényesíteni. A liberális ellenzékétől távol tartotta magát, a magyar irodalom további népszerűsítésétől pedig az, hogy az a fiatal magyar író és irodalomkritikus nemzedék már nem is tekintette magyar íróknak. A magyar irodalom- és nemzetszemléletben új szakasz kezdődött: új nemzedék próbálgatta oroszlánkörmeit. A hangadó Bajza József és Toldy Ferenc természetellenesnek tekintették, ha valaki magyar létére más nyelven írt. Toldy Ferenc mesterét Kazinczyt támadta meg, mert Pyrker László eposzát magyarra ültette át, és a szerzőt magyarnak tartotta: „érzéseiben is a miénk”. Csakhogy, miután Pyrker németül írt, „benne nyelvünk, benne költésünk, sőt ezzel nemzetiségünk is egy első rendű bajnokot veszte,” az ilyen írók műveinek fordítása nem más, mint „koldulás”.⁹⁴

Nem kétséges, vannak korszakok, amikor igazán klasszikus művet csak anyanyelven lehet írni, és a soknyelvűség úgy tűnik, hogy bénító hatású. Ugyanakkor a soknyelvűség kritikusai maguk is tájékozottak voltak a világirodalomban, tudtak nyelveket. Vitára ösztönözte őket a nemzedéki fiatalság lendülete az idősebb nemzedék ellenében. Éreztetni akarták, hogy fittyet hánynak a tekintélyre, és Pyrkert úgy kezelték, mint egyszerű író, miközben tudták, hogy egri érsek, a császár

⁸⁹ Kőrösy: *Rumy*, 66.

⁹⁰ Kőrösy: *Rumy*, 150–154.

⁹¹ OSZKK, Quart. Ger. 1001. 127

⁹² Kőrösy: *Rumy*, 155.

⁹³ MIL 4–24./B. y.

⁹⁴ G.: A Szent Hajdan Gyöngyei. *Kritikai Lapok*, 1831. I. 13–21.

barátja... Az indulatokat is fűtő lényeges mozzanat a nacionalizmus fel erősödése. A nyelv nem egyszerűen a kultúra eszköze, hanem a nemzet-
hez való lojalitás jele lett. Az irodalmi tér egyre inkább olyan politikai
ideológiai térré is vált, ahol a rálicitálás technikái is érvényesültek. Az ún.
Pyrker-pör ezt jelezte.⁹⁵

Rumy az új magyar nemzeti szemlélettel szemben a hagyomá-
nyos világot képviselte, Kazinczy védelmére kelt, és akár egy zord atya,
oktatta fiatal barátait, Toldyt, Bajzát és Vörösmartyt, anélkül, hogy
néven nevezte volna őket. A jelenséget támadta, magyaromániának
nevezve az „elfajuló buzgalmat”. Miért ne írhatnának magyarok néme-
tül? – kérdezte, amikor „a tudományok birodalmában nincs nyelvi
monopólium, nincs nemzeti elszigetelődés.” Ezért: a különböző népek
írói írjanak saját anyanyelvükön, ha csak összhazafiúi magyar (ungris-
che Gesinnungen) érzelmeket táplálnak és a tudomány és a kultúra biro-
dalmát akarják előmozdítani.⁹⁶ Mindezt a pozsonyi német lapban fejte-
gette. A pestiben még élcelt is „párducos Árpád”-kultuszán,⁹⁷ azt fejte-
getve, hogy amíg a magyar nem lesz olyan elterjedt nyelv, mint a francia,
a német, addig magyar író latinul és németül is írhat.⁹⁸ Aztán a kas-
sai német lapban öntött olajat a tűzre, amikor „a magyar név becsüle-
tének” védelmére hivatkozva azt sürgette, hogy tisztázni kell, valóban
volt-e példa az erőszakos magyarosításra, és keserűen kifakadt: ha igaz,
hogy magyarul nem tudó parasztokat magyar nyelvű esküre kényszerít-
ettek, akkor ez „a régi hun barbárságba való visszaesés veszélyét jelenti,
ettől óvjon meg minket a magyarok istene”, az idegen nyelvű istentiszte-
let erőltetése vallásellenes, sérti a lelkiismereti szabadságot, „igazi blasz-
fémia”.⁹⁹ A visszhang nem maradt el, a hungarusok lelkesen köszöntöt-
ték. Az ugyancsak soknyelvű Gyurikovits György és pozsonyi literátor

⁹⁵ Fenyő István: A Kritikai Lapok harca az irodalom reszpublikájáért (1832–1840)
A magyar sajtó története- I. Szerk. Kókay György. Bp., 1979. 422–427. Dávidházi
Péter: *Egy nemzeti tudomány születése. Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet.* Bp.,
2004. 60., 145., 252., 882.

⁹⁶ Rumy: Ein Wort zu Gunsten der deutschen Literatoren in Ungern. *Prefßburger
Aehrenlese*, 1831. 32. sz. 129–131.

⁹⁷ Kazinczy, amikor esztergomi útjáról beszámoló levelében elhatározta magát „pár-
ducos Árpád tömjénzítői”, a mondatot azzal kezdte: „Örvendek, hogy ő is fel-
szólala”. *Kazinczy útja Pannohalmára, Esztergomba, Vácra.* Pest, 1831. 45.

⁹⁸ Rumy: Patriotische Rüge. *Der Spiegel*, 1831. 33. sz.

⁹⁹ Rumy: Patriotische Aufforderung. *Der Bote von und für Ungern*, 1833. aug. 2. 31. sz.
123.

barátai lelkesen fogadták a cikket: „Már szerfölött szükséges volt megfedni az egzaltált bolondokat, akik a legkevésbé sem őszinte barátai a hazának.”¹⁰⁰ Kassán pedig az ottani német lapnak – melyet „kicsi és nagy” egyaránt olvas – sok barátot és ellenséget szerzett, annál is inkább, mert a színház miatt a magyarok és a németek között erősödött a feszültség.¹⁰¹ A kassai német lap viszont kapott kárhóztató leveleket és válasz-cikkeket is,¹⁰² de komoly vitának nem adott teret.

Rumy eleinte még úgy érezhette, hogy érdemei, Kazinczy barátsága biztos hátteret jelenthetnek. Sőt, 1828 végén még éppen Vörösmartytól kapott erkölcsi támogatást, mert ez, amikor Fáy András mesegyűjtéményét megküldte, így írt neki: „Fogadja tisztelt uraságod oly szívesen, amilyen dicséretes részvétellel munkálkodik leghagyatott nemzetünknek a külfölddel megösmertetésében. Én különösen örülök, hogy ezen szólítás által alkalmam adatot kijelentenem azon tiszteletet, mellyel nemes törekedései iránt viseltetem.”¹⁰³ Aztán egy év múlva már Vörösmarty az, aki élesen megtámadta Rumyt, azért is, mert utóbbi Ján Kollár *Slawy Dceráját* dicsérte. Magyar körökben ugyanis nem váltott ki egyetértést az, hogy a szlovák költő a poklot magyarokkal is benépesítette. Vörösmarty cikkét a cenzor nem engedte megjelenni,¹⁰⁴ ami csak fokozhatta a Rumy-ellenes indulatokat.

A magyarománia vádját Toldy Ferenc torolta meg, kemény váddal, mert szerinte Rumy „a szívek ingerlésére már-már szunnyadni kezdő nemzeti gyűlölet fellázítására” tör. „Célja [...] a honi nyelv mellett felszólaló írókat rágalmazni, sőt közvetve, elárulván a legszentebb ügyet, a haladásában oly örvendetes testvér kézfogást és nemzeti frigyestülést felbontani s gyanú mérgével megöldökleni.” Rumy Toldy szerint olyan „ki a kozmopolitizmus elvének hódol”, és ebben a szemléletben „nincs ország, hanem csak nép és emberegyetem”. Majd 100 év múlva meglátjuk, lesz-e egynyelvűség, addig: „Ha tehát nem universalizálhatunk, úgy individualizáljunk inkább haszonnal, s ne szorítsuk meg az individuumok – vagyis az egyes nyelvek – nem csak természetes, de azon felül országosan megalapított jogait. A bölcs minden

¹⁰⁰ MTAKK, MIL 4–18. Gyurikovits Rumynak. Pozsony, 1831. máj. 10.

¹⁰¹ MTAKK, MIL 4–17. Georg Wigand levele Rumynak. Kassa, 1833. jún. 13.

¹⁰² MTAKK, MIL 4–17. 1192–1194.

¹⁰³ MTAKK, MIL 4–23. A levél kelte: 1828. okt. 20. A levelet Kőrösy László közölte először. Fried: Rumy, 207.

¹⁰⁴ Fried: Rumy, 207.

embert, minden nyelvet becsülni fog, sőt szeretni annak érdeme szerint, de egyéb-e, mint fonákság, ugyanazon embert s nyelvet szeretni ott is, hol a mienknek nyomul határiba?” Toldy nem marasztalt el minden kétnyelvű író. Mednyánszkyánál „a vonzódás tárgya magyar s a német nyelv egyedül eszköze”. Ami az olyan német írókat illeti, mint Gener-sich, Glatz, Zipser, „ezeket menti a nyelv nem tudása”. Windisch és Engel „részünkre fordíták munkálkodásaik óráit”. Csaplovics Magyarországról szóló műve is tud „részvétet gerjeszteni nemzetünk iránt”. Pyrker esetében „a költő indulatját, nem munkáját” támadta. Ebből következik a kimondatlan üzenet: Pyrker azért áruló, mert magyarajkú létére németül írt. Azt pedig nyíltan is kimondta Toldy, hogy mivel a minőség számít, Rummy „írjon mindenképp németül és tótul, diákul és görögül, ha tud, csak az istenekért, magyarul ne”. Célzás maradt a reformkor nagy félelme is: „Nekünk a nyelv fő palladiumunk, s ha győzdelmét annyi ellenséges behatásoknak közepette féltjük, nem féltünk-e nála még többet is, a nemzet életét, s oly valamit, melyet ha nem is mondok, minden épkeblű érteni fog.” Ez alighanem a cári Oroszországtól való félelem, a félelem, hogy a pánszlávizmus felkarolásával életveszélyt jelenthet: „Abból tehát, mi a megtámadásban ellenünk hozatik fel, u. m. hogy annyi külön népség lepi számos vidékeinket, nem az foly, hogy ezen nyelvbeli szakadásokat még táplálni s nevelni, hanem az országos fő nyelv közzé tétele által inkább csendesíteni s megszüntetni kell, és egy nyelvvel, egy lelket, egy szeretetet is terjeszteni el a haza minden ajkú lakói. Olvadj össze hazám, hogy szét ne olvadj.”¹⁰⁵

Rummy talán nem is vette észre, hogy a magyarománia kifejezésével milyen érzékenységeket és milyen politikai szenvedélyeket sértett, bár joggal hátrította el a vádat, hogy ő találta volna ki a kifejezést, mert szerinte Bredeczky a bécsi *Annalen*ben jött vele elő még 1812-ben.¹⁰⁶ Toldy hitvallása a liberális magyar nacionalizmus programja. A nemzetelhalál félelmében is élő ugyanakkor dinamikus érdekérvényesítésre törő nacionalizmusé. A fenyegetettség radikális társadalmi reformokra és rendszerváltozásra ösztönzött, ugyanakkor a fenyegetettség legitimálta is a reformtörekvést. Mindegyik magyarországi nemzeti mozgalom a maga módján így járt el. Nemzethalál, fenyegetettség a magyar esetében azért is hatott nagy erővel, mert a többi nemzeti mozgalom

¹⁰⁵ G.: Rummy ellen. *Kritikai Lapok*, 1833. II. 95–108.

¹⁰⁶ Szögi Ferenc: *Rummy Károly György a magyar irodalom ismertetője*. Bp. 1934. 45.

nem egy hangadója a magyarság etnikai elszigeteltségét, számbeli csekélységét próbálta eltúlozni, amivel a magyarok nemzeti radikalizmusát csak fokozta, a törekvést, hogy az ország és népének nemzeti egységét a magyar nyelv terjesztésével erősítsék meg.

Nem kétséges, hogy Rumy „magyarománia”-ellenességében az is szerepet játszott, hogy már meg akart maradni esztergomi tanári állásában, és ezért a magyarosodást szorgalmazók liberalizmusával nem vállalt közösséget, miközben a felvilágosodás eszméit, amelyekre ez a liberalizmus épült, nem tagadta meg. Amikor a latin nyelv kiiktatásáról szóló könyvet¹⁰⁷ ismertette, egyetértett az állítással, hogy nevetséges a követelés: mindenki beszéljen magyarul, de azt már kifogásolta, hogy a népszuverenitás „kiméra,” mert az állam alapja az alapszerződés, ezt tanította Schlözer Göttingában, és a magyar monarchia is a vérszerződésen alapszik, melyet Álmos kötött vezéreivel.¹⁰⁸ Ám a kassai német lap szerkesztője nem közölte ezt az ismertetést, mert – mint Rumynak megírta – „üzletemberként” nem akart ellenségeket szerezni.¹⁰⁹ Sőt, már korábban, amikor Rumy arról cikkezett, hogy annál jobb, minél több nyelvet tud valaki, akkor a szerkesztő lapalji jegyzetben jelezte ellenvéleményét: aki négy nyelven tud, egyiken sem tud rendesen.¹¹⁰

Rumy hungarusként is többfrontos harcot vívott. Az 1838-as természetjog-vitában nem tagadta meg az egykori göttingai diák önmagát. Ezt Csaplovics robbantotta ki, amikor arról kezdett értekezni, hogy a természetjog „nem egyéb bolondjognál, s igen helyes volna, ha annak tanítása egészen megszűnnék, mert nem állván egyébből agyrémeknél, az ifjúság fejéit megkábítja, a társaság legnagyobb kárára, hogy pedig a vénekét is megzavarja, mutatja a francia zendülés, mint borzasztó bizonyossága annak, mily veszedelmes legyen a természet valóságától, az örök természetörvényektől eltávozni s agyrémeket vadászni”;¹¹¹ a természetjogi tételek „üres agyrémek, melyek a valósággal legkisebb összefüggésben sem állanak”.¹¹² Erre Rumy, mint „jogtanító” a felvilágosodás örök-

¹⁰⁷ *Über den Verfall der lateinischen Sprache und dessen nachtheilige Folgen in Ungarn.* Leipzig, 1836.

¹⁰⁸ MTAKK, Vegyes 8rét-2.

¹⁰⁹ MTAKK, MIL 4rét-17. Georg Wigand levele Rumynak, 1836. dec. 23.

¹¹⁰ Rumy: *Treue deutsche Übersetzung der magyarischen Fabel am Schluß der Broschüre: Sollen wir Magyaren werden? Der Bote von und für Ungern*, 1833. szept. 27. 39. sz.

¹¹¹ A természetjog. Paradoxon Csaplovicstól. *Századunk*, 1838. jún. 26. 8. sz.

¹¹² Csaplovics: Ki a jurista? *Századunk*, 1838. okt. 18. 84. sz.

ségét, mely az immár kibontakozó liberalizmus alapjává lett, így fogalmazta meg: „A természetjog érdekli a polgárt. Képesé teszi arra, hogy a polgári társaság hasznait filozófiai okoknál fogva méltólag becsülje. [...] Azon jogot, mellyel az ember mint ember általában bír, csak a természetjog ismerteti meg velünk. [...] A természetjog szent palladiuma az emberiségnek s a nemzeteknek a zsarnokság és önkény ellen.”¹¹³ Ugyanakkor Rummy, hogy a felsőbb pártfogást se veszítse el, úgy értekezett az 1811-es devalvációról, hogy – a konzervatív lap szerkesztője, Orosz József szerint – „a kormányzat örül, hogy ebben a vonatkozásban Nagy Pálnak befogta a száját”.¹¹⁴ (Az érem másik oldala, hogy Nagy korábban ellenszolgáltatást kapott a bécsi kormányzattól, miközben nem egyszer azért továbbra is az ellenzékkel tartott, sőt, olykor rá is licitált, mert hajdani énje feltámadt, ugyanakkor nem egyszer pedig csak zavart akart kelteni.) A kormányzat is ilyen formán engedményekre kényszerült, vagy inkább hagyta, hogy egyesek hadd beszéljenek haladásról, emberi jogokról, miközben ő maga éppen a megtorlás politikáját folytatta, hogy aztán megint engedményekre szoruljon. A kormányzat nyilván annak is csak örülhetett, hogy Rummy a kolozsvári *Múlt és Jelen*be is írt, amelyet fizetett ügynöke, Szilágyi Ferenc szerkesztett.

Rummy a kormányzathoz igazodva, annak legitimációs tézisét egyszerűen támadta, viszont az ellenzékkel szembefordulva a kormányzat helyzetét erősítette, miközben magát fontolva haladónak tartotta, és ezen az alapon képviselte a nemzetiségi türelmet. Elmarasztalta a *Pesti Hírlap* nacionalizmusát, a „Védegyelet-gyűlölködéseket” („Védegyelet-Gehäbigkeiten”), de együttérzéssel idézte fel azt, hogy Kossuth is fellépett az emberverés ellen. Nem véletlenül hangoztatta, hogy hungarus patriotizmusa nem Afterpatriotismus.¹¹⁵ És a saját politikáját próbálta igazolni azzal, hogy Berzeviczy patriotizmusát – mint láttuk – többször is hangoztatta a nyilvánosság előtt. (Mint egykori barát csak magánlevelben írt „eltévelyedései”-ről, „amelyekbe túlfűtött protestantizmusa és kozmopolitizmusa vezette”.¹¹⁶ A hungarus tudat azonban csak Berzeviczynél fonódott össze a radikális társadalmi reform igenelésével, viszont ebben az esetben az érem másik oldala a kvázi-katonai diktatúra

¹¹³ *Századunk*, 1838. nov. 12. 91. sz.

¹¹⁴ MTAKK, MIL 4–20. 1841. jún. 24.

¹¹⁵ OSZKK, Quart. Germ. 1001. 159., 161., 163. 1845 decemberében írt és kiadatlan cikkeiben.

¹¹⁶ OSZKK, Levelestár, Rummy levele Mednyánszky Alajosnak, Bécs, 1825. dec. 20.

segédeszközének igénye. Rummy a Habsburg Birodalom szerkezeti problémáit nem feszegette. Ezek az öt illető kritikák során nem is kerültek nyíltan szóba. A figyelmet elvonták a személyeskedések, amelyek során Rummy olykor valóban komikusnak tetsző mindentudását és sokoldalúságát is kiszerveztették.¹¹⁷ De a legfájóbb sebet Vörösmarty ejtette rövid, de annál gyilkosabb költeményével, amelyben a Bábel valamiféle nyelvi anarchia és nyelvileg artikulálhatatlan gondolkodás metaforája. Márpedig Isten azért zavarta össze az emberi beszédet sok nyelvvé, mert magasba törő terveket akartak kivitelezni. És a magyaroknak – Berzevics kivételével – nem voltak ilyen tervei.

A radikális reformot a nacionalizmusok ígérték, és mindenekelőtt a magyar, miközben a többi az átalakulást fékező bécsi kormányzat felé orientálódott. Ugyanakkor a magyar nacionalizmus volt az, amely a magyar nemzetet modern magyar nemzetté akarta átalakítani. Hogy ez a törekvés miként hathatott a hagyományos magyar világban, arra példaként Rummy egyik barátjának, a pozsonyi evangélikus líceum polihisztor igazgatójának, Gabriel Kováts-Martiny (1782–1845) leveléből idézünk. Ő 1841-ben Rumynak elégedetten jelezte, hogy a filozófiai osztályban a magyar történelmet (*Ungarische Geschichte*) és a statisztikát magyarul (*magyarisch*) adják elő, ugyanakkor keserűen hangoztatta, hogy „nem olyan tökéletes magyar (Ungar),” hogy úgy tudna magyarul (*ungarisch*) előadást tartani, hogy ne tegye magát nevetségessé, ezért a fizikát és a matematikát latinul tanítja. A magyarosítást (*Magyarisierung*) pedig azért tartotta „szerencsétlennek”, mert kioltja a latint, amely „Európában minden művelt nemzet és tudós közös köteléke,” továbbá „minden kultúra, a jobb ízlés és az igazi felvilágosodás fő forrása”. Így: „Néhány nemzedék múltán, alig akad majd valaki, aki megérti az okleveleket és hazánk régi törvényeit, amelyek a magyar szabadság (*ungarische Freiheit*) és alkotmány alapjai.”¹¹⁸

Kováts-Martiny szóhasználata azért érdekes, mert a magyarok általában különbséget tettek az Ungar és a magyar között. Az Ungar minden magyarországi lakost jelentett, a magyar csak a magyar anyanyelvűt. A pozsonyi igazgató levelében a kettő keveredik, az Ungar magyar anyanyelvűt is jelent. Amit a latin védelmében felhozott, az a magyar nemzeti mozgalomban a magyar nyelv melletti érvként jelent

¹¹⁷ Vörösmarty Mihály: *Összes művei. II.* Szerk. Horváth Károly. Bp., 1960. 550–554.

¹¹⁸ MTAKK, MIL 4–20/I. A levél kelte: 1841. aug. 2.

meg: csak a magyar nyelv lehet a kultúra eszköze és a szabadság alapja, a magyarnak kell a latin helyébe lépnie — hangoztatták a magyarok.

A választás, hogy ki melyik nemzeti mozgalomhoz álljon, melyik nemzettel azonosuljon és melyiktől miként határolja el magát, nem volt és nem is lehetett egyszerű és egyértelmű folyamat. Az egyes nemzeteken belül is különböző politikai irányzatok bontakoztak ki. Így a hungarusoknak ellenszenvai és rokonszenvai a legkülönbözőbb módon keveredtek. Vonzások és taszítások egyszerre érvényesülhettek: ha valakit vonzott a magyar liberalizmus, ugyanőt taszította annak a szembenállása a központi kormányzattal, amelynek politikája szintén taszította. A hungarus tudat bomlásával azok a hungarusok, akiket sértett a magyarosítás és nem tudtak érvényesülni a magyarosodó világban, visszatértek gyökereikhez, ha etnikai hovatarozásukat és vonzalmaikat így jellemezhetjük. Ilyen volt Csaplovics, aki 1825-ben még tagadta, hogy a magyarok üldözik a szlávokat,¹¹⁹ cáfolta Herder jóslatát a magyar nyelv eltűnéséről, olyan rokonszennvel írt az 1790-es magyar nemzeti törekvésekről, hogy néhány mondata fenn is akadt a cenzúra rostáján,¹²⁰ de aztán a magyarosító törekvésekre hivatkozva felhagyott a magyar nyelvű publicisztika-írással, támadta a magyarosítást,¹²¹ de egyben a liberalizmust is,¹²² valamint Kossuth „szabad föld” (azaz a polgári magántulajdon) bevezetésének programját.¹²³ Éppen Rumynak írva leszidta a Magyar Tudományos Akadémiát, jelezve neki, hogy nem is kíván magyar lenni.¹²⁴

Viszont azok, akik társadalmi státuszukat megfelelő pozícióval tudták párosítani, azok a hungarus magatartásformát a magyar nemzeti törekvések felkarolásával váltották fel. Ilyen volt Mednyánszky Alajos, maga is jellegzetes kultúráközvetítő, aki a szlovák folklórt úgy ültette át

¹¹⁹ Csaplovich: *Freundschaftliche Erinnerung, Beilage zur Iris*, 1825. 1. sz. 2.

¹²⁰ Johann Csaplovics: *Gemälde von Ungarn. I.* Pesth, 1829. 219., 254. OSZKK, Quart. Germ. 1375. Csaplovics az 1830-as évek derekán ebbe a kötetbe beírta a cenzor által töröl részeket.

¹²¹ *Ueber Ungarns Magyarisirung.* Wien. 1841.; Uő.: *Protestantismus, Magyarismus, Slawismus.* Leipzig, 1841.

¹²² Johann v. Csaplovics: *Paradoxen über das Staats- und Volsleben.* Hermannstadt, 1845.

¹²³ Johann v. Csaplovics: *Ungerns's Industrie und Cultur.* Leipzig, 1843. 10.

¹²⁴ Csaplovics miután nem lett akadémikus, 1832. december 21-én kelt levelében kifejtette Rumynak, hogy „Sie und Fejér wissen weit mehr als die ganze Akademie,” neki – írja – nem jutott eszébe akadémikusnak lenni, mert nem érdemli meg. „Denn ich bin kein Magyare und wünsche es auch nicht zu sein.” OSZKK, Quart. Germ. 1001. 103–104.

németre, hogy az a magyar írókat is megihlette.¹²⁵ Jellemző, hogy a szlovák pánszlávizmus és magyarellenesség ellenében fogalmazta meg nézeteit. Tagadta az erőszakos magyarosítás vádját és valóját, a magyarosodást – a szarvasi szlovákok elmagyarosodását – a környezettel magyarázta, és így szerinte a „a magyar nyelv terjesztése tisztán irodalmi, ezért csak a műveltebb osztályokra irányul minden kényszer nélkül”.¹²⁶ Nem is tartotta célszerűnek a magyarosítást. Viszont fájlalta, hogy „éppen Magyarország, mely törvényes szabadságai és azokra épült szerencséje fenntartásában egyértelmű lélekkel dicsekszik, és amelynek minden lakosa akár tót, német, görög vagy oláh legyen az, büszkeséggel magyarnak mondja magát, honi nyelve [mármint a magyar] eránt szeretettel nem viseltetik”. És mivel a magyar nyelv terjesztésében látta ő is a hungarus egység, az említett „egyértelmű lélekkel” érvényesülő egység továbbéltetését, hangsúlyozta azt is, hogy „amit erőszakkal el nem érhetünk, és elérni okosan nem kívánhatunk, azt lassanként és idővel mégis véghez vihetjük,” míg az iskolai magyarosítás, ha „erőltetés”, akkor „magamagában vétkes”, a magyar nyelvnek viszont a latin helyébe kell lépnie.¹²⁷ Mednyánszky nem lett liberális, viszont pályafutása jelzi, hogy a magyar művelődésnek való elkötelezettség már az országos politikai vezetésben is elfogadott mozzanat lett. Az 1820-as évek második felétől egész sor gyakorlati feladatot és főtiszttséget vállalt, volt főispán és főkincstárnok, ugyanakkor a magyar oktatásügy egyik reformere is lett.

Miként színezték Rummy hungarus-tudatát magyar érzelmei? Vörösmarty támadása kapcsán 1834-ben megírta Horvát Istvánnak, pontosabban a *Tudományos Gyűjteménynek*, hogy anyanyelve német, bár „vajha magyar volna, mivel eleim magyarajkú magyarok voltak,” „tótul” azért sem gondolkodhat, mert Késmárkon tanult meg egy kicsit szlovákul iskolatársaitól, Debrecenben viszont magyarul.¹²⁸ (Természetjogi nézetei Lengyel József, a debreceni kollégiumból elűzött kantiánus professzor nézeteihez kapcsolódtak.¹²⁹) Amikor a harmincas években azzal vádol-

¹²⁵ Fried István szíves közlése.

¹²⁶ Mednyánszky: Bemerkungen über den Aufstaz: „Magyarisirung der Slaven in Ungarn” in Zschokkes Ueberlieferungen December 1821. *Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst*, 1823. febr. 7. sz. 85–88.

¹²⁷ Mednyánszky Alajos: Hazafiúi gondolatok a magyar nyelv kiterjesztése dolgában. TGy 1822. III. 3., 26., 31.

¹²⁸ OSZKK, Oct. Hung. 240. Rummy Károly György: Kinyilatkoztatás. 22–25.

¹²⁹ Kőrösy László: *Rummy*, 119.

ták, hogy ő írt egy bizonyos magyar- és magyarosítás-ellenes brosrát,¹³⁰ akkor úgy vallott, hogy „én nem vagyok tót, hanem Vasvár megyei magyar nemes famíliából származott, a szepességi *németek közt született magyar*, akinek ereiben magyar vér foly, jöllehet anyanyelvem történet által a német, nem pedig a magyar”. Egyébként: „A magyar nemzeti nyelvnek előterjesztését egész Magyarországon szívemből óhajtom, de jó s illendő módon, *s minden kényszerítés nélkül*, és így, hogy a Magyarországon lakó más népek, p. o. a tótók, németek, sat. nyelvei ne törültesse- nek el, hanem mint anyanyelvek a családokban maradjanak, mert minden jó ember az anyanyelvét szereti s becsüli”. És külön hangsúlyozta, hogy egyetért a szerzővel: minden nép csak önmaga erejéből, saját nyelvén juthat el a nemzeti műveltség fokára.¹³¹ Egyébként nem véletlen, hogy Rumy élesen elmarasztalta az említett brosrában az ún. aposztatákról szóló részt, a szerző – Samuel Hojč – ugyanis az elmagyarosított szlávokban látta a főellenséget. Ez a mozzanat pedig a szlovák nacionalizmus egyik jellemző vonása lett. (A sors iróniája, hogy 1848-ban Hojč szembefordult a szlovák nacionalizmussal, fia – Hoitsy Pál – pedig a magyar imperializmus szorgalmazója lett.) Amikor Rumy a méltányosságot hangsúlyozta, a szláv nacionalizmusok felé is vágott. Mert miközben jó személyes kapcsolatai voltak nemzeti elkötelezettségű szerb és szlovák értelmiségiekkel, tudta, hogy a nyilvánosságnak szánt szép szavak mögött van egy másik világ: az etno-nacionalista fantáziálásé. Egyik honfitársa például még 1822-ben arról értesítette, hogy a pesti lutheránus iskolájukba nem engednek be szlávot, hiszen olyasmiről beszélnek, hogy 50 év múlva Magyarország szláv lesz, sőt, ezen munkálkodnak csendes lépésekkel, és ha ezek nem vezetnek sikerre, akkor erővel próbálkoznak.¹³² Az ilyen hírek és hiedelmek nem egyszerűen a nemzeti szenvedélyekre utalnak, hanem arra is, hogy milyen szenvedélyek húzódhattak meg az ártatlannak tetsző nyílt viták mögött. Rumy például mérsékletre is akart inteni, amikor a bécsi sajtóban Csaplovicsnak a szlovák nyelv térhódításáról szóló tudósítását, azt, hogy szerinte a németek szlovákul tanulnak és tudnak, túlzásnak minősítette.¹³³ (Csaplovics nagy

¹³⁰ H [Samuel Hojč]: *Sollen wir Magyaren werden?* Karlstadt, 1833.

¹³¹ OSZKK, Oct. Hung. 240. Rumy Károly György „Sollen wir Magyaren werden?” könyvecske szerzőjének némely hibás állításainak megcáfolása. 33–34.

¹³² MTAKK, 4-rét-16. Johann Samuel Liedemann level Rumy Károly Györgynek, 1822. nov. 3.

¹³³ Szögi: *Rumy*, 49.

munkájából a cenzor ki is húzta azt a részt, hogy azért tanulnak szívesen szlovákul az idegenek, mert a szlovákok hibáikat nem gúnyolják, mint a magyarok és a németek, hanem inkább jóindulatúan kijavítják a rosszul beszélőt.¹³⁴)

Rumynál is – politikai helyezkedéstől függetlenül megfigyelhető – a hungarus tudat magyarosodása, magyar nyelv iránti szeretetét már a Pyrker-pör elején jelezte: „A magyar nyelv valóban, majd mint a latin (?) felséges, szép és kellemes, sokkal szebb, felségesebb s kellemesb a német nyelvénél, de határai a magyar literatúrának és nyelvnek szűkebbek, mint voltak a latin nyelv határai.”¹³⁵ Ugyanakkor Rummy már korábban is felháborodott a szlávellenes megnyilvánulásokon. Például azon, hogy Thaisz András *Tudományos Gyűjtemény*ben megjelent cikke szerint „amitől Magyarországnak s magának az uralkodásnak is félnie kell, az a tót nyelv.”¹³⁶ Rummy szerint az ilyen megnyilvánulások csak a nemzeti gyűlölködést táplálják, holott „az egykor a magyarok által legyőzött Nagymorva Birodalom maradványainak, mint szláv népnek (akik a magyarokkal, németekkel stb. együtt teszik ki a hungarus össznezetet [a német eredetiben: ungrische Gesamt-Nation]) kétségtelen joguk van anyanyelvüket és szláv irodalmukat szeretni”¹³⁷ –írta 1825 végén éppen Mednyánszkyknak. Amikor pedig a „magyarománia” kifejezés miatt védekeznie kellett, akkor külön hangsúlyozta, hogy nem a magyar nyelv barátait nevezte magyarománoknak, „hanem csak ama túlzó magyar írókat, kik azokat, kik nem magyarul, hanem németül írnak vagy költenek, mint rossz hazafiakat kárhoztattak, s azon magyarosított írókat, kik az anyanyelvüket megvetik, s a német s tót hazánk fiait üldözik, mint boldogult Thaisz, s még azokat, kik az el nem fogult magyarokat tótoknak szidalmazzák, mint engemet valaki a Kritikai lapokban.”¹³⁸ Közben a viták hevében Rummy szóhasználata is egyre világosabb és pontosabb lett. Már a Pyrker-pör elején jelezte, hogy a magyar nem

¹³⁴Johann Csaplovics: *Gemälde von Ungarn. I.* Pesth, 1829. 223. OSZKK, Quart. Germ. 1375.

¹³⁵Rummy Károly: A magyar hazafi, egri érsek Pyrker László, mint német költőnek s írónak védelmezése, Cicero szavaival a kritikai lapok ellen. *Hasznos mulatságok*, 1833. I. jún. 15. sz. 378.

¹³⁶Thaisz András, Trattner Mátyás: Jelentés a Tudományos Gyűjteménynek 1826-dik esztendei folytatásáról. *Tudományos Gyűjtemény*, 1825. XI. 124.

¹³⁷OSZKK, Levelestár, Rummy Károly György levele Mednyánszky Alajosnak, Bécs, 1825. dec. 20.

¹³⁸Rummy Károly: Ellentmondás. *Atheneum*, 1841. ápr. 22. 48. sz. 767.

honnai nyelv „A honni nyelv (lingua patria) mint az anyanyelv egy vagy más országban többféle lehet”. Mert: „A nép (populus, gens) és nemzet (natio) szók között is különbség vagy. Magyarországon sok nép lakik, de csak egy a magyarországi nemzet (natio hungara). Mikor pedig valamely honi nyelv, mint p. o. a magyar, status vagy országnyelvvé felemeltetett, akkor ezt nemzeti nyelvnek lehet mondani. Tehát a magyar nyelv most kétség kívül országi nyelv, de nem kirekesztő honi nyelv!”¹³⁹

Rumy aztán 1840-ben olyan nemzetfogalmat vázolt fel, amely közéletített az 1849-es nemzetiségi dekrétum és az 1868-as nemzetiségi törvény nemzetfogalmához: „Én Magyarországon csak *egy nemzetet*, t. i. a *magyar nemzetet* vagy (a kétértelműség eltávoztatása okáért) a *magyarországi nemzetet és nemzetiséget*, nem pedig többféle nemzetiségeket (úgy mint tót, német, oláh, orosz, szerb vagy rác, zsidó, cigány) ismerem, de ugyan több, Magyarországon lakó népeket és népségeket különféle nyelvekkel. A nemzet és nyelv, nemzetiség és népség pedig nagy különbség [...] Kívánatos volna ugyan több tekintetből, hogy Magyarországon is [...] csak egy nép s nyelv létezne (valamint jó, midőn a nemzet csak egy vallással bír), de mivel ez nem úgy van [...], s mivel vétek volna más népeket anyanyelveiktől erőszakkal megfosztani (minden nép ragaszkodik az anyanyelvhez, mint a valláshoz), meg kell elégednünk, hogy Magyarországon valahára a hivatalos és országos nyelv egy élő nyelv, s pedig a magyar nyelv légyen, nem pedig a holt deák nyelv, [...] s alkalmas és szelíd módokkal azon kell igyekeznünk, hogy a magyar nemzeti nyelv tudása a többi magyarországi népek között mindig jobban terjesztessék el. [...] A nemzeti egység jó országalkotás mellett ott is létezik, hol több nép lakik s több nyelv divatozik, mint Nagybritanniában, s több nép egy országban az erőt nem oszlatja, mint azt Magyarország Mária Terézia uralkodása alatt mutatta.” Szent István pedig „széles politikusi vala” [...] midőn azt írta: *Unius linguae uniusque moris regnum imbecille et fragile est.*¹⁴⁰

Szent István bölcsességét a magyar liberálisok az új államrezon birtokában kifejezetten kárhoztatták. Számukra a sok nemzetiség és a sok nyelv egy országban éppen a gyengeség forrása, mert megosztja lojalitást, többféle érdek érvényesítésére ösztönöz az egységes érdekérvényesítés igénye helyett. A magyar liberálisok Rumy érveit mintha elengedték volna a fülük mellett, inkább durván személyeskedtek. Ugyanakkor

¹³⁹ Rumy Károly: Tanuló ifjak játékszíni gyakorlása Esztergomban. *Hasznos mulatások*, 1833. II. aug. 7. 11. sz. 84.

¹⁴⁰ Rumy: Válasz, *Hírnök*, 1840. 72. sz.

okkal utasították vissza Rумы személyeskedéseit, azt, ahogy egyeseket neofita buzgalommal vádolt. Bajza József például okkal jelezte, hogy Thaisznak nem is állt volna módjában az üldözés.¹⁴¹ Élceltek magyartalan fordulatain, dilettantizmusba hajló sokoldalúságán. Aztán egyszerűen leírták, amikor a szerkesztőség közzétette a maga kis maró szatírját „Egy öreg úrról” címmel: „Őt csak megunni lehet, de rá haragudni nem.” De amikor kifigurázták, érdemeit – inkább akaratlanul, semmint akarva – groteszk módon elismerték: „Ő minden idegen nyelvek és szimpátiáknak Magyarországon univerzális apostola”, aki, ha „valaki tótnek nevezi, gyaláztatnak veszi azt, nagyon megharagszik érte”¹⁴² – valójában csak magyar identitásában érezte magát támadva.

Viszont valami hozadéka mégis volt Rумы harcos publicisztikájának. Bajza és barátai jobban odafigyeltek az interetnikus illemtanra, mert mint Bajza írta: „ki a németet vagy tótot, azért mert német és tót, üldözi, mást a tót névvel szidalmazni akar, nemcsak túlzónak, mint Rummy úr, hanem nevetlennek s embertelen fanatikusként tartom”. És ami még fontosabb, a nemzeti méltányosság igényét is jobban körvonalazták, mint korábban. Ugyancsak Bajza fejtette ki, hogy nem akarja a német és a tót nyelvet kiirtani, „csak azt óhajtja, azon iparkodik egész lélekkel, hogy minden, ki a magyar korona alatt él, ne csak értsen, hanem tudjon magyarul”, aki ezt magyaromániának nevezi, „ne tulajdonítsa vétkül, ha nem tartatik jó hazafinak.”¹⁴³

Talán Bajza kevésbé kíméletlen lett volna, ha elolvassa Rumynak Széchenyit köszöntő vallomását, amelyben nemcsak a *Hitelt*, hanem a *Világot* is köszöntötte, és keserűen tette szóvá, hogy míg ő szabadon írhat, az ő tolla nem szabad.¹⁴⁴ Viszont Rummyra azért is nehezteltek a liberálisok, mert úgy érezhették, hogy közöttük lenne a helye eddigi munkássága okán, amelyet viszont, mert nem állt közéjük, méltánytalanul leki csinyeltek. „A jó öregét rég átugrotta az idő,” aki „szokása szerint bohóságokat beszélend”, miközben „vele, mint álnevűvel disputálni oly csapásnak tartjuk, mint mikor sáskák lepik meg a határt”¹⁴⁵ – írták róla,

¹⁴¹ Rummy Károly: Ellentmondás. (*Atheneum*, 1841. ápr. 22. 48. sz. 767.) című cikkhez fűzött szerkesztői jegyzetek.

¹⁴² A szerkesztőség: Egy öreg úrról. *Atheneum*, 1841. II. nov. 9. 57. sz. 909–911.

¹⁴³ Bajza József: Felvilágosítás az ellentmondásra. *Atheneum*, 1841. ápr. 25. 49. sz. 779.

¹⁴⁴ Carolus Rummy: Méltóságos gróf Széchenyi István úrhoz, a szabad és bátorlelkű hazafihoz írt deák versek, midőn szabadlelkűséggel írt jeles „Világ” című munkáját olvastam. *Hasznos mulatságok*, 1832. II. dec. 27. 51. sz. 401.

¹⁴⁵ A szerkesztőség: Egy öreg úrról. *Atheneum*, 1841. II. nov. 9. 57. sz. 911.

holott megszívlelendő gondolatokat idézett fel a régi időkbeli, amelyek előkészítették az új időköt. És tegyük hozzá, a kemény triász, melynek tagjai – Bajza, Toldy, Vörösmarty – egyenként és együtt is kikészítették „a jó öreget”, 1838-ban olyan könyvbírálatot is megjelentetett,¹⁴⁶ amelyet talán éppen maga Rummy írt.¹⁴⁷ Feltételezésem szerint ő írta a „104.” álnévvel jegyzett recenziót. Ebben nincs szó magyaromániáról, de annál inkább a magyarul nem tudók kíméletéről. Hiszen azért dicsérte a bírált munkát, mert: „Nemzeti nyelvünk terjedését óhajtja, gáncsolván minden erőszakoskodást, kivált vallási viszonyokban, s oktalannak állítván az azok iránti gyűlöletet, kik magyarul nem tudnak ugyan, de szívökben jó hazafiak, a hon javát s nemzeti nyelvünk terjedését kívánják s elősegítik.” A szerzővel szemben viszont azt hangoztatta a recenzens, hogy „a társaság körén belül tehát mint emberek, hazafiak s világpolgárok köteleztetünk munkások lenni s ez jogaink terjedelme is. Ezen kötelességek s jogok ugyan egymással némi ellentétben állanak, mert e világban minden, ami van és létezik, ellenkező tulajdonok viszonyhatásai által áll fenn, létezik s fejlődik, de ezen ellentét s a belőle eredő viszonyhatás egyszersmind minden egyes munkásságnak szükséges, nélkülözhetetlen korlátja, mely nélkül semmi, ami fennáll, rendeltetése határai közt nem maradna, a józan önszeretet – mint kötelességünk teljesítésének rugója – önséggé válnék, ha azt a hazafiúi érzés nem fékezne, mint a hazafiság a világpolgári szellem zabolája nélkül; viszont a világpolgáriság üres hang, ha vele emberi és polgári kötelességeink teljesítését össze nem egyeztetjük.” Nem kétséges, ez Kazinczy tanításának az alkalmazása, annak, amit a széphalmi mester nemcsak Rumynak írt meg leveleiben, hanem 1829-ben kifejtett, így figyelmeztetve a nemzetiség kultusz lehetséges félresiklására: „De a nacionalizmus lelket emelő érzelmeit a kozmopolitizmus lelket szelídítő érzelmei által kell megneemesítenünk, és a ha a filoxénia veszedelmes neme a bolondságnak, misoxénia is az, midőn még a jót is eltolja magától, mert idegentől jön.”¹⁴⁸ Kazinczyra a 104. álnévű bíráló nem hivatkozott, de ugyancsak a széphalmi mesterrel egybehangzóan fejtegette az írók szerepét

¹⁴⁶ 104: Az igaz hazafiság alapvonalai a jelenkor szükségéihez alkalmaztatva. Egy hazafitól. Pest, 1837. *Figyelmező*, 1838. I. 5. sz. 69–77.

¹⁴⁷ EKK, Ab 70. Majer István: Rummy György Károlynak emléke. 1847. 13. szerint Rummy „névbélyegei” többek között: XYZ, 20, 25, 18, 26, 36, 45. Ezen a listán 104. nem szerepel. De szinte biztos, hogy Rummy írt a triász lapjába, és ő recenzálta Kövy Sándor magánjogi munkáját. 20: Magyar törvény. *Figyelmező*, 1839. I. 25. sz. 401–408.

¹⁴⁸ *Muzárium*, 1829. IV. k. 155.

a nyelv alakításban, és azt, „hogy a míveltség a nemzetek közt csak azóta kezdje terjedni, mióta nemzeti literatúránkat mívelni kezdék”. Az 1800-as évek „magyar szívű” Rumyjára vall az, ahogy 104. a nem magyar nyelvek kíméletére a magyarosítás elítélése nélkül szólt, az is, ahogy 104. nem hangsúlyozta a nem magyarok anyanyelvük iránti ragaszkodásának megértését, hanem inkább azt fejtegette, hogy ennek „igazi alapja nincs”, mert a szlovák, szerb, román soha sem volt iskolai nyelv, „mívelt társalkodásra” sem használhatók. Viszont az 1820–30-as évek Rumyjára vall a terminológia: a honi nyelvek és a nemzeti nyelv megkülönböztetése. Rávall annak hangsúlyozása, hogy az irodalmi nyelv nem azonos a beszélt nyelvvel. (Ezt fejtette ki az angol Bowring számára készült irodalomtörténetében is.¹⁴⁹) Rummyra vall annak kiemelése, hogy a szellemi fejlődés „a francia s angol műszorgalom végtelen fontosságú értelme”. Végül a nemzeti mérséklet igényelése, hogy így „iparunkat, kereskedésünket, értelmiségünket s nemzetiségünket kifejthessük”.¹⁵⁰ Mi tagadás, nem biztos, hogy a cikket Rummy írta, és ha igen, nem tudni, hogy a szerkesztő nem írt bele. De ha nem Rummy a szerző, akkor is egyértelmű, hogy Rummy eszméiből is sok minden beépült a kor diskurzusába. Paradox módon Vörösmarty hitvallásába is: „Legszentebb vallás a haza s emberiség.”

Rummy egyéni tragédiája, hogy némileg valami kellemetlen apafigura szerepben találta magát, és az új nemzedék, amely éppen az ő általa is éltetett felvilágosodásból lépett a politikai liberalizmus színterére, nem ismert kegyelmet, ahogy az a lélektanilag is terhelt politikában szokás. Ugyanakkor Rummy, bár államjogi kérdéseket nem feszegetett, a külvilág számára még az ország önállóságát korlátozó hagyományos összmonarchia híveként jelent meg. Barátai, akik politikáról írtak neki, ilyen értelemben nyilatkoztak, és egyfajta fölényeskedéssel, ami hathatott rá is, amikor polémizált. A polémiák hevében emlékezhetett arra, hogy még 1819-ben egyik keszthelyi tanártársa azt fejtette ki, hogy a magyar nemzet kulturális felemelkedéséhez szükség van a nyilvánosságra, a sajtóban és a könyvekben kell a magyaroknak „a fontos kérdésekről” értekezniük, mert így a király is nagyobb hatással járhat el, mint „erőszakos

¹⁴⁹ MTAKK., Ms. 11197. Rummy Károly György: *Magyar anthologia* (1828). Ezt a munkát Rummy John Bowring részére állította össze (Czigány Loránt: *A magyar irodalom fogadtatása a viktoriánus Angliában 1830–1914*. Bp., 1976. 40–41.), és ma a British Libraryban található. Másolatát Czigány Loránt adományozta az MTA Könyvtárának.

¹⁵⁰ *Figyelmező*, 1838. I. 69–77.

intézkedésekkel”, mert: „Minden nemzet, amelynek kultúrája szegényes, hiú gyerekekből áll.”¹⁵¹ A baj csak ott van, hogy az okos felnőttek sem szeretik, ha hiú gyerekeknek tartják őket. Rummy pedig mintha megpróbálta volna kiköszörülni a csorbát. Miközben gunyorosan kiszerekasztették, ő pedig állta a sarat, saját neve alatt közzétett megnyilatkozásával, álnéven úgy értekezett -???, hogy abban támadói nem igazán lelhetnek kifogásolni valót. Igaz, csak feltételeztük, hogy ő volt a „104.” kézjegyjű szerző, és feltételezésem szerint Bajzáék rájöhettek, Rummynek olyan, álnéven írt cikkét is közölték, amellyel egyetérthettek. A szerkesztőségi szatíra mintha erre utalna: „Szóvita helyett könyörgünk inkább, hogy Isten legyen irgalmas, kegyelmes minden tiszta papírosnak kezéből menekedni, és még inkább legyen irgalmas azon boldogtalannak, ki ez öreg ízlésű úrral, kivált midőn álarcot vesz fel, versenyébe keveredni eléggé meggondolatlan lesz.”¹⁵²

Nincs valóságfedezete viszont annak az állításnak, hogy Rummy álnéven (X. Y. Z.) a pánszlávizmus ellen is kikelt volna.¹⁵³ Sőt az ellenkezője történt, éppen X. Y. Z. ellen lépett fel. Ez ugyanis 1841 elején tárgyszerűnek tetsző beszámolót tett közzé a felvidéki felsőbb iskolákban működő szlovák diáktársaságok magyarelles megnyilatkozásairól, és fellépést szorgalmazott „a szlávizmus” magyarelles propagandája ellen, ugyanakkor hozzátette a szlávizmushoz, hogy ennek „eltöröltetését mi sem akarjuk”. És: „Tanulják a tótok nyelvöket, ámde annak palástja alá ne rejtsek honunk becsületét kockáztató lelkületüket.”¹⁵⁴ Aztán 1842-ben szokatlanul éles hangú „szózat”-ot intézett a szlovák papokhoz, hogy inkább magyarul tanuljanak meg, mintsem éjt nappá téve „az orosz, lengyel, rác és cseh nyelvek gyökeres megtanulására” vesztegessék idejüket. Kárhoztatta azt, hogy a lutheránus papok a maguk – a nép számára nehezen érthető – nyelvüket terjesztik, holott „a reformáció elterjedésének fő oka volt, hogy a néphez az ő nyelvén beszélt”. És ami szokatlan, a cári veszéllyel is érvelt: „Talán nem tetszik a szabadság, a személyi és vagyoni jólét, s mindezek fölött a nyugalom s béke? Az ottani politika egy nyelv, egy vallás, egy nemzet, s így nyelvekre is kerülend sor,

¹⁵¹MTAKK, MIL 4rét-20./ I. T. J. Liebbald levele Rummy Károly Györgynek. 1819. szept. 18.

¹⁵²A szerkesztőség: Egy öreg úrról. *Atheneum*, 1841. II. nov. 9. 57. sz. 911.

¹⁵³Szögi: Rummy, 39.

¹⁵⁴X. Y. Z.: Nézetek az ágostai vallástételt követő főtanodákban uralkodó szláv szel-lemről. *Társalkodó*, 1841. jan. 20. 6. sz. 21–23.

mert a törvény, a kormány s igazság kiszolgáltatása nélkülözhetetlenné teszik annak szükségét, jól értvén, hogy egy ország erejének láncja, »egység« nyelvben, vallásban, nemzetben.» Ezzel szemben: „Itt a haza egyebet nem kíván, mint legyetek azok, kiknek lennetek kell: jó hazafiak, jó polgárok; erre szükséges, mégpedig elkerülhetetlenül, hogy azon nyelvet, melyen az igazság kiszolgáltatik, a magatokén kívül tudjátok.”¹⁵⁵

Ezzel a fenyegetettség-komplexussal összefonódó magyarosodást szorgalmazó állásponttal szemben Rummy ismételt elítélte a magyarosítást, sőt még Gaj magyarosítás elleni fellépésének jogosságát hangsúlyozta. Kazinczy mellett pedig Széchenyi *Kelet népére* hivatkozott, arra, hogy a szlávokat és a németeket meg kell nyerni a magyar alkotmánynak, a magyar alkotmány minden előjogát és előnyét ki kell rájuk terjeszteni, akkor is, ha nem tartoznak a nemesi rendhez. A magyarországi orosz propagandát kímérának minősítette, viszont az esetleges cári terjeszkedés ellensúlyozására az európai hatalmak közös fellépésében látta a biztosítékot.¹⁵⁶ Hogy a nemzeti nyelvhez és a magyarsághoz való lojalitását bizonyítsa, korábban és most is, Horvát István fejtegetéseinek nyomvonalán haladt, egyetértett vele, hogy a zsidók kölcsönöztek a magyaroktól szavakat,¹⁵⁷ és a magyar nyelv páratlan eredetiségét és szépségét hangsúlyozta „nyelvészeti képtelenségektől” hemzseggő cikkeiben.¹⁵⁸

Rummy életének fordulataiból, viszontagságaiból nem öncélúan idéztünk fel sok anekdotikusnak tetsző mozzanatot. Ezek ugyanis azt is példázzák, hogy nem volt könnyű hungarusnak lenni és maradni a nemzeti törekvések keresztútjében. De egyáltalán lehetett-e?

István király *Intelmeinek* a – Rummy által idézett – bölcsességét igazában ott lehetett átérezni, ahol évszázadokon keresztül békében éltek, és a soknyelvűség is a hungarus tudatot erősítette. Ilyen táj volt a Szepesség is. Csakhogy a történelem megállt fölötte. És amikor az új idők üzenetei megérkeztek, akkor sokat számított, hogy kit milyen helyzetben találunk, identitását mennyiben erősíti vagy sérti az üzenetek formája és tartalma. Bár a falu világában a szlovák nyelv hódított, a német anya-

¹⁵⁵X. Y. Z.: Szózat a pánszláv papokhoz. *Társalkodó*, 1842. júl. 20. 58. sz. 229–230. Szögi: Rummy, 39. szerint ezt a cikket Rummy írta.

¹⁵⁶Karl Georg Rummy: Erwiderung auf Herrn Gustav Steinackers Prüfung meiner Kritik einer Privatmeinung in der panslavistischen Streitfrage (im Tageblatt Nr. 188. folg.) zur näheren gegenseitigen Verständigung. MTAKK, Vegyes 8rét 1.

¹⁵⁷Rummy: Voltak-e Ázsiában eleink szomszédi a zsidó nemzetnek és kölcsönöztek-e attól szavakat? *Hasznos mulatságok*, 1834. II. 7. sz. 54.

¹⁵⁸Vörösmarty Mihály: *Összes művei*. II. Szerk. Horváth Károly. Bp., 1960. 554.

nyelvű polgárság a magyar kultúrában talált önmagára. Példa rá Hunfalvy Pál, aki így emlékezett: „S a magyarság híre a késmárki főiskolába is elhatván, Kralovánszky Horatiusból és Ciceróból magyarra fordítottata velünk. Köztünk Széchenyi *Világa* villant meg először. Nyíltan megvallom, mi a magyart igen távolról néztük, s oly világban, amely bennünk hasonérzelmeket korántsem gerjeszte. A magyar állapot idegen volt előttünk. »A magyar jus nobilitate, ami reánk nézve benne van, azt elveszítvén sem sajnáljuk.« Ellenben a német irodalom nekünk ígéret földje vala, hova reményünk, vágyunk fordula. Ki kavicsban drágakőre találna, nem lepetnék meg örvendetesben, mint mi Széchenyi *Világától*. Mint idegen, ki a jónak mindenütt örül, úgy becsültük előbb az új életet, majd közelebbnek is találtuk magunkhoz. Elővettük a *Hitelt*, elő Berzsenyit, Kisfaludy, Kölcseyt s mintha fiul fogadtattunk volna, buzgóság gerjede bennünk a magyar mívelődésért. Már az iskolai gyakorlatok nem elégtének ki többé s Kralovánszky felügyelete alatt utolsó évben magyar társaságot is alkottunk, amely mint gondolhatni, a németet nem éré utol, mivel a bimbó nem virág, csecsemő társaságunk pedig annál inkább bimbó vala, mert született magyar ifjagnál alig tanált részvétre.”¹⁵⁹

Hunfalvy vallomása azt is példázza, ahogy a magyar liberalizmus vonzása a hungarus világban érvényesült. Kossuth *Pesti Hírlapja* a német polgárság számára is kedvenc olvasmány lett. A tizenöt éves Falk Miksa a magyarul nem tudó, ám a magyar ügyért lelkesedő Glückswerth Mihálynak németre fordította Kossuth cikkeit, annak a pesti polgárnak, a százas tanács tagjának, aki a század elején a magyar kereskedelem érdekében a birodalmi vámpolitika reformját igényelte.¹⁶⁰ Az immár idős pesti polgár olyan hungarus volt, aki „egy szót sem tudott magyarul, mégis hő érzelmű magyar hazafi volt,” és „rajongott Kossuthért”.¹⁶¹ Falk Miksa a *Pesti Hírlap* hatását stílusával magyarázta: „Dús keleti színpompa, valódi déli tűzzel párosult, bővöskert volt ez, telve a legbájosabb virágokkal, melyeknek illata az olvasót mindinkább elmámorosítá, minél

¹⁵⁹ Hunfalvy Pál: Emlékezés Késmárkra (Az Atheneum 1841-ki folyamában). *Tanulmányok*, Bp., 1873. 49.

¹⁶⁰ *Merkantilische Bemerkungen und Vorstellungen in Bezug auf das Königreich Ungarn mit den angrenzenden österreichischen Staaten betrachtet. Einer hochlöblichen in Commerzsachen angeordneten Reichstags Deputation durch den hungarischen Handelstand der Pressburger, Pester und Raaber Handelsleute im Monat Juny 1802. unterthänigst eingereicht.* Pressburg, 1804.

¹⁶¹ Falk Miksa: *Kor és jellemrajzok*. Bp., 1903. 3.

tovább haladt.”¹⁶² Csakhogy a haladás iránya a Hunfalvynál említett „új élet” felé mutatott, és bár Széchenyi mutatta meg először az irányt, Kosuth gyorsította a haladást, amikor mind több és több embert és csoportot vont be a nemzeti mozgalomba. Igaz, taszított is, a magyar nemzeti program radikalizálódásával a nem magyar nemzeti programok is radikalizálódtak. Ugyanakkor a magyar nemzeti mozgalom a hungarus tudatra is építhetett, azok számára, akiknek az emelkedés lehetőségét villantotta fel, és új életminőséget ígért. A német származású Hunfalvy és Glückswerth számára a korlátozott jogú rendi polgárból a modern polgárrá való emelkedés útjait mutatta meg, a jogaira és kötelességeire büszke polgár eszményének megvalósíthatóságát. És ezt ígérte a tönkrement zsidó kereskedő fiának, Falk Miksának, aki a német nyelvű magyar újságírás egyik klasszikusa lett.

Mindezek a példák azt is jelzik, hogy a hungarus ideológia is milyen sokszínű lehetett, milyen sokféle magatartásforma jellemzi. És ez a sokszínűség hasonló a modern nacionalizmus összetettségéhez. Mindkettőn belül érvényesülhetett valamiféle egyensúlyra törekvés, és pedig a különböző magatartásformák összebékítésének vágya. A közös magas műveltség integráló erővel hatott. A műveltek világában, mint valami szabadkőműves páholyban, nincsenek nemzeti ellentétek. A közös eszmények mintha áthidalnák a valós nemzeti törekvések közötti lehetséges ellentéteket. A műveltség és az állampolgári tudat közösségének integráló erejére jellemző, hogy a hungarus Romy Károly György, aki élete során sok mindenkivel összeveszett, Kazinczyval való barátságát töretlenül őrizte. Kazinczy elméleti radikalizmusa, Rousseau-i nemzetviziója kizárja a hasonló nem magyar törekvést, és a hungarus tudatot is. Gyakorlatias mérséklete azonban megszelídítette a teóriát, és mindvégig összetartott a hungarus Romyval a szintén hungarus Berzeviczy ellenében. A tipizáló sémák szerint Rumynak a német kispolgári racionalizmust kellene képviselnie, de láttuk, nem tette. A nacionalista Kazinczynak pedig Romyval kellett volna meghasonulnia. Ez sem következett be. A hungarus tudatot nem a magyar nacionalizmus számolta fel, hanem a valamennyi hungarus nép nemzeti értelmiségi rétegének nacionalizmusa. Paradox módon még a magyar nacionalizmus éltetett a legtöbbit a leghatékonyabban a hungarus tudatból. A hungarus tudat – mint állampolgári tudat, mint a közös haza iránti lojalitás – belesimult a magyar

¹⁶²Falk Miksa: *Széchenyi István gróf és kora*. Pest, 1868. 121.

nemzeti tudatba, ha az alkotmányvédelem hatotta át. 1848-ban ezért is tartottak ki a magyar szabadságharcban nem magyarok – egészen a vérpadig. 1849-ben a magyar nacionalisták pedig le tudtak mondani az egy és oszthatatlan nemzet igényéről, és országgyűlési határozatban ismerték el a nem magyar nemzetiségek szabad nemzeti fejlődéshez való jogát. Ezt először 1849 júliusában Kossuth Lajos érvényesítette a román emigránsokkal kötött, államszerződés-jellegű „Kibékülési terv”-ben. Ennek jegyében született a törvényerejű nemzetiségi dekrétum, amelyet Szemere Bertalan öntött végső formába, és fogadtatott el az országgyűléssel. Mindkét alapidokumentum a hungarus ideológiából is továbbléteztetett valamit, többet, mint a nemzetiségi egyenjogúság demagógiának bizonyuló szólama, vagy a reá hivatkozó nem magyar nemzeti törekvések. Egyesíteni tudta ugyanis a korszerű alkotmányosságot a korszerű nemzeti igényekkel. Az 1868-as Deák-féle nemzetiségi törvény is az egységes politikai nemzet fogalmával a hungarus tudatra is akart építeni, miközben a magyar nacionalizmus helyzeti előnyénél fogva a hungarus tudat egyes elemeire építhetett. Eötvös József elméleti munkái magasabb szinten folytatták annak a problémának a megoldását, amelyet Berzeviczy Gergely a maga módján rövidre zárt. A demokrácia és nemzeti tolerancia eszméje Kossuth 1851-es alkotmánytervében nyerte a legátgondoltabb formáját. A hungarus tudat persze nem azért élt tovább, mert azok, akik valamilyen formában hordozói voltak, olvasták volna az idevágó irodalmat. Az együttélés és az ország egységének valósága és igénye sugalmazta. Értelem és félelem negatív dialektikája helyett, most már értelem és félelem pozitív dialektikája érvényesült. A hungarusok fölött eljárt az idő, de gondolatainkban sok megszívlelendő mozzanat maradt, magatartásformájukban pedig sok követendő. Ezt viszont már csak úgy lehetett tovább éltetni, ha az, aki erre vállalkozik, alapvetően egy adott nemzeti mozgalom érdekeinek képviselője lép fel. Ezzel feladta a nemzetek fölötti pozíciót, és nemzetek közötti helyet foglalt el, a nemzeti semlegesség helyett pedig olyan nemzeti elkötelezettség hordozója lett, aki a többi hazai nemzetrel való együttműködésre törekedett. A hungarus tudat 1918-ig így élt tovább. Alapvetően a nemzeti kizárólagosság ellen védőpajzsként szolgált (volna), vagy a jövő kiszámíthatatlan fordulatai ellen valamiféle nosztalgia vigaszát nyújtotta, a biztonság nosztalgiáját.

KISEBBSÉGJOGI HELYZETKÉPEK*

BOGDÁN ANDREA – MOHÁCSEK MAGDOLNA

A nemzeti kisebbségek problémakörében illetékes közintézmények Romániában és a kisebbségi nyelvhasználat a közigazgatásban

I. A nemzeti kisebbségek problémakörében illetékes
közintézmények

Nemzeti Kisebbségek Tanácsa

A kisebbségvédelmi intézményrendszer kialakulásának első lépéseként a *Nemzeti Kisebbségi Tanács* megalakulását tarthatjuk számon. A Tanácsot az 1993. évi 137. sz. kormányhatározat hozta létre, Románia Kormányának tanácsadó testületeként, a kormányfőtítkári irányítása alatt működő egységként.¹ A Nemzeti Kisebbségi Tanács célja a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek által létrehozott

* A blokkban közölt írások az MTA Kisebbségkutató Intézetben, illetve szervezésében készültek. Közös szempontrendszer alapján felépült, átfogó országtanulmányok részfejezetei. A romániai, szlovákiai, ukrajnai összefoglalók elkészítését az Országgyűlés Külügyi Hivatala támogatta.

¹ 1993. évi 137. sz., a Nemzeti Kisebbségi Tanács szervezéséről és működéséről szóló kormányhatározatot hatálytalanította a 1997. évi 17. sz. kormányhatározat a Kisebbségvédelmi Hivatal szervezéséről és működéséről. Ez utóbbit a 2001. évi 13. sz., a Köztájékoztatási Minisztériumának szervezéséről és működéséről szóló kormányhatározat helyezte hatályon kívül, amelyet a maga során a 2003. évi 754. sz., a Kormányzati Stratégiák Ügynökségének szervezéséről és működéséről szóló kormányhatározat hatálytalanított.

szervezetekkel való kapcsolattartás volt. A testület és a Kormányfőtitkárság közötti kapcsolatot a Tanács Technikai Titkársága képezte.

Kezdetben a Tanácsok a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek által létrehozott szervezetek két-két tagja, továbbá a szakminisztériumok egy-egy tagja képezte, majd a kezdeti határozat módosítása után (az 1993. évi 220. sz. kormányhatározat által), a szervezetek képviselőinek számát már nem írta elő a jogszabály.

A Tanácsban való részvételt feltételekhez kötötte a legnagyobb számarányú kisebbséget, a magyarságot képviselő Romániai Magyar Demokrata Szövetség, amely azon félelmének adott hangot, hogy a Tanács csak propagandisztikus politikai célokat fog szolgálni. Az RMDSZ álláspontja szerint a Tanács „csak oly módon nyerhet létjogosultságot, ha a nemzetközi egyezmények szellemében hatékony kisebbségvédelmi intézménnyé válik.”² 1993. augusztus 31-én az RMDSZ visszahívta képviselőit a Tanácsból, mivel meglátásuk szerint az újonnan létrehozott intézmény nem bizonyult hatékonynak.

A magyar kisebbség képviselőinek kilépését nemsokára a roma képviselők visszalépése követte, akik a kormány határozott fellépését hiányolták egy Maros megyei roma településen, Hadréven, a roma lakosság elleni súlyos erőszakos támadásokat követően.³ A két legnagyobb kisebbség kilépését követően az intézmény hitelét veszítette.

A következő lépés az intézményrendszer szempontjából a *Kisebbségvédelmi Hivatal* megalakulása volt, melyet az 1997. évi 17. sz. kormányhatározat fogadott el. A Hivatal a kormány egyik főosztályaként működik, a nemzeti kisebbségekért felelős miniszterelnökhelyettes vezetésével. Az új struktúrában megváltozott a Nemzeti Kisebbségi Tanács neve, státusa és összetétele is. A *Nemzeti Kisebbségek Tanácsává* átnevezett testület a Kisebbségvédelmi Hivatal tanácsadó testületévé vált, amelyben már csak a kisebbségi szervezetek képviselői rendelkeznek tagsággal, a szakminisztériumok nem.

A kormány főosztályaként a Hivatalnak – amely tulajdonképpen a Tanács Technikai Titkárságát helyettesítette – fontosabb szerepe és

² RMDSZ kronológia: <http://www.rmdsz.ro/kronologia.php?dok=8>

³ István Horváth: *Facilitating Conflict Transformation: Implementation of the Recommendations of the OSCE High Commissioner on National Minorities to Romania, 1993–2001*. In Wolfgang Zellner, Randolph Oberschmidt and Claus Neukirch (szerk.): *Comparative Case Studies on the Effectiveness of the OSCE High Commissioner on National Minorities*, Centre for OSCE Research, 2002. 66.

feladatköre volt, mint egy egyszerű tanácsadó testületnek. Tevékenységi körében törvénytervezeteket kezdeményezhetett, jogszabály-tervezeteket véleményezett, valamint felügyelte a hazai és nemzetközi jogszabályok végrehajtását. Ezen intézményes előrelépés többnyire az RMDSZ kormánykoalíciós részvételének köszönhető.⁴

A hivatalon belül egy külön részleg foglalkozott a roma kisebbséget érintő kérdésekkel. Ennek célja a roma szervezetekkel való kapcsolattartás, valamint ezen kisebbség társadalmi beilleszkedésének specifikus problémáinak felismerése és megoldása volt. Bár az irodának nem volt saját költségvetése és alig egy-két alkalmazottal rendelkezett, létrehozása egy pozitív politikai gesztusként értékelhető, egy egyedülálló kisebbség sajátos problémáira szakosodott testület lévén.⁵

2001-ben a Kisebbségvédelmi Hivatalt átszervezték, és *Etnikumközi Kapcsolatok Hivatala* néven a Köztájékoztatási Minisztérium (később Kormányfőtitkárság) részeként működik.

A *Nemzeti Kisebbségek Tanácsa* jelenleg az utólagosan módosított és kiegészített 2001. évi 589. sz. kormányhatározat alapján működik, a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek által megalakított szervezetekkel való kapcsolattartás biztosítójaként. 2001-től a Tanács visszanyerte a kormány tanácsadó testületi szerepét; az Etnikumközi Kapcsolatok Hivatala irányítása alatt fejt ki tevékenységét, és nem rendelkezik jogi személyiséggel.

A Tanács a Románia Parlamentjében képviselt nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek szervezeteinek három-három képviselőjéből áll. Jelenleg 19 szervezet rendelkezik tanácsai tagsággal, amelyek 20 kisebbség érdekeit képviselik⁶: albán, bolgár, cseh, görög, horvát, lengyel, macedón, magyar, német, olasz, orosz-lipován, örmény, roma, rutén, szerb, szlovák, tatár, török, ukrán, zsidó kisebbségeket.

A tanács a különböző kisebbségi szervezetek közötti egyenlőség elve alapján működik, az üléseken mindegyik kisebbség, számaránytól függetlenül, egyetlen szavazattal rendelkezik. A tanács negyedévenként ül össze, vagy tagjai egyharmadának kérésére rendkívüli ülést tart.

⁴ István Horváth: i.m. 69.

⁵ István Horváth – Alexandra Scacco: From the Unitary to the Pluralistic: Fine-tuning Minority Policy in Romania. In: Anna-Maria Biro and Petra Kovacs (szerk): *Diversity in Action: Local Public Management of Multi-Ethnic Communities*. LGI/OSI, 2001. 261.

⁶ A cseh és szlovák kisebbséget közös szervezet képviseli.

A Tanács feladatkörébe tartozik a kisebbségi szervezetek tevékenységének támogatása, javaslattétel az állami költségvetésből kiutalt pénz-alapok elosztási módjára; a nemzeti kisebbségekre vonatkozó törvényes keretek javítására, továbbá a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek társadalmi és kulturális életének javítására; a kisebbségi nyelveken folyó oktatás megszervezésére, valamint a civil szférával és a nemzetközi szervezetekkel való kapcsolattartás (3. cikkely).

Etnikumközi Kapcsolatok Hivatala

Az Etnikumközi Kapcsolatok Hivatala a 2005. évi 111. sz. kormányhatározat⁷ alapján működik, mint a miniszterelnök alárendeltségében levő, jogi személyiséggel nem rendelkező, a kormányfőtítkárságot vezető miniszter irányítása alatt működő hivatal, melyet a miniszterelnök által kinevezett államtitkár vezet két helyettes államtitkár segítségével. A hivatal területi irodákkal is rendelkezik, amelyek helyi és regionális érdekeltségű interetnikus programokat szerveznek.⁸

Az Etnikumközi Kapcsolatok Hivatalának a kormányprogram etnikumközi kapcsolatok tárgykörében meghatározott politikájának végrehajtásában, továbbá a Keretegyezmény alkalmazásáról szóló jelentés kidolgozásában van kiemelkedő szerepe. A Hivatal – a Nemzeti Kisebbségek Tanácsának javaslatára – terjeszti jóváhagyásra a kormány elé a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek szervezeteinek az állami költségvetésből kiutalt pénz-alapok leosztásának tervét.

A hivatal feladatai közé tartozik, ugyanakkor, a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek etnikai identitásának megőrzésére, fejlesztésére és kifejezésére vonatkozó stratégiák és politikák kidolgozása és Kormány elé terjesztése, a tevékenységi körére vonatkozó törvények és jogszabálytervezetek kidolgozása, illetve véleményezése, valamint a hazai és nemzetközi jogszabályok végrehajtásának felügyelete.

A hivatal ösztönzi a többség és a nemzeti kisebbségek közötti párbeszédet, a kulturális, nyelvi és vallási sokszínűséget, és támogatja a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek etnikai, kulturális, nyelvi és vallási

⁷ A kormányhatározat hatálytalanította a Hivatal működését kezdetben szabályozó 2003. évi 749. sz. kormányhatározatot.

⁸ Helyi irodák jelenleg hat városban működnek: Kolozsvár, Temesvár, Csíkszereda, Konstanca, Drobeta Turnu Severin, Suceava.

identitásának biztosítását, megőrzését, kifejezésre juttatását és fejlesztését. Az intolerancia ellen, illetve az etnikai, nyelvi, kulturális és vallási sokszínűségért harcoló programok lebonyolítására nyújt anyagi támogatást.

Tevékenységeiben a hivatal együttműködik a Nemzeti Kisebbségek Tanácsával, valamint különböző központi és helyi közigazgatási hatóságokkal, hazai és külföldi civil szervezetekkel, nemzetközi szervezetekkel és intézményekkel (2. cikkely).

Országos Roma Ügynökség

Az intézményrendszer szempontjából a romák helyzetének javítását szolgáló intézkedések közül a legjelentősebb az Országos Roma Ügynökség létrehozása volt, amely a 2004. évi 78. sz. sürgősségi kormányrendelet elfogadásával valósult meg. A jogi személyiséggel rendelkező Ügynökség a kormány alárendeltségében, a kormányfőtitkárságot vezető miniszter irányítása alatt működik, átvéve a volt Kisebbségvédelmi Hivatalban működő Roma Hivatal feladatkörét.

Az Országos Roma Ügynökség működését az utólagosan módosított és kiegészített 2004. évi 1703. sz. kormányhatározat szabályozza.

Az intézményt a miniszterelnök által kinevezett államtitkári rangú elnök vezeti, egy tanácsadó testület segítségével, amely a közintézményekben és hatóságokban, valamint a civil szervezetekben tevékenykedő szakemberekből áll.

Az országban nyolc regionális iroda működik: Észak-Kelet régió – Iași, Dél-Keleti Régió – Brăila, Déli Régió (Munténia) – Călărași, Dél-Nyugati Régió (Nyugat Olténia) – Craiova, Nyugati Régió – Temesvár, Észak-Nyugati Régió – Kolozsvár, Központi Régió – Gyulaférfvár, Bukarest-Ilfov Régió – Bukarest.

Az Ügynökség legfontosabb feladata a kormánypolitikák és stratégiák kidolgozása a roma kisebbség jogainak védelme terén, illetve a romák helyzetének javítására kidolgozott kormánystratégia irányítása és felügyelete. A hasonló tárgykörű intézményekkel és civil szervezetekkel együttműködve, az Ügynökség különböző, a romák helyzetének javítását célzó, illetve a megkülönböztetés ellen küzdő programokat és tevékenységeket kezdeményez és bonyolít le.

A fentiekén kívül, az intézmény feladatkörébe tartozik a tevékenységi körére vonatkozó törvények és jogszabálytervezetek véleményezése,

a hazai és nemzetközi jogszabályok végrehajtásának felügyelete, a romák társadalmi beilleszkedését célzó stratégiák és programok kidolgozása, a roma kisebbséghez tartozó személyek etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitásának megőrzésére, kifejezésre juttatására és fejlesztésére irányuló programok kezdeményezése, valamint a romák integrációjára irányuló programok és az etnikumközi viszonyok területén lezajló tudományos tevékenységek finanszírozása.

Specifikus feladatként fogalmazódott meg az Ügynökség hozzájárulása a roma kisebbségre vonatkozó adatbázis létrehozásához és fejlesztéséhez, valamint a roma személyek személyazonossági iratainak kiállítására vonatkozó helyi programok lebonyolításához (4. cikkely).

Az Ügynökség tevékenységének hatékonyságát segíti a központi és helyi közigazgatási hatóságokkal és intézményekkel való együttműködés, amelyektől jogosult információkat is kérni. Ugyanakkor az intézménynek fejlesztenie kell a romák központi közigazgatási struktúrái és civil szervezetei közötti együttműködést, és elő kell segíteni a roma közösségek vezetőinek bevonását a helyi közigazgatási döntéshozatalba.

Az Országos Roma Ügynökség mellett működik a *romák rabszolgaságát tanulmányozó Bizottság*, amelyet a 2007. évi 546. sz. kormányhatározat hozott létre. A Bizottság titkárságát az Országos Roma Ügynökség és a Bukaresti Egyetem Történelem Karának Roma Kutatóközpontja biztosítja.

A roma kérdéskörben tevékenykedik a *Roma Kultúra Nemzeti Központja*, amelyet az utólag módosított és kiegészített 2003. évi 834. sz. kormányhatározat hozott létre a Kulturális és Vallásügyi Minisztérium alárendelt intézményeként. Az említett határozat nem határozza meg a Központ feladatkörét, csupán adminisztratív működését szabályozza – a Központ jövedelmeiről és költségeiről tartalmaz előírásokat, az utólagos kiegészítések után pedig a tevékenység lebonyolítására kiutalt ingatlanról és kiosztott gépkocsikról szól.

Országos Diszkriminációellenes Tanács

A megkülönböztetés elleni küzdelemre vonatkozó törvénykezés előírja egy e célt szolgáló önálló intézmény létrehozását. A Rasszizmus és Intolerancia Elleni Európai Bizottság (ECRI) 7. számú, *A rasszizmus és a faji megkülönböztetés elleni küzdelem a nemzeti jogalkotásban* című, 2002-

ben elfogadott általános ajánlása 24. cikkelye értelmében a jogrendszernek rendelkeznie kell egy szakosított nemzeti intézmény felállításáról, amelynek feladata a rasszizmus és a faji megkülönböztetés elleni országos szintű küzdelem.

Romániában az Országos Diszkriminációellenes Tanács – a 2000. évi 137. sz., a hátrányos megkülönböztetés megelőzéséről és büntetéséről szóló kormányrendelet előírásainak megfelelően – a 2001. évi 1194. sz. kormányhatározat elfogadásával jött létre. Ezen jogszabály elfogadása és alkalmazása a nemzetközi szabványok szintjére emelte Romániát, és azt vetítette elő, hogy ezt követően a nemzeti kisebbségek védelmére irányuló törvények és politikák hatékonyabbak lesznek.

A 2000. évi 137. sz. kormányrendelet egy külön szakasza szabályozza az Országos Diszkriminációellenes Tanács működését, amelyet a rendeletet módosító 2003. évi 77. számú kormányrendelet vezetett be.

A jogszabály értelmében a Tanács a diszkrimináció területén működő önálló, jogi személyiséggel rendelkező és parlamenti ellenőrzés alatt álló országos hatóság, amely a megkülönböztetés-mentesség elvének betartását biztosítja. A Tanács tevékenységét függetlenül fejti ki, anélkül hogy ezt korlátoznák vagy befolyásolnák más közintézmények vagy hatóságok.

A Tanácsot egy államtitkár rangú elnök vezeti, aki mellé egy döntéshozó, testületi szerv, az Igazgatótanács van rendelve. Az Igazgatótanács kilenc, államtitkári rangú tagból áll, akiket a parlament két házának együttes ülésén javasolnak és neveznek ki. Az 5 évre megválasztott elnök tevékenységét egy alelnök segíti, akit az Igazgatótanács választ meg tagjai közül két és fél éves időszakra (22–23. cikkelyek).

A 19. cikkely felsorolja azokat a területeket, amelyeken az Országos Diszkriminációellenes Tanács feladatkörét gyakorolja: a diszkriminációs cselekmények megelőzése, a diszkriminációs cselekmények területén történő egyeztetés, a diszkriminációs cselekmények kivizsgálása, megállapítása és büntetése, a diszkriminációs esetek felügyelete, speciális segítségnyújtás a diszkrimináció áldozatai számára.

A Tanács feladatkörét az utólagosan módosított és kiegészített 2001. évi 1194. sz. kormányhatározat 2. cikkelye részletezi. Ezek közé tartozik az egyenlőtlen helyzetben lévő személyek védelmére vonatkozó intézkedések bevezetésének javaslata, a tevékenységi körére vonatkozó jogszabályok véleményezése, illetve jogszabály tervezetek kidolgozása, a vonatkozó jogszabályoknak a hatóságok, jogi személyek és magánszemélyek

általi betartásának ellenőrzése, közpolitikák kidolgozása és alkalmazása, a kihágások megállapítása és büntetése, a jogszabálysértésekre vonatkozó kérvények és petíciók fogadása és megoldása. Feladatainak megvalósítása érdekében a Tanács különböző programokat és kampányokat bonyolít le, kiadványokat és ismertető anyagokat terjeszt, szemináriumokat, kerekasztalbeszélgetéseket szervez, illetve kutatásokat végez. A Tanács együttműködik a diszkrimináció kérdésében illetékes hatóságokkal, civil szervezetekkel, a hazai jogszabályoknak a nemzetközi joghoz való egyeztetése, valamint a diszkrimináció minél hatékonyabb leküzdése céljából.

Az Országos Diszkriminációellenes Tanács köteles éves tevékenységi jelentését a Parlamentnek benyújtani jóváhagyás végett.

A Tanács feladatkörét hivatalból vagy valamely természetes, illetve jogi személy megkeresésére gyakorolja. Mindazon személyek, aki úgy vélik, hogy megkülönböztetés áldozatai lettek, a cselekmény elkövetésének időpontjától vagy a tudomásulvételtől számított egy éves határidőn belül kereshetik meg a Tanácsot, kérelmezvén a megkülönböztető cselekmények hatásainak elhárítását és az adott cselekmény előtti helyzet helyreállítását⁹. Az érdekelt személy köteles bizonyítani azon cselekmények elkövetését, amelyek közvetlen vagy közvetett megkülönböztetésre engednek következtetni, azon személy pedig, aki ellen a megkeresés irányul, köteles bizonyítani, hogy e cselekedetek nem minősülnek megkülönböztetésnek. Bármilyen bizonyítóeszközre lehet hivatkozni, ideértve a hang- és videofelvételeket vagy statisztikai adatokat is. A megkeresést elbíráló határozatot az Igazgatótanács a megkeresés benyújtásától számított 90 napos határidőben fogadja el, ez megtámadható a közigazgatási bíróságon a törvény keretei között (20. cikkely).

A Nép Ügyvédje

A Nép Ügyvédje Intézményét már az 1991-es Alkotmány előírta (58–60. cikkelyek), azonban az intézmény működését szabályozó törvényt csak több évre rá, 1997-ben fogadták el. Az utólagosan módosít-

⁹ Az Országos Diszkriminációellenes Tanácshoz benyújtott megkeresések számának alakulásáról lásd Jánosi Dalma: *Cadrul instituțional privind protecția minorităților naționale din România*. In Levente Salat (szerk.): *Politici de integrare a minorităților naționale din România. Aspecte legale și instituționale într-o perspectivă comparată*, CRDE, 2008. 136–137.

tott és kiegészített 1997. évi 35. sz. törvény értelmében a Nép Ügyvédje intézményének célkitűzése az állampolgárok jogainak és szabadságjogainak a megvédése a közhatóságokkal való kapcsolatainkban. Az intézmény létrejötté különös fontossággal bír a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek számára, az őket érintő sérelmek orvoslásában.

A Nép Ügyvédje intézmény bármely közhatósággal szemben autonóm és független közhatalóság, nem vetheti magát alá semmilyen parancsnak vagy képviseleti mandátumnak. Ezzel szemben a közhatóságoknak támogatniuk kell a Nép Ügyvédjét feladatkörének gyakorlásában, ezek kötelesek a törvény feltételei között közölni a Nép Ügyvédjével, vagy ennek rendelkezésére bocsátani a Nép Ügyvédjéhez intézett kérelmekkel kapcsolatban bírált információkat, dokumentumokat vagy iratokat (2–4. cikkely).

Az alkotmányos előírásoknak, valamint a 1997. évi 35. sz. törvénynek megfelelően, a Nép Ügyvédje köteles tevékenységi jelentését a Parlamentnek benyújtani, évente vagy a Parlament két házának kérésére. Az intézmény működését szabályozó legújabb változások óta a Nép Ügyvédjét a Képviselőház és a Szenátus együttes ülésén nevezi ki, egyetlen alkalommal megismételhető, öt éves időtartamra.¹⁰

A Nép Ügyvédjének tevékenységét helyettesek segítik, akik különböző területekre szakosodtak, amelyek között szerepel a nemzeti kisebbségek kérdése is. A területek a következők: emberi jogok, esélyegyenlőség a férfiak és a nők között; vallásfelekezetek és nemzeti kisebbségek; a gyermek, a család, a fiatalok, a nyugdíjasok és a fogyatékosok jogai; hadsereg, igazságszolgáltatás, rendőrség, büntetőintézetek; tulajdon, munkaügy, szociális védelem, adók és illetékek (10. cikkely). A tiszttség gyakorlása idején a Nép Ügyvédje és helyettesei nem lehetnek politikai pártok tagjai, és nem teljesíthetnek semmilyen más köz- vagy magántisztséget, a felsőoktatási didaktikai tevékenységek és tisztéségek kivételével.

A Nép Ügyvédje Intézménye 15 területi irodát hozott létre, mindegyik iroda területi illetékességébe több megye tartozik: Gyulafehérvár (Fehér, Szeben, Hunyad), Pitești (Argeș, Vâlcea), Bacău (Bačău, Neamț), Nagyvárad (Bihar, Szatmár), Suceava (Suceava, Botoșani), Brassó (Brassó, Kovászna), Bukarest (Călărași, Giurgiu, Ialomița, Ilfov, Teleorman), Kolozsvár (Kolozs, Beszterce-Naszód, Máramaros, Szilágy), Konstanca (Konstanca, Tulcea), Craiova (Dolj, Gorj, Mehedinți, Olt),

¹⁰ Az eredeti, négy évre szóló mandátumot a 2004. évi 233. sz. törvény módosította.

Galac (Galac, Brăila, Vrancea), Iași (Iași, Vaslui), Marosvásárhely (Maros, Hargita), Ploiești (Prahova, Buzău, Dâmbovița) és Temesvár (Temes, Arad, Krassó-Szörény).

A Nép Ügyvédjének legfontosabb feladata az, hogy átveszi az állampolgári jogaiknak vagy szabadságjogaiknak a közigazgatási hatóságok általi megszegésével sértett személyek kérelmeit, és dönt e kérelmekről, továbbá felkéri az érintett közigazgatási hatóságokat vagy tisztviselőket az állampolgári jogok és szabadságjogok megszegésének a beszüntetésére, a panaszosnak a jogaiba való visszahelyezésére és a károk jóvátételére. Ugyanakkor megkeresheti az Alkotmánybíróságot a törvények alkotmányellenességével, illetve a törvények és a rendeletek alkotmányellenességével kapcsolatos kifogásokkal kapcsolatban, az Alkotmánybíróság kérésére pedig álláspontot kell megfogalmaznia (13. cikkely).

Feladatkörét a Nép Ügyvédje hivatalból vagy a sértett személyek kérésére gyakorolja. Kérelmet bármely személy benyújthat, állampolgárság, életkor, nem, politikai hovatartozás vagy vallási meggyőződés szerinti megkülönböztetés nélkül. A kérelmeket írásban kell benyújtani, és azokban fel kell tüntetni a megsértett jogokat és szabadságjogokat, valamint az érintett közigazgatási hatóságot vagy köztisztviselőt.¹¹ A panaszosnak be kell bizonyítania, hogy a közigazgatás késleltette vagy elutasította törvényesen megoldani kérelmét. Az állampolgári jogoknak és szabadságoknak a közigazgatási hatóságok irataival és cselekményeivel való megsértésére vonatkozó panaszokat az illető sérelmek bekövetkeztének vagy az érintett személy általi tudomásul vételének időpontjától számított legfeljebb egy éven belül kell a Nép Ügyvédjéhez intézni (14–15. cikkely).

Amennyiben a Nép Ügyvédje a kérelmek alapján megállapítja, hogy a sértett személy panasza megalapozott, írásban felkéri a jogsértő közigazgatási hatóságot az adminisztratív irat megváltoztatására vagy visszavonására és a károk jóvátételére, valamint a sértett személynek az eredeti helyzetbe való visszahelyezésére. Az érintett közhatóságnak azonnal meg kell hoznia a szükséges intézkedéseket, és erről értesítenie kell a Nép Ügyvédjét. Amennyiben ez nem történik meg 30 napos határidőn belül, a Nép Ügyvédje a rangsorban felettes közigazgatási hatósághoz fordul, amely köteles legfeljebb 45 napon belül ismertetni a foganatosított intézkedéseket (23–24. cikkelyek).

¹¹ A Nép Ügyvédjéhez benyújtott kérelmek számának alakulásáról lásd Jánosi Dalma: i.m. 140–141.

A Nép Ügyvédjének mandátuma azonban korlátozott az iratokat kibocsátó szervek szempontjából¹², ugyanis a 15. cikkely 4. bekezdés egyértelműen kimondja, hogy nem képezik a Nép Ügyvédje intézményének tevékenységi tárgyát a Képviselőház, a Szenátus vagy a Parlament által kibocsátott iratokra, a képviselők szenátorok, Románia Elnöke és Kormánya, valamint az Alkotmánybíróság, a Törvényhozási Tanács elnöke és a bírói hatóságok irataira és cselekményeire vonatkozó kérelmek.

Nemzeti Kisebbségkutató Intézet

A Nemzeti Kisebbségkutató Intézetet a 2001. évi 396. sz. törvény által jóváhagyott 2000. évi 121. sz. kormányrendelet hozta létre, működését pedig csak az évekkel később elfogadott 2007. évi 893. sz. kormányhatározat szabályozza.

A jogi személyiséggel rendelkező intézet Románia kormányának alárendeltségében és az Etnikumközi Kapcsolatok Hivatalának irányítása alatt működő állami intézmény, székhelye Kolozsváron van.

Az intézet célja, az alapító kormányrendelet értelmében, hogy a közintézmények, civil szervezetek és a román állampolgárok jobban megismerjék a nemzeti kisebbségek jogainak problematikáját, a kisebbségi közösségek etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitásának megőrzési, fejlesztési és kifejezési módozatát, valamint ezen jogok más országokban való biztosításának módját. Ugyanakkor az intézet a határon túli közvéleményt is tájékoztatja annak módozatáról, ahogyan Romániában biztosítják és tiszteletben tartják a nemzeti kisebbségek jogait.

Az intézetet az elnök vezeti, akinek tevékenységét egy alelnök, valamint egy Tudományos Tanács segíti, amely az elnök által kinevezett öt kutatóból áll.

Az intézet működését szabályozó kormányhatározat 2. cikkelye rögzíti az intézet főbb feladatköreit. Ezek szerint az intézet olyan tanulmányokat, elemzéseket és kutatásokat dolgoz ki, irányít, hajt végre és szerződtet le, amelyek a nemzeti és etnikai kisebbségek, valamint a recens migrációs folyamatok során képződött új kisebbségi közösségek etnikai, kulturális, nyelvi és vallásos identitásának megőrzésére, fejlesztésére és kifejeződésére vonatkoznak. Továbbá, az intézet tájékoztató jelentéseket

¹² István Horváth, i.m. 70.

és más tudományos jellegű anyagokat dolgoz ki, tesz közzé és terjeszt az országban és külföldön; a nemzeti kisebbségek etnikai, kulturális, nyelvi és vallásos identitásának megőrzésére, fejlesztésére, kifejeződésére vonatkozó szemináriumokat, kollokviumokat, vitákat, konferenciákat, kerekasztal-beszélgetéseket tart; tájékoztatói és tapasztalatcserén alapuló látogatásokat szervez belföldön és külföldön más kisebbségvédelmi rendszerek megismerésének céljából; biztosítja az alkalmazottak részvételét különféle tudományos és kulturális rendezvényeken, összejöveteleken és más eseményeken, amelyek a nemzeti kisebbségekhez tartozó állampolgárok jogait védik; és partnerségi kapcsolatot tart fenn nemzetközi intézményekkel és szervekkel.

Az „Elie Wiesel” Nemzeti Holokauszt-kutató Intézet

Az „Elie Wiesel” Nemzeti Holokauszt-kutató Intézetet a 2005. évi 902. sz. kormányhatározat hozta létre, a Kulturális és Vallásügyi Minisztérium alárendeltségében levő, jogi személyiséggel rendelkező állami intézményként. Az intézet székhelye Bukarestben van.

A kutatóintézet tevékenységi köre a holokausztra vonatkozó dokumentumok beazonosítása, gyűjtése, archiválása, kutatása és közzététele, valamint az ezen történelmi jelenségre vonatkozó oktatási programok kidolgozása és alkalmazása.

Az intézet vezetését a kulturális és vallásügyi miniszter által kinevezett főigazgató látja el. Az intézet keretén belül két tudományos szerv, a Tudományos Tanács és a Tiszteletbeli Tanács működik. A Tudományos Tanács tanácsadó szaktestület, amelynek tagjai a holokauszt tanulmányozásának reprezentatív és elismert szakértői. A Tiszteletbeli Tanács tagjai a hazai és nemzetközi közélet személyiségei, akik a holokauszt tanulmányozásának hozzáértői. Míg a Tudományos Tanács tagjait az intézet főigazgatója, a Tiszteletbeli Tanács tagjait a kulturális és vallásügyi miniszter nevezi ki.

Az intézet főbb feladatköreit az említett kormányhatározat 4. cikkelye tartalmazza: az intézet a holokausztra vonatkozó tanulmányokat és kutatásokat dolgoz ki; létrehozza a holokausztra vonatkozó kiadványok, könyvek, folyóirat-gyűjtemények, újságok, kiáltványok és más iratok archívumát; a tárgykörére vonatkozó tudományos rendezvényeket, kiállításokat és más oktatási tevékenységeket szervez; könyvek, tanulmá-

nyok, iratgyűjtemények, fényképalbumok, videofelvételek szerkesztését, nyomtatását és közzétételét támogatja. Az intézmény beszerez vagy adományként elfogad bármilyen vallomást, dokumentumot vagy kiadványt a holokausztra vonatkozóan.

Az intézet referencia- és kommunikációs pontot képez a holokauszt túlélőkkel és hozzájárul a holokauszt által érintett romániai közösségek szellemi örökségének megőrzéséhez.

II. Nyelvhasználat a közigazgatásban

A nyelvhasználati jogok elemzésének óhatatlanul érintenie kell a kisebbségi nyelvek státusának kérdéskörét egy adott állam alkotmányos berendezkedésének viszonylatában. Románia Alkotmányának 13. cikkelye kimondja, hogy Romániában a hivatalos nyelv a román nyelv. Továbbá az 1. cikkely azt is kimondja, hogy „Románia szuverén és független, egységes és oszthatatlan nemzetállam”. E kitételek kihatással voltak a nemzeti kisebbségek nyelvének státusára is. Egy hivatalos nyelv léte, valamint az állam nemzetállamként való meghatározása nagy jelentőséggel bír az illető állam területén élő nemzeti kisebbségek társadalmi és politikai helyzetére nézve, és nagymértékben befolyásolja azok anyanyelvének jelentőségét, presztízsét és legitimitását,¹³ mintegy hierarchiát állítva fel az állam területén beszélt nyelvek között. Mindez teret biztosítthat olyan nyelvi politikáknak, amelyek hátrányosak a kisebbségi nyelvekre nézve, vagy éppenséggel nacionalista célokat szolgálnak.

A problémát nagyon jól tükrözi a kisebbségi nyelvek közigazgatásban való használatának kérdésköre. A 2001-ig hatályos 69/1990. sz. helyi közigazgatási törvény iskolapéldája a burkolt etnocentrikus megnyilvánulásoknak. Miközben tárgyalta a kisebbségi nyelvek közigazgatásban való használatának néhány aspektusát, olyan feltételeket szabott meg, amelyek célszerűtlenné, vagy egyenesen alkalmazhatatlanná tették egyes jogok gyakorlását.

Eredeti változatában a törvény 29. cikkelyének 4. bekezdése előírta, hogy azokban a közigazgatási egységekben, ahol a nemzeti

¹³ István Horváth – Alexandra Scacco: From the Unitary to the Pluralistic: Fine-tuning Minority Policy in Romania. In: Anna-Maria Biro and Petra Kovacs (szerk): *Diversity in Action: Local Public Management of Multi-Ethnic Communities*. LGI/OSI, 2001, 265.

kisebbségekhez tartozó személyek „jelentős számban” élnek, a határozatokat azok anyanyelvén is közzé kell tenni. Azonban a törvény nem határozta meg a „jelentős számban” szintagmát, hanem a helyi közigazgatási hatóságok belátására bízta annak értelmezését. Ez már önmagában véve ellentmondásos helyzeteket teremthet és teremtett, amikor – a helyi közigazgatási hatóságok nyitottságától függően – a törvényes előírást olyan településeken alkalmazzák, ahol a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek az illető település lakosságának kisebb arányát képviselik, és nem alkalmazzák olyan településeken, ahol a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek aránya magasabb.

Továbbá, az 58. cikkely 1. bekezdése előírta, hogy az állampolgárok és a helyi közigazgatási hatóságok közötti kapcsolatban a román nyelv használata kötelező. A 2. bekezdés azonban előírta, hogy a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek szóban és írásban is használhatják anyanyelvüket a helyi közigazgatással való kapcsolatukban, amennyiben hiteles román nyelvű fordítást mellékelnek az írásos kérelmekhez, vagy tolmács szolgáltatásait veszik igénybe a helyi közigazgatási hatóságok azon képviselőivel való szóbeli kommunikációjuk során, akik nem ismerik az illető kisebbség nyelvét. A fordítás/tolmácsolás költségei a helyi közigazgatási hatóságot megkereső személyt terhelték. Nyilvánvaló az előírás elretentő jellege. Figyelembe véve a kisebbségi nyelv használatával járó jelentős anyagi terhet, azokon a településeken is biztosítani tudták a román nyelv használatát, ahol a lakosság többsége valamely kisebbséghez tartozott.¹⁴ A hiteles fordítással vagy a tolmács szolgáltatásainak igénybe vételével járó anyagi teher ugyanakkor meggátolta az egyenlő hozzáférést a közigazgatási hatóságok által nyújtott szolgáltatásokhoz.¹⁵

Végezetül, az említett törvény nem tartalmazott egyetlen előírást sem a kétnyelvű vagy többnyelvű táblákról, feliratokról, avagy a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek köztisztviselőként való alkalmazásáról.

Az 1996-os országos választásokat követően a koalíciós kormány tagjaként a Romániai Magyar Demokrata Szövetség több alkalommal is megpróbálta elérni a 69/1991. sz. helyi közigazgatási törvény módosítását. A többi nemzeti kisebbségi párt is nyomást gyakorolt egy pontosabb és széleskörűbb kisebbségi nyelvhasználati törvény elfogadása érdekében. Végül 1997-ben, jelentős külső nyomás hatására, a törvényt sürgősségi

¹⁴ István Horváth – Alexandra Scacco: i.m., 265.

¹⁵ *uo.*

kormányrendelettel módosították,¹⁶ amely lényeges változtatásokat eredményezett a közigazgatás területén. Először is pontosan meghatározta a „jelentős szám” fogalmát, 20%-os küszöbhez kötve a kisebbségi nyelvek használatát a helyi közigazgatási egységekben. Továbbá törölte azt a kitételeket, amely kötelezően előírta a helyi közigazgatási hatóságokhoz kisebbségi nyelven benyújtott iratok hiteles román nyelvű fordításának mellékelését. Mi több, azokon a településeken, ahol a lakosság legalább 20%-a valamely nemzeti kisebbséghez tartozott, további nyelvhasználati jogokat biztosított: a kisebbségi nyelvek írásos és szóbeli használatát a helyi közigazgatási hatóságokkal való kommunikációban, a helyi közigazgatási hatóságok azon köteleességét, hogy a közérdekű információkat a kisebbségi nyelven is közöljék, kétnyelvű táblák és feliratok kifüggesztését, valamint a kisebbségi nyelv használatát a helyi vagy megyei tanácsüléseken, amennyiben a tanácsosok legalább egyharmada egy adott nemzeti kisebbséghez tartozott (ez utóbbi esetben a román nyelvű fordítás biztosítása kötelező, és a hivatalos iratokat kötelezően román nyelven kell megszerkeszteni).

Adott volt tehát a keret a két- vagy esetenként a többnyelvűséghez. Ennek ellenére, bizonyos előírások gyakorlati alkalmazása során nehézségek merültek fel, amit csak tetőzött, hogy a sürgősségi kormányrendelet egésze heves parlamenti vitákat váltott ki. A legtöbb alkalmazási probléma a kétnyelvű/többnyelvű táblákkal vagy feliratokkal kapcsolatosan adódott. Kolozsváron például az akkori polgármester határozottan elutasította a kétnyelvű (magyar és román) feliratok kifüggesztését az éppen zajló parlamenti vitákra hivatkozva. Számos magyar többségű Maros megyei településen valóságos harc dúlt a kétnyelvű feliratok kapcsán. A helyi hatóságok függesztették ki a kétnyelvű táblákat, miközben a Közlekedési Minisztériumnak alárendelt Megyei Utak Hivatala eltávolította őket arra hivatkozva, hogy nem kaptak értesítést a helyzetről.¹⁷ Ez nem csupán elégtelen decentralizáció, hanem a törvény véletlenszerű alkalmazása miatt történhetett így.

¹⁶ 1997. évi 22. sz. sürgősségi kormányrendelet, *Hivatalos Közlöny*, sz. 105/1997.

¹⁷ Czíprián Kovács Lóránd: Public Administration as a Catalyst for Inter-Ethnic Tensions, In: Culic, Irina, Horváth, István, Stan, Cristian (szerk.): *Reflections on Differences. Focus on Romania*, Limes, Kolozsvár, 1999.

Végül az Alkotmánybíróság alkotmányellenesnek nyilvánította a szóban forgó sürgősségi kormányrendeletet.¹⁸ Mindez jogi bizonytalanságot eredményezett, mivel a vélemények megoszlottak arra vonatkozóan, hogy az alkotmányellenesnek nyilvánított sürgősségi kormányrendelet alapján már meghozott határozatok/intézkedések továbbra is érvényben maradnak, vagy hatályukat veszítik a sürgősségi kormányrendelettel együtt.¹⁹

Ez a helyzet csak a 2001-ben elfogadott új, 215/2001. sz., helyi közigazgatási törvénnyel változott meg. Az új közigazgatási törvény átvette a 22/1997. sz. sürgősségi kormányrendeletnek a kisebbségi nyelvek helyi közigazgatásban való használatával kapcsolatos összes előírását. Mindemmel, bizonyos előírások gyakorlati alkalmazása továbbra is problémát okozott. A korábban már említett kolozsvári polgármester továbbra is elutasította a kétnyelvű táblák kifüggesztését, ezúttal arra hivatkozva, hogy ki kell várni a 2002-ös népszámlálás adatait ahhoz, hogy a törvényesség elve ne sérüljön.²⁰

A kolozsvári eset egy másik problémára is rávilágít: amikor a törvényhozó a kisebbségi jogszabályok bizonyos előírásait számarányhoz köti, figyelembe kellene vennie az illető állam területén élő nemzeti kisebbségek sajátos helyzetét, valamint az adott kisebbségi közösségek óhajait. Annak ellenére, hogy a román törvényhozás által bevezetett 20%-os küszöb akár ésszerűnek is minősíthető,²¹ bizonyos mértékben közbűs a kisebbségi csoportok, főként a magyar kisebbség elvárásait illetően. Mi több, olyan fontos szempontokat sem vesz figyelembe, mint például azt, hogy néhány olyan település magyar lakossága, ahol a magyarok számaránya nem éri el a 20%-ot, abszolút számokban nagyobb, mint olyan települések magyar lakossága, ahol a magyarok többségben élnek.

¹⁸ Ennek azonban nem volt közvetlen köze az idézett nyelvhasználati előírásokhoz. A Romániai Alkotmánybíróság 83/1998. sz. határozata, *Hivatalos Közlöny*, sz. 211/1998.

¹⁹ vö. István Horváth – Alexandra Scacco: i.m. 266.

²⁰ A 2002-es népszámlálás előzetes eredményei alapján a polgármester abban reménykedett, hogy Kolozsváron a magyar kisebbség számaránya már nem fogja elérni a 20%-os küszöböt. Reményei beigazolódtak: a kolozsvári magyarok számaránya az 1992-ben regisztrált 22,8%-ról 18,96%-ra csökkent 2002-ben.

²¹ A Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló Keretegyezmény Tanácsadó Bizottsága például 2001. évi jelentésében a 20% -os küszöböt „a Kisebbségi Keretegyezmény gyakorlata ültetésének fontos lépéseként” értelmezte. Opinion on Romania ACFC/INF/OP/1(2002)001, 49. szakasz. http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/3_FCNMdocs/PDF_1st_OP_Romania_en.pdf

Egy differenciált megközelítés sokkal megfelelőbb lenne ebben az esetben: a törvény például megengedhetné a nyelvhasználati jogok bizonyos mértékű alkalmazását olyan közigazgatási egységekben is, ahol egy nemzeti kisebbséghez tartozó lakosság számaránya nem éri el a 20%-ot, vagy alternatív küszöböt írhatna elő a fenti, a nemzeti kisebbségek által igazságtalannak minősített helyzetek kiküszöbölésére.

Visszatérve a közigazgatás területén a 2001. évi 215. sz. törvény elfogadásával kezdődő új fejezethez, a következőkben bemutatjuk a közigazgatási nyelvhasználat jelenlegi állását, a törvény utólagos módosításai tükrében.

A jelenlegi közigazgatási nyelvhasználati szabályozások kiindulópontját az Alkotmány már említett 120. cikkelyének 2. bekezdése képezi, amely azon túl, hogy alkotmányos szintre emeli a nemzeti kisebbségek közigazgatási nyelvhasználatra vonatkozó jogait, a 2003-as alkotmánymódosítást megelőző szabályozásokhoz képest kiterjeszti a nyelvhasználati jogok területét a helyi közigazgatásról a dekoncentrált (területi) közigazgatásra.²² Az Alkotmány 120. cikkelyének 2. bekezdése előírja, hogy „azokban a területi közigazgatási egységekben, amelyekben valamely nemzeti kisebbséghez tartozó személyek aránya jelentős, biztosított az illető nemzeti kisebbség nyelvének írásbeli és szóbeli használata a helyi közigazgatási hatóságokkal és a dekoncentrált közszolgálatokkal való kapcsolatokban, az alaptörvényben előírt feltételek mellett”. Az alkotmány előírásait a helyi közigazgatási törvénybe is beépítették. Ennek következtében az olyan intézmények, mint például a minisztériumok és a szakosodott központi közigazgatási hatóságok dekoncentrált közszolgálatai vagy a nemzeti érdekeltsgű kereskedelmi társaságok, mint például az Electrica S.A. (Vilamosművek Rt.) vagy a Román Posta, kötelesek a nyelvhasználati előírásokat alkalmazni. Szintén a fenti alkotmányos előírások következményeként módosították a prefektus intézményéről szóló 340/2004. sz. törvényt is, előírva a prefektus hatáskörei között azt is, hogy „biztosítja, a törvénynek megfelelően, az anyanyelv használatát a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek és a dekoncentrált közszolgálatok közötti kapcsolatokban azokban a területi közigazgatási egységekben, ahol számarányuk meghaladja a 20%-ot” (19. cikkely 1. bekezdés rész). Hasonló megfontolásból az adóeljárási törvénykönyvről szóló 92/2003. sz. kormányrendeletet

²² Veress Emőd: Nyelvhasználati jogok a román közigazgatásban. *Romániai Magyar Jogtudományi Közlöny*, 2006/2. 36.

is kiegészítették. A 8. cikkely 3. bekezdése előírja, hogy a nemzeti kisebbségek nyelvhasználatára vonatkozó törvényes előírások az adóigazgatásban megfelelő módon alkalmazandók.

A további szabályozásokat a 2001. évi 215. sz. helyi közigazgatási törvény, illetve annak alkalmazási utasításai tartalmazzák.²³ Ezek közül a legfontosabbak az alábbiakban összefoglalt jogokat és a helyi közigazgatási hatóságok korrelatív kötelezettségeit fedik (ismételten megemlítjük, hogy a szóban forgó jogszabályok a 20%-os küszöbhez kötik a biztosított jogok alkalmazását):

- *a nemzeti kisebbségek nyelvének használata a helyi és megyei tanácsüléseken*, amennyiben valamely nemzeti kisebbséghez tartozó tanácsosok számaránya a tanácsosok összlétszámának egyötöde. Ebben az esetben a polgármesternek gondoskodnia kell a román nyelvű fordításról, a hivatalos iratokat pedig román nyelven kell megszerkeszteni (2001. évi 215. sz. törvény 42. cikkely 2. bekezdés, valamint a 2001. évi 1.206. sz. kormányhatározat 3. és 6. cikkelye).
- *a helyi és megyei tanácsülések napirendjének közzététele a nemzeti kisebbség nyelvén* (2001. évi 215. sz. törvény 39. cikkely 7. bekezdés, 94. cikkely 8. bekezdés, 2001. évi 1.206. sz. kormányhatározat 2. cikkely 1. bekezdés, 5. cikkely).
- *a helyi és megyei tanács normatív jellegű határozatainak kötelező, valamint az egyéni határozatok – ezirányú kérés esetén – kisebbségi nyelven való közlése*. Az illető közigazgatási egység titkára köteles meghozni a fenti előírások alkalmazásához szükséges összes műszaki vagy más jellegű intézkedést. A közlés ugyanazon eszközök segítségével és ugyanazon határidők betartásával történik, mint a román nyelvű közlemények esetében. (2001. évi 215. sz. törvény 50. cikkely, 2001. évi 1.206. sz. kormányhatározat 2. cikkely, 1. bekezdés, 7. cikkely).
- *a helyi közigazgatási hatóságok szerveivel, az alárendelt közintézményekkel és a dekoncentrált közszolgálatokkal kisebbségi nyelven való kommunikáció* (írásban és szóban). Kisebbségi nyelvű kérelem/megkeresés esetén a kérelmezőnek román nyelven és anyanyelven egyaránt kell válaszolni. (2001. évi 215. sz. törvény 76. cik-

²³ 2001. évi 1.206-os sz. kormányhatározat a 2001. évi 215-. sz. helyi közigazgatási törvénybe foglalt, a nemzeti kisebbségek anyanyelvének a helyi közigazgatásban való használatára vonatkozó előírások alkalmazási utasításainak elfogadására, *Hivatalos Közlöny*, sz. 781/2001.

kely 2. bekezdés, 19. cikkely, 2001. évi 1.206. sz. kormányhatározat 2. cikkely 2. bekezdés, 8. cikkely). A hivatalos iratokat kötelező módon román nyelven kell megszerkeszteni.

- *a kisebbségi nyelv használata a helyi közigazgatási hatóságok által szervezett hivatalos rendezvényeken, valamint házasságkötéskor.* A hivatalos rendezvényeken a román nyelv mellett az illető kisebbség nyelve is használható. A házasságkötési szertartás, kérésre, a házasulandó személyek anyanyelvén is lebonyolítható, amennyiben az anyakönyvvezető ismeri az illető nyelvet. Az anyakönyvi okiratokat és kivonatokat azonban csak román nyelven állítják ki (2001. évi 1.206. sz. kormányhatározat 9. cikkely).
- *a kétnyelvű/többnyelvű táblák és feliratok, valamint a közérdekű hirdetések kisebbségi nyelven való kifüggesztése.* A helyi közigazgatási hatóságoknak biztosítaniuk kell a helységek és az alárendeltségükben lévő közintézmények nevének, valamint a közérdekű hirdetéseknek az illető kisebbség nyelvén való feliratozását, illetve kifüggesztését. (2001. évi 215. sz. törvény 76. cikkely. 4. bekezdés, 2001. évi 1.206. sz. kormányhatározat 4. cikkely) A helységnevek feliratozása a kormányhatározat mellékleteit képező helységnévjegyzéknek megfelelően, valamint a kormányhatározatban előírt módon történik (ugyanazon a közúti jelzőtáblán, a román elnevezés alatt, azonos betűtípus, betűnagyság és szín használatával). A helységnevek kisebbségi nyelven való kifüggesztése informatív jellegű. A közintézmények megnevezésének feliratozása a román nyelvű hivatalos megnevezést tartalmazó tábla alá helyezett, azzal azonos méretű táblán, azonos típusú és nagyságú betűkkel és színekkel történik. (2001. évi 1.206. sz. kormányhatározat 10–13. cikkely).
- *az illető kisebbség nyelvét beszélő személyek alkalmazása a helyi közigazgatási hatóságok* (polgármesteri hivatalok, helyi és megyei tanácsok, alárendelt intézmények) *közönségszolgálatokkal kapcsolatos tisztségeibe.* (2001. évi 215. sz. törvény 76. cikkely. 3. bekezdés, 2001. évi 1.206. sz. kormányhatározat 15. cikkely). Ez a rendelkezés kiegészül a köztisztviselők jogállásáról szóló 188/1999. sz. törvény előírásaival, amelynek 108. cikkelye kimondja, hogy azokban a területi-közigazgatási egységekben, ahol valamely nemzeti kisebbséghez tartozó személyek aránya meghaladja a 20%-ot, az állampolgárokkal közvetlen kapcsolatot fenntartó szolgálatokban

alkalmazott köztisztviselők egy részének az illető kisebbség nyelvét is ismernie kell.

A felsorolt előírások gyakorlati alkalmazásában, a korábban már említett problémákon kívül továbbra is felmerülnek bizonyos nehézségek, amelyek a kisebbségi nyelvek használatnak a következő aspektusait érintik: a kisebbségi nyelvek szóbeli és írásbeli használata a közigazgatásban és a közigazgatási hatóságokkal való kapcsolatokban, valamint a fordítások/a közigazgatási nyelvhasználat minősége.²⁴

A kisebbségi nyelvek szóbeli használatát illetően megemlítjük például a helyi és megyei tanácsüléseken biztosított nyelvhasználati jog kapcsán felmerülő problémákat. A kisebbségi nyelveknek a helyi és megyei tanácsüléseken való használatára vonatkozó előírások fakultatívak. Ennek gyakorlati vetülete az, hogy egyes helyeken a jogosultak élnek a törvény által biztosított jogukkal, más helyeken azonban éppen a jogosultak mondanak le erről a jogról gyakorlati (a tanácsülések elhúzódása és megnehezítése), célszerűségi (a hivatalos iratokat úgyis román nyelven kell megszerkeszteni), pénzügyi (anyagi források hiánya megfelelő tolmácsolást biztosító berendezések beszerzésére) okokra hivatkozva. Gyakori, hogy azokban a közigazgatási egységekben, ahol a tanácsüléseken a tanácsosok használják anyanyelvüket, a fordítást maguk a tanácsosok, vagy azok a közönségszolgálati tisztségekbe alkalmazott személyek végzik, akik ismerik az illető kisebbség nyelvét, ami a fordítások minőségének rovására megy, nem beszélve a tanácsülések ésszerűtlen elhúzódásáról.

A kisebbségi nyelvek írásbeli használata sem gondmentes. Míg a valamely nemzeti kisebbséghez tartozó személyekkel való szóbeli kommunikáció nem jelent már olyan nagy gondot azokban az esetekben, amelyekben a törvény előírja az illető kisebbség nyelvét beszélő személyek alkalmazásának kötelezettségét, az írásos kommunikáció jelentős többleterőfeszítéseket igényel a közigazgatási hatóságok részéről. Konkrétan azokról a helyzetekről van szó, amikor egy személy anyanyelvén fordulhat írásban a közigazgatási hatóságokhoz, és ezeknek kötelező módon az illető személy anyanyelvén írt választ is mellékelniük kell a román nyelvű

²⁴ A következőkben csak röviden érintjük ezeket. A probléma részletesebb elemzéséért lásd Andrea Bogdán, Monica Călușer, Olimpia Moșteanu, Levente Salat: Implementarea prevederilor privind drepturile minorităților naționale la nivelul instituțiilor publice. In Levente Salat (szerk.): *Politici de integrare a minorităților naționale din România. Aspecte legale și instituționale într-o perspectivă comparată*. CRDE, 2008. 250–254.

válaszhoz. Ahhoz, hogy a közigazgatási hatóságok valós módon és hathatósan teljesíthessék ezen kötelezettségüket, kellő számú és megfelelően képzett saját alkalmazottra van szükségük a válaszok megszerkesztésére vagy lefordítására, vagy megfelelő anyagi erőforrásokkal kell rendelkezniük szakfordítók szolgáltatásainak igénybe vételére. A gyakorlatban azonban legtöbbször, főként az anyagi források szűkössége miatt, a közönségszolgálati tisztségekre alkalmazott személyekre hárul az írott dokumentumok lefordítása, ami egyrészt olyan nagy mennyiségű munkát jelent a viszonylag kis létszámú, az erre a célra alkalmazott személyek számára, amit lehetetlen elvégezni, másrészt pedig nem szakszerű és nem megfelelő minőségű fordításokat eredményez.

A fordítások, a közigazgatási nyelvhasználat minősége, a már érintett anyagi és humán erőforrásbeli szempontokon túl, egy sokkal tágabb, a különböző nyelvi regiszterekre vonatkozó problémát is felvet. Mivel a nemzeti kisebbségek sokáig nem használhatták anyanyelvüket a közéletben, főként nem a közigazgatásban, ez egyrészt az illető nyelvek csökkentett funkcionalitásához vezetett (a hivatalos nyelvhez képest alacsonyabb státusba kényszerültek), másrészt a nyelv bizonyos regiszterei nem fejlődtek ki, illetve nem zárkoztak fel a társadalom változásaihoz és modernizálásához (itt főleg a közigazgatási, jogi, gazdasági és műszaki szaknyelvre utalunk). A nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeknek és a közigazgatási hatóságoknak egyaránt meg kell küzdeniük az egységes, jól körülhatárolt és megfelelő minőségű szaknyelv hiányával.

A közigazgatási anyanyelvhasználat területén további szabályozásokat tartalmaz a 2002. évi 46. sz. törvénnyel jóváhagyott 2002. évi 195. sz. sürgősségi kormányrendelet a közúti közlekedésről, amely 24. cikkelyében lehetővé teszi vezetői engedély (jogosítvány) kisebbségi nyelven való megszerzését. Ahol az illetékes hatóság engedélyezi a vezetői engedély megszerzése érdekében szervezett felkészítő tanfolyamok és vizsgák lebonyolítását, ezek – kérésre – az illető nemzeti kisebbség nyelvén is megszervezhetők. A közúti közlekedésről szóló 2002. évi 195. sz. sürgősségi kormányrendelet alkalmazási szabályzatának (melyet a 2006. évi 1391. sz. kormányhatározat hagyott jóvá) 35. cikkelye lehetővé teszi, hogy a vezetői engedély megszerzésére szervezett elméleti vizsgáztatást – a vizsgáztatott igénye szerint – a nemzeti kisebbség nyelvén vagy egy világnyelven is meg lehessen tartani, a törvényes feltételek betartásával.

IRODALOMJEGYZÉK

Andrea Bogdán, Monica Călușer, Olimpia Moșteanu, Levente Salat: Implementarea prevederilor privind drepturile minorităților naționale la nivelul instituțiilor publice. In Levente SALAT (szerk.): *Politici de integrare a minorităților naționale din România. Aspecte legale și instituționale într-o perspectivă comparată*. CRDE, 2008.

Cziprián Kovács Lóránd: Public Administration as a Catalyst for Inter-Ethnic Tensions, In Culic, Irina, Horváth, István, Stan, Cristian (szerk.): *Reflections on Differences. Focus on Romania*. Limes, Kolozsvár, 1999.

István Horváth – Alexandra Scacco: From the Unitary to the Pluralistic: Fine-tuning Minority Policy in Romania. In Anna-Maria Biro and Petra Kovacs (szerk.): *Diversity in Action: Local Public Management of Multi-Ethnic Communities*. LGI/OSI, 2001.

István Horváth: Facilitating Conflict Transformation: Implementation of the Recommendations of the OSCE High Commissioner on National Minorities to Romania, 1993–2001. In Wolfgang Zellner, Randal Oberschmidt and Claus Neukirch (szerk.): *Comparative Case Studies on the Effectiveness of the OSCE High Commissioner on National Minorities*. Centre for OSCE Research, 2002.

Jánosi Dalma: Cadrul instituțional privind protecția minorităților naționale din România. In Levente Salat (szerk.): *Politici de integrare a minorităților naționale din România. Aspecte legale și instituționale într-o perspectivă comparată*. CRDE, 2008.

Veress Emőd: Nyelvhasználati jogok a román közigazgatásban. *Romániai Magyar Jogtudományi Közlöny*, 2006. 2. sz. 35–41.

TÓTH MIHÁLY – CSERNICSKÓ ISTVÁN

Az ukrainai kisebbségi jogalkotás fejlődése és két részterülete: a névhasználat és a politikai képviselő

1. A kisebbségi jogok Ukrajnában

1.1. A forradalmak és a polgárháború időszaka

A mai hivatalosnak tekinthető ukrán történelemszemlélet a korszerű ukrán állam kialakulását az 1917 márciusában, az oroszországi forradalom hatása alatt létrejött Ukrán Központi Tanács (UKT – Українська Центральна Рада) létrejöttével kapcsolja össze. A forradalmakat követő polgárháború okán valamennyi, egymást váltó Kijev központú állami és kvázi állami formációk (Ukrán Népköztársaság, Hetymanátus, Direktórium), a Lemberg (Lviv) központtal alakuló Nyugat-Ukrán Köztársaság és az őket követő, 1922-ben a Szovjetunió kereteiben létrejövő Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság vezetése számára egyaránt fontos feladat volt a nemzetiségi kérdés kezelése. És ez természetesen, hiszen a mai Ukrajna területét alkotó birodalmi tartományok mindegyike többnemzetiségű volt. Gyakorlatilag minden jelentősebb városban, beleértve a három fővárost (Kijev, Lemberg, Harkív), az ukrán-ság számszerű kisebbséget alkotott. E feladatnak máig ható megoldását ajánlja az UKP 1918. évi törvénye A nemzeti-perszonális autonómiáról.¹

¹ Az Ukrán Központi Tanács az 1917. november 7-i Universalum-jának megfelelően 1918. január 9-én fogadja el A nemzeti-perszonális autonómiáról szóló törvényt,

E jogszabály – melynek normaszövege ma is példaértékkel bírhat a személyi elvű kulturális autonómia megalkotásához – első paragrafusa kinyilatkozza, hogy: „Bármely Ukrajnában honos nemzet az Ukrán Népköztársaság keretein belül jogosult a nemzeti-perszonális autonómiára, vagyis saját nemzeti életének önálló berendezésére, melyet a Nemzeti Szövetség szervein keresztül valósít meg, melynek hatásköre lakhelyétől függetlenül kiterjed annak [a Nemzeti Szövetség] minden tagjára.” A törvény szerint a nemzeti szövetségeket azon, nemzetiségekhez tartozó személyek összessége alkotja, akik saját akaratukból feliratkoztak annak személyi lajstromára. A Nemzeti Szövetség tagjai közvetlen választással választják meg a Nemzetgyűlést, mely saját hatáskörében fogadja el a Nemzeti Szövetség statútumát, létrehozza saját szerveit, melyek állami szervekként funkcionálnak. Bár a gyakorlatban e dokumentumnak csak egyes normái és csupán korlátozott ideig voltak érvényben, a nemzeti kisebbségek jogait érvényesíteni szándékozók részére a mai napig elvi hivatkozási alapot képez.

1.2. *A szovjet korszak*

Ukrajna, pontosabban az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság (USZSZK) egyik alapítója a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének (Szovjetuniónak). Az alapítószerződésben² nincs megemlítve a nemzetiségi politika, mint uniós hatáskör, ezért Ukrajna, mint a többi tagköztársaság is, különösen a szovjet éra kezdeti szakaszában (20-as–30-as évek)³ viszonylag önállóan próbálja formálni nemzetiségi

mely a Népi Miniszterek Tanácsa Hírmondójának 14. számában kerül kihirdetésre 1918. április 2-án. Lásd: „Національні процеси в Україні. Історія і сучасність.” Київ – 1997. Ч. I. с. 484.

2 A Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének alapító szerződését négy köztársaság: az Orosz Föderatív Szocialista Köztársaság, az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság, a Belorusz Szovjet Szocialista Köztársaság és a Kaukázuson túli Föderatív Szocialista Köztársaság (Grúzia, Azerbajdzsán, Örményország) képviselői 1922. december 30-án írták alá. Szövege megtalálható: „Комуністична партія – натхненник і організатор об'єднаного руху українського народу за утворення СРСР”: 36. док. і матеріалів. – Київ, 1963 – с. 308–312.

3 Az 1926. évi népszámlálás adatai szerint Ukrajnának a két világháború közötti határain belül (Galícia, Észak-Bukovina, Dél-Besszarábia, Kárpátalja és a Krím-félsziget nélkül) 29 millió lakos élt. Ebből 23,2 millió (80%) volt az ukrán nemzetiiségű. A legnagyobb számú nemzeti kisebbséget az oroszok alkották 2,7 millió fővel

politikáját. E politika, jellemzően, a területi-közigazgatási beosztás és a nyelvhasználat területeit érintette, valamint Ukrajna ukránosításának próbálkozásában öltött testet.⁴

Tekintettel arra, hogy a nemzeti kisebbségek jórészt tömbökben, számos esetben elkülönülten (kolóniákban) éltek, az új nemzetiségi politika megvalósításában a szovjet hatalom jelentős hangsúlyt helyezett a nemzetiségi járásoknak és nemzetiségi helyi tanácsoknak – mint speciális közigazgatási egységeknek – a létrehozására. E folyamat már 1922-ben, az első közigazgatási reformmal elkezdődik, mely célkitűzései között megfogalmazódik a „nemzetiségi szempontból homogén egységek kialakításának célszerűsége”.⁵ E folyamat jogi alapjainak megteremtése céljából 1924. augusztus 29-én az USZSZK Népbiztosainak Tanácsa (Рада Народних Комісарів – РНК) határozatot fogadott el A nemzetiségi járások és tanácsok kijelöléséről.⁶ Nevezett és egy sor egyéb párt és tanácsi döntés végül is lehetővé tette a legalább 500 lelket számláló, többségében valamelyik nemzetiség által lakott település nemzetiségi tanácssá, illetve a legalább 10000 ezer lakosú, többségében valamelyik nemzetiséghez tartozó lakost felmutató járás nemzetiségi járássá való nyilvánítását. Ennek eredményeként az 1929. évre Ukrajnában összesen 26 nemzetiségi járás (ebből 9 orosz, 7 német, 4 bolgár, 3 görög, 2 zsidó és 1 lengyel), 1085 nemzetiségi községi tanács (a legtöbb: orosz – 489, német – 253, lengyel – 150, moldáv – 90, zsidó – 92, bolgár – 45 és görög – 30, de volt cseh, albán, belorusz és svéd is) és 107 nagyközségi-kisvárosi (ebből 66 zsidó és 41 orosz) nemzetiségi tanács alakult.⁷ Ezeknek a közigazgatási egységeknek, melyekben az adott nemzetiség nyelve hivatalosként funkcionált, a nyelvek egyenlőségét úgy próbálták biztosítani, hogy a kisebbségben maradt nemzetiségek (ideértve akár az ukránokat is)

(9%). Jelentős számban vannak jelen a zsidók (1,2 millió fő), németek (210 ezer), lengyelek (117 ezer), lettek (11 ezer), litvánok (16 ezer) és örmények (10 ezer).

⁴ Ezt a korszakot a „коренізація” időszakaként emlegetik az ukrajnai szakirodalomban.

⁵ Az idézet B. Babij ukrán jogtudós alábbi munkájából származik: „Українська радянська держава в період відбудови народного господарства (1921–1925 рр.). Київ, 1961. – с. 221.

⁶ Итоги работы среди национальных меньшинств на Украине: К 10-й годовщине Октябрьской революции: по материалам Центр. комис. нац. Меньшинств при ВУЦИК. – Харьков, 1927. – с. 97.

⁷ Рябошапко Л. Правове становище національних меншин в Україні (1917–2000). Львів – 2001. с. 82.

az adott közigazgatási egység nemzeti kisebbségének lettek nyilvánítva – megkapva az ezzel járó nyelvi preferenciákat. A nemzetiségi közigazgatási egységek létrehozásának folyamata 1930-ban véget ér, és elkezdődik folyamatos leépítésük.⁸

Ebben a korszakban jelentős erőfeszítések történnek a nyelvek egyenrangúsítása érdekében. Legalábbis szándék szintjén ez kiterjedt az élet minden területére: az iskolai oktatásra, a közigazgatási és bírósági eljárásra stb. A nyelvi viszonyok szabályozása törvényerejű okmányokban történik, melyek előírásainak betartatását büntetőjogi felelősség terhe alatt is biztosítják. A korszak számos ilyen jellegű okmánya között alaposságával, strukturáltságával, átfogó jellegével tűnik ki az 1927 júliusában a Központi Összukrán Végrehajtó Bizottság (Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет – ВУЦВК) és az USZSZK Népbiztosainak Tanácsa által elfogadott A nyelvek egyenjogúságának biztosításáról és az ukrán kultúra fejlődésének elősegítéséről szóló határozata.⁹ Különös hangsúlyt fektettek a szovjet hatalmi szervek arra, hogy a hivatalos propagandaanyagokat hozzáférhetővé tegyék a nemzetiségek nyelvén. Ezért a választási dokumentumok, a különböző párt és tanácsi határozatok fordításai gyakorlatilag minden, az országban jelentősebb számban jelenlévő nemzetiségi nyelven elkészültek. Nemzetiségek által jelentős számban lakott területeken az állami hivatalok betöltésének kritériumává vált az adott kisebbségi nyelv ismerete. Ugyanakkor számos problémát és furcsa helyzetet is szül ez a liberális hozzáállás. Például, a német nemzeti eljárás központjában nem tudtak mit kezdeni a eljárás lengyel nemzeti községéből beérkezett lengyel nyelven megírt okmányokkal. Jelentős problémát jelentett a nemzetiségek nyelvein való adminisztrálás is, mert sokszor lehetetlen volt fellelni egyes nemzetiségi nyelveket, például a jiddist alkalmazni tudó, megfelelően képzett kádereket. Ekkor merül fel először élesben a vita a nemzetiségek közötti közvetítő nyelv szerepéért az ukrán és az orosz nyelv támogatói között, és ebben az időszakban kerülnek az oroszok a nemzeti kisebbség, az orosz nyelv pedig a kisebbség nyelve kategóriába. A korszak kisebbségpolitikájának jellegzetességeihez tartozik még, hogy a bolsevik ideológia elzárkózik

⁸ Уо. с. 84.

⁹ Постанова ВУЦВК і РНК УСРР „Про забезпечення рівноправності мов та про сприяння розвитку української культури” – Збірник законень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України за 1927 рік. – Київ, 1963. – Т. 1. – С. 620.

az „államnyelv” meghatározás alkalmazásától, melyet veszélyesnek ítélt a nyelvek egyenjogúságának biztosítása szempontjából. A Szovjetunió-nak *de jure* széthullásáig nem is volt államnyelve.

A 30-as évek közepétől a kisebbségi nyelvek preferálása fokozatosan háttérbe szorul, az USZSZK 1937-ben elfogadott Alkotmánya már említést sem tesz a nyelvi jogokról. A 1939. március 5.-ével datált, A nemzetiségi eljárások likvidálásáról, illetve reorganizációjáról szóló határozatával az Ukrán (bolsevik) Kommunista Párt Központi Bizottsága megszünteti a nemzetiségi közigazgatási egységeket.¹⁰ A kisebbségek nyelvi jogai javarészt az anyanyelvi alapiskolai oktatásra és a büntetőjogi peres eljárásokra korlátozódnak. Ukrajnában nyelvi síkon elkezdődik az oroszosítás, a politika területén pedig a leszámolások és repressziók korszaka.

A második világháborút közvetlenül megelőző időkben, a háború alatt és az utána következő években Szovjetunió-szerte, így Ukrajnában is, emberek milliói gyakran nemzeti hovatartozásuk okán is a rezsimek megtorló gépezetének áldozataivá válhattak. Mivel e jogsértéseknek – éppúgy, mint a szovjet rezsimiek által az osztályharc okán, illetve az ateista-vallásellenes retorziókkal kapcsolatos emberiségelleni bűncselekményeknek – a vizsgálata meghaladja e tanulmány kereteit, ezért álljon itt a nemzetiségi hovatartozás miatti repressziók rövid, teljesség igénye nélküli felsorolása.

– 1939. november-december: a Lengyelország németek által megszállt területeiről menekült lengyel, zsidó és más nemzetiségű személyeket belső-oroszországi és szibériai munkatáborokba deportálják (kb. 100 ezer fő).¹¹

– Ugyanebben az időszakban a Szovjetunióhoz csatolt területek lengyel telepeseit (oszadnikok) és az erdőrendészet alkalmazottjait, a lengyel közigazgatás volt munkatársait, valamint földbirtokosokat, értelmiségieket (több mint 100 ezer főt) telepítenek ki szibériai és közép-ázsiai vidékekre.

– A nyugat-ukrajnai területek német lakosságát a német-szovjet államközi szerződés alapján a birodalmi Németországba és a megszállt Lengyelország területére telepítik ki 1940 folyamán. (Pontos adatok nem állnak rendelkezésre, a források csak Voliny megye esetében 42 ezer főről, Csernyivci megye, azaz Észak-Bukovina esetében pedig 45 ezer főről tesznek említést.)

¹⁰ Рябошапка Л. Правове становище національних меншин в Україні (1917–2000). Львів – 2001. с. 209.

¹¹ Уо. с. 258.

– 1941 augusztusától Ukrajna német lakosságának 16 és 60 év közötti férfi tagjait munkaszászaljakba mobilizálják, családjaikat a közép-ázsiai köztársaságok valamelyikébe „különlakhelyre” (спецпоселение) számúzik.

– 1944 májusában deportálják az akkor még az Orosz Föderáció kötelékébe tartozó Krím-félsziget krími tatár, görög, bolgár, örmény, olasz nemzetiségű lakosságát, megközelítőleg 350 ezer személyt.

– 1944 novemberében internálják Kárpátalja magyar és német nemzetiségű 18 és 50 év közötti férfi lakosságát (az akció kb. 40 ezer személyt érint, többségük nem éli túl a fogságot).

Bár a háború után az új területi szerzemények soknemzetiségű lakossága révén, illetve a háborús veszteségek és a fentebb említett retorziók nyomán jelentősen módosul Ukrajna (az Ukrán SZSZK) lakosságának nemzetiségi összetétele¹², a hatalom nemzetiségi politikájában jelentősebb változás nem tapasztalható. Ugyan a világháború utáni években bizonyos „megkerülhetetlen” kisebbségi jogok (például: anyanyelvi oktatás és anyanyelvhasználat a közigazgatásokkal való kapcsolatban, elsősorban a más nyelvet nem értő, így a magyar kisebbség számára is) gyakorlati alkalmazására sor kerül, a nemzetiségi hovatartozásuk miatt meghurcoltak részleges rehabilitációjára és az egyes, elsősorban a nemzeti kisebbségek nyelvi és kulturális igényeinek kielégítését szolgáló intézkedésekre csak 1953-tól, a Sztálin halálát követő enyhülés időszakában kerül sor. Méghozzá egy merőben új koncepció alapján, melynek lényege: a nemzetek közötti egyenlőséget nem a számukra biztosított különböző jogosítványok által, hanem egybeolvadásuk útján kell elérni. E gondolat forrását az Szovjet Kommunista Párt (SZKP) 1961-ben megtartott XXII. Kongresszusának határozatában találjuk, mely meghirdette a nemzetiségek közötti viszonyok fejlődésének új szakaszát, melyet a nemzeteknek a teljes egységesülés eléréséig való közeledése jellemez majd.¹³ Nyikita Hruscsov, az SZKP főtitkára a kongresszuson megtartott beszédében első ízben jelentette be, hogy a kommunizmus építésének folyamatában minden szovjet nemzet és nemzetiség egy új

¹² Összlakosság – 41,9 millió fő. Ebből ukrán nemzetiségű (millió főben) 32,2 (76,8%), orosz 7,1 (16,9%), zsidó 0,84 (2%), lengyel 0,36 (0,8%), belorusz 0,29 (0,7%), moldáv 0,24 (0,6%), bolgár 0,219 (0,5%), magyar 0,14 (0,35%), görög 0,104 (0,24%), román 0,104 (0,24%). Forrás: Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года: Украинская ССР. – Москва, 1963. – с. 168–169.

¹³ Lásd a Szovjet Kommunista Párt XXII. Kongresszusán elfogadott programját. Київ, Видавництво політичної літератури України, 1964. – с. 282.

történelmi kategóriában egyesült, létrehozva a szovjet népet. Ezt a fajta egységesítő politikát egészen a Szovjetunió széthullásáig következetesen folytatta a kommunista párt.

Az elképzelt „egységesülésnek” legfőbb akadályát a nyelvi különbségek képezték, melyek nem tették lehetővé például az iskolák tannyelvének egységesítését. Ennek okán a vizsgált időszak egyik ritka, kisebbségi jogot meghatározó jogi norma szövegét találjuk az 1959. évi, Az élet és az iskola kapcsolatának megerősítéséről és a népi oktatás további fejlődéséről szóló USZSZK törvény 9. cikkelyében, mely meghatározza, hogy: az iskolákban az oktatás a tanulók anyanyelvén történik, a szülők döntenek arról, hogy milyen tannyelvű iskolába járatták gyermekeiket, valamint a szülők, illetve a tanulók döntenek arról, hogy a Szovjetunió népeinek melyik nyelvét tanulják a tananyag keretein belül.¹⁴

Az állami politika feladata a nemzeti kisebbségek, különösen a nem egészen lojálisnak tekintett kisebbségek (ezek közé sorolhatták a magyarokat is) és a hozzá tartozó személyek ideológiai átnevelése volt. Ebben az átnevelésben fontos szerep jutott az orosz nyelvnek. Ezért számos párt és kormányhatározat foglalkozott az orosz nyelv önkéntes elsajátításának szorgalmazásával. A Szovjetunió Kommunista Pártjának Programja,¹⁵ amelyet az SZKP XXVII. kongresszusa fogadott el 1985-ben, így ideologizálja meg az orosz nyelv mindenhatóságát: „A jövőben is biztosítani fogjuk a Szovjetunió minden állampolgára számára anyanyelvük szabad fejlesztését és egyenjogú használatát. Ugyanakkor, tekintve, hogy az orosz nyelvet a szovjet emberek önkéntesen elfogadták a nemzetek közötti érintkezés eszközeként, ennek a nyelvnek az elsajátítása a nemzeti nyelv mellett mindenki számára hozzáférhetőbbé teszi a tudomány és a technika, a hazai és a világkultúra eredményeit.” A nyelvek alkotmányosan szavatolt egyenlősége a gyakorlatban azt jelentette, hogy minden nép és nemzetiség számára szavatolt volt a jog az anyanyelv használatára a magánéletben. „A nyelvek egyenlősége nem abban áll, hogy mechanikusan azonos funkcionális kötelezettségekkel terheljük őket” – fejtette ki véleményét Hazanarov szovjet kutató.¹⁶ Szerinte a nyelvek egyenlősége nem más, mint „minden nemzeti nyelv számára biztosítani az egyenlő

¹⁴ Відомости Верховної Ради УРСР. – 1959. №14. – ст. 101.

¹⁵ A Szovjetunió Kommunista Pártjának Programja. Uzsgorod: Kárpáti Kiadó, 1986. – 89–90.

¹⁶ Хазанаров, К.: Решение национально-языковой проблемы в СССР. Москва: Издательство политической литературы, 1982. – с. 111.

jogi feltételeket a szabad fejlődéshez”.¹⁷ Ebben a sajátos nyelvi egyenjóságban a nemzetiségi nyelvek szerepe arra korlátozódott, hogy minden nemzetiséghez eljuttathatók legyenek a központi párthatározatok, közlemények. A szovjet pártvezetők az oroszzt a szovjet emberek második anyanyelvének tekintették. A gyakorlatban tehát a nyelvi egyenlőség az orosz nyelv privilegizált helyzetét jelentette, amit „az egyenlő nyelvek összességéből a szocializmus építésének és megszilárdításának folyamatában a népek önkéntes kezdeményezése folytán a nemzetek közötti érintkezés eszközüül választottak”.¹⁸

A múlt rendszernek az oroszosítást szorgalmazó egyik utolsó okmánycsomagját az 1983-ban Az általános iskolákban és más tanintézetekben az orosz nyelv oktatásának javítását célzó intézkedésekről című, valamint a hasonló minisztériumi rendeletek alkotják¹⁹ (melyek tartalmukban kísérteties hasonlóságot mutatnak az ukrán oktatási tárccának a 2000-es évek eleji hasonló irányultságú rendeleteivel, csak utóbbiak az orosz nyelv helyett az ukrán nyelvet preferálják a kisebbségek nyelvén oktató tanintézmények számára).

A szovjet korszak kisebbségpolitikáját jellemezve fontos megállapítani, hogy annak minden időszakában a nemzeti kisebbségek számára (mint bármilyen más közösség számára is) tilos volt a politikai és érdekvédelmi önszerveződés. Kivételek esetleg a kultúra egyes területein fordulhattak elő, de ott is csak a hatalmi szervek felügyelete mellett.

1.3. A peresztrojka és a függetlenedés időszaka

A Szovjetunióban a múlt század 80-as éveiben jelentkező válságjelenségek az eddig folytatott kül-, bel- és gazdaságpolitika részleges átértékelésére kényszerítik az ország vezetését. Az állampolitika számos, addig sérthetetlennek tűnő alapdogmája kérdőjeleződik meg. Így a „lenini nemzetpolitika” győzedelme és a nemzeti kisebbségi kérdés problémamentessége is. Az 1987–1988-as években számos SZKP és UKP fórum témája a nemzetiségi kérdés. Ekkor fogalmazódik meg a gondolata az Ukrán Népköztársaság idején és a szovjet korszak kezde-

¹⁷ Уо. с. 112.

¹⁸ Уо. с. 118.

¹⁹ Рябошапко Л.: Правове становище національних меншин в Україні (1917–2000). Львів – 2001. с. 327.

tén alkalmazott, úgymond, „az igazi lenini nemzeti politika” megoldásaihoz való visszatérésnek. Létrejönnek a nemzetiségi kérdés kezelését hivatott intézmények²⁰, melyek hozzáláttak a kialakult helyzet értékeléséhez és a jogszabályi háttér kialakításához. A készülő jogszabályi koncepciók a kisebbségi önkormányzatiság két alapelvére épülnek: az egy tömbben, lakhelye szerint többséget alkotó nemzeti kisebbségek számára biztosítani szándékoznak a nemzeti közigazgatási egységek létrehozásának a lehetőségét, valamint minden nemzeti közösség számára függetlenül a közösség tagjainak lakhelyétől törvényben biztosítani a kulturális önkormányzatiság jogát.²¹ A 80-as évek végén, a kisebbségi kérdés hangsúlyozott kezelése kézenfekvő, hiszen a statisztikai adatok a magukat nem ukrán nemzetiségűeknek vallók számának (különösen az orosz nemzetiségű lakosságnak) gyarapodását mutatják.²²

1989 októberében kerül elfogadásra A nyelvekről az Ukrán SZSZK-ban című törvény (Nyelvtörvény)²³, mely mai napig gyakorlatilag eredeti formájában érvényesnek tekinthető, bár számos normaszövege értelmét veszítette, egyes tételei pedig ma már anakronisztikusnak hatnak. E jogszabály megalkotói – a 20-as évek hagyományit követve –

²⁰ 1988 áprilisában, az USZSZK Legfelsőbb Tanácsa (Parlamentje) keretében, a későbbi államelnök L. Kravcsuk vezetésével megalakul A Hazafias és Internacionalista Nevelés, valamint a Nemzetiségek Közötti Viszony Kérdéseinek Bizottsága. Az 1990. évi első többesjelöléssel megtartott választások után létrejött Parlamentben e bizottság utódjaként M. Sulga professzor vezetésével megalakul Az Állami Szuverenitás, Köztársaságok és Nemzetiségek Közötti Kapcsolatok Kérdéseinek Bizottsága. 1990 márciusától az USZSZK Minisztertanácsa keretein belül elkezdi tevékenységét a Nemzetiségi Ügyek Állami Bizottsága. Lásd: Рябошапко Л.: Правове становище національних меншин в Україні (1917–2000), Львів – 2001. c. 350–354.

²¹ Ezeket a szándékokat tükrözik többek között: Материалы Пленуму ЦК КПСС, 19–20 сентября 1989 г. – Москва: Политиздат, 1989. – с. 228; Комуніст України – 1989. - №11. c. 18.; Кравчук Л. Если услышан каждый – Известия. – 1989. 8 октября. c. 3.

²² Az 1989. évi népszámlálás adatai szerint az Ukrán SZSZK lakosainak száma 52,452 millió fő, ebből ukrán nemzetiségű 37,419 millió (72,6%), orosz – 11,355 millió (22,1%), tehát összesen a lakosság 94,7%-át alkották. A többi 5,3%-on több mint 100 nemzetiség megjelenítőt osztottak. Közülük a számottevőbbek: zsidó – 486 ezer (0,94%), belorusz – 440 ezer (0,85%), moldáv – 324 ezer (0,63%), bolgár – 234 ezer (0,45%), lengyel – 219 ezer (0,42%), magyar – 163 ezer (0,32%), román – 135 ezer (0,26%), görög – 99 ezer (0,19%).

²³ Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки „Про мови в Українській РСР” № 8312-ХІ, 28.10.1989. Відомості Верховної Ради УРСР. Додаток №45. – Київ, 1989. – с. 58–66.

egyrészt (az elvek szintjén) törekedtek a nyelvek egyenjogúságának biztosítására, másrészt az ukrán nyelvnek meghatározzák az államnyelv státuszát és az orosz nyelv privilegizált helyzetét is igyekeznek megőrizni, biztosítva számára a Szovjetunió népei közötti kapcsolattartás nyelvének jogállását. Bár a Nyelvtörvény demokratikusan megengedi a nemzetiségek nyelvének alkalmazását az élet számos területén, és az oktatás és nevelés nyelvének kiválasztását a szülőkre bízva, de a kisebbségi nyelvek hivatalos alkalmazását a közigazgatási és bírósági szerveknél csak az adott kisebbség által többségben lakott közigazgatási egységek keretein belül teszi lehetővé.

1990. július 16-án az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsa elfogadja és kihirdeti Ukrajna állami szuverenitásának deklarációját (nyilatkozatát).²⁴ E, ma már inkább történelminek, mintsem közjoginak tekinthető okmány²⁵ tükrözi a korszak nemzeti és liberális romantizmusát, és a jogalkotók és szakmai tanácsadók szándékát a nemzetiségi kisebbségek számára a lehető legszélesebb jogok biztosítására. Bár az okmány Ukrajnát „mint szuverén nemzetállamot” határozza meg, ugyanakkor Ukrajna népének a köztársaság minden nemzetiségű polgárainak összességét tekinti, kilátásba helyezi nemzetiségi közigazgatási egységek létrehozását, és szavatolja minden Ukrajna területén élő nemzetiség jogát a szabad nemzeti-kulturális fejlődéshez.

Alig több, mint egy év elteltével, 1991. november elsején, pontosan egy hónappal a december elsejére kitűzött függetlenségi referendum előtt, az Ukrán Parlament – a Legfelsőbb Tanács (Verhovna Rada) elfogadja és kihirdeti Ukrajna nemzetiségi jogainak Deklarációját.²⁶ Ez az okmány a kinyilatkoztatott jogok tekintetében Közép-Európában biztosan egyedülálló. Többek között, minden nép és nemzetiségek számára kilátásba helyezi:

²⁴ Декларация про державний суверенітет України, Lásd: „Національні процеси в Україні. Історія і сучасність.” Київ-1997. Ч. I. с. 574–578.

²⁵ Azért tekinthető inkább történelminek, mert jogkövetkezményei, a Verhovna Rada (Legfelsőbb Tanács) által 1991. augusztus 25-én elfogadott – Ukrajna Függetlensége Kihirdetésének Aktusa érvénybe lépése után, fokozatosan csökkennek. A benne megfogalmazott, különösen a kisebbségek jogainak szavatolásával kapcsolatos jogok, nem kerülnek be az új Alkotmány (1996) szövegébe, a rájuk való hivatkozást úgy a jogalkotói, mint a jogalkalmazói gyakorlatban figyelmen kívül hagyják.

²⁶ Верховна Рада України. Декларация прав національностей України. Газета Голос України – 1991 – 2 листопада.

- az általuk hagyományosan lakott területek megőrzését és e területeken a nemzetiségi-közigazgatási egységek létrehozását;
- az anyanyelv szabad használatát a közélet minden területén, különösen az oktatás, a gazdaság és a hírközlés területén;
- hogy a Nyelvtörvény vonatkozó normáját úgy kell értelmezni, miszerint nem csak azokban a közigazgatási egységekben lehet a nemzetiség nyelvét az államnyelv mellett egyenrangúként használni, ahol valamely nemzetiség többséget alkot, hanem bárhol, ahol hagyományosan, illetve egy tömbben él; mi több, ahol több nemzetiség él együtt, és egyik sem alkot többséget, bármilyen nyelv alkalmazható, a helyi közösség akarata szerint;
- a nemzeti szimbólumok szabad használatát;
- a nemzetiségek történelmi örökségének védelmét;
- kulturális központok, egyesülések létrehozásának és az anyaországgal való szabad kapcsolattartás jogát.

1991 májusában megkötött Ukrajna első kétoldalú egyezménye a nemzetiségi kisebbségek jogainak védelmében – A Magyar Köztársaság és az Ukrán Szocialista Köztársaság nemzeti kisebbségek védelméről szóló közös nyilatkozata²⁷, mely magában foglalta az akkori idők szerint nemzetközi-jogilag elismert nemzetiségi kisebbségi jogok katalógusát, többnyire a nemzetközi jogi okmányokra jellemző kerek és deklaratív megfogalmazásban. Ezzel együtt ez az okmány több szempontból is elvi jelentőségű: a nemzetközi jog kisebbségvédelmi alapelvei immár Ukrajna belső jogrendjének részét képezték. A nyilatkozat demonstrálta a kisebbségi kérdés hangsúlyos voltát a két ország kapcsolatrendszerében és a születő ukrán állam hajlandóságát a kisebbségi jogok nemzetközi szintű szavatolására. Máig ható gyakorlati jelentősége pedig abban rejlik, hogy ezen okmány alapján, mely teljes egészében be lett emelve a két ország közötti Alapszerződésbe – 2008 év szeptemberében immár 14. alkalommal ülésezett a Magyar–Ukrán Nemzeti Kisebbségek Jogainak Szavatolásával Foglalkozó Kormányközi Vegyes Bizottság.

Közvetlenül a sikeres függetlenségi referendum (1991. december 1.) lezárulta és Ukrajnának mint független államnak a szomszédos államok és a nemzetközi közösség főbb tényezői által való érismerését követően

²⁷ Декларация та Протокол до Декларації про принципи співробітництва між Українською РСР та Угорською Республікою про забезпеченню прав національних меншостей від 31 травня 1991 р.; Збірник чинних міжнародних договорів України. – Т. I. 1990–1991 рр. – Київ, 2001 р. с. 166–174.

érzékeltetővé váltak a negatív jellegű elmozdulások az állami kisebbségpolitika és jogalkotás területein. E pozíciómódosulás tetten érhető már 1992-ben az Ukrajna nemzeti kisebbségekről szóló törvénye parlamenti plenáris vitájában és a zárószavazás eredményében. Ekkor ugyanis a beterjesztett 22 cikkelyes törvény 19 cikkelyesre módosul. A normaszövegből kikerül az a három cikkely, melyek a nemzetiségi közigazgatási egységek (területi autonómiák) létrehozását és működését lettek volna hivatottak szabályozni.²⁸

Tehát 1992. június 24-én Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa (parlamentje) elfogadja Ukrajna Nemzeti kisebbségekről szóló törvényét,²⁹ mely időrendi sorrendben az első és napjainkig egyetlen speciálisan a nemzeti kisebbségek jogállása meghatározásának, valamint e közösségek és a hozzájuk tartozó személyek jogai törvényi szavatolását célul tűző ukrainai nemzeti jogszabály. E jogszabály normaszövegét a megalkotásának idejében általánosan elfogadottnak tekintett progresszív jogelvek alapján, az érvényes nemzetközi dokumentumok (elsősorban az EBEÉ 1990. évi koppenhágai dokumentuma) valamint a már létező ukrainai hagyományok és tapasztalatok alapján és figyelembevételével állították össze. A dokumentum elvi szinten kinyilvánítja többek között: az emberi és a nemzetiségi jogok egységét, a nemzetiségi hovatartozástól független törvényelőtti egyenlőséget, garantálja a nemzeti kisebbségek jogát a kulturális autonómiára, valamint a történelmi és hagyományos életter megőrzésének jogát, biztosítja az identitásválasztás és a kapcsolattartás szabadságát, valamint a nemzetközi szerződések primátusát a nemzeti jogszabályokkal szemben. Ezen túl e törvény normaszövege tükrözi az Ukrajnában elfogadottnak tekintett nemzetiségi kisebbségi jogok katalógusát. Így: a kisebbségi identitás kinyilvánításának, megőrzésének és fejlesztésének jogát, a nemzetiségi nyelven való tanulás, illetve a nemzetiségi nyelv tanulásának jogát, a nemzeti szimbólumok szabad használatának és a nemzeti ünnepek megtartásának jogát, a felekezeti és val-

²⁸ A magyar kisebbség számára a dolog pikantériáját az adja, hogy e módosítás egyik kezdeményezője és a vitában egyik legelszántabb szorgalmazója a Beregszász központú, magyar többségű választóközrletnek, a megyei magyar szervezet (KMKSZ) és vezetője támogatása által (a járási szervezet által támogatott magyar nemzetiségű jelölttel szemben) mandátumhoz jutott képviselője (V. Sepa) volt. Lásd: Jánki András: Ukrajna 1989–1998. In Bárdi Nándor, Éger György (szerk.) *Útkeresés és integráció*. Budapest, 2000. 794.

²⁹ Закон України про національні меншини в Україні. Відомості Верховної Ради України. – 1992. № 36. – ст. 529.

lásgyakorlás szabadságát, oktatási és kulturális intézmények létrehozásának jogát, a többségben lakott területeken a kisebbségek nyelvének hivatalos használatának jogát, a nemzetiségi család- és utónévhez való jogot, a szervezetek alapításának lehetőségét, valamint a közéletben való részvétel lehetőségét. E törvény egyaránt elismeri a nemzeti kisebbségi közösségek kollektív, valamint az ezen közösségekhez tartozó személyek egyéni jogait.

Bár elfogadása után e jogszabályt több ukrán és külföldi szakértő nevezte példaértékűnek, számosan bírálták és bírálják ma is.³⁰ Bírálathoz tárgyát képezi a már fentebb említett, a területi közigazgatáshoz való jog kiemelése a törvényből, melyet egy korábban, több hivatalos okmányban kinyilatkozott (beígért) jog visszavonásaként értékelnek. A nemzeti kisebbség fogalmának lehető legtágabb értelmezése (a törvény 3. cikkelye szerint a nemzeti kisebbségekhez tartoznak Ukrajna állampolgárainak mindazon csoportjai, akik nemzetiségük szerint nem ukránok, kifejezésre juttatják nemzeti öntudatukat és egymás iránti közösségüket) sok esetben ellehetetleníti a jogok kedvezményezettjeinek behatárolását. Gyakorlati szempontból értelmezhetetlen és ezért alkalmazhatatlan a törvényben (6. cikkely) „garantált” kulturális autonómia intézménye. A kisebbségi nyelvek hivatalos használatának lehetőségét ismét a lakhely szerinti többséghez köti, vagyis figyelmen kívül hagyja az Ukrajna nemzetiségi jogainak deklarációjában foglaltakat, és visszatér a Nyelvtörvény előírásához. Ami különösen sajnálatos, már hagyománnyá vált, hogy e törvény számos rendelkezését más jogszabályok megalkotásánál figyelmen kívül hagyják. Például, e törvény 15. cikkelye meghatározza a nemzetiségi társadalmi szervezetek jogát a jelöltállításra mind a helyhatósági, mind az országos választásokon, de a ma érvényes választási törvények egyike sem engedélyezi ezt a gyakorlatban. Hasonló a helyzet a kisebbségek fejlődésére a törvény 16. cikkelyében kilátásba helyezett állami támogatással. Ez idáig még egyetlen költségvetési törvény sem tartalmazott ilyen irányú kiadási tételt.

³⁰ Ukrajna Nemzeti kisebbségekről szóló törvénye kritikus elemzéseit találjuk: М. Шульга: Міжнародний досвід захисту прав національних меншин. In *Права людини в Україні*. Інформаційно-аналітичний бюлетень – вип. 21., Київ, 1998. – с. 6–30.; В. Мармазов, І. Піляєв: „Україна в політико-правовому просторі Ради Європи”, Київ, 1999.; М. Товт: *Міжнародно-правовий захист національних меншин*. Ужгород, 2002 – с. 113–116.; В. Мицик: *Права національних меншин у міжнародному праві*. Київ, – 2004. с. 198–214.

A fentebb vázolt időszak, a szovjet peresztrojka és az ukrán függetlenedés időszaka tekinthető az ukrainai (kárpátaljai) magyar kisebbség nemzetiségi jogérvényesítése szempontjából a legproduktívabbnak. Megalakulnak a megyei és az országos érdekvédelmi szervezetek: a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ), illetve az Ukrainai Magyar Demokrata Szövetség (UMDSZ), valamint számos helyi magyarságszervezet (szakmai, érdekvédelmi és kulturális szervezetek, egyesületek). Az 1990. évi választások eredményeként létrejövő kárpátaljai megyei és számos járási, valamint helyi tanácsban a magyar nemzetiségű képviselők „magyar frakciókat” alakítanak, melyek, többnyire közösen az érdekvédelmi szervezetekkel, aktívan bekapcsolódnak a folyamatosan formálódó kisebbségi jogok saját közösségük számára való érvényesítésébe. A Kárpátaljai Megyei Tanácsban működő Magyar Frakció szorgalmazásának köszönhetően Ukrajna Államelnökének Megyei Megbízottja rendeletet adott ki a Nyelvtörvény és az Ukrajna nemzeti kisebbségekről szóló törvénye végrehajtásától a megyében.³¹ Ukrainai viszonylatban egyedülállóan e dokumentum rendelkezik többek között arról, hogy a tömbben élő kisebbségek által lakott településeken a vállalatok, hivatalok, szervezetek hivatalos megnevezéseit, valamint a helységek, közigazgatási egységek, utcák, terek megnevezéseit az adott kisebbség nyelvén is fel kell tüntetni. Meghatározza továbbá, hogy a nemzeti kisebbség által többségben lakott településen elhelyezkedő állami és társadalmi szervek tisztségviselői hivatali teendőik ellátásához megfelelő szinten kötelesek ismerni mind az államnyelvet, mind az adott kisebbség nyelvét, valamint hogy az ilyen helységekben az állami szimbólumok mellett az adott kisebbség nemzeti szimbólumai is használhatók. Ez az előírás teremti meg a jogalapot a kárpátaljai magyar helységekben arra, hogy a közigazgatási épületeken, az állami kék-sárga lobogó mellett ott lehessen a nemzeti trikolor is.

Ugyancsak e képviselőcsoport tevékenységének köszönhetően vette kezdetét a magyarlakta települések történelmi (magyar) helységnevei visszaállításának folyamata, melynek eredményeképpen minden település, mely élt ilyen kezdeménnyezéssel, hivatalos formában visszakapta eredeti nevét. A korszak magyar kisebbségi vívmányai sorában mindenkép-

³¹ Закарпатська обласна державна адміністрація // Розпорядження Представника Президента України „Про реалізацію в області законів України „Про мови в Українській РСР” та „Про національні меншини в Україні”. Ужгород, 17 грудня 1992 року, № 469.

pen megemlíthető, hogy 1991. december elsején, az országos függetlenségi és a megyei különleges önkormányzatról szóló referendummal egy időben, az egyetlen magyar többségű járás területén referendumot tartanak a Magyar Autonóm Körzet létrehozásáról. A 76%-ban magyarok lakta Beregszászi járás lakosságának 82%-a támogatta e területi autonóm formáció létrehozásának elképzelését.³²

1.4. A független ukrán állam nemzetiségpolitikája

Földrajzi elhelyezkedésének sajátosságai, korábbi államformációktól megörökölt sokszínű nemzetiségi összetétele (mely az államhatárok módosulása, illetve mind az önkéntes, mind a hatalom által inspirált migrációk és retorziók hatására a huszadik század folyamán többször drámai változásokon ment keresztül), valamint az a tény, hogy minden szomszédos állam nemzetisége jelentősszámú kisebbségként van jelen polgárai között, Ukrajna számára a nemzetiségi kérdést a szomszédosság és regionális biztonságpolitika homlokterébe alították. Ezért magától értetődő, hogy a múlt század kilencvenes éveinek első felében az új ukrán államnak más államokkal, elsősorban a szomszédokkal, a FÁK országaival és a közép-kelet-európai régió több államával megkötött alapszerződéseiben jelentős súllyal van jelen a kisebbségek jogainak védelme. Anélkül, hogy kisebbiteni szándékoznának ezeknek a kétoldalú szerződéseknek a jelentőségét, különösen az érintett kisebbségekre való tekintettel (hiszen anyaországai között, érdekükben kötöttek), meg kell jegyeznünk, hogy az akkorra már meglévő (deklarált, ilyen-olyan formában kodifikált) kisebbségvédelmi jogok tárházát már lényegében nem gyarapították, a kisebbség jogi státuszát nem módosították. Egyetlen kivételtől eltekintve.

E kivételt az 1997 júniusában Romániával a jószomszédi viszonyról és együttműködésről megkötött Szerződés³³ képezi. E dokumentum kisebbségvédelmi szempontból legfőbb érdeme a konkrétumokra való törekvés, ami – az okmány előkészítésben részt vettek tanúsága szerint – a román fél érdeme volt. Külön érdeme e dokumentumnak, hogy

³² A XXI. összehívású Népképviselők Beregszászi Járási Tanácsának X. ülészakánának 1992. január 30. kelt, Az 1991. december 1-jén megtartott referendum eredményeiről szóló Határozata. *Beregi Hírlap*, 1992. február 5., 12. sz.

³³ Договір про відносини добросусідства і співробітництва між Україною та Румунією *Відомості Верховної Ради України*. – 1997. – № 40. ст. 262.

a kisebbségvédelem területén kötelezően alkalmazandó okmányok sorába felveszi az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 1201. sz. Ajánlását. Igaz, a kisebbségek kollektív jogainak és területi önkormányzati jogosultságának kivételével.

A Független Országok Közössége (FÁK) keretében 1994 októberében megkötött A Nemzeti Kisebbségekhez Tartozó Személyek védelméről szóló egyezménynek³⁴ regionális jellege ellenére jelentős szerepe lehetne a kétoldalú kapcsolatok szintjén, hiszen számos volt szovjet tagállammal megkötött alapszerződés (például Kazahsztán, Örményország) hivatkozik rá. Ebben az esetben viszont az a furcsa helyzet állt elő, hogy bár Ukrajna aláírta a nevezett megállapodást, a mai napig nem ratifikálta azt, többek között arra való hivatkozással, hogy nem eldöntött a kérdés: csatlakozott-e Ukrajna a Független Államok Közösségéhez mint nemzetközi szervezethez, vagy sem.

Ukrajna 1996-ban elfogadott Alkotmánya³⁵ lényegében nem foglalja az ország nemzeti kisebbségeinek jogállásával. A kisebbségi kérdést illető „mértéktartás” egyértelműen tetten érhető az alkotmányozási folyamatban (1992–1996), amikor is fokozatosan kimaradnak az első szövetszervezetekben még 12 cikkely terjedelemben, külön fejezetet alkotva jelenlévő kisebbségi jogvédelmi normák. Elvi módosulás, hogy az alkotmányozás alanya „Ukrajna népéről” (Függetlenségi Deklaráció), „Ukrán Népre” módosul – melynek Ukrajna minden nemzetiségű polgára részét képezi (preambulum), és melyen belül külön kategóriát alkot az „Ukrán Nemzet” (náció). Az Alaptörvény „garantálja az orosz és más kisebbségi nyelvek szabad fejlődését és alkalmazását” (10. cikkely), „elősegíti minden őshonos nép és nemzeti kisebbség etnikai, kulturális, nyelvi és felekezeti önazonosságának a megőrzését” (11. cikkely), tilt bármilyen privilegiumot és korlátozást, többek között etnikai származás és nyelvi sajátosság alapján is (24. cikkely). Valamint a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek részére, a törvénynek megfelelően, garantálja az anyanyelven való oktatást vagy az anyanyelv tanulását állami és önkormányzati oktatási intézményekben, illetve a nemzetiségi-kulturális szervezetek által (53. cikkely). A 92. cikkely 4. bekezdése, a nyelvek alkalmazásának szabályozását törvényi előírások kizárólagos hatáskörébe utalja. A 103., 127. és 148.

³⁴ Конвенція СНД про забезпечення прав осіб, що належать до національних меншин (1994 р.) *Права людини в Україні*. Вип. 21. – Львів, 1998. – с. 408–412.

³⁵ Конституція (Основний Закон) України. *Відомості Верховної Ради України*. – 1996. – № 30. Ст. 141.

cikkelyek az államelnöki, bírói és alkotmánybírói hivatalok betöltését az államnyelv ismeretének kritériumához köti.

Az alkotmányszöveg kisebbségjogi szempontból egyetlen radikális újítása – az őshonos népek kategóriájának a bevezetése, mellyel azóta sem tud mit kezdeni sem az ukrán jogelmélet, sem a jogalkalmazás.

Ukrajna Európa Tanácsi tagsága a 90-es évek közepétől ismét aktualizálta a nemzeti kisebbségek jogállásával kapcsolatos kérdéseket. Az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének a csatlakozás feltételeit tartalmazó 190. (1995) sz. döntése³⁶ egyértelműen fogalmazza meg Ukrajna e területen vállalt kötelezettségeit: „ratifikálni a Nemzeti kisebbségek védelméről szóló Európai Keretegyezményt, a kisebbségekkel kapcsolatos politikáját a Parlamenti Közgyűlés 1201. sz. Ajánlása és ezen okmány elveinek megfelelően alakítani, beépíteni ezeket jogrendszerébe és közigazgatási gyakorlatába”, valamint „a csatlakozást követő egy éven belül aláírni és ratifikálni a Kisebbségi és Regionális Nyelvek Európai Chartáját”.

A Keretegyezményt a csatlakozás (1995) utáni harmadik évben, az ukrán nemzeti demokratikus (értsd – nacionalista) pártok ellenállása mellett, végül sikerült ratifikálnia az Ukrán Legfelsőbb Tanácsnak.³⁷ A Nyelvi Charta sorsa sokkal hányatottabbra sikeredett. Az állami (államelnöki és kormány-) hivatalok sehogyan sem tudták megszűlni a ratifikációs törvény tervezetét. Végül a baloldali és orosz vonalas többségű Emberjogi és Kisebbségi Bizottság előterjesztésére az ugyanilyen orientációjú többséggel felálló Parlament 1999 decemberében elfogadott egy, a kisebbségek számára kedvező tartalmú ratifikációs törvényt.³⁸ De ez az okmány nem került letétbehelyezésre az ET Főtitkáránál. 2000 júniusában az Alkotmánybíróság formai hibára hivatkozva hatálytalanította azt: a ratifikációs törvényt nem az államelnök, hanem a parlament elnöke írta alá és hirdette ki – mint egyébként ezen AB-döntésig minden ratifikációs törvényt. Ugyanakkor az AB döntése visszamenő hatállyal csak ezt az egyetlen ratifikációs okmányt hatálytalanította. Egyértelmű volt a politikai szándék, és az, hogy e szándék érvényesítésének eszköze az Alkotmánybíróság lett.

³⁶ Az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése, EOPINI 90. WP 1403–26/9/95–8-E.

³⁷ Закон України „Про ратифікацію Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин. // №703/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*, – 1998, № 14., – Ст. 56.

³⁸ Закон України „Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин” №1350-XIV. *Відомості Верховної Ради України*, – 2000, № 3., – Ст. 24.

Azt a ratifikációs törvényt, mely végül érvénybe lépett, 2003 májusában fogadták el.³⁹ Szerzői, a Charta alkalmazási szabályait betartva, olyan tartalommal tudták megtölteni, mely követelményszintjét tekintve jelentősen alatta van a már több évtizede Ukrajnában gyakorolt nyelvi jogoknak. Tehát a kisebbségek számára a meglévő pozíciók őrzéséhez sem biztosít támpontot, míg rá való hivatkozással tovább lehet nyírni a kisebbségek jogait.⁴⁰

Ugyanakkor nem volna teljesen megalapozott azt állítani, hogy a nemzeti kisebbségi jogok érvényesítése szempontjából semmilyen hozadéka ne lenne az Európa Tanácsi tagságnak. Ha nem is túlzott odafigyeléssel a kisebbségi közösségek igényei és panaszai iránt, de működik a nevezett konvenciók monitoring rendszere. 2008-ban Ukrajna megtette első jelentését a Nyelvi Charta és 2009-ben már a harmadik jelentését a Kisebbségi Keretegyezmény végrehajtásáról.

Az első jelentés értékelésében a Keretegyezmény végrehajtását vizsgálni hivatott Konzultációs Bizottság elég kritikusan ítélte meg az ukrainai helyzetet.⁴¹ Többek között az alábbi észrevételeket tette:

- A törvények nem tartalmazzák a „nemzeti kisebbség” és az „őslakos népek” fogalmak és terminusok meghatározását, értelmezését; a nemzeti okmányok továbbra is 130 nemzetiségről beszélnek, hiányzik a kisebbségek lajstroma – vagyis nem tisztázott a kisebbségi jogok címzettje, jogalanyának meghatározása.
- Az Alkotmány megkülönböztetést tiltó normáját (24. cikkely) a kisebbségek pozitív megkülönböztetését célzó (például a választási szabályok megalkotásánál) döntések ellenérveként alkalmazzák.

³⁹ Закон України „Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин” №802-IV. *Відомості Верховної Ради України*, – 2003, № 30., – Ст. 259.

⁴⁰ A Nyelvi Charta ratifikálása körüli bonyodalmak részletes és hiteles dokumentálását találjuk В. Алексеев kötetében: *Бегом от Европы? Кто и как противодействует в Украине реализации Европейской хартии региональных языков или языков меньшинств*. Харьков, – 2008. Az 1999-ben és 2003-ban ratifikált törvényben a Charta ajánlott rendelkezései közül Ukrajna által vállalt kötelezettségek különbségeiről lásd Beregszászi Anikó és Csernickó István tanulmányait: Az anyanyelvet nem megőrizni, hanem használni kell! A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája és a kárpátaljai magyarság In ...*itt mennyt ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*. Ungvár: PoliPrint, 2004. – 23–34.; Ugyanők: A Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája – ukrainai módra. *Kisebbségkutatás* 2007/2. 251–261.

⁴¹ Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. Opinion on Ukraine. – ACFC/OP/1/(2002)2. – March 2002.

- A Nemzeti kisebbségekről szóló törvény garantálja a kisebbségek jogát a kulturális autonómiára, de semmilyen jogszabály nem rendelkezik ezen intézmény formáját, tartalmát és működésének mechanizmusát illetően.
- Aggodalomra ad okot a nyelvi kérdés körül mind a politikum, mind a társadalom köreiben elmérgesedő vita.
- Ellentétes a Keretegyezmény 9. cikkelyével az elektronikus médiáról szóló törvénynek az a tétele, mely szerint az országos lefedettséggel rendelkező rádió- és TV-csatornák csak államnyelven sugározhatnak, a kisebbségi nyelveken csak regionális adók sugározhatnak adást.
- Aggodalomra ad okot a nyelvtörvény tervezete, melynek elfogadása hátrányosan érintené a nyelvi kisebbségeket.
- Ellentétes a Keretegyezmény normájával az a törvényi előírás és létező gyakorlat, mely szerint csak a kisebbségek által többségben lakott településeken lehetséges az államnyelv mellett a kisebbségi nyelv hivatalos használata.

És ami mára élesen aktuálissá vált: a Konzultatív Bizottság felhívja az ukrán illetékesek figyelmét, hogy körültekintően járjanak el az oktatási reform megvalósításakor, ne engedjék meg, hogy szűküljenek a kisebbségek anyanyelvi oktatáshoz való jogai.

A 2000. évtől a kisebbségek jogait szabályozni hivatott speciális törvényszintű jogszabály Ukrajnában nem került elfogadásra (kivétel a fentebb említett Nyelvi Charta ratifikációja – melynek a kisebbségek számára inkább negatív az üzenete). Ugyanakkor számos, a közelmúltban elfogadott törvény és egyéb, érvénybe lépett alacsonyabb rendű jogszabály érinti kedvezőtlenül a nemzeti kisebbségeket. Így például a parlamenti választásokról szóló törvény 2001. évi módosításakor minden, a kisebbségi jogok érvényesítését előírányzó jogi norma (választóköretek kialakítása, szavazócédulák nemzetiség nyelveken stb.) kikerült a törvény szövegéből. Ismét egy magyar vonatkozású furcsaság: a parlamenti jegyzőkönyv tanúsága szerint, e törvénymódosítást a Parlament akkori magyar nemzetiségű képviselője szavazatával támogatta.⁴²

⁴² Стенограма засідань Верховної Ради України III скликання. *Голосування в цілому за Закон України „Про вибори народних депутатів України”* – 13 вересня 2001 року 13:42. // Верховна Рада України – Офіційний Вебсайт: http://gska2.rada.gov.ua/pls/radac/h_n_arh?day_ =13&month_ =09&year=2001&kit=0&nom_skl=3&nom_ses=8

A különböző területeken való nyelvhasználat szabályozásának gyakorlata alapvetően az ukrán nyelv javára módosul. E módosulás lényege: bármelyik területet szabályzó (adó, pénzügy, biztosítás, medicina, választások, élelmiszerminőség stb.) jogszabálynak a dokumentumok megalkotásának, kihirdetésének, alkalmazásának stb. nyelvét szabályzó norma megalkotásánál korábban szokás volt e kérdést a nyelvtörvény hatáskörébe utalni. Ez a kompromisszumosnak tekinthető gyakorlat módosul az Alkotmánybíróságnak az Alkotmány 10. cikkét értelmező 1999. évi 10-rp. sz. Határozatának⁴³ elfogadásával. Az AB döntése az Alkotmánynak az anyanyelven való oktatást, illetve az anyanyelv tanulást garantáló, fentebb idézett 53. cikkelye az alábbi értelmezését adja: „Az állami és kommunális oktatási intézményekben, az államnyelv mellett, az Alkotmány tételeinek, többek között, az 53. cikkelye 5. részének és a vonatkozó törvényeknek megfelelően, az oktatás folyamatában lehetséges a nemzeti kisebbségek nyelvének az alkalmazása, illetve oktatása”. Ily módon a taláros testület értelmezése, az anyanyelven való oktatás alkotmányos garanciáját felcserélte az ilyen nyelvek alkalmazásának lehetőségével. E döntés jogtalanságával kapcsolatos álláspontjának Olekszandr Mironenko alkotmánybíró a Határozathoz csatolt Különvéleményében⁴⁴ adott hangot, melyben többek között megállapította, hogy: „A Bíróság határozatával ténylegesen megszüntette és hatálytalanította az Alkotmány 10. és 53. cikkelyeiben megerősített alkotmányos garanciákat”.

Az ezt követő évek gyakorlata az, hogy minden területen jogszabályba foglaltatik az ukrán nyelv kizárólagossága. Különös felerősödött ez a tendencia az ún. „narancsos forradalom” után, miután a kormányon belül egyértelművé vált az ukrán nacionalista (nemzeti) túlsúly, a humán tárca(k) (kultúra, oktatás, kisebbségügy) vezetését kizárólag „nemzetileg elkötelezett” (többnyire galíciai származású) „szakemberekre” bízták.

⁴³ Рішення Конституційного Суду України № 10-рп/99 від 14 грудня 1999 р. по справ № 1–6/99.; <http://www.ccu.gov.ua/doccatalog/document?id=9344>

⁴⁴ Окрема думка судді Конституційного Суду України Мироненка О.М. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України (254к/96-ВР) щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України (справа про застосування української мови); <http://www.ccu.gov.ua/doccatalog/document?id=9345>

Ez a változás legérzékenyebben az orosz nyelvű lakosságot érintette, hiszen ma már a bolti áruk címkéje, a gyógyszerek tájékoztatói, a banki bizonylatok, a bírósági ügyiratok, a reklámok, hirdetések, a vasúti menetjegyek, a használati utasítások, vagyis szinte minden kizárólag ukrán nyelven létezik, míg korábban gyakorlat volt a(z ukrán–orosz) kétnyelvűség. Az oroszajkiúk által többségben lakott vidékeken az orosz egynyelvűség sem volt ritka.

Néhány újítás a nyelvi egyenlőség, illetve egyenlőtlenség területéről. A nem ukrán nyelvű kiadványok importjánál pótvám megfizetése kötelező. 2008-tól csak ukrán nyelven sugárzó adók pályázhattak a regionális rádió és televízió csatornák üzemeltetésére, és a filmszínházakban csak ukrán nyelvű, ukrán szinkronnal, illetve ukrán feliratozással ellátott filmeket szabad csak forgalmazni.

Az oktatási tárca egyes rendeletei rendkívül hátrányosan érintenek minden olyan nemzeti közösséget, amelyek saját anyanyelvén működő iskolahálózattal rendelkeznek. Ukrajnában az oroszokon kívül ilyen a moldáv, a román és a magyar, valamint a krími tatár közösség (ez utóbbinál folyamatban van az iskolarendszer kiépítése).⁴⁵ Itt már az oktatási reformba álcázott, az anyanyelvi oktatást ellehetetlenítő, asszimilációs törekvéssel állunk szemben. E cél elérésének két fő eszköze van.

Az első, a felsőoktatási felvételi rendszer azon újítása, mely szerint az emelt szintű érettségi vizsgákat, melyek egyben felvételi vizsgák is, az oktatási intézményektől független regionális vizsgaközpontokban kell letenni, a vizsgák kizárólag tesztrendszerűek, és kizárólag ukrán nyelven történnek. Valamint kötelező az után nyelv és irodalom vizsga, melynek tesztkérdései az ukrán tannyelvű iskolák oktatási programja alapján vannak összeállítva. Ezáltal bármilyen, nem ukrán tannyelvű iskolában való tanulás értelmét veszti, hiszen a más nyelvűek a továbbtanulást illetően leküzdhetetlen hátrányba kerülnek.

Tudja ezt az illetékes oktatási tárca is. Ezért 2008 májusában előállt ezen egyenlőtlenség kiküszöbölésének javaslatával – a nemzeti kisebbségek nyelvén működő iskolákat kétnyelvűvé kell tenni – ez a másik

⁴⁵ Az ukrainai kisebbségi oktatásról lásd Cserniczkó István – Melnyik Szviltana: *Az ukrainai kisebbségek és a nyelvi oktatás*. In Orosz Ildikó (szerk.) *Magyarok a Tisza-forrás környékén. A felső-Tisza-vidéki magyarok anyanyelvi-oktatási helyzete egy kutatás tükrében*. Ungvár, PoliPrint, 2007. 120–148.

eszköz.⁴⁶ A rendelet értelmében minden olyan tantárgyat, melyből később emelt szintű érettségít kell majd tenni, eleve ukránul kell oktatni.

Tehát, egyrészt, ellehetetlenítik a nemzetiségi iskolák végzősei számára a továbbtanulás lehetőségét, másrészt, aki ennek ellenére nemzetiségi iskolába adja a gyermekét, az valójában kétnyelvű iskolába járattja, ahol szinte minden tantárgyat államnyelven oktatnak.⁴⁷

Itt tartunk most. Kisebbségvédelem helyett államnemzet-, illetve államnyelv-védelem, a kisebbségekkel és a kisebbségi nyelvekkel szemben.

A hatalmi szervek kisebbségpolitikája és az ország számottevőbb hagyományosnak tekinthető nemzeti kisebbségi közösségeinek lélekszáma és aránya csökkenése közötti ok-okozati összefüggések megállapítása behatóbb vizsgálatot igényelne. De ténykérdés: a független Ukrajna történetében először 2001-ben megtartott népszámlálás adatainak az utolsó szovjet népszámlálás adataihoz való viszonyítása alapján kiderül: a magukat nem ukrán nemzetiségűeknek tekintő állampolgárok számának és arányának jelentős csökkenését mutatja.⁴⁸ Az alábbi táblázatban ez az állítás nem releváns a románokat, a krími tatárokat és az örményeket illetően.⁴⁹

⁴⁶ Наказ Міністерства освіти і науки України „Про затвердження галузевої Програми поліпшення вивчення української мови у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин на 2008–2011 роки” від 25.05. 2008 № 461.

⁴⁷ Az ukránjai oktatás nemzetpolitikai célzatú átalakításáról lásd pl.: Csernickó István: Ukrajna összhangra törekszik. Az ukránjai oktatáspolitikai nyelvi vonatkozásai. *Kisebbségkutatás* 2008/2: 302–315.; uő: Nyelv és azonosság-tudat összefüggései a kárpátaljai magyar közösségben. In Fedinec Csilla (szerk.) *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, 2008. 153–170.; uő: Az ukránjai oktatáspolitikai és nyelvi asszimiláció szolgálatában. *Korunk* 2009/február, 33–40.; uő: Проблемні питання викладання української мови у школах з угорською мовою навчання. In: Герцог Ю. ред.: *Державотворча й об’єднувальна функції української мови: реалії, здобутки, перспективи*. Ужгород: Поліграф центр Ліра, 2009 – с. 105–116.; Tóth Mihály: Рефлексії на публікації про угорців Закарпаття, або Кому порозумитися стає дедалі важче. *Дзеркало тижня* № 36 (27 вересня – 3 жовтня). <http://www.dt.ua/3000/3300/64177.stb>.

⁴⁸ A táblázat a 1989. és 2001. évi népszámlálás adatai alapján lett összeállítva. Lásd: *Національний склад населення України та його мовні ознаки за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року*. Київ, 2003 p.

⁴⁹ A román nemzetiségűek számának gyarapodása a moldávából való átiratkozással, az örményeké, mint más kaukázusi nemzetiségeké is, a felgyorsult bevándorlással magyarázható. A második világháború idején kitelepített krími tatárok

1. táblázat. Ukrajna lakosságának nemzetiségi összetétele a 2001. évi népszámlálás adatai alapján, összevetve az 1989. évi adatokkal

Lélekszám szerint jelentősebb nemzetiségek	Ezer fő, a 2001. évi népszámlálás adatai szerint	Arányuk, %-ban		2001/1989. évhez viszonyítva %
		2001 év	1989 év	
ukrán	37541,7	77,8	72,7	100,3
orosz	8334,1	17,3	22,1	73,4
belorusz	275,8	0,6	0,9	62,7
moldován	258,6	0,5	0,6	79,7
krimi tatár	248,2	0,5	0,1	5,3-szer több
bolgár	204,6	0,4	0,5	87,5
magyar	156,6	0,3	0,4	96,0
román	151,0	0,3	0,3	112,0
lengyel	144,1	0,3	0,4	65,8
zsidó	103,6	0,2	0,9	21,3
örmény	99,9	0,2	0,1	1,8-szer több
görög	91,5	0,2	0,2	92,9
tarár	73,3	0,2	0,2	84,4
cigány	47,6	0,1	0,1	99,3

2. Személynévhasználat

A soknemzetiségű szovjet birodalomban a személy nemzeti önazonossága megvallásának egyik sokat vitatott kérdése a személynevek hivatalos megjelenítése volt. Ugyanis, a szovjet unifikációs gyakorlat szerint, függetlenül az adott nemzet hagyományaitól, történelmileg kialakult gyakorlatától, nyelvének sajátosságaitól, a személyneveket a hivatalos okmányokban kizárólag cirill betűs írásmódban, az orosz személynévhasználat szabályai szerint (családnév, utónév, apai név) tüntették fel.⁵⁰ E kereteken

visszatelepítése a Krím-félszigetre a múlt század 80-as éveinek végén kezdődött és napjainkban is tart.

⁵⁰ Erről lásd: Cserniczkó István: "Imja otcsesztvo" (Az apai név használatáról a kárpátaljai magyarok körében) In B. Gergely Piroska és Hajdú Mihály (szerk.) *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia Előadásai*. (Miskolc, 1995. augusztus 28–30.)

belül Ukrajnában az utóneveknek kizárólag az ukrán (illetve orosz) megfelelőjét alkalmazva lehetett anyakönyvezni. Ezzel a nemzetiségi önazonosságot sértő gyakorlattal szakítva már az 1989-ben elfogadott nyelvtörvény⁵¹ a 39. cikkelyében kinyilatkozta, hogy „Az Ukrán SZSZK polgárai jogosultak nemzetiségi hagyományaik szerinti neveik viselésére. Neveiket nemzetiségi nyelvről ukrán nyelvre transzkripció által kell átadni”.

Értelmezve is e jogszabályt, Ukrajna nemzeti kisebbségekről szóló törvénye⁵² 12. cikkelye meghatározza, hogy „Ukrajna minden állampolgárának joga van nemzeti család-, utó-, és apanevére. A polgárok, meghatározott rend szerint, jogosultak helyreállítani saját nemzetiségi család-, utó- és apanevüket. Azok a polgárok, akiknek nemzeti hagyományaikban nincs szokásban az apanév feltüntetése, jogosultak személyigazolványaikban (paszport) csak a család- és utó, valamint a keresztlevelekben az apjuk és az anyjuk nevének a beírására”.

Ennek a törvényi előírásnak a jelentősége különösen azután értékelődött fel, miután a személyigazolványokból kiiktatták a nemzetiség feltüntetését. A gyakorlat azt mutatja, hogy e norma az érdekelt személy külön kérésére (előfordul, hogy nyomatékos, az adott jogszabályra való hivatkozással) az esetek többségében alkalmazásra kerül. A magyar személynevek kapcsán állandósult problémaként jelentkezik a cirill betűs átírás (transzliteráció), mely nem, illetve csak részben adja vissza a név eredeti hangzását, valamint az útlevélben a latinbetűs beírásnál az ékezetes magánhangzók alkalmazhatósága. Ennek illusztrálására a Kárpáti Igaz Szó egyik újságírójának esetét idézzük fel. A zsrnaliszta egykori szovjet útlevelében nevének latin betűs változata *Kevsegi Elemirként*, ukrán útiokmányában pedig *Kevsehi Elemyr* formában szerepelt. Ezt ellensúlyozandó az újságíró sajátkezü aláírásának helyére magyarul írta ki nevét: „Legszebb kézírásomat elővéve és nagy-nagy igyekezettel oda véstem be fekete tussal, hogy csakazértis: *Kőszeghy Elemér*”.⁵³ A cirill betűs hivatalos nevek és az önazonosításra használt kárpátaljai magyar

I. kötet. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 209. szám. Budapest–Miskolc: A Magyar Nyelvtudományi Társaság – Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézete, 1997. 162–167.

⁵¹ Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки „Про мови в Українській РСР” № 8312-XI, 28.10.1989. *Відомості Верховної Ради УРСР*. Додаток № 45. Київ, 1989. c. 58–66.

⁵² Закон України про національні меншини в Україні. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 36. ст. 529.

⁵³ Kőszeghy Elemér: Csakazértis! *Kárpáti Igaz Szó*, 1996. június 27., 3.

nevek nem ritkán eltérnek. S nemcsak abban, hogy a magyar névhasználati hagyományoknak nem része az apai név, hanem a tekintetben is, hogy: a) az ukrainai személyi okmányokban gyakran keleti szláv alakban vannak feltüntetve az utónevek (pl. *Erzsébet* és *László* helyett *Елизавета* és *Василь*); b) az ukrán (korábban orosz) nyelv hang- és írásrendszeréből hiányzó hangokat, illetve betűket transliterálva gyakran nehezen kikövetkeztethető az eredeti családnév (a *Szűcs* átírása *Севу*, ill. a *Vörös*, *Veres* és *Veress* egyaránt *Бепеу*); c) a hagyományos írásmódi családnévket a cirill ábécé nem tükrözi (a *Soós* és a *Sós*, illetve a *Kovács* és a *Kováts* egyaránt *Шову*, *Ковач*).

Az ukrainai névhasználati szokások és az ennek alapján alkotott asszonynev-használati szokások sem teljesen fedik a megfelelő magyar tradíciókat. A magyarországi családjogi törvény 26. § (1) bekezdése szerint a feleség a házasságkötést követően ötféle hivatalos névforma közül választhat (*Kis Éva* férjhez megy *Nagy Pál*-hoz):

- a) a *-né* képzővel kiegészítve felveszi férje nevét: *Nagy Pálné*;
- b) az előző változathoz hozzátoldja saját nevét is: *Nagy Pálné Kis Éva*;
- c) a férj családnévéhez illesztett *-né* képzős névforma után használja saját család- és utónevét: *Nagyné Kis Éva*;
- d) a férj családnévéhez saját utónevét kapcsolja: *Nagy Éva*;
- e) megtartja leánykori nevét: *Kis Éva*;

f) a férj és a feleség saját családnéve mellé kötőjellel csatolva felveszi házastársa családnévét: *Nagy-Kis Éva* vagy *Kis-Nagy Éva*; ezt a névformát nem engedélyezi a törvény, ha valamelyik házastárs családnéve már eleve több elemből áll.⁵⁴

Az említett asszonynevformákat (és a nem hivatalos *N. Kis Éva* változatot) *A magyar helyesírás szabályai* is rögzíti (159. pont): „Az asszonynevek formái a jogi előírások szerint a következők: *Nagy Jánosné*, *Nagy Jánosné Kovács Anna*, *Nagyné Kovács Anna*, *Nagy Anna* és (ha valaki férjhezmenetele után is lánynevét tartja meg) *Kovács Anna*. – Bár nem hivatalos, használatos az *N. Kovács Anna* forma is.

A férj nevének *-né* képzős származéka és a leánykori név közé nem teszünk vesszőt, s a *szül.* rövidítés beiktatása is fölösleges: *Szabó Lászlóné Nagy Katalin* vagy *Szabóné Nagy Katalin* stb.”

⁵⁴ Vö. Debreceni Anikó – Balogh Lajos: Magyar asszonynevek a Kárpátalján. *Magyar Nyelv*, 1995: 340–345.

Több asszonynevekkel (is) foglalkozó munka egybehangzóan állítja, hogy Magyarországon az a) változat, azaz a férj család- és utónevéhez kapcsolt *-né* képzős alak a leggyakoribb.⁵⁵ Ez nem véletlen, hiszen a nyelvtörténeti adatok szerint ez a névtípus nagy múltra tekinthet vissza.

Az ukrajnai asszonyok (így természetesen a kárpátaljai magyar feleségek is) *A házasságról és családról* szóló törvénykönyv⁵⁶ 19. cikkelye szerint a következő lehetőségek közül választhatnak:

- a) a feleség felveszi a férj családnevét, megtartva saját utónevét (a magyarországi d) változat): *Nagy Éva*;
- b) a férj és a feleség saját családneve mellé kötőjellel csatolva felveszi házastársa családnevét: *Nagy-Kis Éva* vagy *Kis-Nagy Éva*; ezt a névformát nem engedélyezi a törvény, ha valamelyik házastárs családneve már eleve több elemből áll;
- c) a feleség megtartja a leánykori nevét (a magyarországi e) típus): *Kis Éva*.

Amint az asszonynevek használatát szabályozó magyarországi és ukrajnai törvény összevetéséből kitűnik, az anyaországban legelterjedtebbnek tartott, a)-val jelölt névváltozatot (valamint a szintén *-né* képzős b) és c) formát) a kárpátaljai magyar asszonyok legfeljebb a nem hivatalos magánérintkezésben használhatják. A keleti szláv nyelvekre ugyanis a *-né* képzős névformák csak körülírással (*жена Пала Надба* (orosz), illetve *жінка/дружина Пала Надба* (ukrán) = 'Nagy Pál felesége') fordíthatók le.⁵⁷

Tehát, egyrészt konstatálhatjuk, hogy fentebbi nemzeti jogszabályainak elfogadásával Ukrajna eleget tesz a Keretegyezmény 11. cikkely 1. bekezdésében, valamint a 1201-es Ajánlás 7. cikkely 2. bekezdésben foglalt kötelezettségeinek a család és utónevek anyanyelven való használata és ennek hivatalos elismerését illetően, ugyanakkor, például a magyar nemzetiségű személyek esetében, e jog teljes értékű gyakorlásának biztosítása további jogalkotási munkát igényelne.

⁵⁵ Pl. *Nyelvművelő kézikönyv* I. kötet, 247. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983.

⁵⁶ Кодекс про шлюб та сім'ю України від 20.06.1969 № 2006-VII. Відомості Верховної Ради УРСР від 27.06.1969 р., № 26, ст. 204.

⁵⁷ Beregszászi Anikó és Csernicskó István: A kárpátaljai magyar személynévhasználat sajátosságai. In: Csernicskó István (szerk.) *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, 2003. 153–163.

3. A földrajzi megnevezések és egyéb toponímiák használatának joga

A hatályos ukrajnai törvényekben számos helyen található utalás arra, hogy Ukrajnában léteznek területek, melyeken a nemzeti kisebbségek egy tömbben (kompakt módon) élnek (élhetnek). Ilyen utalások feltehetőek például a helyi önkormányzatról⁵⁸ és a földrajzi megnevezésekről⁵⁹ szóló törvényekben.

Az első jogszabály 44. cikkelye arról rendelkezik, hogy azokon a területeken, ahol nemzeti kisebbségek egy tömbben élnek, a járási és megyei tanácsok, a járási és megyei állami közigazgatásoknak delegálják e kisebbségek nemzeti-kulturális fejlődését célzó programtervezeti előkészítésének, valamint az illetékes tanács elé terjesztésének hatáskörét.

A második dokumentum 5. cikkelye előírja, hogy a földrajzi megnevezések meghatározásakor figyelembe kell venni többek között az adott térség történelmi sajátosságait és a helyi lakosság véleményét, illetve a törvény lehetővé teszi a történelmi megnevezések visszaállítását is. A dokumentum azt is meghatározza, hogy földrajzi objektumok átnevezése kizárólag a helyi lakosság támogató véleménye alapján lehetséges, melyet e lakosság helyi referendumon⁶⁰ kell hogy kinyilvánítson. A 6. cikkely a földrajzi megnevezések jogszabályba foglalásakor mint kritériumot előírja az adott objektummal összefüggő történelmi, etnikai és nyelvi sajátosságok figyelembevételét is. E cikkely harmadik és ötödik bekezdései határozott előírásokat tartalmaznak a nemzetiségi nyelveken kialakult megnevezések védelmét és e megnevezések nemzetiségi nyelven való alkalmazását illetően, ekképpen: „Ukrajnának a nemzeti kisebbségek által egy tömbben lakott területein megőrződik a történelmileg más nyelveken kialakult földrajzi megnevezések használata. Az ilyen megnevezéseknek jogszabályba foglalása és államnyelven való alkalmazása az e területen többségben élő lakosság nyelvi sajátosságainak

⁵⁸ Закон України Про місцеве самоврядування в Україні від 21.05.1997 р. N 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України* від 25.06.1997 р., № 24, ст. 170.

⁵⁹ Закон України Про географічні назви від 31.05.2005 р. № 2604- IV. *Відомості Верховної Ради України* від 2005 р., № 27, ст. 360.

⁶⁰ Az összükrán és a helyi referendumokról szóló 1991. évi többszörösen módosított törvény (Закон України Про всеукраїнський і місцеві референдуми від 1991 р. *Відомості Верховної Ради України* від 1991 р., № 33, ст. 443.) helyi referendumokkal kapcsolatos része az 1996. évi Alkotmány elfogadásával gyakorlatilag érvényét veszítette.

figyelembevételével történik.” Valamint: „A nemzetközi alkalmazásra, valamint az egy tömbben élő nemzeti kisebbségek által lakott területeken kihelyezett földrajzi megnevezéseket tartalmazó jelzéseken az államnyelven feltüntetett megnevezés mellett elhelyezhető e megnevezés latin betűs változata, vagy e megnevezés adott (kisebbségi) nyelvű megfelelője. A másnyelvű megnevezést az államnyelvű alatt helyezik el, és nem nagyobb méretű betűkkel tüntetik fel”. Az idézett normaszövegeknek a kisebbségi jogalkotás és jogérvényesítés szempontjából való egyedülállósága abban rejlik, hogy – ellentétben az utóbbi évekre általánosan jellemző jogszűkítési tendenciájával – pozitívan és a gyakorlatban alkalmazható formában fejlesztette tovább a nyelvtörvény vonatkozó 38. cikkelyének előírásait, mely szerint: „Az Ukrán SZSZK-ban a toponímiák (lakott települések, közigazgatási egységek, utcák, terek, folyók stb.) megnevezéseit ukrán nyelven alkotják meg és tüntetik fel. A toponímiák ugyancsak feltüntethetők az adott terület többségét alkotó lakosságának a nyelvén is”.

Az ismertetett jogi normáknak és alkalmazásuknak köszönhetően 1991 után a Legfelsőbb Tanács határozatai alapján⁶¹ számos, a szovjet hatóságok által oroszosított kárpátaljai település kaphatta vissza történelmi nevét. Így például az Ungvári, Beregszászi, Munkácsi és Nagyszőlősi járásban több magyarok lakta helység (pl. *Tiszaásvány–Тисцаашвань*, korábban *Минеральное*; *Вене–Бене*, korábban *Доброселье*; *Szernye–Серне*, korábban *Ровное*; *Fertősalmás–Фертешалмаш*, korábban *Заболоття* stb.) nyerte vissza magyar nevét. A Técsői járásban románok által jelentős számban lakott települések is visszakaphatták román nevüket (pl. *Нижня Апша–Arșa de Jos*; *Біла Церква–Biserica Alba*). Néhány németek lakta településnek is kétnyelvű (ukrán és német) elnevezése van: *Усть-Чорна–Königsfeld*, *Нове Село–Schönborn*, *Павшино–Pausching*. Ezeknek a településeknek a határában kétnyelvű helységnévtáblák fogadják az oda utazókat. Vannak olyan települések is Kárpátalján, melyek határában három nyelven is olvasható a helységnévtábla. Ilyen például a Técsői járásban *Солотвино–Slatina–Aknaszlatina*, ahol ukránok, románok és magyarok élnek együtt.⁶²

⁶¹ Lásd például a Legfelsőbb Tanács alábbi határozatait: *Рішення Верховної Ради України № 1592-ХІІ від 21.09.1991 р.*; *№ 765-ХІІ від 22.02.1991 р.*; *№ 137/95-ПВ від 02.03.1995 р.*; *№ 2060-ІІІ від 19.10.2000 р.*; *№ 1470-ІV від 05.02.2004 р.*

⁶² A településnevek visszaállításának egyik jellemző sajátosságára mutat rá az a táblázat, melyet egy 2008-ban Kijevben kiadott monográfia 646–647. oldalán

A jogi szabályozás egyértelműsége ellenére egyre gyakrabban tűnnek fel Kárpátalján a zömében magyarok lakta helységeket jelölő, illetve a hozzájuk vezető irányt jelző táblákon sajtáságos feliratok. Például Kígyós község *Kidosh*, vagy Kaszony *Koson* latin betűs formában. E tanulmány szerzőinek nincs tudomásuk arról, hogy magyar érdekvédelmi szervezetek, illetve az érdekelt önkormányzatok, alkalmazva a fentebbi jogszabályokat, kezdeményezték volna ezeknek a szabálysértésének a kiküszöbölését.

4. A politikai képviselőhez való jog, az államirányításban és közéletben való részvétel joga

Mivel mind a nemzetközi-jogi okmányok, mind az ukrán belső jog szerint a társadalmi szervezetek létének értelme elsősorban az ilyen egyesülésekbe tömörült személyek közös érdekeinek és szabadságainak érvényesítése és védelme, nyilvánvaló a szoros összefüggés a szervezkedési és a képviselői jogosítványok között. Mint ahogyan az is természetes, hogy e két nevezett jog működési-érvényesülési területe a közélet, és ezen belül az államirányítás minden lehetséges szintje és formája. Ezért e területet érintően is egyértelműen fogalmazott nemzetközi normatív előírásokat találunk. Így például az ENSZ Közgyűlésének 47/135. számú, a nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól szóló 1992-es nyilatkozat 2. cikkelyének 3. pontja kimondja: „A kisebbségekhez tartozó személyeknek joguk van – a nemzeti jogszabályokkal nem összeegyeztethetetlen módon – hatékonyan részt venni a nemzeti és – megfelelő esetben – a regionális szintű döntésekben,

találhatunk. Az összefoglaló táblázat 50 olyan kárpátaljai település nevét tünteti fel, melyek 1991 óta kapták vissza történelmi nevüket. Ezek között 41 magyarok lakta település, 7-ben az ukránok (ruszinok?) alkotnak abszolút többséget, s 1–1 helység lakossága jelentős részben német, illetve román. Azaz a történelmi nevek visszaállítása elsősorban a magyarokra jellemző Kárpátalján. Lásd az alábbi kiadványt: Панчук М. та інші: *Закарпаття в етнічнонаціональному вимірі*. Інститут поліетнічних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, Київ, 2008. A kárpátaljai magyar helységnevekről lásd: Beregszászi Anikó: Language Planning issues of Hungarian Place-names in Subcarpathia. *Acta Linguistica Hungarica*. Vol. 43 (1995/1996): 1–8.; uő: Magyar neve? Az ukrajnai földrajzi nevek magyar használatáról. In: *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*. Ungvár, 2004. 71–82.

melyek arra a kisebbségre vonatkoznak, amelyekhez tartoznak, illetve azokra a területekre, amelyeken élnek”. Hangsúlyozottan szól a nemzeti kisebbségeknek a közügyekben való részvétele jogának tiszteletben tartásáról (ebbe a jogba beleértve az ilyen kisebbségek identitásának védelmére és előmozdítására vonatkozó ügyekben való részvétel lehetőségét is) az EBEÉ emberi dimenzióval foglalkozó koppenhágai találkozójának 1990. június 29-én kelt dokumentumának 35. pontja 1. bekezdése és a Keretegyezmény 15 cikkelye is.

Bár a nemzetközi dokumentumok egyértelműen fogalmazzák meg e területen az államok kötelezettségét, a kötelek megvalósulása mechanizmusának, eljárásának szabályozását a nemzeti jogalkotóra bízák. Az ukrán jogalkotó e köteleknek sajátosságosan, a teljes, a nemzetiségi hovatartozástól független jogegyenlőség biztosításával tesz eleget. „Semmilyen, a nyelvi, illetve nemzetiségi hovatartozással kapcsolatos kvótákat a nemzeti jogszabályok nem tartalmaznak” – konstatálja Ukrajnának a Keretegyezmény végrehajtásáról szóló harmadik jelentésének, az okmány 15. cikkelyének implementációjával kapcsolatos része.⁶³ Ez utóbbi okmány tanúsága szerint a nemzeti kisebbségi szervezeteknek az államhatalmi szervek döntéshozatali folyamatába való bevonása céljából létrehozták az Ukrajna Államelnöke Mellett Működő Etnopolitikai Kérdések Tanácsát, valamint a Nemzetiségi és Vallásügyi Állami Bizottság Mellett Működő Összukrán Nemzetiségi Szervezetek Tanácsát.⁶⁴ Egyébként ennek az utóbbi testületnek a meglétét a nemzeti kisebbségekről szóló törvény⁶⁵ 5. cikkelyének 3. bekezdése írja elő. E törvény-cikkely szerint a Legfelsőbb Tanácsban (parlamentben) nemzetiségi kérdésekkel foglalkozó állandó bizottságnak kell működnie, valamint ilyen bizottságok létrehozhatók a helyi tanácsok kötelékében is.

⁶³ Третя доповідь України про виконання Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин. 2009 р. с. 53. E dokumentum ukrán és angol nyelvű szövege elérhető az ET honlapján: http://www.coe.int/t/dghl/monitorings/minorities/3_FCNMdocs/PDF_1st_SR_Ukraine_en.pdf

⁶⁴ A szerzők tudomása szerint az Államelnök Mellett Működő Tanácsban való tagságra a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szervezet (KMKSZ) elnöke kapott meghívást, míg a Nemzetiségi és Vallásügyi Állami Bizottság Mellett Működő Tanácsban hivatalánál fogva az Ukrán Magyar Demokrata Szövetség (UMDSZ) elnöke foglalhat helyet. Az utóbbi évek folyamán egyik grémium sem fejtett ki érdemi tevékenységet.

⁶⁵ Закон України про національні меншини в Україні. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 36. ст. 529.

A Nemzetiségi Törvény 14. cikkelye szerint – az Alkotmánynak, valamint a vonatkozó parlamenti és helyhatósági választásokról szóló törvényeknek megfelelően – a nemzetiségi szervezeteknek joguk van jelölteket állítani a parlamenti és helyhatósági választásokon. E joggal élt is számos nemzetiségi szervezet (a magyar szervezetek is), míg az aktuálisan érvényes törvények ezt lehetővé tették. A parlamenti választások tekintetében e lehetőséget csak az 1994. évi választásokat szabályzó törvény biztosította, 2006-tól, már a helyhatósági választásokon is kizárólag pártok állíthattak jelöltlistákat.

Ukrajna politikai életének egyik sajátossága, hogy eddig gyakorlatilag minden parlamenti választás merőben más szabályozási rendszerben lett megtartva. Így:

- 1994-ben kizárólag egyéni választókerületekben (többségi rendszerben) választották meg a 450 parlamenti mandátum birtokosait. Jelölteket politikai pártok és társadalmi szervezetek egyaránt állíthattak, biztosított volt az egyéni jelölés (önjelölés) lehetősége is.
- 1998-ban bevezetik a vegyes (fele-fele mandátum arányban), egyéni-listás választási rendszert. Az egyéni választókerületekben társadalmi szervezetek már nem, csak pártok indíthattak jelölteket, ugyanakkor biztosított volt az egyéni jelölés (önjelölés) lehetősége. Választási listákat kizárólag pártok állíthattak. A számos választási törvény között az akkor hatályos, az Ukrajna népképviselőinek választásáról szóló 1997. szeptember 24-én kelt 541/97-BP sz. törvény máig egyedülállóan tartalmazott a nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos rendelkezéseket is. E jogszabály előírta a kisebbségek által egy tömbben lakott területeknek egy választókerületbe való foglalását, valamint a szavazócédulák kisebbségi nyelveken való biztosítását.
- A 2002-ben sorra kerülő választásokat szabályzó törvény,⁶⁶ bár érdemben a választási rendszeren nem változtatott, szövegében már nem tartalmaz a nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos előírásokat.
- A 2006-ban (és a 2007. évi soron kívül) megtartott választást a ma is hatályos törvény⁶⁷ szerint szervezték. Ekkor már kizárólag pártlistás rendszerben történik a választás. Választási listákat

⁶⁶ Закон України Про вибори народних депутатів України від 18.10.2001р. №2766-III. *Відомості Верховної Ради України* 2001 р. №51–52. ст. 265.

⁶⁷ Закон України Про вибори народних депутатів України від 07.07.2005р. №2777-IV. *Відомості Верховної Ради України* 2005 р. №38–39. ст. 449.

kizárólag politikai pártok állíthattak. Mi több, a helyhatósági: (kivéve a községi jellegű településeket) városi, járási, megyei tanácsi választások is kizárólag pártlistás rendszerben történtek. A bejutási küszöböt 3%-ban állapították meg.

A kárpátaljai magyar közösség és az őt reprezentáló társadalmi szervezetek igyekeztek alkalmazkodni az állandóan változó jogszabályi körülményekhez, ami lehetővé tette, hogy 1994 és 2006 között folyamatosan volt magyar tagja a kijevi törvényhozásnak,⁶⁸ valamint a kárpátaljai helyi és regionális tanácsokban többé-kevésbé biztosítva volt a magyarság számarányának megfelelő képviselet. A 2005. évi törvénymódosulás merőben új kihívást jelentett számukra, hiszen politikai párt nélkül már a helytanácsi testületekben sem jelenhettek meg, míg az 1998 óta változatlan 3%-os parlamenti küszöb átlépése az ország alig 0,3%-át kitevő választói bázisra támaszkodó alakulat(ok) számára reménytelen vállalkozás. De párt nélkül pártszövetség, választási párttömörülés részesei sem lehettek. Ezért a politikai szintéren való megmaradás elengedhetetlené tette a pártalapítást.

Az ukrainai jogszabályok nem tartalmazzák az etnikai pártokra vonatkozó bármilyen utalást. Ugyankor a politikai pártokról szóló törvény⁶⁹ jelentős megszorításokat tartalmaz a regionális pártosodás megakadályozásának céljából. E jogszabály 3. cikkelye meghatározza, hogy kizárólag összukrán státuszú (azaz országos szinten bejegyzett) politikai pártok hozhatók létre és működhetnek Ukrajnában. A 10. cikkely pedig úgy rendelkezik, hogy a párt legalizálására (bejegyzésére) abban az esetben kerülhet sor, amennyiben a párt alakuló ülésének döntését legalább tízezer olyan választójoggal rendelkező ukrán állampolgár támogatja aláírásával, melyek az ország megyéinek legalább kétharmadában élnek.⁷⁰

⁶⁸ 1994 és 1998 között Tóth Mihály, 1998 és 2002 között Kovács Miklós, 2002 és 2006 között Gajdos István személyében volt magyar nemzetiségű képviselője a 450 fős ukrainai törvényhozásnak.

⁶⁹ Закон України Про політичні партії України від 05.04.2001р. №2365-III. *Відомості Верховної Ради України* 2001 р. № 23. ст. 118.

⁷⁰ Az Alkotmány 133. cikkelye Ukrajna területi berendezkedését 27 közigazgatási egység formájában állapítja meg. Ezek: a Krím Autonóm Köztársaság, 24 megye és két külön jogállású város – Kijev (az ország fővárosa) és Szevasztopol. A 24 megye (terület, ukránul: область) egyike Kárpátalja. A 2001. évi népszámlálás adatai szerint Ukrajnában 156,6 ezer fő (az ország összlakosságának 0,3%-a) vallotta magát magyar nemzetiségűnek, ebből Kárpátalján élt 151.516 (az ukrainai magyarok 96,7%-a).

A 11. cikkely pedig kötelezővé teszi a pártok számára a bejegyzést követő fél éven belül az ország közigazgatási egységeinek több mint a felében helyi alapszervezetek létrehozását és bejegyzését.

2005-ben, az országban élő nemzeti kisebbségek körében máig egyedülálló módon, Ukrajna Igazságügyi Minisztériumánál bejegyzésre került két magyar párt.⁷¹ Ez lehetővé tette, hogy az 2006. évi helyhatósági választásokon a kárpátaljai megyei, városi és járási tanácsokban összesen 147 magyar nemzetiségű képviselő (a megválasztott képviselők 12,8%-a)⁷² jusson be. 2006-tól nincs magyar képviselő az ukrán törvényhozásban.

A 2. táblázat adataiból kiderül, hogy a folyamatban lévő ciklusban a kárpátaljai képviselőtestületekben (a megyei, megyei alárendeltségű városi, illetve járási tanácsokban) a többségi nemzet képviselői mellett a magyarok, a románok, az oroszok, a romák, a szlovákok és a németek, illetőleg az önálló nemzetiségként Ukrajnában el nem ismert ruszinok rendelkeznek képviselőkkel. Ám meg kell jegyeznünk, hogy önálló politikai erőként csak a két etnikai magyar párt van jelen ezekben a döntéshozó testületekben, az összes többi képviselő nem nemzeti-etnikai hanem politikai alapon szerveződő pártok listáján került be a tanácsokba.

Hogy a 2. táblázatban látható képviseleti arányok realitásáról képet nyerjünk, célszerű ezeket az adatokat a 2001. évi népszámlálás nemzeti-ségi adataihoz mérni.

⁷¹ „KMKSZ” Ukrajnai Magyarok Pártja / „КМКС” Партія угорців України”
Абревіатура „КМКС” у перекладі з угорської мови означає: „Товариство угорської культури Закарпаття”. Дата реєстр.: 17.02.2005 р. № 108. Ukrajnai Magyar Demokrata Párt / Демократична партія угорців України. Дата реєстр.: 24.03.2005 р. № 117. Lásd: <http://www.minjust.gov.ua/0/499>

⁷² Євчак Ю. Б. Задоволення етнокультурних потреб угорської та словацької національної меншини в закарпатській області. / Вісник Держкомнаціміграції України №1. Київ. – 2008. – С.128.

2. táblázat. A kárpátjai helyi (megyei, városi és járási) önkormányzatok képviselőtestületeinek nemzetiségi összetétele a 2006. március 26-i helyhatósági választások eredményei alapján

	Ukrán		Magyar		Román		Orosz		Roma		Szlovák		Német		Ruszin	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
Megyei tanács	77	85,6	10	11,1	3	3,3										
Ungvár	45	90,0	1	2,0			2	4,0	1	2,0	1	2,0				
Beregszász	18	50,0	18	50,0												
Munkács	35	81,4	2	4,7			3	6,9			2	4,7	1	2,3		
Huszt	35	97,2	1	2,8												
Csap	26	86,7	4	13,3												
Beregszászi	24	26,7	62	68,9			4	4,4								
Nagybereznai	45	100														
Nagyszőlősi	68	75,6	21	23,3					1	1,1						
Volóci	45	100														
Ilosvai	78	100														
Ökörmezői	69	100														
Munkácsi	71	91,0	6	7,7			1	1,3								
Perecsenyi	43	95,6									2	4,4				
Rahói	56	88,9	3	4,8	4	6,3										
Szolyvai	42	100														
Técsői	65	87,8	1	1,4	8	10,8										
Ungvári	43	69,4	18	29,0					1	1,6						
Husztii	78	100														
Mindösszesen	963	84,1	147	12,8	15	1,3	10	0,9	3	0,3	3	0,3	2	0,2	1	0,1

Forrás: Панчук М. та інші: *Закарпаття в етніонаціональному вимірі*. Інститут політичних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, Київ, 2008. – 675. old.

3. táblázat. Kárpátalja közigazgatási egységeinek nemzetiségi összetétele a 2001. évi census adatai alapján⁷³

Közigazgatási egység	A népesség száma	Az adott nemzetiség aránya, %								
		ukrán	magyar	román	orosz	cigány	szlovák	német	ruszin	
Beregszász város	26 554	38,9	48,1	0,1	5,4	6,4	0,2	0,1	0,2	
Huszt város	31 864	89,3	5,4	0,0	3,7	0,4	0,1	0,3	1,3	
Munkács város	81 637	77,1	8,5	0,0	9,0	1,4	0,4	1,9	2,7	
Ungvár város	115 568	77,8	6,9	0,1	9,6	1,5	2,2	0,2	1,8	
Beregszászi j.	54 062	18,8	76,1	0,0	0,7	4,1	0,0	0,0	0,0	
Husztói járás	96 960	95,0	3,9	0,0	0,9	0,0	0,0	0,0	0,2	
Ilosvai járás	100 905	98,6	0,1	0,0	0,6	0,1	0,3	0,0	0,2	
Munkácsi járás	101 443	84,0	12,7	0,0	0,7	1,3	0,2	0,8	0,6	
Nagybereznai j.	28 211	96,3	0,1	0,0	0,7	1,6	1,0	0,0	0,3	
Nagyszőlősi j.	117 957	71,4	26,2	0,0	1,2	0,8	0,1	0,0	0,1	
Ökörmezői j.	49 890	99,1	0,0	0,0	0,5	0,2	0,0	0,0	0,0	
Perecsényi j.	32 026	96,3	0,2	0,3	1,3	0,4	1,0	0,0	1,2	
Rahói járás	90 945	83,8	3,2	11,6	0,8	0,2	0,0	0,0	0,0	
Szolyvai járás	54 869	94,5	0,7	0,0	1,5	1,4	0,6	0,7	5,6	
Técsői járás	171 850	83,2	2,9	12,4	1,0	0,0	0,0	0,2	0,1	
Ungvári járás	74 399	58,4	33,4	0,0	2,0	4,1	1,6	0,0	0,6	
Volóci járás	25 474	98,8	0,1	0,0	0,6	0,0	0,1	0,1	0,1	
Kárpátalja	1 254 614	80,5	12,1	2,6	2,5	1,1	0,5	0,3	0,8	

Összefoglalás

Az önálló államiságot a mai határain belül 1991-ben elnyert Ukrajnában élő nemzeti kisebbségek jogait meghatározó jogszabályok bemutatása és elemzése alapján néhány általános következtetés is megfogalmazható.

⁷³ Forrás: Ільтьо І. В. ред. *Національний склад населення та його мовні ознаки (статистичний бюлетень)*. Ужгород: Закарпатське обласне управління статистики, 2003. A népszámlálás lebonyolításának idején Csap még nem volt megyei alárendeltségű város, így adatai az Ungvári járáson belül vannak feltüntetve.

Ukrajna kisebbségekhez való viszonyulását, s ebből adódóan a kérdéskör jogszabályi rendezésének irányait nagyban meghatározzák és befolyásolják például a következők:

- a) az európai mértékben viszonylag nagy területű állam régióinak történelmi, kulturális, valamint etnopolitikai és nyelvi fejlődése jelentősen eltér egymástól;
- b) a mai Ukrajna területe csak a huszadik század közepén alakult ki (Kárpátalját, illetve a nyugat-ukrajnai megyéket a második világháború után, a Krím-félszigetet 1954-ben kapta meg a Szovjetunió tagköztársasága, az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság, mely a szovjet birodalom széthullását követően az USZSZK akkori területét megtartva vált szuverén állammá);
- c) a fiatal soknemzetiségű és többnyelvű állam posztgyarmati helyzete és részben ebből fakadó identitáskeresése;
- d) Ukrajna integrációs politikájának irányai;
- e) az ukrain gazdaság helyzete.

A függetlenné válást követő első időszakban Ukrajna – nyilván elsősorban saját külpolitikai pozícióinak megerősítése céljából – nemzetközi mércével mérve is viszonylag széles jogköröket biztosított az ország területén élő nemzeti kisebbségek számára. Mindez érvényes a függetlenségi nyilatkozatra, a nemzetiségek jogairól szóló nyilatkozatra vagy akár a még 1989-ben elfogadott nyelvtörvényre is. Miután azonban a nemzetközi közvélemény elismerte Ukrajna függetlenségét, illetve az ország szomszédjainak többségével alapszerződésben rögzítette a jószomszédi kapcsolatokról és a határok kölcsönös elismeréséről szóló kötelezettségeit, fordulat következett be a nemzetiségi és nyelvpolitikában. Az 1996-ban elfogadott Alkotmány már egyértelműen unitárius és egynyelvű államként definiálja az országot. A nemzetközi pozíciók erősítéséről a hangsúly a nemzetállam építésére helyeződik át. Ebben a törekvésben a jelenleg hatalmon lévő ukrán politikai elit kiemelt, szimbolikus szerepet szán az ukrán nyelvnek. Nem véletlen tehát, hogy az ukrán nemzetiségi és nyelvpolitika fokozatosan visszatért a lenini nemzetiségi és nyelvpolitika jól bevált módszereihez. Ennek a politikának a lényege: a felszínen széles, a nemzetközi közvélemény számára könnyen felmutatható kulturális jogokat biztosítanak az egyes nemzeti kisebbségeknek, ám az oktatás- és nyelvpolitika révén olyan helyzetet teremtenek az országban, amely révén azt sugallják a kisebbségek felé, hogy a boldogulás, az érvényesülés feltétele az ukrán nyelv. Az oktatás ukránosításával pedig nem-

csak a nyelvi folyamatokat lehet erőteljesen befolyásolni, hanem a nemzeti kisebbségek identitásának, kulturális azonosságtudatának alakulását is. S mindezt úgy állítja be az állam, hogy az ukrán nyelv felkínálásával, az érvényesülés eszközeként való megjelenítésével mintegy a kisebbségi gettóból szeretnék kiszabadítani a nemzetiségieket.

Az ukrájnai nemzetiségi és nyelvpolitikai sajátosságok között kell megemlítenünk azt is, hogy az állami jogalkalmazásban – az Alkotmány 24. cikkelyére⁷⁴ való hivatkozással – Ukrajna nem alkalmazza a kisebbségek pozitív diszkriminációját. Ugyanakkor a nemzetiségek jogait többletjogokként állítja be az ország. Azzal, hogy az Alkotmányban, a nyelvtörvényben, a nemzeti kisebbségekről szóló törvényben és más jogszabályokban (például számos miniszteri rendeletben is) külön kiemelik a jogalkotók, hogy az ország területén élő nemzeti kisebbségeknek joguk van saját kultúrájuk megőrzésére és fejlesztésére, nyelvük használatára, anyanyelvük elsajátítására vagy a saját nyelvükön való tanulásra, implícite azt sugallják, hogy ezek olyan többletjogok, melyek csak és kizárólag a gondoskodó és demokratikus ukrán állam pozitív hozzáállása miatt illetik meg a kisebbségeket. Miután csak a kisebbségek vonatkozásában emelik ki ezeket a jogokat, azt implikálja az ukrán állam, mintha a többségi nemzethez tartozókat nem illetnék meg ugyanezen jogok. Miközben könnyű belátni: ahhoz, hogy valamennyi állampolgár számára biztosítva legyen például saját nemzeti identitása, kultúrája, vallása vagy éppen nyelve megőrzésének joga, elegendő ezt a jogot a nemzeti kisebbségekre való konkrét utalás nélkül megfogalmazni. Ez a fajta jogalkotási gyakorlat – amellet, hogy egyfajta többletjogokként jeleníti meg a kisebbségi jogokat – arra is kiválóan alkalmas, hogy burkoltan diszkrimináljon: mindazok a jogok, melyek a kisebbségek vonatkozásában nincsenek külön rögzítve, nem is illetik meg a nemzeti kisebbségek képviselőit; illetve: a kisebbségek jogai csak olyan mértékben alkalmazhatók, amennyire azokat a speciálisan a róluk szóló külön passzusok megfogalmazzák.

Az ukrájnai nemzetiségi politika hiányosságai között kell megemlítenünk azt is, hogy a törvényekben rögzített kisebbségi jogok gyakorlati alkalmazását gyakran megnehezíti vagy ellehetetleníti a költségvetési források hiánya. A kisebbségek anyagi támogatása általában kimerül az

⁷⁴ A nevezett cikkelyben ezt olvashatjuk: „Fajra, a bőr színére, politikai, vallási és egyéb meggyőződésre, nemre, etnikai és szociális származásra, vagyoni helyzetre, lakhelyre, nyelvi és más ismérvekre való tekintettel nem lehetnek *kiváltságok és korlátozások*” (a szerzők kiemelése).

állami kulturális és oktatási intézmények fenntartásában, néhány kulturális vagy népművészeti fesztivál, tudományos konferencia szervezésében. A nemzetiségi kisebbségek által alapított lapok, folyóiratok, egyesületek, érdekvédelmi vagy szakmai szervezetek, pártok költségvetési támogatása megoldatlan. A nem állami (alapítványi) II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola például 1996-os fennállása óta nem részesült ukrán állami támogatásban, s a 2009/2010. tanévtől a református, római és görög katolikus egyház által létrehozott líceumok (középiskolák) anyagi támogatásából is kivonul az állam, s az egyházi óvodák fenntartásához sem járul hozzá a költségvetés. Valószínűleg az is az ország pénzügyi helyzetével függ össze, hogy a nemzetiségi nyelven oktató iskolák számára tantárgyanként csak egy-egy tankönyv lefordítását finanszírozza az állam, miközben az ukrán tannyelvű oktatási intézmények számára több tankönyv közül választhatnak a tanárok minden tantárgyból.

Megoldatlan a nemzeti kisebbségek arányos politikai képviselőitének kérdése is. A választási törvények módosítása révén gyakorlatilag az is lehetetlenné vált, hogy a kárpátaljai magyar nemzetrész – a korábbiakhoz hasonlóan – parlamenti képviselőhöz jusson. Az egyetlen megoldást a valamely nagy ukrán párt listáján való bejutás jelentheti.

Mindezek ellenére az ukrán nemzetiségi kisebbségekre vonatkozó jogszabályok áttekintése alapján megállapíthatjuk, hogy Ukrajna törekszik saját jogrendszerének a nemzetközi ajánlásokhoz, illetve normákhoz való igazítására. A legtöbb jelentős nemzetközi kisebbségvédelmi dokumentumhoz, ajánláshoz csatlakozott Ukrajna. Ratifikálta a nemzetiségi kisebbségek védelméről szóló keretegyezményt és a regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartáját, figyelembe veszi a nemzeti kisebbségek oktatási jogaira vonatkozó hágai ajánlásokat, ezeket beépítette saját nemzeti jogszabályaiba. Ám a jogharmonizáció nem megy zökkenőmentesen, s mindez gyakran megnehezíti vagy lehetetlenné teszi a gyakorlati jogértelmezést vagy jogalkalmazást. Az ukrán jogrendből máig hiányzik például számos olyan fogalom definíciója és értelmezése, mint például a „regionális vagy kisebbségi nyelv”, a „regionális vagy kisebbségi nyelv használatának területe”, a „területhez nem köthető nyelv”; Ukrajna törvényeiben csak az „államnyelv” és a „nemzeti kisebbségek nyelve” fogalmakat használja. Megdőbentő, és a nemzetközi egyezmények, ajánlások szándékával és szellemével gyökeresen ellentétes például az is, hogy az ezekben a dokumentumokban foglaltakra hivatkozva Ukrajna számos esetben a már meglévő kisebbségi jogokat szűkíti. Ez történik

például az anyanyelvi oktatás vagy az anyanyelven történő egyetemi/főiskolai felvételi lehetőségének korlátozása kapcsán.

Ha nemcsak a jogszabályok szintjét elemezzük, akkor megállapíthatjuk azt is, hogy az ukrainai kisebbségi politika szinte csak az ukrán–orosz nemzetiségi, nyelvi, társadalmi és gazdasági pozícióharcra összpontosít, a többi kisebbség helyzete csak felszínesen kerül szóba a közbeszédben; ez a figyelem nagyrészt kimerül a népszámlálás rájuk vonatkozó adatainak ismertetésében és néhány statisztikai adat (például: hány nemzetiségi nyelven oktató iskola van, mennyi költségvetési forrást fordítottak az egyes kisebbségi nyelveken megjelenő tankönyvek kiadására stb.) közlésében. Az ukrán–orosz nemzetiségi és nyelvi kérdés olyannyira átpolitizálttá vált, hogy ez lehetetlenné teszi a mára elavult kisebbségi és nyelvtörvény új változatának elfogadását, a nemzeti és nyelvi kisebbségek helyzetének szakszerű és megnyugtató rendezését.

TÓTH KÁROLY – PETŐCZ KÁLMÁN

A kisebbségek nyelvhasználati és oktatási jogai Szlovákiában

1. Nyelvhasználati jogok

A kisebbségi nyelvhasználat szabályai Szlovákiában a 90-es évek elejétől heves politikai viták tárgyát képezték. Ennek a kérdésnek a rendezését megkülönböztetett nemzetközi figyelem is kísérte. A viták máig nem jutottak nyugvópontra.

A kisebbségi nyelvek, illetve a szlovák nyelv használatának első törvényi szabályozása a rendszerváltás után a 428/1990. sz. törvény volt a Szlovák Köztársaság hivatalos nyelvéről. Ez a viszonylag szűkszavú, 8 paragrafusból álló törvény még többé-kevésbé valóban a hivatali kapcsolattartással foglalkozott az állami hivatalokban és az önkormányzatokban. Már ebben a törvényben megfogalmazódott az az alapelv, mely szerint bizonyos esetekben megengedett a kisebbségi nyelvhasználat, de az állam nem vállal semmilyen kötelezettséget e nyelvhasználat feltételeinek megteremtésére, ellenkezőleg, az állam feladata elsősorban és mindenekelőtt annak biztosítása, hogy az ország egész területén a szlovák anyanyelvűek akadálytalanul használhassák nyelvüket. 1992-ben a szlovák alkotmány bevezette az „államnyelv” fogalmát. Ez az új státus nyert kifejezést a 270/1995. sz., a Szlovák Köztársaság államnyelvéről szóló törvényben. Ez a szlovák nyelv kötelező használatát kiterjesztette a fegyveres testületek, tűzoltók, bíróságok tevékenységre, az iskolaügy, a tömegtájékoztató, a kultúra, a gazdaság, a szolgáltatások, az egészségügy területére, azzal, hogy a törvény alkalmazása alóli kivételeket egyeb

törvények tartalmazzák. A törvény megsértéséért pénzbüntetést kiszabását helyezte kilátásba. A törvényt az alkotmánybíróság is megvizsgálta, amely csak azt a rendelkezését találta alkotmányellenesnek, amely a polgárok számára kizárólag államnyelven engedélyezte a hatóságokkal való írásos kapcsolattartást, rámutatva, hogy ez szűkíti az alkotmányban megfogalmazott jogot a kisebbségi nyelvek használatára a hivatalos érintkezésben (Pl. ÚS 8/96). Az alkotmánybíróság határozatának indoklásában úgy vélekedett, hogy az ENSZ-egyezményekben és az Európai Emberi Jogi Kartában lefektetett politikai és polgári jogoknak nincs „nyelvi vonzatuk”, hacsak erre vonatkozóan nem tartalmaznak külön rendelkezést. Ugyanakkor az alkotmánybíróság elismerte a felülvizsgálatot kérők azon érvelését, mely szerint a 428/1990. sz. törvény eltörlésével a hivatali kisebbségi nyelvhasználati jog végrehajthatatlan lett. Formális okokból emelt kifogást a testület pénzbírság kiszabása ellen. Az alkotmánybíróság határozata és annak ellenére, hogy 1996-ban kihirdetésre került az Európa Tanács Kisebbségvédelmi Keretegyezménye is, a kisebbségi nyelvek használatáról szóló törvény csak 1999-ben született meg az Európai Bizottság nyomására, mint az uniós tagság egyik politikai feltétele. 2001-ben ratifikálta Szlovákia A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartáját. A végrehajtására vonatkozó ratifikációs nyilatkozat differenciáltan kezeli a kisebbségi nyelveket, azaz a vállalt kötelezettségek esetében tekintettel van az adott nyelvet beszélők létszámára. Ennek köszönhetően a legerősebb vállalások a magyar nyelvre vonatkoznak. Ugyanakkor földrajzi (területi) tekintetben nem terjeszti ki a nyelvi jogok alkalmazását, hiszen „a regionális vagy kisebbségi nyelv területe” fogalom ez esetben is azokra a településekre vonatkozik, melyekben a kisebbségi állampolgárok legalább a lakosok 20 %-át alkotják.

A kormányjavaslatként 2009-ben a parlament elé került módosítás az államnyelv használatának szabályait további területekre terjesztette ki.

A módosított államnyelvtörvény, amely a köztársasági elnök aláírása után 318/2009 szám alatt került kihirdetésre a törvénytárban, a jelenleg hatályos törvényhez képest első pillantásra nem tartalmaz mélyreható változtatásokat a kisebbségi nyelvhasználatot (is) szabályozó rendelkezésekben. Az új jogszabály szellemiségében hasonlatos a korábbi törvényhez, amelyet már eddig is az jellemzett, hogy az államnyelv kötelező használatát megpróbálta kiterjeszteni a nyilvános érintkezés szinte minden területére. Azok a rendelkezések, amelyek a magyar közvéleményt a leginkább felháborították, mint pl. az orvos-páciens kommunikációjának nyelve,

a kisebbségi kulturális rendezvények konferálása, a szlovák nyelv kötelező ismerte és használata a köztisztviselők és közhivatalnokok által stb. mind-mind szerepelnek a korábbi törvényben is. Az új törvény még bizonyos könnyítéseket is bevezet: a közintézményi állásokra pályázóknak már nem kell bizonyítaniuk a szlováktudásukat, ténylegesen lehetővé teszi a helyi és regionális rádiókban kisebbségi nyelvű adások közvetítését.

A konkrét rendelkezések szintjén szigorítás két esetben következett be: (1) az emléktáblák, emlékoszlopok kötelező kétnyelvű feliratozása terén (bár megjegyzendő, hogy a minisztérium értelmezése szerint ez eddig is kötelező volt), úgy, hogy a fordítást a minisztériummal jóvá kell hagyatni, (2) a kisebbségi oktatási nyelvű iskolák esetében, mivel az új törvény szerint a teljes iskolai dokumentációt kétnyelvűen kell vezetni.

Ezek a nem túl lényegesnek tűnő szigorítások azonban azt jelentik, hogy a gyakorlatban nem maradt a nyilvános érintkezésnek olyan területe, ahol ne lenne kötelező a kisebbségek számára járulékos terhet jelentő kétnyelvűség. Mindeközben ezt a terhet az állam semmilyen módon nem kompenzálja. Az új törvény megerősíti azt az eddig is uralkodó felfogást, miszerint a többségi nemzet polgárainak jogai már akkor is sérülnek, ha kénytelenek nem szlovák szót hallani akár olyan szituációkban is, amelyek egyébként nem érintik jogviszonyaikat. Ezt az állapotot súlyos pénzbüntetések kirovásával kívánja az állam fenntartani.

Megjegyzendő, hogy a törvény félreértelmezhető, illetve csak a teljes szlovák jogrend kontextusában elvégzett összehasonlító elemzés alapján értelmezhető rendelkezéseit a szlovák kulturális miniszter – talán a külföldi bírálókat hatására is – eddigi nyilatkozataiban megpróbálta a kisebbségek számára kedvezőbb módon magyarázni. Az ilyen nyilatkozatok azonban nem szüntethetik meg a jogbizonytalanságot, amire az EBESZ kisebbségi főbiztosának elemzése is rámutatott. Bármilyen lesz is a törvény gyakorlati alkalmazása, az elfogadását övező és azóta is zajló politikai vita a magyar kisebbség tagjai számára azt az üzenetet hordozza, hogy az „óvatlan” anyanyelvhasználat súlyos büntetést vonhat maga után. Különösen érvényes ez a közigazgatásban és közszolgáltatásokban dolgozókra, hiszen nyilvánvaló, hogy az alkalmazott intézményre, vállalatra kirótt esetleges büntetés az alkalmazott esetében munkajogi szankciókat vonhat maga után.

A 184/1999 sz. törvény a nemzetiségi kisebbségek nyelvének használatáról az államnyelvtörvényhez képest sokkal szűkebb területet, a hivatali nyelvhasználatot érinti. Előírásai szerint azokban a községekben,

amelyekben a kisebbségi lakosság arányszáma eléri a 20 százalékot, a hivatalokkal való kapcsolattartás során megengedett a kisebbségi nyelv használata (2. paragrafus). Ez az írásos beadványokra is vonatkozik; az érintett közigazgatási hivatal az ilyen beadványokra kisebbségi nyelven és szlovákul válaszol, kivéve azokat az eseteket, amikor közokiratot állít ki. Kérésre közigazgatási eljárásban hozott határozatot is kétnyelvűen készít a hivatal, jogi vita esetén a szlovák változat a mérvadó. A hivatalok székhelyeinek megjelölése kétnyelvű. A helyi önkormányzat kérésre kisebbségi nyelven is a lakosok rendelkezésére bocsátja hivatalos formanyomtatványait.

A 3. paragrafus az önkormányzati ülések nyelvével foglalkozik: a tárgyalás nyelve akkor lehet a kisebbségi nyelv, ha azzal minden jelenlévő egyetért. A kisebbségi önkormányzati képviselőknek joguk van anyanyelvüket használni; a község saját költségén tolmácsolást biztosít. A községi krónika lehet kétnyelvű.

A 4. paragrafus a kisebbségi nyelvű tájékoztatást szabályozza a 2. paragrafusban kijelölt községekben. Kétnyelvűek lehetnek az utcanévtáblák és egyéb helyi földrajzi egységek megjelölésére szolgáló táblák. Kötelező a fontos közérdekű információk, elsősorban veszélyre vagy másra figyelmeztető, egészségügyi jellegű, nyilvánosan hozzáférhető tájékoztató feliratok két nyelven való közlése. A helyi kötelező érvényű rendeletekről való kisebbségi nyelvű tájékoztatás csak külön kérésre történik. A törvény más területekkel nem foglalkozik, csak utal arra, hogy a bírósági eljárásban, az iskolaügy és kultúra területén egyéb törvények szabályozzák a kisebbségi nyelvek használatát.

A közigazgatási hivatalok és azok alkalmazottai hivatali munkájuk során kötelesek az államnyelvet használni, illetve az e törvény megszabta feltételek teljesülése esetén használhatják a kisebbségi nyelvet, amelyet azonban nem kötelesek ismerni. Ugyanakkor a közigazgatási hivatalok kötelesek törekedni a kisebbségi nyelvek használata feltételeinek megteremtésére (7. paragrafus).

Végül pedig ez a törvény semmisítette meg az államnyelvtörvény 10., a pénzbüntetésekkel foglalkozó paragrafusát.

Mind a Kisebbségvédelmi Keretegyezmény, mind A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartájának teljesítéséről szóló országjelentésben, a miniszteri bizottság, illetve a keretegyezmény s a karta szakértői bizottságának ajánlásaira reagálva a szlovák kormány többször leszögezte, hogy a 20 %-os küszöbön nem kíván változtatni, s más jelentősebb

intézkedések elfogadására sem lát okot a kisebbségi nyelvhasználat feltételeinek javítása területén.

Szlovákia Európa Tanácsi, 1993. évi felvételével összefüggésben három olyan törvény került elfogadásra, amely kedvezően érintette a kisebbségek jogait. A családi- és utónevekről szóló, illetve az anyakönyvi törvényt a névhasználattal foglalkozó részben ismertettük. A harmadik az ún. táblatörvény, azaz a községeknek a nemzeti kisebbségek nyelvén való megjelöléséről szóló 191/1994 sz. törvény. A törvény értelmében a település kezdetét és végét jelző közúti jelzőtábla alatt elhelyezett, eltérő méretű és színű, csak tájékoztatási célokat szolgáló külön táblán kisebbségi nyelven is megjelölik azokat az önálló jogállású településeket, ahol az adott kisebbséghez tartozó lakosság számaránya eléri a 20 %-ot. A törvény melléklete tartalmazza a kisebbségi nyelveken megjelölhető települések jegyzékét, ebben azonban nem szerepelnek azok a települések, amelyeknek szlovák hivatalos nevét valamely szlovák személyiség nevéből hozták létre. Ezek esetében a kisebbségi nyelvű táblák kihelyezésére csak helyi népszavazás eredményeként kerülhet sor. Ez a fajta népszavazás viszont csak akkor eredményes, ha azon részt vesz a lakosság több mint fele, s a résztvevők nyolcvan százaléka támogatja a kezdeményezést. A kisebbségi nyelvű megjelölés semmilyen kontextusban sem jelent hivatalos községnevet, ezért a törvény 2. paragrafusa hangsúlyozza, hogy a hivatalos kapcsolatokban, kartográfiai munkákban és a postai küldeményeken kizárólag a szlovák nyelvű megnevezések szerepelhetnek.

A bírósági eljárásban biztosított anyanyelvhasználati jog csak annyiban sorolható a kisebbségi jogok körébe, hogy a Szlovákia nemzetközi kötelezettségeinek megfelelő idevágó rendelkezésekkel, amelyek az igazságos eljárást biztosítják a tárgyalás nyelvét nem bírók számára, a kisebbségekhez tartozó személyek is profitálhatnak. Ezt a tényt írja le az alkotmány 47. cikke („tolmács igénybevételéhez van joga annak a személynek, aki állítása szerint nem beszéli azt a nyelvet, amelyen (...) az eljárás folyik”) és az államnyelvtörvény 7. paragrafusa is, amelynek 2. bekezdésében a bírósági eljárással kapcsolatban „a nemzetiségi kisebbségekhez és etnikai csoportokhoz tartozó személyek vagy az államnyelvet nem ismerő külföldi személyek külön törvényekben meghatározott jogait” említi.

A büntetőeljárásról szóló 301/2005. számú törvény 2. paragrafuszának 20. bekezdése szerint amennyiben a vádlott, a vádlott törvényes

képviselője, a sértett, egyéb érintett személy vagy tanú úgy nyilatkozik, hogy nem érti vagy nem beszéli a tárgyalás nyelvét, joga van tolmácsra és fordítóra. A 28. és 29. paragrafus szabályozza a tolmácsok és fordítók szerepét, így azt is, hogy a fordító a vallomásról készült jegyzőkönyvet, de egyéb írásos dokumentumokat is lefordít, ha az eljárás résztvevője a 2. paragrafusban említett személy. A polgári perrendtartás 18. paragrafusa hasonlóan szögezi le, hogy „a polgári peres eljárásban a felek egyenrangúak. Joguk van arra, hogy a bíróság előtt anyanyelvüket használják. A bíróság köteles számukra a jogérvényesítéshez szükséges azonos lehetőségeket biztosítani”.

Az alkotmánybíróság előtti eljárásról szóló 38/1993. számú törvény is kitér az anyanyelv használatára: „Természetes személyek az alkotmánybírósági tárgyalás során vagy más egyéb személyes megbeszélés alkalmával anyanyelvüket használhatják. A tolmácsolás költségei az alkotmánybíróságot terhelik.” (23. paragrafus) Nem rendelkezik viszont az anyanyelvhasználat jogáról a kihágásokról szóló 372/1990 sz. törvény, sem a közigazgatási eljárásról szóló 71/1967. sz. törvény. Ezekben az esetekben tehát csak akkor használható más nyelv, ha valamely érintett jogorvoslatért bírósághoz fordul. A 323/1992 sz. a közjegyzőkről és a közjegyzői tevékenységről szóló törvény 53. paragrafusa ellenben előírja tolmács igénybevételét, amennyiben valamely fél vagy tanú nem ismeri a közjegyzői okirat nyelvét; a költség a feleket terheli.

A fenti esetektől eltérően kifejezetten a hazai nemzeti kisebbségek tagjaira gondolva fogadta el a törvényhozás az ombudsmanról szóló 564/2001. sz. törvény 11. paragrafusát, amelynek értelmében mindenki anyanyelvén fordulhat az ombudsmanhoz; a tolmácsolás vagy fordítás költségeit az állam állja.

2. Az oktatáshoz való jog

2.1. *Közoktatás*

Az oktatáshoz való jogot az alkotmány 34. cikkének 2. bekezdése rögzíti: a kisebbségekhez tartozó állampolgárokat a törvény által megszabott feltételek mellett az államnyelv elsajátításához való jog mellett megilleti az anyanyelvű művelődés joga is. A kisebbségi iskoláknak nincs önálló rendszere, azok az egységes szlovák iskolarendszer részét

képezik, igazgatásukra sem jöttek létre önálló intézmények. Az iskolaválasztás a szülők szabad döntésén múlik. A magyar tanítási nyelvű iskolák – bár állandóak a kísérletek ennek megváltoztatására – ma is minden tárgy magyar nyelven oktatnak, s emellett a kötelező tárgyak közé tartozik a szlovák nyelv és irodalom.

Az 593/2003. sz. törvény az iskolaügyi államigazgatási és önkormányzati szervekről értelmében az elemi iskolák alapítói és fenntartói a községek, a középiskoláké a megyék.

A 2008–2009-es iskolaév kezdetéig a művelődéshez való alkotmányos alapjogot az 1984/29. számú, természetesen sokszor módosított, az alap- és középiskolák rendszeréről szóló ún. iskolatörvény szabályozta (Zákon č. 29/1984 Zb. o sústave základných a stredných škôl (školský zákon)). A törvény 3. paragrafusa annak ellenére, hogy az Alapvető Jogok és Szabadságjogok Kartájának 1991. januári elfogadásával hatályát veszítette az 1968/144. számú, az elismert kisebbségeket tételesen felsoroló alkotmánytörvény, az eredeti változathoz képest alig módosult, azt mindössze a Csehszlovákia megszűnésével létrejött új viszonyokhoz igazították. Így ebben az egyetlen jogszabályban 2008-ig egyfajta reliktumként fennmaradt a saját nyelven folyó oktatásra jogosult kisebbségek felsorolása: „A nevelés és oktatás nyelve az államnyelv. A cseh, a magyar, a német, a lengyel és az ukrán (ruszin) nemzetiségű állampolgárok számára nemzeti fejlődésük érdekeinek megfelelő mértékben biztosított a saját nyelven folyó oktatás joga.”

A tankönyvhasználatot ugyanezen törvénynek az 1990/171. számú törvénnyel módosított 40. paragrafusa liberalizálta a rendszerváltás után. Ez kimondta, hogy a nevelésben és az oktatásban az iskolaügyi minisztérium által kiadott listán szereplő tankönyvek és segédtankönyvek mellett „egyéb tankönyvek és segédtankönyvek is használhatók.”

Az egyenlő elbánás elvéről szóló 2004/365. törvény az iskolatörvényt is kiegészítette: egy új, a 4b paragrafus kimondta a diákok és a jelentkezők diszkriminációjának tilalmát, illetve az 58a paragrafus új bekezdése kimondta mindazon tevékenységek tilalmát az iskolákban, amelyek faji, nemzetiségi, etnikai, vallási gyűlöletkeltésre alkalmasak, illetve idegengyűlöletre uszítanak.

Az iskolarendszer átfogó reformja több választási cikluson keresztül napirenden volt, de végül csak a Fico-kormány idejében, 2008-ban sikerült elfogadásához a megfelelő parlamenti többséget biztosítani.

A törvénytervezettel szemben az MKP három fő kifogást fogalmazott meg: a liberális tankönyvhasználat megszüntetése (az új szabályozás szerint csak a minisztérium által jóváhagyott tankönyveket lehetett volna használni); a magyar iskolák nyelvi profiljának megváltoztatása azáltal, hogy emelkedne a szlovák nyelv oktatására szánt óraszám, ugyanakkor csökken a magyar órák száma (a javaslat kimondta, hogy a magyar alapiskolákban a szlovák nyelv óraszama legalább annyi legyen, mint a magyar nyelvé); a tanfelügyelők számára nem írta elő az ellenőrzött iskolák tanítási nyelvének ismeretét.

A 245/2008. szám alatt kihirdetett törvény az oktatásról és a nevelésről parlamenti vitája során elfogadásra került több olyan módosítási indítvány, amely az MKP feljebb ismertetett fő kifogásaira reagált. A végszavazás után így a párt politikusai úgy nyilatkoztak, hogy bár a törvény ellen szavaztak, annak első, a nemzetiségi oktatással foglalkozó része elfogadható, mert többé-kevésbé a korábbi helyzetet tartja fenn.

A törvény 3., az oktatás és nevelés alapelveit megfogalmazó paragrafusának d) pontja kimondja mindenfajta diszkrimináció, különösen a szegregáció tilalmát, a j) pontban pedig az alapelvek közé sorolja a „szabad társadalomban való felelősségteljes életvitelre való felkészítést a megértés, a tolerancia, a nők és férfiak közötti egyenlőség, a nemzetek, a nemzetiségek, etnikai csoportok közötti barátság, a vallási tolerancia szellemében”. Az oktatás és nevelés céljait megfogalmazó 4. paragrafus f) bekezdése az állam nemzeti értékeinek, tradícióinak, az államnyelv tiszteletének megerősítése mellett említi a tiszteletet az anyanyelv és a saját kultúra iránt is, s ahogy az alapelvek, úgy a célok között is újra szerepel a nemzetek, nemzetiségek, etnikai csoportok közötti barátság szellemében történő felkészítés a felelősségteljes életvitelre.

A 11. paragrafus értelmében a teljes iskolai dokumentáció kétnyelvű a kisebbségi nyelven oktató iskolákban.

A tanítás nyelvével részletesebben a 12. paragrafus foglalkozik. Eszerint a nevelés és oktatás nyelve az államnyelv, a törvényben meghatározott esetek kivételével. A 3. bekezdés az alkotmányból ismert megfogalmazást ismétli az egyéb tanítási nyelvek vonatkozásában: a nemzetiségi kisebbségekhez és etnikai csoportokhoz tartozó gyermekek és diákok az államnyelv elsajátításához való jog mellett jogosultak az anyanyelvükön történő nevelésre és oktatásra is az e törvényben meghatározott feltételek mellett. A nevelés és oktatás kötelező része azokban az alap- és középiskolákban, ahol a tanítás nyelve nem az állam-

nyelv, a szlovák nyelv és irodalom „olyan terjedelemben, amely szükséges e nyelv elsajátításához”. Az 5. bekezdés a kisebbségi iskolák típusait határozza meg: a kisebbségekhez tartozó diákok joga az anyanyelvi oktatásra egyrészt olyan iskolákban, illetve osztályokban valósul meg, amelyek nevelési–oktatási nyelve az adott kisebbség anyanyelve, másrészt olyanokban, ahol a kisebbség nyelve egy a tantárgyak közül. Az utóbbi típusú iskolákban, osztályokban más tárgyakat is lehet a kisebbség nyelvén oktatni. A törvény itt példászerűen a rajz-, zenei oktatást és a testnevelést említi. Ugyancsak az anyanyelvi művelődéshez való jog megvalósulását szolgálják azok az iskolai intézmények, amelyek nevelési nyelve a kisebbségi nyelv.

A 18. paragrafus, amely a képzést igazoló dokumentumokkal foglalkozik, leszögezi, hogy a 12. paragrafus 3. bekezdésében felsorolt intézmények által kibocsátott dokumentumok kétnyelvűek.

A törvény kitér a kisebbségi oktatási nyelvű középiskolákba történő felvételi vizsgák speciális körülményeire is. A felvételi tárgyak között kötelezően szerepel az adott iskola oktatási nyelve is (66. paragrafus 2. bekezdés). Amennyiben a kisebbségi elemi iskolában végzett diák szlovák tannyelvű középiskolába jelentkezik, törvényes képviselője kérheti, hogy a szlovák nyelv és irodalom tárgy kivételével a többi felvételi tárgyból azon a nyelven vizsgázhasson, amelyen az adott tárgyakat az alapsiskolában elsajátította (66. paragrafus 3. bekezdés). Ugyanezen jog illeti azt a felvételizőt is, aki a szlovák tannyelvű elemi iskola elvégzése után kisebbségi középiskolába jelentkezik.

A gyermekek, diákok és törvényes képviselőik jogait rögzíti a 144. paragrafus. Az 1. bekezdés d) pontja szerint a gyermekek és diákok jogosultak az államnyelven és anyanyelvükön való oktatásra az e törvényben megszabott terjedelemben. A g) pont rögzíti a gyermekek vallása, világnézete, nemzetiségi vagy etnikai hovatartozása tiszteletben tartásának jogát. Ugyanezen paragrafus 5. bekezdése a gyermek törvényes képviselőinek szabad iskolaválasztási jogát rögzíti: „A törvényes képviselőnek joga van olyan iskolát vagy iskolai intézményt gyermeke számára, amely az e törvényben meghatározott nevelést és képzést nyújt, s amely megfelel a gyermek képességeinek, egészségi állapotának, érdeklődési körének, vallásának, világnézetének, nemzetiségi és etnikai hovatartozásának; a szabad iskola- és iskolai intézményválasztás joga az oktatási-nevelési rendszer lehetőségeivel összhangban érvényesíthető.”

A törvény természetesen tartalmazza a diszkrimináció tilalmát, illetve előírja az egyenlő elbánás elvének betartását. Diszkrimináció esetén bírósági úton nyerhető jogorvoslat (145. paragrafus).

Az adatvédelmi törvény előírásainak betartása mellett a törvény statisztikai célú felhasználásra előírja a tanulók nemzetiségi hovatartozásának regisztrációját.

Az új közoktatási törvény módosította az iskolarendszer állami felügyeletéről szóló 596/2003. sz. törvényt is. Az elfogadott kiegészítés (új 13a paragrafus) többek között az Állami Tanfelügyelet dolgozói szakmai alkalmasságának feltételeit szabja meg; ezek közé tartozik az államnyelv ismerete, de a munkavégzéssel összefüggésben a kisebbségi nyelv ismerete is. (13a paragrafus 3. bekezdés).

Ugyanezen törvény rendelkezik az iskolák nevééről: kisebbségi iskolák esetében a név a kisebbségi nyelven is feltüntetendő. A hivatalos megnevezés kisebbségi változatában kisebbségi nyelven írandó az a községnév, ahol a kisebbségi lakosok aránya meghaladja a 20 százalékot.

A szlovákiai kisebbségek szempontjából nagy jelentőségű volt a 416/2001. számú törvény némely hatáskörök átruházásáról a községekre és a megyékre: ezzel a törvénnyel került községi hatáskörbe az elemi iskolák és iskolai intézmények alapítási és fenntartási joga, míg a középiskolák megyei hatáskörbe kerültek. A kérdést komplex módon az 596/2003. sz. törvény az iskolákat érintő államigazgatási feladatok ellátásáról és az iskolai önkormányzatokról rendezte.

Az oktatásügyi decentralizáció, bár közvetlenül nem rendelkezik a nemzetiségi iskolákról, a községi és megyei önkormányzatokon keresztül komoly befolyással bír a törvényben megfogalmazott iskolatípusok életére, hiszen mind a községi, mind pedig a megyei önkormányzatokban – amennyiben megválasztják őket – jelen vannak a kisebbségek képviselői.

A hatáskörök átruházását követően is maradtak a minisztériumnál olyan jogkörök, amelyek lehetővé teszik a kisebbségi nyelvű oktatás tartalmának és minőségének befolyásolása mellett az iskolák számának befolyásolását is. Az új iskolák besorolását az iskolahálózatba, illetve a megszűnésre ítélt iskolák kiiktatását a hálózatból a minisztérium hagyja jóvá. A közoktatási törvény azon rendelkezésével együtt, amely szerint a szülők a szabad iskolaválasztás jogát „oktatási-nevelési rendszer lehetőségeivel összhangban” érvényesíthetik, ez biztosít egyfajta manőverezési teret a minisztérium számára, bár ezt a jogkört

a kormányzat elsősorban költségvetési megfontolások alapján tartotta fenn magának.

A közoktatási törvény végrehajtását szabályozó 630/2008. sz. kormányrendelet a kisebbségi iskolák pedagógusainak bérezési, illetve az egy diákra eső költségvetési normatíváját 108 %-ban állapította meg, azaz ez 8 százalékkal haladja meg a szlovák oktatási nyelvű iskolák költségvetési támogatását.

2.2. Tankönyvellátás

Az új iskolatörvény egyebek között a tanszabadság kiteljesítését tűzte ki célul, s ezt a célt több tekintetben teljesíti is. Ugyanakkor a tankönyvhasználatot szabályozó rendelkezéseit az elfogadását megelőző vitában többen visszalépésként értékelték. Nemtetszésének adott hangot a Szlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetsége (lásd pl. Az SZMPSZ Országos Választmánya 2008. február 16.-i nyilatkozatát), illetve az MKP is (lásd a közoktatással foglalkozó fejezetet). Míg az 1984-es iskolatörvény 1990-ben módosított szövegében a 40. paragrafus kimondja, hogy az iskolaügyi minisztérium által kiadott tankönyvlistán nem szereplő tankönyvek is használhatók az oktatásban és a nevelésben, az új törvény javaslatának 13. paragrafusa 1. bekezdése szerint „az iskolai oktatásban a minisztérium által jóváhagyott tankönyvek használatosak”, illetve ugyanezen paragrafus 6) bekezdése szerint használhatók még a minisztérium által javasolt tankönyvek is. Az 1. bekezdés szigorát a parlamenti vita során enyhítették azzal a kiegészítéssel, mely szerint használhatók egyéb segéd-tankönyvek és munkafüzetek is, amennyiben azok összhangban vannak a törvény alapelveivel és céljaival. Az elfogadott törvényszöveg azonban nem fogalmaz egyértelműen azzal kapcsolatban, hogy ezt az összhangot a minisztérium bírálja-e el, s ha igen, akkor az elbírálást az adott oktatási segédanyag használatának megkezdése előtt kell-e kérelmezni. Mindezenre eddig nem kerültek nyilvánosságra ezzel kapcsolatos konkrét konfliktusok az iskolák és a tárca között.

Ezzel kapcsolatban megjegyzendő, hogy továbbra is hatályos a törvénytárban 120/2004 sz. alatt megjelent Szlovák-magyar megállapodás a kultúra, iskolaügy, tudomány, sport- és ifjúságpolitika területén történő együttműködésről, amelynek 10. cikke szerint a szerződő felek egyetértenek azzal, hogy a területükön működő kisebbségi iskolai és

kulturális intézményeknek a másik szerződő fél oktatási, metodikai és tudományos anyagokat, szemléltető eszközöket, kép- és hanghordozókat, tudományos és szépirodalmi műveket adományozzon.

Az iskolatörvény szövegétől függetlenül lett konfliktusforrás a magyar nyelvű tankönyvekben szereplő földrajzi nevek írása. Az iskolaügyi miniszter, Ján Mikolaj már 2007-ben felvetette, hogy a földrajzi neveknek csak szlovákul kellene szerepelniük, hivatkozva az államnyelvről szóló törvényre, valamint a geodéziai és telektörvényre (amely a földrajzi nevek standardizációjával foglalkozik). A Szlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetsége erre azonnal reagált a miniszternek írt levélben. Ennek ellenére, mint később kiderült, a miniszter 2008 nyarán levélben utasította a tankönyvkiadókat arra, hogy a földrajzi neveket a magyar nyelvű tankönyvekben kizárólag szlovákul tüntessék fel. Az első ilyen tankönyv, a negyedikesek számára készült honismeret, 2008 szeptemberében került az iskolákba, nagy felháborodást váltva ki. Az MKP, miután a miniszter a közvélemény nyomása ellenére nem változtatott álláspontján, az iskolatörvény módosításával javasolta rendezni a helyzetet, tehát a korábbi gyakorlattal szemben törvénnyel kívánta garantálni a korábbi helyzetnek megfelelő földrajzi névhasználati gyakorlatot. Benyújtott törvényjavaslatukat ugyan eredeti formájában nem hagyta jóvá a parlament, elfogadta viszont a Smer-párti házelnök kompromisszumos javaslatát. Ezzel az iskolaügyi törvény 13. paragrafusa kiegészült egy új bekezdéssel: „Összhangban a nemzetiségi kisebbségekhez vagy etnikai csoportokhoz tartozó gyermekeknek és diákoknak az e törvény 12. paragrafusa 3. bekezdésében lefektetett jogával az anyanyelvű művelődésre, a kisebbségi nyelven kiadott tankönyvekben, segédtankönyvekben és munkafüzetekben a földrajzi nevek a következő módon írandók:

- a) a kisebbségi nyelvben bevett és használatos földrajzi nevek két nyelven kerülnek feltüntetésre, mégpedig először a kisebbség nyelvén és utána zárójelben vagy a vaglyagosság jele után államnyelven oly módon, ahogy azt a 2002 és 2006 között megjelent tankönyvekben alkalmazták,
- b) a kartográfiai munkák államnyelven szerepelnek,
- c) a tankönyv végén szótárszerű összegzés lesz a földrajzi nevekről a kisebbség nyelvén és államnyelven.”

Az elfogadott törvényt módosítást a köztársasági elnök újratárgyalásra visszaküldte a parlamentnek, de a parlament azt az ilyenkor megköve-

telt minősített többséggel újra elfogadta. A miniszter szerint a törvény végrehajthatatlan; a két kisebb kormánypárt, a Szlovák Nemzeti Párt és a Demokratikus Szlovákiáért Mozgalom bejelentette, hogy alkotmánybírósaí felülbírálatot kér. Beadványuk eddig nem készült el.

2.3. Felsőoktatás

A rendszerváltás után az első konkrét kísérlet önálló magyar felsőoktatási intézmény létrehozására 1990-re datálódik, amikor a csehszlovák szövetségi parlamentben Duray Miklós, Popély Gyula és Sidó Zoltán képviselők előterjesztették a Komáromi Egyetem létrehozásáról szóló törvényjavaslatot. A javaslat nem talált támogatásra, s nem jutott el a vég-szavazásig.

Az egyetemalapítás jogát és a felsőoktatás egyéb körülményeit jelenleg a 131/2002. sz., az egyetemekről szóló törvény szabályozza, amely a 172/1990-es felsőoktatási törvényt váltotta fel, megalapozva az európai felsőoktatási harmonizációba való bekapcsolódást. Bevezette a közjogi státusú, illetve az állami (katonai, rendőri, egészségügyi) egyetem típust, amely törvény útján hozható létre, s egyszerűsítette a magánegyetemek alapítását, amennyiben ehhez már nem kell parlamenti, csak kormány-szintű jóváhagyás. E törvény rendelkezéseivel összhangban, a 465/2003. sz. törvénnyel hozta létre a törvényhozás a Sellye János Egyetemet Komárom székhellyel, közgazdasági, pedagógiai és református teológiai karral. A törvény szerint az oktatás nyelve az egyetemen a magyar, a szlovák és egyéb nyelvek.

A jogszabályi környezet szempontjából említést érdemel még az 563/1992. sz. törvény, amely a korábban Nyitrai Egyetem néven össze-vont Nyitrai Pedagógiai Fakultás és Mezőgazdasági Főiskola két önálló intézményre való kettéosztásáról rendelkezett. A volt fakultás helyén alakuló Nyitrai Pedagógiai Főiskolán önálló karokat kellett létrehozni, ezzel megnyílt az elméleti lehetősége egy külön magyar kar megalakításának. A magyar kar megalakítása épp Nyitrán azért vetődött fel, mert 1960-tól ez az intézmény biztosította a kisebbségi magyar elemi iskolák pedagógusainak képzését. Az idevágó tárgyalások azonban nem vezettek eredményre. Az előrelépésre 2003-ig kellett várni, amikor a közben Konstantin Filozófus Egyetemre átkerestelt intézményben létrejött a Közép-európai Tanulmányok Kara, amelynek ugyan tágabban megfo-

galmazott a küldetése, ám lényegében az egyetemen tanuló magyar diákok képzését biztosítja magyar nyelven.

A teljesség kedvéért szükséges megemlíteni, hogy a pozsonyi Komenský Egyetem Bölcsészettudományi Karán 1959-től működik önálló, tanárképzést és 1991-től hungarológiai képzést is biztosító magyar tanszék, a Besztercebányai Bél Mátyás Egyetem Filológiai Karán pedig 1998-ban alakult hungarisztika tanszék.

Mind a Selye János Egyetem, mind a többi, magyar nyelvű képzést is biztosító egyetem jövőbeni státusát befolyásolhatja, hogy most először esnek át a szlovákiai felsőoktatási intézmények az ún. átfogó akkreditáción (a felsőoktatási törvény 84. paragrafusában értelmében), amelynek eredményeként eldől, mely intézmények minősülnek magiszteri és doktoranduszképzésre is jogosult, valamint alapkutatást végző tudományegyetemnek, s melyek sorolódnak a főiskolák (mesterképzés és alapkutatás) vagy az ún. szakfőiskolák (bakkalaureusi képzés és alkalmazott kutatás) körébe. Az eddig rendelkezésre álló információk szerint első nekifutásra a tudományegyetemi besorolás feltételeit nagy valószínűséggel csak a Komenský Egyetem lesz képes teljesíteni.

2.4. Pedagógiai szakmai szolgáltatások

A pedagógiai szakmai szolgáltatások területe Szlovákiában mindeközéig nem volt törvényi szinten szabályozva. A parlament jelenleg tárgyalja a pedagógusi életpályamodell bevezető törvény javaslatát, amely a továbbképzéssel is foglalkozik. A javaslat 5. paragrafusának f) pontja a pedagógiai alkalmazottak jogai közé sorolja „a folyamatos művelődéshez és szakmai fejlődéshez való jogot az e törvényben meghatározott feltételek mellett azon a nyelven, amelyen pedagógiai vagy szakmai munkáját végzi”.

A fentebb említett törvényjavaslat elfogadásáig ebben a kontextusban a leginkább releváns dokumentum a Magyar–szlovák kormányközi megállapodás a nemzeti kisebbségek kölcsönös oktatási és kulturális támogatásáról (a szlovák törvénytárban 77/2004. sz. alatt került kihirdetésre) 3. cikkének 2. bekezdése, illetve a szlovák–magyar kormányközi egyezmény a kulturális, oktatási, tudományos, sport- és ifjúsági együttműködésről 10. cikkének 2. bekezdése (Tt. 120/2004 sz.).

77/2004: 3.2. A Magyar Fél hozzájárulhat a Szlovák Köztársaságban alap-, középfokú- vagy felsőoktatási intézményekben a magyar nyelven, a magyar kultúra vagy a magyar nyelv tárgyában oktatóknak a magyarországi intézmények által a Szlovák Köztársaságban tartott, akkreditált és elismert rendszeres továbbképzésben való részvételéhez.

120/2004: 10.2. A Szerződő Felek oktatási rendszerük keretein belül lehetővé teszik a Magyar Köztársaságban működő szlovák tanítási nyelvű, illetve a szlovák nyelvet oktató, a Szlovák Köztársaságban pedig a magyar tanítási nyelvű iskolák pedagógusainak, valamint a két nemzeti kisebbség identitása megőrzését elősegítő megfelelő értelmiségi hivatások és szakmák képviselőinek a nemzeti kisebbségek anyanyelvén történő képzését és továbbképzését.

FELHASZNÁLT ÉS AJÁNLOTT IRODALOM

ANDRÁSSY GYÖRGY: *Nyelvi jogok. A modern állam nyelvi jogának alapvető kérdései, különös tekintettel Európára és az európai integrációra.* Pécs, 1998.

BEŇA JOZEF: *Vývoj slovenského právneho poriadku.* Banská Bystrica, 2001.

CSANDA GÁBOR – TÓTH KÁROLY (szerk.): *Kultúra.* Magyarok Szlovákiában. III. kötet. Somorja 2006, Fórum Kisebbségkutató Intézet.

DANČÁK BRĚTISLAV – ŠIMÍČEK VOJTĚCH (ed.): *Deset let listiny základních práv a svobod v právním řádu České republiky a Slovenské republiky.* Brno, Masarykova univerzita v Brně–Mezinárodní politologický ústav, 2001.

Európske právo na Slovensku. Právny rozmer členstva Slovenskej republiky v Európskej únii. Bratislava, Nadácia Kalligram, 2002.

FAZEKAS JÓZSEF – HUNČÍK PÉTER (szerk.): *Összefoglaló jelentés. A rendszerváltástól az Európai Unió csatlakozásig (1989–2004).* Magyarok Szlovákiában. I. kötet. Somorja–Dunaszerdahely 2004, Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó.

GYÖNYÖR JÓZSEF: *Államalkotó nemzetiségek.* Bratislava, Madách, 1989.

GYÖNYÖR JÓZSEF: *Határok születtek.* Pozsony, Madách, 1992.

JARÁBIK BALÁZS – TOKÁR ADRIÁN (szerk.): *Stav menšinovej legislatívy na Slovensku 2001/2002. State of Minority Legislation in Slovakia 2001/2002.* Bratislava, Nadácia Kalligram–Kalligram Foundation, 2003.

KLOKOČKA VLADIMÍR: *Ústavní zřízení evropských států.* Praha, Linde Praha, a. s., 1996.

KOVÁCS PÉTER: *Nemzetközi jog és kisebbségvédelem.* Budapest, Osiris, 1996.

KROUPA JIŘÍ et al.: *Soudobé ústavní systémy.* Brno, Masarykova univerzita v Brně, 2001.

KUKORELLI ISTVÁN: *Az alkotmányozás évtizede.* Budapest, Korona Kiadó, 1995.

LANSTYÁK ISTVÁN – SIMON SZABOLCS – SZABÓMIHÁLY GIZELLA (szerk.): *Tanulmányok a kétnyelvűségről.* Pozsony, Kalligram, 2002.

LANSTYÁK ISTVÁN – SZABÓMIHÁLY GIZELLA: *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok.* Pozsony, Kalligram, 2002.

LANSTYÁK ISTVÁN – SZABÓMIHÁLY GIZELLA: *Nyelvi jogaink érvényesítésének nyelvi feltételei.* In: *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2. évf. (2000) 1. sz.

LÁSZLÓ BÉLA – SZABÓ LÁSZLÓ A. – TÓTH KÁROLY (szerk.): *Oktatásügy. Magyarok Szlovákiában.* IV. kötet. Somorja 2006, Fórum Kisebbségkutató Intézet.

MORAVČIKOVÁ MICHAELA: *Egyházpolitika Szlovákiában 1989 után,* http://www.mtatk.hu/interreg/kotet2/18_moravcikova.pdf

ÖLLÖS LÁSZLÓ: *Az egyetértés konfliktusa. A Magyar Köztársaság alkotmánya és a határon túli magyarok.* Somorja 2008, Nostra Tempora 16, Fórum Kisebbségkutató Intézet.

ÖLLÖS LÁSZLÓ: *Emberi jogok – nemzeti jogok. Emberi és polgári jogok-e a nemzeti kisebbségek jogai?* Somorja–Dunaszerdahely, 2004, Nostra Tempora 10, Fórum Kisebbségkutató Intézet – Liliium Aurum Könyvkiadó.

PETŐCZ KÁLMÁN (szerk.): *Magyarországi szlovákok. Nemzetközi konferencia. Somorja, 2007. szeptember 27.* Somorja 2008, Disputationes Samarienses 11. Fórum Kisebbségkutató Intézet.

PETŐCZ KÁLMÁN: *Participation of National Minorities in Decision Making in Slovakia.* Fórum Kisebbségkutató Intézet, kézirat.

Porovnanie preambúl ústav krajín Víšegrádskej štvorky. Kalligram Alapítvány. Center for Legal Analyses. <http://www.kbdesign.sk/cla/projects/project.php?melyik=amendments&nyelv=hu>

POSLUCH MARIAN – CIBULKA LUBOMÍR – KROUPA JIŘÍ: *Státní právo*. Brno, Institut dalšího vzdělávání, 2002.

SÁNDOR ELEONÓRA: *Slovak Population Census 2001: The Politics of Ethnicity*. <http://www.worldbank.org/html/prddr/trans/janfeb2002/pgs34-35.htm>.

ŠUJANOVÁ SILVIA – SLOVÁKOVÁ MIRIAM – ŠIKUTA JÁN: *Problematika definície národnostných menšín*. In: Stav mešinovej legislatívy na Slovensku 2001/2002. 20–21. p. Nadácia Kalligram – Kalligram Foundation Bratislava 2003.

ŠUTAJ ŠTEFAN (ed.): *Národnostná politika na Slovensku po roku 1989*. Prešov. Spoločenskovedný ústav SAV, Univerzum, 2005.

Szlovákiai Magyar Adatbank. Internetes portál: *Jogszabályok*. Fórum Kisebbségkutató Intézet. <http://www.foruminst.sk/index.php?p=jogszabalyok&t=a&xp=&MId=&Lev=&Ind=5&P=index,hu,&Ind=50>

Ústava Slovenskej republiky, č. 460/1992 Zb. v znení ústavného zákona č. 244/1998 Z. z., ústavného zákona č. 9/1999 Z. z., ústavného zákona č. 90/2001 Z. z. (Úplné znenie Ústavy SR zákon č. 135/2001 Z. z.)

DOBOS BALÁZS

A nemzeti és etnikai kisebbségek hatékony közéleti részvétele Magyarországon

Anemzeti-etnikai kötődés meghatározó közösség-szervező erővé, valamint a demokrácia pozitív kormányzati formává és eszmévé válásával együtt a politikai filozófia számos klasszikusát foglalkoztatta, ti. hogy miként kezelhető a politikai közösséget megosztó nyelvi-kulturális választóvonalak és a középpontba az egyént állító demokrácia dichotómiája. A probléma egyre hangsúlyosabban merült fel a szabályozással és szolgáltatások nyújtásával a tevékenységét egyre inkább kiterjesztő, beavatkozó, és az állampolgárainak fokozott integrációját megteremtteni szándékozó modern állam felemelkedésével, amelynek etnokulturális semlegessége a gyakorlatban aligha kivitelezhető. Kérdésként merül fel azonban, hogy a különféle eszközökkel valamely csoportot preferáló államban az etnikai különbségek mikortól bírnak társadalmi és politikai relevanciával, mikortól válnak kezelendő politikai ügyekké. Tekintetbe véve egyúttal azt is, hogy például a tanulmány tárgyát képező Magyarországon a csoportthatárok nem feltétlenül világosak és egyértelműek, a kötődéseknek számos forrása és megjelenési formája lehet¹ – ezek jelenléte és erőssége (pl.: a kisebbségi nyelv térvesztése) ilyenformán vita tárgyát is képezi a szakértők körében. A kisebbségi

¹ Ld. Tóth Ágnes – Vékás János: Lojalitás és szolidaritás. Államhatalmi homogenizálás vagy a keresztkötődések erősödése? In: Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László (szerk.): *Etnikai identitás, politikai lojalitás. Nemzeti és állampolgári kötődések*. Balassi: Budapest, 2005. 123–149.

kérdés többnyire akkor válik politikailag relevánssá, ha a kisebbség valamely lehetséges okból mobilizálódik, megszerveződik, és relatíve állandó csoporttényező lesz.² A közös, objektív identitáselemek és preferenciák alapján megszerveződő kisebbségek sajátos érdekcsoportok³, amelyek különlegességét egyfelől az adja, hogy törekvéseik általában részvételi és hatalmi kérdéseket is felvetnek, másfelől pedig nem elégednek meg csupán a szervezeti tagság képviselésével, hanem a szélesebb közösség érdekeinek megjelenítésére is törekednek. A modern képviseleti demokráciákban a döntések elvileg azonban egy olyan folyamatban születnek, amelynek során az egyéni preferenciákat aggregálva derül ki, hogy hol húzódik az adott megoldást támogató politikai többség.⁴ Amennyiben viszont a politikai és az etnikai többség összefonódik, és e többség határozza meg a politikai napirendet, a lehetséges alternatívákat, illetve a döntések háttérét jelentő közérdek-koncepciót, akkor az „egy ember, egy szavazat” demokratikus rendje az eltérő kisebbségi érdekek számára aligha lesz megfelelő. Az előálló politikai egyenlőtlenségre a megoldást az eltérő érdekek szabályozott demokratikus versenye, ezek figyelembe vétele és bizonyos fokú érvényesülése, valamint a különböző hatalom-megosztási szerkezetek, autonómiamodellek jelenthetik.

Az adott államkeretből való, gyakorta erőszakos kiválás extrém esetét leszámítva, a kisebbségek a saját ügyeik intézésére többnyire valamilyen típusú autonómia kialakításában érdekeltek, a meglehetősen óvatos nemzetközi kisebbségvédelem viszont nem tartalmaz erre vonatkozó előírást, sem komolyabb utalást. Az önkormányzatiság, az autonómia gondolatával szemben a nemzetközi szervezetek az 1990-es évek közepétől kezdve inkább a kisebbségek politikai döntéshozatalba való befo gadását, a „hatékony részvétel” formuláját részesítik előnyben⁵, amely például bekerült az Európa Tanácsnak a nemzeti kisebbségek védelmé-

² Koenis, Sjaak – Saukkonen, Pasi: The Political Organization of Cultural Difference. *Finnish Journal of Ethnicity and Migration*, 2006. 1. 4–14.

³ Saideman, Stephen M.: The Power of the Small: The Impact of Ethnic Minorities on Foreign Policy. *SAIS Review*, 2002. 2. 95.

⁴ Palermo, Francesco – Woelk, Jens: No Representation Without Recognition: The Right to Political Participation of (National) Minorities. *European Integration*, 2003. 3. 225.

⁵ Deets, Stephen: Reconsidering East European Minority Policy: Liberal Theory and European Norms. *East European Politics and Societies*, 2002. 1. 44–45. Holt, Sally: The Lund Recommendations in the Activities of the HCNM. *International Journal on Minority and Group Rights*, 2005. 2–3. 173.

ről szóló Keretegyezményébe (15. cikk). A demokráciaelméletek tekintélyes része a résztvevő, befolyásoló és ellenőrző állampolgárok színre lépését, a több részvételt egyértelműen jó és kívánatos dolognak tartja, hiszen minél többen vesznek részt a politika alakításában, annál több lesz a figyelembe vehető vélemény és preferencia, amelyek összességében jobb képviselőket eredményeznek, és a döntések is közelebb kerülnek a közjóhoz, az egyenlőség és az igazságosság kivitelezéséhez. A részvétel másik oldalról tekintve pedig fejleszti az állampolgári öntudatot és a politikai közösség iránti lojalitást, növeli a rendszer stabilitását. A kétségkívül demokratikusan hangzó és a kisebbségek belső megosztottságát is elismerő hatékony részvétel fogalmáról – amely a kisebbségi problematika megoldására többek által ajánlott, az egyenlőséggel, a részvétellel, a diskurzussal és a konszenzuskereséssel jellemzett deliberatív demokráciával rokonítható⁶ – azonban nincsen sem európai egyetértés⁷, sem precíz tudományos definíció. Minimális és kiterjedtebb olvasatai eltérnek a kérdést tanulmányozó szerzőknél⁸: közös vonásuk viszont annak hangsúlyozása, hogy a hatékony kisebbségi részvétel igenis hatást gyakorol a politikai döntésre, akár úgy, hogy ezeket maguk a kisebbségek hozzák meg. A részvétel, a hatás erősségét több dimenzió mentén lehet vizsgálni: korántsem mellékes ugyanis, hogy például a kisebbségek adott ügyben véleményezési vagy vétőjoggal bírnak-e, hogy egy testületben mennyire fajsúlyos a kisebbségi képviselő, vagy hogy a testületet kizárólag kisebbségi kérdések megvitatására hívták-e életre.⁹

A fentiek alapján jelen tanulmány annak elemző áttekintésére vállalkozik, hogy miként alakult a magyarországi nemzeti és etnikai

⁶ Dryzek, John S.: Deliberative Democracy in Divided Societies. *Political Theory*, 2005. 2. 218–242. Wheatley, Steven: Deliberative Democracy and Minorities. *European Journal of International Law*, 2003. 3. 507–527.

⁷ Deets, Stephen: Constitutionalism and Identity in Eastern Europe: Uncovering Philosophical Fragments. *Nationalities Papers*, 2005. 4. 503.

⁸ Kymlicka, Will: The Evolving Basis of European Norms of Minority Rights. Rights to Culture, Participation and Autonomy. In: McGarry, John – Keating, Michael (eds.): *European Integration and the Nationalities Question*. Routledge: London–New York, 2006. 56–57. Weller, Marc (ed.): *The Rights of Minorities in Europe. A Commentary on the European Framework Convention for the Protection of National Minorities*. Oxford UP: Oxford, 2005. 430–431.

⁹ Henrard, Kristin: 'Participation', 'Representation' and 'Autonomy' in the Lund Recommendations and their Reflections in the Supervision of the FCNM and Several Human Rights Conventions. *International Journal on Minority and Group Rights*, 2005. 2–3. 135–136.

kisebbségek hatékony közéleti részvétele a rendszerváltás után. Vezérfonalául a kényszerítő erővel nem rendelkező nemzetközi dokumentumok sorában az egyik legterjedelmesebbnek bizonyuló, az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet Nemzeti Kisebbségügyi Főbiztosához köthetően, 1999-ben kibocsátott, ún. Lundi Ajánlások szolgálnak.¹⁰ Az Ajánlások célja semmiképpen sem lehetett az új normateremtés, csupán a már meglévő standardokat igyekeznek összefoglalni és magyarázni.¹¹ Ugyancsak hangsúlyozni kell azt is, hogy figyelembe véve az országok és a kisebbségek eltérő sajátosságait, az Ajánlások a felkínált megoldások megfelelő belső alkalmazása mellett száll síkra.¹² A dokumentum négy alcím alá szervezve, mintegy 24 ajánlást tartalmaz – a hatékony részvételt kettébontva fő vonulatai az állami élet irányításában való részvétel (képvislet), illetve a helyi és saját ügyekben való önkormányzás.

Az Ajánlásokban deklarált általános elvek túlnyomó többségének Magyarország politikai és jogrendszere vitathatatlanul megfelel. Az alkotmány 1989–1990 óta a honosnak minősített nemzeti és etnikai kisebbségeket államalkotónak ismeri el, amelyek számára biztosítja a közéletben való kollektív részvételt, a képviseletet, illetve a helyi és országos kisebbségi önkormányzatok létrehozásának lehetőségét.¹³ Elfogadja továbbá a nemzetközi jog alapvető elveit és szabályait, illetve az 1993-as kisebbségi törvény rögzíti azt is, hogy a kisebbségi hovatartozás vállalása és kinyilvánítása az egyén kizárólagos és elidegeníthetetlen joga. Ez utóbbi az egyéni jogok sorában deklarálja, hogy a kisebbséghez tartozónak joga van a politikai esélyegyenlőségre, amelyet az állam hatékony intézkedésekkel köteles elősegíteni. Kijelenti, hogy a kisebbséghez tartozó személy közéleti részvétele nem korlátozható, érdekeik képvisletére és védelmére különféle szervezeteket hozhatnak létre, beleértve a pártok alapítását is. Az önszerveződéshez való jogot a közösségi jogok katalógusában is megerősíti.¹⁴

¹⁰ *Lundi Ajánlások a nemzeti kisebbségek hatékony részvételéről a közéletben & Értelmező Jegyzék.* Foundation on Inter-Ethnic Relations: The Hague, 1999. http://www.osce.org/documents/hcnm/1999/09/2698_hu.pdf

¹¹ Drzewicki, Krzysztof: *The Lund Recommendations on the Effective Participation of National Minorities in Public Life – Five Years After and More Years Ahead.* *International Journal on Minority and Group Rights*, 2005. 2–3. 126.

¹² Holt: i. m. 171.

¹³ 1949. évi XX. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmánya. 68. §.

¹⁴ 1993. évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól (Nektv.). 7. § (1). 9–10. §. 17. §.

A korábbiakban, széles körben példaértékűként hangoztatott és nemzetközi összehasonlításban kétségkívül napjainkban is az élmezőnyben végző magyarországi kisebbségpolitika a hatékony részvételhez szükséges speciális intézményeket hívott életre, ám bizonyos esetekben ezek tartalma, miként az azokhoz vezető döntéshozatali folyamat már problémákat és hiányosságokat is mutat. A kisebbségi törvény hosszas előkészítése szolgál például annak alátámasztására, hogy még egy, a létező európai standardokat meghaladó jogi és intézményi szerkezet kialakítása során is megtörténhet, hogy a döntően személyi elvű autonómiát megtestesítő kisebbségi önkormányzatok feladat- és hatásköre, a finanszírozás rendszere, vagy éppen a jogszabály személyi hatálya elmarad a korabeli kisebbségi várakozásoktól, illetve maga a döntéshozatali eljárás sem jellemezhető a kölcsönös bizalom folyamatos jelenlétével. A sajátos paradoxonra, ellentmondásosságra a kisebbségek legfőbb politikai és közjogi követelése, a napjainkban változatlanul a megvalósítására váró parlamenti képviselőlet kapcsán nem magyar szakértők is felfigyeltek.¹⁵

Részvétel a döntési folyamatokban

a) Országgyűlési választások

Az alkotmány szerint az ország területén lakóhellyel rendelkező minden nagykorú magyar állampolgárt, így a feltételeknek megfelelő kisebbségi állampolgárokat is megilleti az országgyűlési képviselők választásán az aktív és passzív választójog.¹⁶ A magyar jogrend nem állít korlátokat, de nem is biztosít kedvezményeket az etnikai pártok számára: alapításukra, működésükre és gazdálkodásukra a többi pártra vonatkozó, az alaptörvényben és a párttörvényben¹⁷ foglaltak irányadók. A bíróságok 1989 óta mintegy kéttucatnyi – Romániához és Szlovákiához hasonlóan¹⁸ – döntően a cigánysághoz köthető pártot jegyeztek be. Képviselői helyet

¹⁵ Ld. Tesser, Lynn M.: *The Geopolitics of Tolerance: Minority Rights Under EU Expansion in East-Central Europe. East European Politics and Societies*, 2003. 3. 511.

¹⁶ 70. § (1).

¹⁷ 1989. évi XXXIII. törvény a pártok működéséről és gazdálkodásáról.

¹⁸ Klímová, Ilona: *Romani Political Representation in Central Europe. An Historical Survey. Romani Studies*, 2002. 2. 134–136.

viszont egyikük sem tudott szerezni, illetve közülük csupán hét volt képes 2006-ig, a parlamenti választások legalább egyikén, legalább egyéni jelöltet állítani. Területi és országos lista hiányában (amelyekre ugyancsak akadt példa) a szereplésüknek nem igen kedvez a többségi-egyéni kerületi, és az arányos-pártlistás elvet kombináló vegyes választási rendszer. Sikertelenségük csak alátámasztja azt a kezdetektől fogva nyilvánvaló tényt, hogy a 13 elismert magyarországi kisebbség sajátosságainak következtében a képviselőtüket valamiféle kedvezményes mechanizmussal kell megoldani, és ezekre 1990 óta számos tervezet is készült, mindig nélkülözve azonban a kellő politikai támogatást.¹⁹ A sokak szerint a problémára ideális megoldást kínáló kétkamarás szisztéma bevezetése szintén már többször felmerült, de szorgalmazói mindig kisebbségben maradtak. A választási törvények így semmiféle kedvezményt (pl.: bejutási küszöb csökkentése vagy eltörlése, garantált mandátum stb.) nem biztosítanak a kisebbségek számára, csupán arról rendelkeznek, hogy a választókerületek kijelölésénél tekintettel kell lenni a nemzetiségi jellemzőkre is.²⁰ Ezt az elvet – amelyet a kisebbségi törvény is tartalmaz – a határok meghatározásakor azonban nem sikerült maradéktalanul érvényesíteni: egy-egy kisebbség által jelentős számban lakott, földrajzilag összetartó térség több kerülethez tartozik például a Pilisben, Baranyában vagy a Bácskában. Ezzel együtt közhely, hogy a mára meglehetősen egyenlőtlené vált, mintegy 27–67 ezer választópolgárt befogadó kerületek egyikében sem képez valamely kisebbség többséget a népszámlálási adatok szerint – a híradások által olykor vizionált, idővel cigány többségűvé váló választókerületekről is legfeljebb elnagyolt becsléssel lehet nyilatkozni a jövőben.²¹ Másrészt a cigány pártok és az elsősorban a horvát, német és szlovák kisebbségekre építő Nemzetiségi Fórum 1998-as sikertelensége

¹⁹ Ezekről összefoglalóan ld. Pap András László: Kisebbségi képviselő a magyar Országgyűlésben: modellek. *Pro Minoritate*, 2003. Nyár, 3–34.

²⁰ 1997. évi C. törvény a választási eljárásról. 9. § (2).

²¹ Érdekeséggelképpen, amennyiben a bizonyos mértékben eltérő alapsokaságot jelentő, 2006-os kisebbségi önkormányzati választások regisztrált választóinak számát rávetítjük az országgyűlési választókerületi struktúrára, a kisebbségi választópolgárok aránya a maximális értékek esetében sem haladja a kerület első fordulón szavazásra jogosultjainak 5–10%-át. E számítás szerint a cigányok legnagyobb arányban a nyírbátori (7%), a szigetvári és az encsi (6,6–6,6%), a siklósi (5,6%), a németek a mohácsi (9,8%) és a bonyhádi (7,4%), a szlovákok a szarvasi (4,3%), míg a horvátok a kőszegi (2,6%) kerületben voltak jelen. E körben feltétlenül utalni kell viszont a választási regisztrációtól való tartózkodásra is, ami szintén megnehezíti a kisebbségek létszámának becslését.

rámutat arra, hogy a magyarországi kisebbségi identifikációknak többségében nem része az ez irányú választói magatartás.²² Kisebbségi származású politikusok így kizárólag csak a pártrendszerbe integrálódva szereznek képviselői mandátumot, amelyre számos példa van 1990 után.

Az alkotmány képviselőre vonatkozó deklarációja,²³ illetve a kisebbségi törvény immár egyértelmű törvényi előírása mellett a parlamenti képviselőt kedvezményes úton történő megteremtése a kisebbségek egyik fő követelése, miként az rendre külföldi kritikák tárgyának is bizonyul. Elismerve a parlamenti képviselőt fontosságát a kisebbségi érdekek megjelenítése és érvényesítése szempontjából, utalni kell azonban arra a körülményre – amit a Lundi Ajánlásokhoz kapcsolódva, a választási folyamatban való kisebbségi részvétel elősegítéséről szóló varsói útmutató is hangsúlyoz²⁴ –, hogy pusztán a parlamenti képviselőt gyakorta nem elegendő, egyéb kiegészítő megoldások és garanciák hiányában nem biztosítja a tényleges és hatékony részvételt. Végül a kisebbségi országgyűlési képviselők megjelenésétől, szavazási orientációjuktól tartó politikai félelmeket erősítheti, hogy az ügy kapcsán kisebbségi részről a pozícióorientált igények mellett csak elvétve akadnak programorientált megnyilatkozások, és a kételyeket alátámaszthatják a kedvezményes mandátum intézményének meglehetősen ambivalens romániai tapasztalatai is.²⁵

b) A központi kormányzat szintjén alkalmazott megoldások

A rendszerváltás óta eltelt minden ciklusban, a nemzeti és etnikai kisebbségekkel kapcsolatos különböző teendők ellátása egyidejűleg több minisztérium feladat- és hatáskörébe is tartozott, az ügyek kezelésére számos államtitkárság, minisztériumi osztály, tanácsadó és konzultatív testület, illetve háttérintézmény jött létre. Magát a kisebbségi részvétel

²² Részletesebben ld. Egry Gábor: A nemzeti és etnikai kötődés szerepe a választói magatartás alakulásában Magyarországon a 20. században. *Múltunk*, 2006. 1. 170–197.

²³ 68. § (3). Megjegyzendő, hogy van olyan vélemény is, amely szerint egyáltalán nem egyértelmű, nem biztos, hogy a kérdésben alkotmányos mulasztás áll fenn. Ld. Petrétei József – Sükösd Ferenc: A nemzeti és etnikai kisebbségek parlamenti képviselőitéről. *Tudományos Dialóg*, 1998. 2. 78.

²⁴ *Guidelines to Assist National Minority Participation in the Electoral Process*. OSCE/ODIHR: Warsaw, 2001.

²⁵ Ld. Alionescu, Ciprian–Calin: Parliamentary Representation of Minorities in Romania. *Southeast European Politics*, 2004. 1. 60–75.

egyéb formáit tekintve elsőként említendő, hogy a kormány szakosított, döntéselőkészítő, véleményező, illetve a végrehajtást koordináló szerve, az 1990–2007 között működő Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal (NEKH) vezetői és munkatársai alkalmazásánál érvényesült kezdettől fogva a kisebbségi származás informális gyakorlata. 2002-től terjedt el a minisztériumokban a roma integrációval kapcsolatos feladatok ellátására roma referensek és a kiemelt helyeken miniszteri biztosok foglalkoztatása, akik mellett az ez irányú minisztériumi struktúrák is fejlődésnek indultak. A kisebbségi kötődés szerepet kap a hat évre megválasztott nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosának (ombudsman) pozíciójánál is: személyéről az országos önkormányzatoknak – vagy ennek hiányában a nyilvántartásba vett országos érdekképviselői szervezeteknek – véleménynyilvánítási joga van.²⁶

A NEKH utódaként, a Miniszterelnöki Hivatal (MeH) keretében működő Kisebbség- és Nemzetpolitikáért Felelős Szakállamtitkárság, és ezen belül a hazai feladatokat ellátó Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Főosztály 2007 közepén három munkacsoportot hozott létre a közjogi, a finanszírozási és támogatási, valamint a médiával kapcsolatos kérdések áttekintésére, elemzésére és a szükséges javaslatok megfogalmazására. A munkacsoportok tagjainak jelentős részét a kisebbségek képviselői és szakértői teszik ki. E testületeken kívül elmondható, hogy az elismertek közül 12 kisebbség képviselője a kormányzati döntéshozatalban jobbra a széles értelemben vett kulturális-oktatási ágazatokban valósul meg. Az előbbi területen 2004 februárjában jött létre a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumában a Nemzetiségi Kulturális Tanács a tárca és a kisebbségek közötti kapcsolattartás és együttműködés céljából. Tagjainak felét a kisebbségek képviselői tették ki, és társelnöke a Szlovák Országos Önkormányzat elnöke volt. A két tárca ismertetett összevonásával jelenleg az Oktatási és Kulturális Minisztériumban működik a Közoktatás-politikai Tanács, amelynek tagjai között megtalálható az országos kisebbségi önkormányzatok néhány képviselője. A miniszternek kifejezetten a nemzetiségi oktatással kapcsolatos döntéselőkészítő, véleményező és javaslattevő testülete az Országos Kisebbségi Bizottság, amelybe mind a 13 országos önkormányzat egy-egy tagot delegál. A tárca háttérintézménye, a Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus Nemzetiségi Tanáccsal és Roma Szakértői

²⁶ Nektv. 20. § (2).

Tanáccsal rendelkezik. A kisebbségek szintén részt vesznek a 2002–2005 során tanácsadó testületként már működő, majd 2008 elején a Gazdasági és Közlekedési Minisztérium által újjáalakított Nemzetiségi Informatikai Kollégium munkájában is. A médiatörvény értelmében az országos önkormányzatok tagokat delegálhatnak a közszolgálatosság biztosítására és a függetlenség védelmére létrehozott Magyar Rádió Közalapítvány és Magyar Televízió Közalapítvány kuratóriumaiba is.²⁷ A kisebbségi önazonosság megőrzésének, a hagyományok, az anyanyelv és az emlékek fennmaradásának és átörökítésének támogatására 1995 közepén létrejött Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségekért Közalapítvány kuratóriumában ugyancsak helyet kap az országos önkormányzatok által választott egy-egy személy.²⁸

A fentiekhez képest a cigány kisebbség képviselte jóval szélesebb területet ölel fel a túlnyomórészt kedvezőtlen társadalmi-gazdasági helyzetből és szociális viszonyokból adódóan. Főként e problémák orvoslására hívták életre a Magyarországi Cigányokért Közalapítványt, amelynek kuratóriuma teret biztosít a cigány kisebbségi önkormányzati szféra képviselőinek is. A társadalmi integráció elősegítésére, a kormányzati cselekvés összehangolására és a kapcsolódó tanácsadó feladatokra idővel számos testület szerveződött változó összetétellel és eltérő feladat- és hatáskörrel az 1990-es évek közepétől kezdve. A tárcaközi egyeztetést volt hivatott szolgálni az ekkor létrejött Cigányügyi Koordinációs Tanács,²⁹ amely mellett 1996 márciusában a miniszterelnök vezetésével Roma Program Bizottság is alakult. Mind az 1999-ben megszüntetett Tanácsban, mind az akkortól működő Cigányügyi Tárcaközi Bizottságban helyet kapott az Országos Cigány Önkormányzat (OCÖ) elnöke.³⁰ 2002 őszén a miniszterelnök elnöklete alatt konzultatív-tanácsadó testületként Romaügyi Tanács létesült.³¹ Mindkettő a hasonlóan véleményező-javaslattevő funkciókkal felruházott Roma Integrációs Tanács életre hívásával szűnt meg 2006 végén – az új tanácsnak az OCÖ elnöke szintén tagja.³²

²⁷ 1996. évi I. törvény a rádiózásról és televíziózásról. 56. §.

²⁸ Nektv. 55/A. § (3).

²⁹ 1120/1995. (XII. 7.) Korm. határozat a Cigányügyi Koordinációs Tanács létrehozásáról.

³⁰ 1048/1999. (V. 5.) Korm. határozat a Cigányügyi Tárcaközi Bizottság létrehozásáról.

³¹ 1140/2002. (VIII. 12.) Korm. határozat a Romaügyi Tanács létrehozásáról.

³² 1129/2006. (XII. 25.) Korm. határozat a Roma Integrációs Tanács létrehozásáról.

Egyéb, a kisebbségi részvételt elősegítő különleges intézkedésekről és intézményekről országos szinten nemigen lehet beszámolni, leszámítva azt, hogy az Országgyűlésben a kisebbséghez tartozó képviselő használhatja az anyanyelvét, amelyre egyébként 1945 óta néhány példa is akadt. A részvétel ügye az Alkotmánybíróság és az igazságszolgáltatás területén egyáltalán nem jelenik meg.

c) Regionális és helyi megoldások

Az Ajánlások e pontban azt tartalmazzák, hogy az államok tegyék a fenti, a parlamenti választási rendszerrel és a központi kormányzattal összefüggő intézkedésekhez hasonlókat annak érdekében, hogy regionális és helyi szinteken is biztosítsák a kisebbségek részvételét. Ismeretes, hogy Magyarország területéhez és népességszámához képest egy meglehetősen fragmentált önkormányzati struktúra jött létre: a 2007. július 1-ei állapot szerint mintegy 3175 települési, illetve a fővárosi és a 19 megyei önkormányzat működik az országban.³³ A nemzeti és etnikai kisebbségek szétszórt elhelyezkedését, a körükben tetten érhető urbanizáció és szórványosodás folyamatait szemlélteti, hogy kisebb-nagyobb számban és arányban a saját önkormányzattal rendelkező települések többségében jelen vannak³⁴ – ezek közül többtucatnyi helyen napjainkban is többséget képeznek még a becstül létszámokat általában jóval alulmúló népszámlálási adatok szerint is.

Ezek a körülmények mind fontossá, mind pedíg lehetővé teszik a részvétel helyi és megyei szintű kivitelezését. A szabályozás a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek választásán biztosítja a kisebbséghez tartozók aktív és passzív választójogát. Az utóbbi, a választhatóság joga megilleti az Európai Unió más tagállamának az ország területén lakóhellyel rendelkező nagykorú polgárát, valamint a menekültként, bevándoroltként és letelepedettként elismert, nagykorú személyeket. A választás jogát pedig abban az esetben gyakorolhatják, ha a választás napján az ország területén tartózkodnak. Kérdéses, hogy az 1990–1994-ben kialakított önkormányzati választási rend-

³³ A települések és helyi önkormányzatok száma megyénként 2007. július 1-től. [http://www.bm.hu/web/portal.nsf/html/onk_osszetet.html/\\$FILE/telepulesszam.pdf?OpenElement](http://www.bm.hu/web/portal.nsf/html/onk_osszetet.html/$FILE/telepulesszam.pdf?OpenElement) (lomentve: 2009. 08. 22.)

³⁴ Hozzátéve, hogy számos (egykori) nemzetiségi település az utóbbi évtizedekben másokkal lett közigazgatásilag egyesítve (pl.: Ajkarendek, Bajcsa, Pilisszentlélek stb.).

szer különböző elemei – az egykori kedvezményes mandátumszerzési mechanizmust nem számítva – mennyiben segítik elő a kisebbségi részvételt települési és megyei szinten. A korábbi választások tapasztalatai alapján a valamely kisebbség jelöltjeként indulók többségében a 10 ezer fősz vagy annál kisebb településeken szerepeltek sikerrel, ahol a választás a névleg kislistás, valójában egyszerű többségi, ún. blokkszavazatra épülő rendszer. A 10 ezer fősnél nagyobb településeken, a többségében egyéni választókerületeket és kompenzációs listákat kombináló rendszerben, a kisebbségi jelöltként megválasztott képviselők száma már jóval kevesebb, és ez már főként az 1990–2006 között létező, a kisebbségi jelöltekre és listákra vonatkozó, kedvezményes mandátumszerzési szabályoknak köszönhető. Ezekre egyébként a legnagyobb lélekszámú, cigány kisebbség már az előbbi településkategóriában is rendkívül rá volt szorulva. Kézenfekvő a következtetés, hogy a kisebbségek elsősorban az általuk jelentős számban, akár többségben lakott kistépüléseken képesek sikerrel szerepelni, a kedvezményes mandátumszerzés eltörlése pedig érzékenyen érinti a pozícióikat a 10 ezer lakos feletti településeken, illetve mindkét típusban magát a cigány kisebbséget. A polgármestereket 1994 óta minden településen egyfordulós, relatív többségi rendszerben választó szisztéma tapasztalatai is arra mutatnak rá, hogy kisebbségi-ként induló jelöltek elsősorban a kisebb településeken lehetnek eredményesek. Az említett kedvezményes mandátumhoz jutás nem vonatkozott a fővárosi és a megyei közgyűlések amúgy arányos-listás megválasztására, de ezeken a szinteken a 4%-os bejutási küszöb ugyancsak jelentős akadályt jelent egy induló kisebbségi szervezet számára. Ezekben a testületekben a kisebbségi politikusok lényegében csak pártszínekben szerezhettek mandátumot.

A kisebbségek települési szintű döntéshozatalba való bevonását szolgálja a szószóló intézménye: a korábbi szabályozás értelmében a helyhatósági választásokon valamely kisebbség legtöbb szavazatot szerzett jelöltje a kisebbség helyi szószólójává vált, aki – ha nem volt tagja a települési képviselő-testületnek – annak ülésein tanácskozási joggal részt vehetett, és számos javaslattevéli, kezdeményezési és tájékoztatási jogosultsággal rendelkezett. A 2005 végétől hatályos rendelkezések szerint a szószóló tisztségét immár a települési kisebbségi önkormányzat elnöke tölti be. Ekkortól él az a törvényi bekezdés is, amely szerint a képviselő-testület által létrehozott bizottságokba „indokolt beválasztani a települési kisebbségi önkormányzat tagját”, amelyeknek viszont nem lehet tagja a kisebbségi testület

elnöke, a szószóló.³⁵ A kisebbségi ombudsman nem látta értelmét ennek a korlátozásnak, miként annak sem, hogy a kisebbségi törvény a szószóló részvételét csak a kisebbséget érintő ügyek tárgyalására szűkíti le. Álláspontja szerint a szószóló intézménye megszüntetendő, és helyette az elnök részvételét kellene kiterjeszteni és megerősíteni.³⁶

A részvétel egyéb települési és megyei formáit tekintve, az önkormányzati törvény azon előírása mellett, amely szerint a települési és a megyei önkormányzat köteles biztosítani a kisebbségi jogok érvényesülését³⁷, a kisebbségi törvény számos támogató intézkedést tartalmaz, főként a nyelvhasználat területén. Ezek egyaránt kiterjednek a képviselő-testület működésére, a jegyzőkönyvek és határozatok vezetésére, a kisebbségi önkormányzat „indokolt” igénye esetén a rendeletek, hirdetmények, nyomtatványok, helység- és utcanevek, valamint a középületek két- vagy többnyelvű elnevezésére. Ehhez igazodva azt is előírja, hogy azokon a településeken, ahol a kisebbségi lakosság számaránya „ezt indokolja” – a szakmai követelmények betartása mellett – biztosítani kell a helyi köztisztviselői és közalkalmazotti, közjegyzői és bírósági végrehajtói állások betöltésénél a kisebbségi nyelvet ismerő személy alkalmazását.³⁸ A rendelkezések gyakorlati megvalósításáról meglehetősen kevés információ áll rendelkezésre: érvényesülésüknek biztosan gátat szab a jogi-közigazgatási szakkifejezések kisebbségi nyelvű megfelelőinek nagyfokú ismeretlensége. Vélhetően a kisebbségek létszámával kapcsolatos bizonytalanságok, valamint a szomszédos országokban tapasztalható, merev százalékos határok és az ezekkel kapcsolatos csatározások elkerülésének szándéka vezettek oda, hogy például a két- és többnyelvű feliratok kihelyezése terén a szabályozás elég kisebbségbarát, de a gyakorlat sok helyen következtelen.

Napjainkban a megyei közgyűlések mindegyike intézményes keretek között foglalkozik a megyében élő kisebbségek helyzetével: állandó bizottságaik e téren vagy kizárólagosan kisebbségi ügyekre (Bács-Kiskun, Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves, Komárom-Esztergom, Nógrád,

³⁵ 1990. évi LXV. törvény a helyi önkormányzatokról (Ötv.). 24. §.

³⁶ Dr. Kállai Ernő: Feljegyzés a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvény alkalmazása során tapasztalt problémákról (Budapest, 2007. szeptember 27.). <http://www.nemzetpolitika.gov.hu/data/files/91418117.doc> (lementve: 2007. 10. 25.)

³⁷ Ötv. 8. §. 70. § (5).

³⁸ Nektv. 52–54. §.

Somogy, Zala), vagy más ágazatokkal együtt szerveződtek, és ezekbe nem közgyűlési tagokat is bevonnak. A települési és megyei önkormányzatok döntéseivel kapcsolatban a kisebbségek részvételét szolgálják a kisebbségi törvény által, a különböző szintű kisebbségi önkormányzatok számára rögzített kezdeményezési, véleményezési és egyetértési jogok. Legerősebb jogaik e téren az utóbbiak, lényegében a negatív jogok, amelyek már a döntéshozatalban való részvételtől az önkormányzás felé mutatnak. A települési kisebbségi önkormányzat egyetértése szükséges a helyi sajtó, hagyományápolás, kultúra, kollektív nyelvhasználat kérdéseiben, amennyiben a kisebbségi lakosságot e minőségében érintő önkormányzati rendelet születik. Ugyanez vonatkozik a kisebbségi intézmények vezetőinek kinevezésére, felmentésére, illetve a kisebbséghez tartozók képzésére is kiterjedő önkormányzati döntésekre. Az országos önkormányzat egyetértése a kisebbségi történelmi hagyományokkal rendelkező települések és építészeti emlékeik megőrzéséhez és ápolásához kapcsolódó jogszabály, illetve a kisebbségi nevelést-oktatást érintő kérdésekben a közoktatási törvény végrehajtásáról szóló kormányrendeletek megalkotásakor van előírva.³⁹

d) Tanácsadó és konzultatív testületek

A döntéshozatali folyamatokban való részvételt illetően az Ajánlások fontosnak tartják a kormányzati hatóságok és a kisebbségek közötti folyamatos párbeszéd kialakítása érdekében a megfelelő, kezdeményező, javaslattevő, és véleményező testületek életre hívását, amelyek kisebbségi tagokat is magukban foglalnak, rendszeresen üléseznek, és rendelkeznek az ehhez szükséges erőforrásokkal. Magyarországon ezek kapcsán a már említett, MeH-hez kötődő munkacsoportokra és a roma integrációs célokra szerveződött tanácsokra kell utalni. Az előirányzott széles körű rálátással és felhatalmazással a roma közösségek életkörülményeivel kapcsolatban különösen az utóbbiak rendelkeznek, az egyéb bizottságok adott ügyekre alakultak. A magyarországi kisebbségi kérdés teljes vetületét áttekintő, tanácsadó, javaslattevő, és akár bizonyos döntéshozatali jogokkal is felruházott két- vagy többoldalú érdekegyeztető testület azonban nem jött létre, amely a kisebbségeken kívül helyet biztosítana parlamenti és kormányzati szereplőknek, az érintett tárcák, valamint

³⁹ Nektv. 28. §. 38. § (2).

a települési és megyei önkormányzatok képviselőinek is. Ezt kétségkívül megnehezíti, hogy a korszak döntő részében – az I. és II. Kisebbségi Kerekasztal, illetve a közelmúltban az országos önkormányzatok szövetsége kivételével – a kisebbségek közötti érdekegyeztetés, a párbeszéd formalizált keretei sem alakultak ki. A 2009 májusában, az Országgyűlés elnöke által életre hívott Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségek Fóruma a törvényalkotásba és a végrehajtás ellenőrzésébe való hatékonyabb és közvetlenebb bevonást hivatott szolgálni stratégiai kérdések megvitatása és különböző dokumentumok – ajánlások, állásfoglalások, javaslatok és nyilatkozatok – elfogadása révén. Teljes jogú, szavazati joggal rendelkező tagjai az országos önkormányzatok vezetői és a parlamenti frakciók által delegált képviselők. Ülésein tanácskozási joggal jelen lehetnek az Országgyűlés érintett állandó bizottságainak elnökei, és állandó meghívottjai között a kisebbségi ombudsman és a kormány kisebbségi ügyekért felelős minisztere.⁴⁰

Önkormányzás

A kisebbségi törvény megalkotásakor a döntéshozók a magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek sajátosságainak megfelelően a személyi elvű autonómia kiépítése mellett kötelezték el magukat: a nem területi, személyi elv alkalmazása teljessé vált a helyi szinten a kisebbségi mellett a települési önkormányzati jogköröket is gyakorló, átalakult kisebbségi önkormányzati típus 2005-ös jogszabályi kiiktatásával. Az Ajánlások az önkormányzás intézményeinek, jelen esetben az autonómiát megtestesítő kisebbségi önkormányzatok felállításánál a demokratikus megalapozást, az érintett lakosság nézeteinek lehető legjobb megjelenítését követeli meg, amely lényegében a demokratikus választásokat jelenti, az állampolgárok közéleti részvételének legfeljebb ésszerű korlátozásával. Annak az eredeti alkotmányos rendelkezésnek az elsőbbsége, hogy minden, az ország területén élő nagykorú magyar állampolgárnak joga volt gyakorolni a választójogot a kisebbségi önkormányzati választások alkalmával, végül oda vezetett, hogy a kisebbségi érdekek képviselését és védelmét ellátni hivatott testületekre akár az adott közösség

⁴⁰ A Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségek Fórumának Statútuma (Budapest, 2009. május 13.). <http://www.parlament.hu/hivatal/kisebbségi/alapitvany.pdf>

becsült létszámánál is többen voksoltak, illetve vélhetően vagy akár deklaráltan nem a közösséghez tartozók is pozícióba kerültek. Hosszas viták után az aktív és passzív választójog szűkítése, a kisebbségi választói névjegyzék bevezetése kínálkozott kiútnak, amit további szigorító elemek egészítenek ki (jelöltet csak jelölő szervezet állíthat, jelölt nyilatkozatra kötelezése). Szembesülni kellett tehát Magyarországon is azzal az ismert dilemmával, hogy lehetetlen egyszerre, koherens módon megvalósítani a közösségi autonómia támogatását, és tiszteletben tartani az egyén méltóságát és szabadságát.⁴¹ A kompromisszumos megoldás eredményeként azonban a kisebbségi közösségeknek nincs befolyása a választói névjegyzékek összeállítására, így azok az eredetileg tervezetthez képest gyengébb szűrőkként funkcionálnak. A legutóbbi, 2006-os kisebbségi önkormányzati választások eredményeit vizsgálva ebből a szempontból elmondható, hogy a testületek egy tekintélyes részének valós közösségi megalapozottsága kétséges. Pozitív fejleménynek bizonyult ugyanakkor a korábbi kislistás választáshoz képest területi és országos szinten az arányos-listás választási rendszerre való áttérés, amely a megosztott kisebbségek esetében lehetőséget biztosít egy jóval sokszínűbb, érdektagoltabb képviselő kialakítására.

A Lundi dokumentum a kisebbségek saját ügyekben való döntéshozatalára leginkább alkalmas területek között az oktatást, a kultúrát, a nyelvhasználatot, illetve a vallást ajánlja egyéb lehetséges ügyek mellett – és valóban, a kisebbségi önkormányzatok döntően az első három szférában rendelkeznek kompetenciákkal, láthatnak el kötelezően előírt és önként vállalt feladatokat, ideértve a kulturális és oktatás intézmények alapítását, átvételét és működtetését is. Ezek részletezése helyett, jelen keretek között annak a három ügykörnek a vizsgálatára koncentrálnunk, amelyeket a nem területi alapú önkormányzati szervezetek számára a dokumentum hangsúlyosan megnevez. Elsőként amellet száll síkra, hogy a kisebbségi egyének és csoportok kisebbségi nyelven használhassák a nevüket, beleértve ezek anyakönyvi bejegyzését. Az alkotmány vonatkozó előírását kifejtő kisebbségi törvény szerint „a kisebbséghez tartozó személynek joga van saját és gyermeke utónevének szabad megválasztásához, családi és utónevének anyanyelve szabályai szerinti anyakönyveztetéséhez és annak – jogszabályban meghatározott kere-

⁴¹ Deets, Stephen – Stroschein, Sherrill: Dilemmas of Autonomy and Liberal Pluralism: Examples Involving Hungarians in Central Europe. *Nations and Nationalism*, 2005. 2. 301.

tek között – hivatalos okmányokban való feltüntetéséhez. A nem latin írásmóddal történő bejegyzés esetén kötelező a fonetikus, latin betűs írásmód egyidejű alkalmazása is.”⁴² Ezen kívül a kisebbséghez tartozó személynél „kérésre az anyakönyvezés és az egyéb személyi okmányok kiállítása (...) kétnyelvű is lehet.” A névhasználattal kapcsolatban azonban még évekig nem történt meg a vonatkozó jogszabályoknak az alkotmánnyal és a kisebbségi törvénnyel való összeegyeztetése.⁴³ Nemzetiségi utónév viselése jogilag 1983-tól lehetséges, illetve később az Alkotmánybíróság egy 2001-es határozata pontosította, hogy a kisebbségek csupán a „nemzetiségüknek megfelelő” utóneveket viselhetnek, azaz a szabad névválasztás joga nem jelent korlátlanlanságot.⁴⁴ Mindezek nyomán, 2002-ben nyílt lehetőség a családi és utónévnek az anyanyelv szabályai szerinti anyakönyvezésére, a saját utónévnek utólag nemzetiségi utónévre történő javítására, illetve az országos kisebbségi önkormányzatok által összeállított, nemzetiségi utónévjegyzékben nem szereplő nemzeti név bejegyzésére. Ez utóbbi esetben viszont nyilatkozni kell, hogy az adott nevet mely nemzetiség használja. Paradox módon kijelentette viszont a 2002-es módosítás, hogy a kisebbséghez tartozás kérdésében nyilatkozatra senki se kötelezhető.⁴⁵

A következő pontban a dokumentum azt ajánlja, hogy bizonyos korlátok mellett a kisebbségek határozhassák meg a kisebbségi nyelvek és/vagy kultúrák oktatására vonatkozó tananyagot. E téren a hatályos közoktatási törvény lényegében egyetértési jogot biztosít a kisebbségi képviselőknek a nevelés-oktatás főbb országos dokumentumaival kapcsolatban. A kisebbséget érintő kérdésekben a már említett Országos Kisebbségi Bizottság egyetértése szükséges a kormány által kibocsátott Nemzeti Alaptantervhez, az oktatási miniszter által kiadott, az Óvodai nevelés, a Kollégiumi nevelés országos alapprogramjaihoz, a kerettantervekhez, illetve az érettségi vizsga vizsgaszabályzatához. A Nemzeti, etnikai kisebbség óvodai nevelésének és a Nemzeti, etnikai kisebbség iskolai oktatásának irányelveivel kapcsolatban a Bizottság és az országos kisebb-

⁴² Nektv. 12. §.

⁴³ Paizs Gábor: A magyar nyelv ismeretének hiánya miatt... *Magyar Közigazgatás*, 1998. 10. 639.

⁴⁴ 58/2001. (XII. 7.) AB határozat.

⁴⁵ 2002. évi XLV. törvény az anyakönyvekről, a házasságkötési eljárásról és a névviselésről szóló 1982. évi 17. törvényerejű rendelet módosításáról. 25. §. Az illetékekről szóló törvény 1998-as módosítása szerint a kisebbségi anyakönyvi adatok első ízben történő kijavítása a tárgyuknál fogva illetékmentességet élvez.

ségi önkormányzatok teljes egészében egyetértési jogot gyakorolnak. Az utóbbiak egyetértését kell beszerezni a kerettantervek és a Kollégiumi nevelés országos alapprogramjának adott kérdéseiben is. Helyi szinten a települési kisebbségi önkormányzatnak van egyetértési joga a kisebbséget érintő kérdésekben a települési önkormányzat közoktatási intézkedési tervével összefüggésben, valamint számos, kisebbségi feladatokat ellátó intézménnyel kapcsolatos lépés esetében.⁴⁶

A dokumentum az utolsó pontban a saját kisebbségi szimbólumok és egyéb kulturális önkifejezési formák meghatározása és szabad használatát tartalmazza. A kisebbségi törvény a közösségi jogok között fogalmazza meg, hogy „a Magyar Köztársaság – törvények keretei között – biztosítja a kisebbségi közösségeknek rendezvényeik és ünnepeik zavartalan megtartásához, (...) jelképeik használatához fűződő jogait”. A jelképekkel és ünnepekkel kapcsolatos további rendelkezéseket a kisebbségi önkormányzatokkal összefüggésben fektették le: a települési kisebbségi önkormányzat joga a jelképeinek, valamint a helyi kisebbségi ünnepek kijelölése. Az országos önkormányzat pedig ugyanígy dönthet a jelképeiről és a kisebbség országos ünnepeiről.⁴⁷ A nemzeti jelképekről szóló 1995-ös törvény szerint a Magyar Köztársaság címerét a helyi önkormányzatok és helyi kisebbségi önkormányzatok a hivatali feladataik ellátása során külön engedély nélkül használhatják, helyezhetik el épületeiken és helyiségeikben. Előírta azt is, hogy az önkormányzat által elkészített címernek és zászlónak jól megkülönböztethetőnek kell lenniük a köztársasági jelképektől.⁴⁸

Garanciák

A döntéshozatalban való kisebbségi részvétel és az önkormányzás fontos jogi és politikai biztosítékai, hogy az alkotmány rendelkezéseinek megváltoztatásához az összes képviselő kétharmadának szavazata szükséges, míg a kisebbségi, illetve a kisebbségi önkormányzati képviselők választásáról szóló törvények módosításához a jelenlévő képviselők kétharmados támogatása kell. A hatékony részvétel biztosítása érdekében

⁴⁶ 1993. évi LXXIX. törvény a közoktatásról.

⁴⁷ Nektv. 18. § (4). 25. § b-c. 37. § (1) d-e.

⁴⁸ 1995. évi LXXXIII. törvény a Magyar Köztársaság nemzeti jelképeinek és a Magyar Köztársaságra utaló elnevezésnek a használatáról. 1. § (1). 13. §.

számos jogorvoslati lehetőség áll rendelkezésre a hagyományos bírósági út mellett, amelyek közül Magyarországon kiemelkedik a nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosának intézménye.⁴⁹ Emellett, amennyiben a helyi önkormányzat a kisebbségi önkormányzat egyetértése vagy véleménye nélkül dönt egy kérdésben, a kisebbségi testület kezdeményezését a törvényességi ellenőrzést végző közigazgatási hivatal soron kívül köteles megvizsgálni. Ha valamely közoktatási kérdésben a kisebbségi önkormányzat nem adja meg a törvényben rögzített egyetértését, akkor a további egyeztetések után végül egy, az Országos Kisebbségi Bizottság delegáltjait is magában foglaló, többszereplős bizottság egyszerű többséggel dönt az ügyben.

Következtetések

A rendszerváltás utáni Magyarországon fokozatosan és több szinten alakultak ki a nemzeti és etnikai kisebbségek hatékony részvételét biztosító struktúrák és mechanizmusok, amelyek túlnyomórészt könnyen megfelelnek a nemzetközi kisebbségvédelem standardjainak. Nem szabad viszont figyelmen kívül hagyni, hogy a kérdés folyamatos figyelmet és időszakonként felülvizsgálatot, finomhangolást kíván a változó körülményekhez és jogi szabályozáshoz igazodva. Továbbra is megoldásra várnak még intézményes deficitek, mindenekelött a kisebbségek által szorgalmazott parlamenti képviselet, valamint a cigány kisebbség számára rendkívül fontos települési önkormányzatokban való képviselet kivitelezése. Megfontolandó végül a kormány és a kisebbségek közötti érdekegyeztetés hatékonyabbá tétele, formalizálása, az országos kisebbségi önkormányzatok jobb bevonása a kormányzati döntés-előkészítésbe, beleértve az önkormányzati, igazságügyi és pénzügyi tárccákkal, valamint az önkormányzati szféra képviselőivel való párbeszédet.

⁴⁹ Frowein, J. A. – Bank, Roland: *The Participation of Minorities in Decision-Making Processes*. Expert study submitted on request of the Committee of Experts on Issues Relating to the Protection of National Minorities (DH-MIN) of the Council of Europe by the Max-Planck Institute for Comparative Public Law and International Law, Heidelberg. November 2000. [http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/6_Resources/PDF_DH-MIN\(2000\)1_en.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/6_Resources/PDF_DH-MIN(2000)1_en.pdf)

SZEMLE

BEREZNAY ANDRÁS

Erdély történetének bemutatása 1920 és 2000 között kiadott román történelmi atlaszokban*

Erdély, az ország ahol évszázadokon át éltek együtt magyarok és románok, ilyen vagy olyan módon, többször volt közöttük vetélkedés tárgya. Ami igaz közös történelmükre nézve, nem kevésbé áll annak bemutatására, ideértve térképi ábrázolását is. Miközben számos esemény értékelése és magyarázata eltérő, annyit el lehet mondani – ezt egyik fél sem valószínű, hogy kétségbevonná –, hogy a vita központjában a román kontinuitás (folytonosság) kérdése áll.

Ennek a gyakran tárgyalt fogalomnak mindenesetre nem csak egy értelme van. Eredetileg és helyesen a „folytonosság” a román etnogenezisre vonatkozik, vagyis arra a föltevésre, hogy a román etnikum a jelenlegi településének területén alakult ki, elsősorban Erdélyben. Nem ez a megfelelő alkalom a hipotézis érdemeinek vagy az ellenkezőjének a megvitatására. Ami engem ebben az összefüggésben a jelen előadásom részeként érdekel, az csak annak a leszögezése, hogy amennyire láttam őket, az összes kiadott román történelmi atlasz ennek az elképzelésnek a jegyében készült. Tekintet nélkül arra, hogy – ezt el kell, hogy ismerjem – mennyire nem értek egyet az ebben a szellemben történt ábrázolásokkal, nem tekintem földadatomnak, hogy szót emeljek ellenük, csak annyiban és olyankor, ha maguk a kartográfiai módszereik ébresztenek a történelmi térképészet szempontjából jogos kérdéseket.

* Ez az írás eredetileg egy kolozsvári konferenciára készült, de ott nem került bemutatásra. Az ügy hátteréről az írás végén függelékként szereplő *Meghívottból leiltott előadó, üdvözölt résztvevőből odajurakodott színvonalatlan bajkeverő, leckéztetett dilettáns. Átalakulásom története* c. összefoglalás tájékoztat.

A „folytonosság” ugyanakkor egy másik értelemben is megjelent Erdély történetének bemutatásában. A román történelmi térképészetnek van egy áramlata, mely nem csak arra törekszik, hogy az országot olyan területként mutassa be, ahol a románság mindig jelen volt, hanem úgy is, mintha Erdély valamiféle olyan folyamatosan különálló egység lett volna, mely a századokon át valahogyan mindig román volt. Ez a megközelítés – szemben az etnikai folytonosság hipotézisével, mely legalábbis formális értelemben tudományos vita tárgya marad – egyértelműen tarthatatlan a bőséges és vitathatatlan adatok tükrében. Azt, hogy ez így van, nem egy román történelmi térképész is fölismerte. Voltak olyanok, akik nem folyamodtak ehhez a módszerhez, vagy ha mégis, akkor csak korlátozott mértékben, és másoknál körültekintőbb módon tették.

Előadásomban törekedni fogok egy probléma bemutatására, mely az etnikai folytonosság térképévitelének szemrevételezésekor derül ki. Céljaim között szerepel az is, hogy rávilágítsak egy olyan, a megbízható történelmi információ térképen nyújtásának szempontjából szerencsétlen gyakorlatra, mely egyes román történelmi atlaszokat jellemez – szembeállítva őket több más román atlasznak ugyanazokat a helyzeteket ábrázoló lényegében véve korrekt bemutatásával. Emellett igyekezni fogok utalni más, az erdélyi történelem ábrázolásakor fölmerülő kérdésekre is, úgy és ahogy a megvizsgált atlaszokban találkozhatunk velük. Tizenhárom ilyen atlasz van:

1. Atlas Istoric Geografic al neamului românesc, Şiaicariu, V. – Constantinescu, D. St., Bucureşti, 1920
2. Atlas Istoric, Gheorghiu-Friedmann, Aglaia, Naţionala, Bucureşti, c.1923
3. Atlas Istoric al Românilor cu cetiri istorice, Tulbure, Nathalia, Editura Cartea Românească, Bucureşti, 1926
4. Atlas geografic, istoric, economic şi statistic, Teodorescu – Constantinescu, Institutul Cartografic Unirea, Braşov, 1934
5. Atlas Istoric, Panaitescu, P.P.– Ioan, E., Scrisul Românesc S.A., Craiova, c.1935
6. Atlas pentru Istoria României, Dragomir, Silviu, Editura Krafft & Drotler, Sibiu, 1935
7. România. Atlas istoric, geopolitic, etnografic şi economic, Seişanu, Romulus, Universul, Bucureşti, 1936
8. Spaţiul istoric şi etnic românesc. I-III. Petre, Lucian, Ed. Militară, Bucureşti, 1992/1993 (Első kiadás, 1942)
9. Atlas Istoric, Pascu, Ştefan (ed.), Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1971

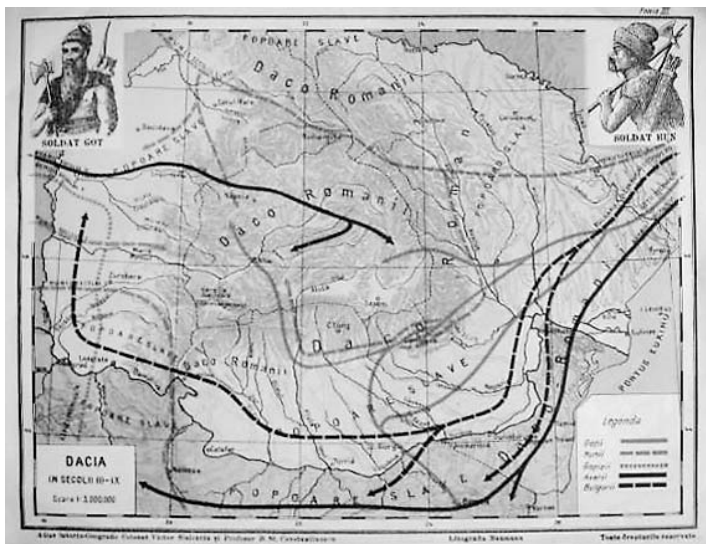
10. Atlas pentru Istoria României, Ardeleanu, I. et al., Editura Didactică și Pedagogică, București, 1983

11. România. Atlas Istoric-Geografic, Bodea, C. et al. (eds.), Editura Academia Română, București, 1996

12. Atlas Istoric Didactic, Pascu, V., Clio Nova, București, 1998

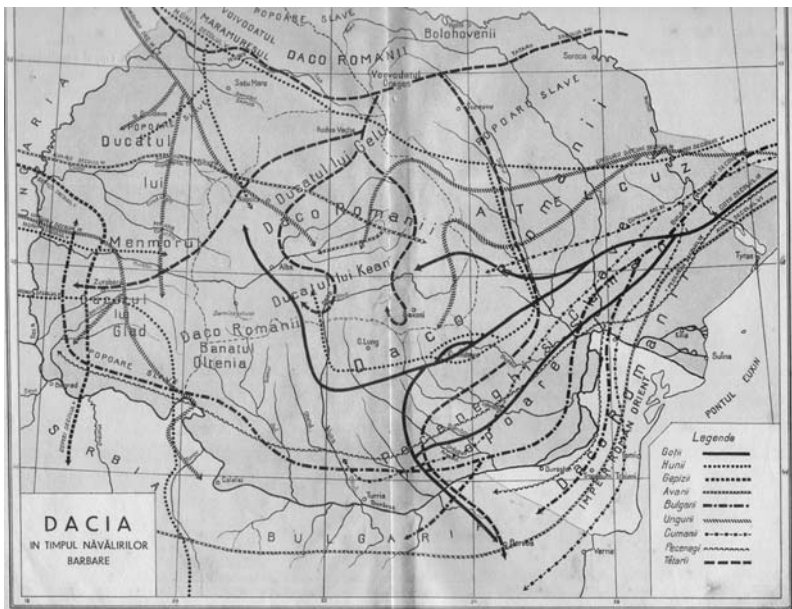
13. Atlas Istoric Școlar, Moșu, I., Corint, București, 1998.

A folytonosság hipotézisének egyik gyöngesége – ha távolról sem a leglényegesebb – annak a nehézsége, hogy a Római Birodalom Erdélyből történt kivonulása idejét, 271-et össze lehessen kötni az ottani újlatin nyelvű népesség első említésével a 12. és 13. század fordulóján, de legalább a 9. század végével, amikor nézve egy századokkal később író magyar krónikás ott élő románokra tett látszólag említést. Bármik legyenek is az elmélet érdemei vagy hiányosságai, még a leghívebb követőjének is föl kell hogy tűnjön, hogy ez az időbeli távolság problémát jelent. Ennek elrejtéséhez az alaphangot az *1-es atlasz 3. térképe* [Lásd 1*^{*}] adja meg, mely elsősorban azt a technikát alkalmazza, hogy az egész időszak – több mint 600 év – történetét egyetlen térképbe sűríti.

[1] *1-es atlasz 3. térkép*

** Az itt egyedül lehetséges fekete-fehér nyomásban az eredeti színes térképek csak tökéletlenül adhatók vissza. További nehézséget okoz elkerülhetetlen kicsinyítésük. Arra törekedtünk, hogy ha a térképek nem is jelennek meg eredeti élvezhetőségükben, legalább azok a vonásaik azonosíthatóak legyenek melyeket az írás érint.

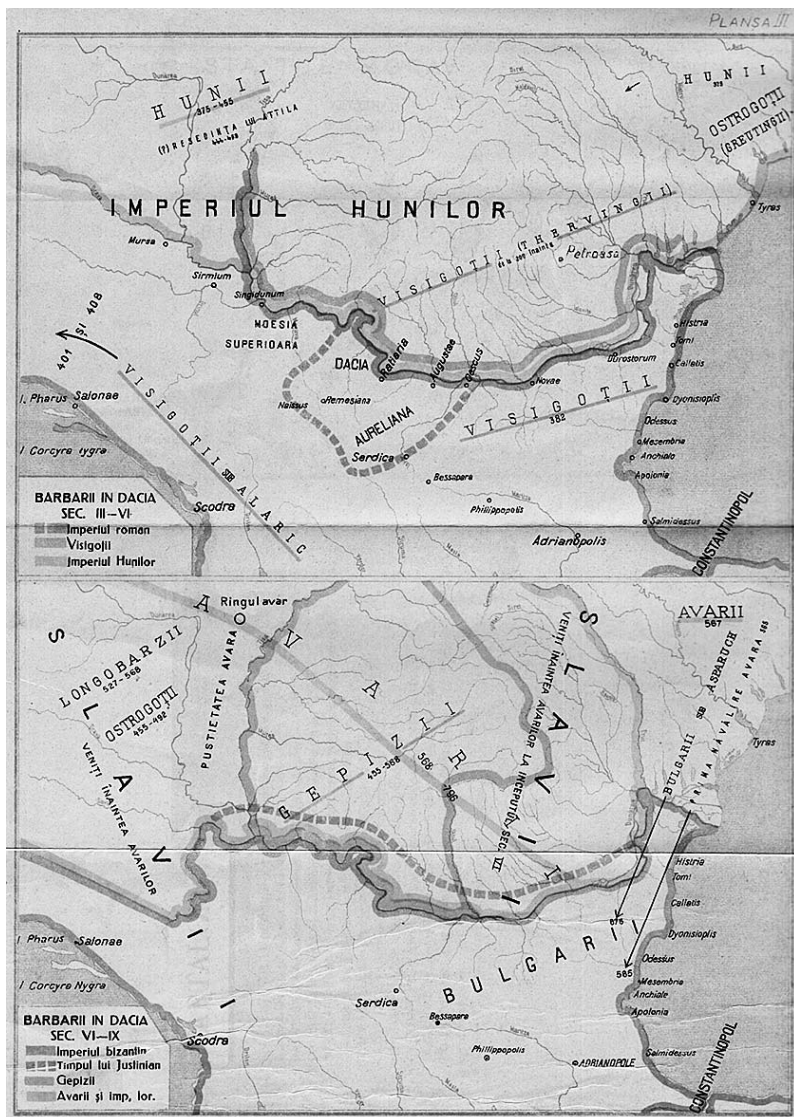

[2] 2-es atlasz 14. térkép

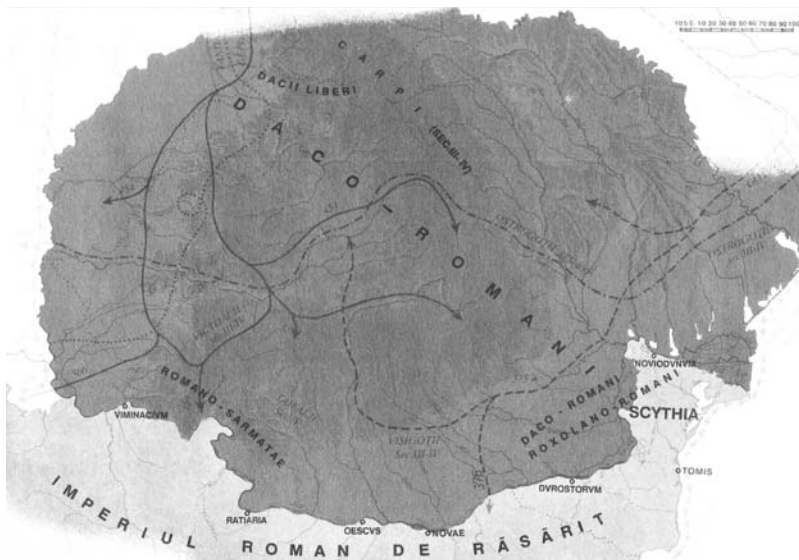
A térkép olyan – merev – alapot mutat be, mely mintha az egész koron át változatlan lett volna. Ennek része az Erdélyben és körülötte, mintegy a biztonság kedvéért, négyszer is elhelyezett, kiírás „dákó-románok”. Egy másik kiírás „szláv népek” még többször szerepel. Ez azonban ahelyett, hogy valamiféle egyensúlyt teremtené a térképen, inkább annak tárja föl egy fontos összetevőjét, hogy mi a baj vele. Minthogy szó sem lehet arról, hogy szláv jelenlétet lehessen várni az időszak legalább felében a legtöbb helyen ahol ez a kiírás megjelenik, így például a Dunától délre, világossá válik, hogy a kínált állandó „alap” nem lehet jó. Tény, hogy öt más etnikum kerítette hatalmába Erdélyt a kérdéses időszakban. Ezek mindegyike ott külön-külön többé-kevésbé egy évszázadra nem csak megtelepült, hanem területét még saját megfelelő állama részévé is tette. Az alkalmazott technikához tartozó másik eszköz az, hogy az utóbbi tényre tett bármilyen utalást is elkerülve szelik át a térképet gazdagon az öt nép mozgását megjelenítő nyilak. A szemlélő így csak azt érezkelheti, hogy az állandó dákó-román jelenlétnek ezekben a századaiban mindössze annyi történt, hogy időnként nyomot sem hagyó „külföldiek” vonultak át Erdélyen.

Ezt segíti a messzemenően alkalmatlan cím „Dácia a 3–9. században”, és súlyosbítja az annak a területnek adott szín, ami föltehetően a cím Dáciája lenne, mintha az egy állam lett volna. Míg a területet helyes volt Dáciának nevezni előző századokban (és térképeken), a szó nem volt több alkalmazható Erdélyre a római kivonulás óta, amikor a Dácia nevet a Dunától délre eső vidékre tették át. Nehéz szabadulni attól a következtetéstől, hogy az volt a szerzők szándéka, hogy képileg sugalljanak egy olyan történeti-telenséget, melyet a múltba vágytak, és amiről azt remélték, hogy az olvasóra információként hat majd, de aminek a nyílt kimondására azért mégsem álltak egészen készen.

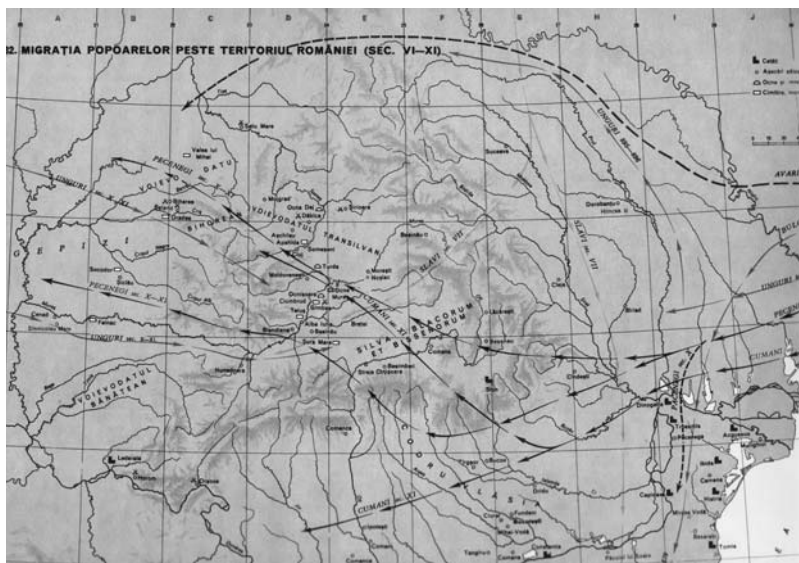
A jelmagyarázat az ilyen gyakorlathoz folyamodó atlaszokra jellemzően szegényes, úgy látszik azért, hogy teret hagyjon a hazafias képzelőerő szárnyalásának. Ezt a módszert nem csak megismétli a *2-es atlasz 14. térképe* [2], de bizarr módon még tíz évszázadra is kiterjeszti. Javulás a *3-as atlasz*sal jött. Nem mondhatom azt, hogy mindennel egyetértek amit bemutat, de világos, hogy ez az atlasz a térképeket arra használta, hogy annyira jól és teljesen közöljön tényeket, ahogyan a szerző látta és képes volt bemutatni őket, azaz bármiféle olyan kísérlet nélkül, hogy „hatalmával” visszaélve manipulálni próbálja az olvasót. Ez az új megközelítés folytatódott a következő atlaszokban. Az ábrázolásmód nem volt ugyan mindig annyira megfelelő, mint a kiváló kis *3-as atlaszé* volt [3], de a korszaknak az *1-es* és *2-es atlaszokban* történt problematikus térképrevitelét elkerülték. Még a *7-es atlasz* sem tért vissza a román történelmi térkép-készítés korai szakaszának az imént bemutatott túlzásaihoz, pedig megtette amit tudott, hogy nacionalista tematikát kövessen. A már elhagyott módszer sajnos viszatért, hogy a *8-as atlasz I. kötetének 3. térképén* [4] kísértessen, és ezt némileg módosított formában folytatta a *9-es* és *10-es atlaszban* (32. [5] illetve 27. térkép) [6]. A változások itt nem mindig jó irányban történtek. Bár a *9-es atlaszban* két térkép mutatja be a témát, rosszabb, mint csak problematikus az „Erdélyi Vajdaság” kiírás elhelyezése, mintha az a 6.-tól a 11. századig terjedő időszakra nézve végig érvényes lenne. Félretéve azt ami vita tárgya, hogy ilyen vajdaság ebben az időszakban létezett-e egyáltalán bármikor, még annak a korszaknak a történetírás szintje szerint is elfogadhatatlan ennek a föltételezett politikai egységnek a visszavetítése – ahogyan azt a *32. térkép* [5] teszi – századokkal a 9. század előttre, amelyikben az atlasz megjelent. Az *1-es atlasz* látszateltéssel elhitetésének manipulatív módszere teljes erejében tért vissza. Ezt nemrégiben követte a *11-es atlasz 10. térképének* [7] sokkal árnyaltabb ábrázolása. Jelentős – és

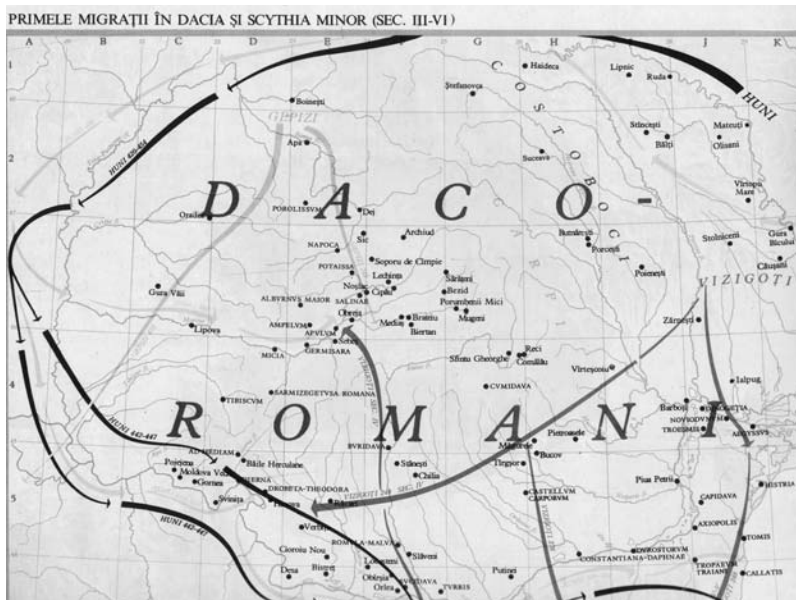
[3] 3-as atlasz 3. térkép

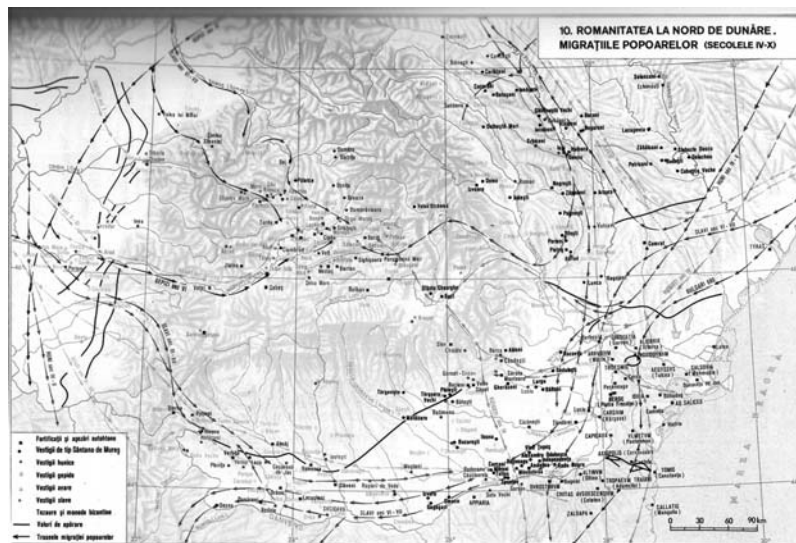
[4] 8-as atlasz, I. kötet 3. térkép

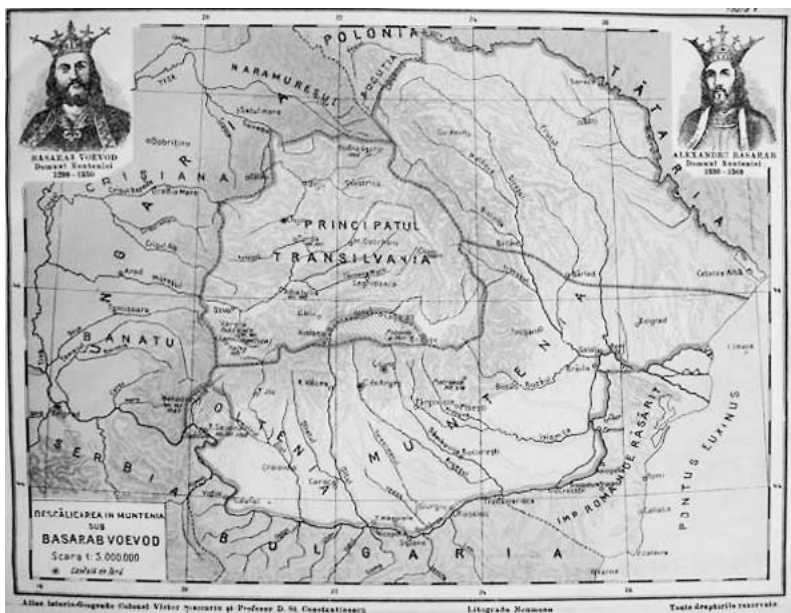
[5] 9-es atlasz 32. térkép

[6] 10-es atlasz 27. térkép

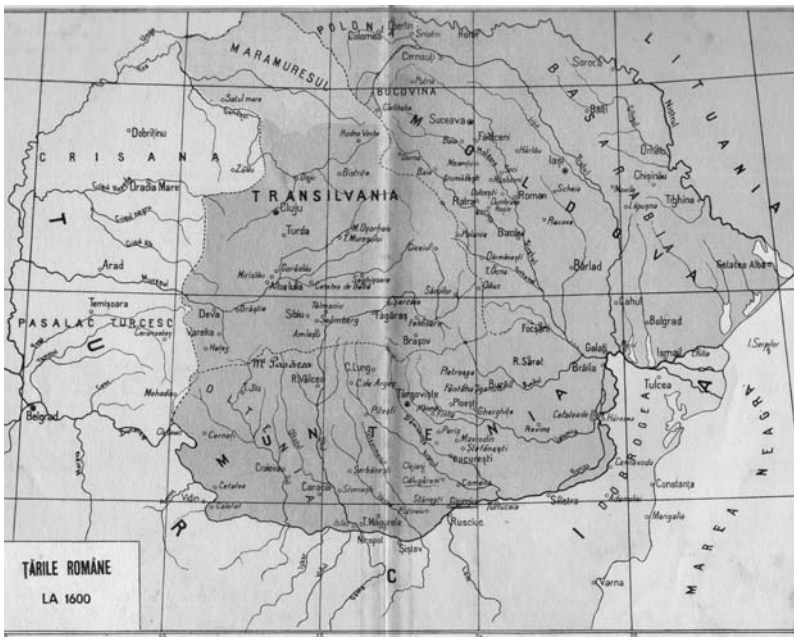
[7] 11-es atlasz 10. térkép

[8] 1-es atlasz 5. térkép

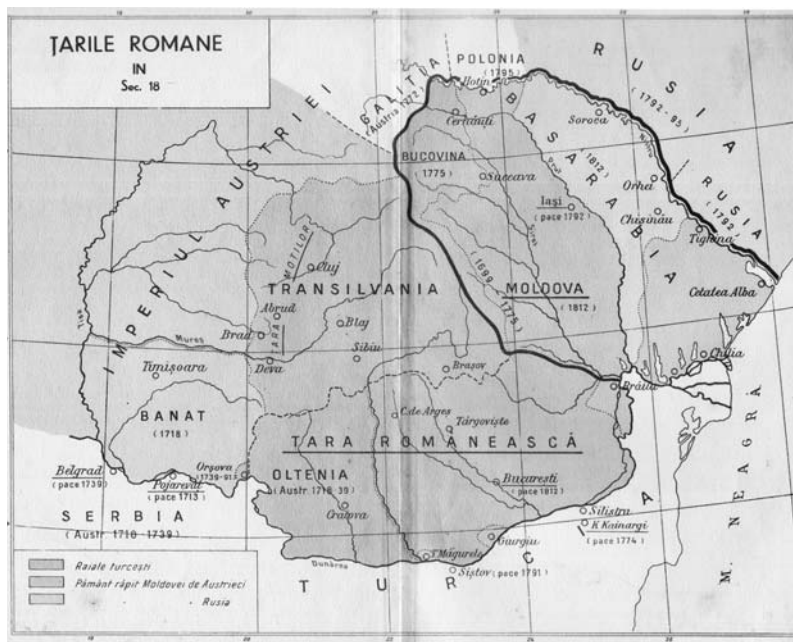
üdvözölni kell –, hogy minden utalás hiányzik erről a térképről olyan kétséges fogalmakra, mint „Dácia” vagy „dákó-románok”. Ez annak a bemutatásával párosulva, hogy a „vándorló” népek Erdélyben tényleg megtelepedtek, elég jó eredményre vezet. Mindez a jó hatás azonban kérdésessé válik a fő cím miatt (Római világ a Dunától északra), ami figyelembevételre a tartalmat, oda nem illő. Az a benyomás alakul ki, hogy a szerzők miközben már nem hajlandóak többé nyilvánvaló hamisságokat térképre vinni, azért nem állnak még egészen készen arra, hogy azt is elhagyják, hogy legalább egy utalást ne tegyenek az erdélyi román folytonosság ábrándjára. (Ez kétségtelenül kiviláglik a térképet magyarózó szövegből.)

Ami Erdély jellegének történeti besorolását illeti, az *1-es atlasz* az, mely azt önmagához hűen következetesen román országgént ábrázolja, egészen a 19. század második feléig. Egészen odáig nincs semmiféle utalás arra, hogy Erdélynek bármi köze is lehetett volna, akármilyen módon Magyarországhoz, vagy akár a Habsburgokhoz. Nehéz elképzelni azt az érzést, hogy a valószínű oka, hogy Erdélyt ilyen későn egyáltalán Magyarország részeként ábrázolták az, hogy a korszak az atlasz kiadásakor

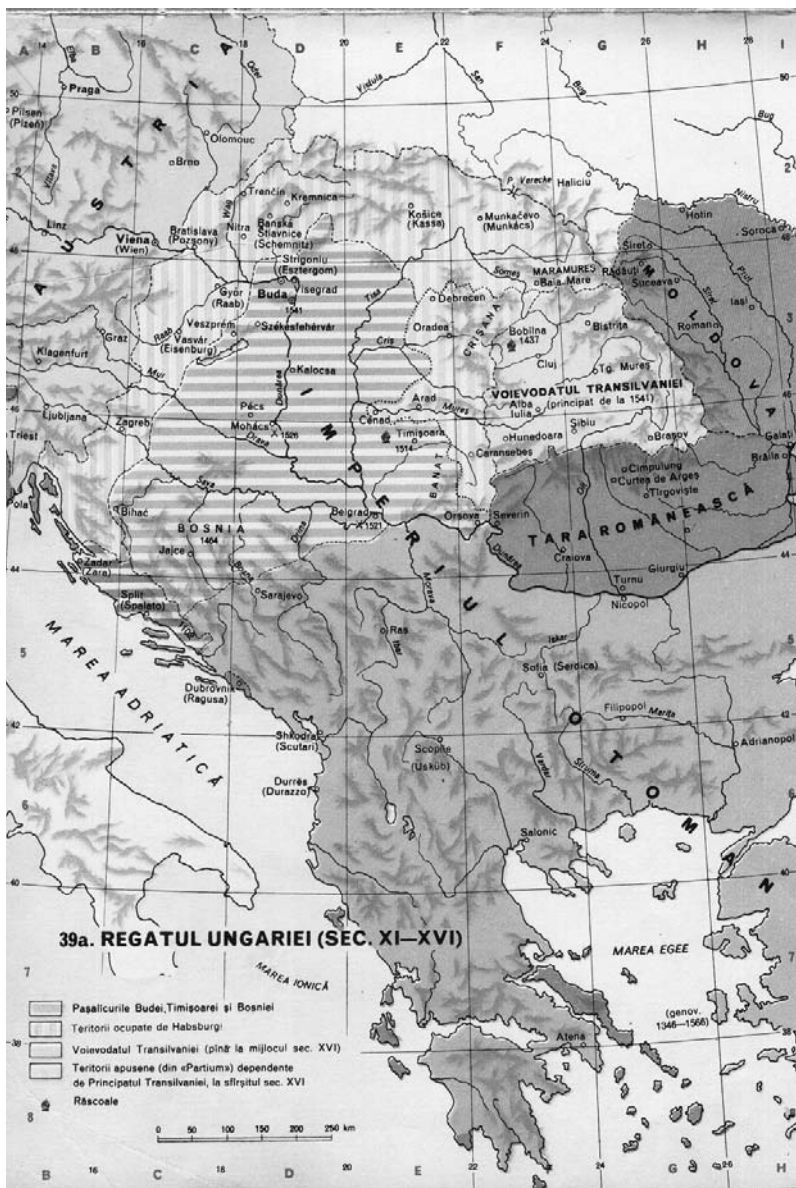
[9] 2-es atlasz 19. térkép

bőven a még élő emberek emlékezetében volt, úgyhogy a szerzők rájöttek, hogy nem volna gyakorlatias a dolgot másképpen beállítaniuk. Erdély úgy kerül bemutatásra már rögtön az első térképen ahol a neve megjelenik (5. térkép) [8], mint Magyarországon egészen kívül fekvő – és amint színe sugallja – román ország. A 14. század elején. Érdemes itt emlékeztetni rá, hogy valójában Erdély a 14. században (mint azt megelőzően és a következő századokban is) szervesen a Magyar Királyság része volt, úgynevezett „vajdaság”-ként, ami nem jelentett semmi mást, mint, hogy a király által kinevezett és kötelességéből tetszése szerint fölmentett mindenkori tisztviselő kormányozta ezen a címen. Autonómiájának, nem beszélve valamilyen román jellegéről, még az árnyéka sem létezett, attól eltekintve, hogy a lakosságának ekkor még csak egy kis százaléka román volt. A 2-es atlasz korábbi időpont állapotát bemutató megfelelő témájú térkép híján nem áll elő hasonló állítással 1600-ig (19. térkép) [9], de utána megismétli a 23. térképen (18. század) [10], amikor Erdély ismét minden magyarázat nélkül „román ország”-ként jelenítődik meg.

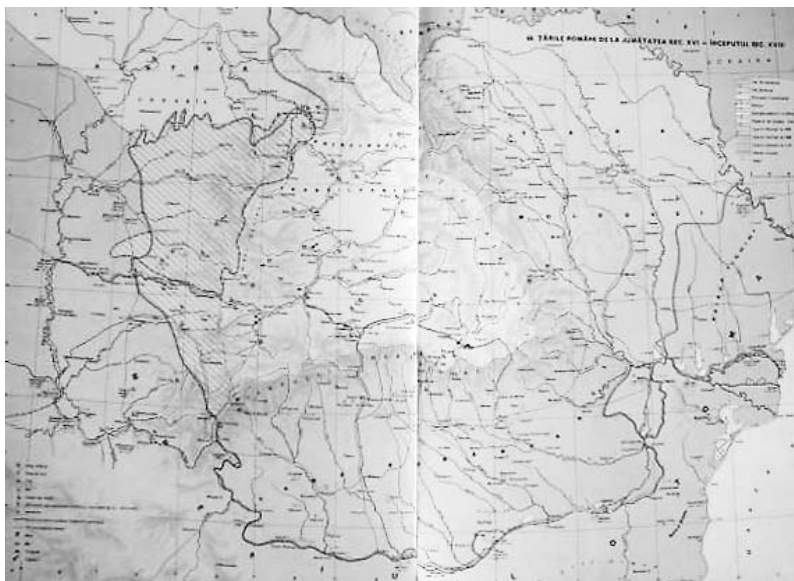

[10] 2-es atlasz 23. térkép

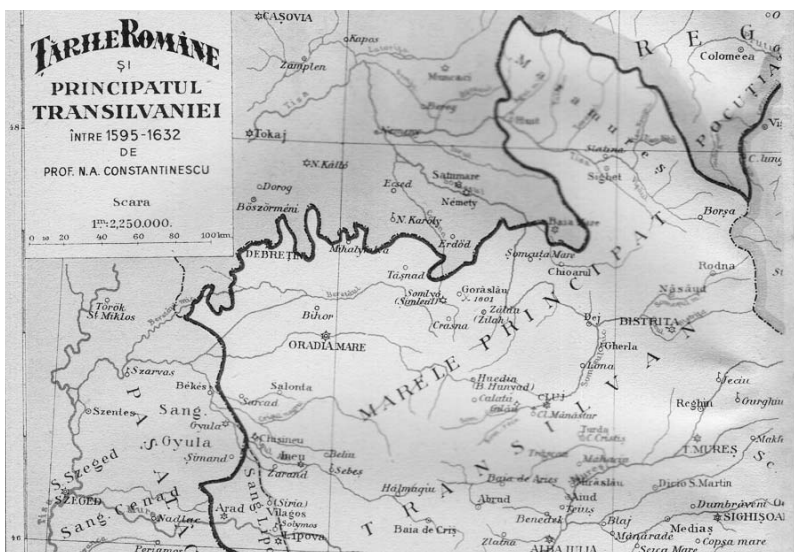
Föl lehet ismerni egy sémát. Az általam vizsgált atlaszok többsége erőfeszítést tesz arra, hogy tagadja Erdély valaha is magyar jellegét. Ezzel kéz a kézben azt állítják vagy sejtetik, hogy az valahogyan román volt, mindig, vagy megközelítőleg úgy. Nincs itt hely az összes olyan eset felsorolására amikor erre sor került, de még az összes eszközére sem melyek alkalmazásával ezt elérni igyekeztek, legyen az a sugalló/manipuláló színhasználat nem kivételes gyakorlata, vagy hat évszázad magyar történetének – melynek végén Erdély saját jogán országgá vált – egy térképen bemutatása, úgy, mintha a végső állapot azoknak az évszázadoknak az összességére végig lett volna igaz (39a térkép) [11], majd ennek az olvasóba hamisan sugallott különállásnak egy címmel máshol indokolatlanul román jelleget is adása (68. térkép) [12], ahogyan ez a 9-es atlaszban történt. Bár a tizenhárom atlasz közül tíznek ilyen a gyakorlata, vannak kivételek. A 3-as, 4-es és 5-ös atlasz teljesen korrekt ebből a szempontból. Amíg például a 6-os, 9-es, 10-es és sajnos még a 11-es atlasz is Erdélyt különböző térképeken a „román országok” egyikének nyilvánítja, a 4-es

[11] 9-es atlasz 39a térkép

[12] 9-es atlasz 68. térkép

[13] 4-es atlasz 134. oldal

[14] 5-ös atlasz, 35. oldal

atlasz (134. o., [13] 136. o.) és az 5-ös atlasz (35. oldal) [14] hasonló helyzetekben helyesen kihangsúlyozza, hogy amit bemutatnak az a „román országok és Erdély”.

Kiábrándítóan hat ugyanakkor, hogy még ezek az igazán rendes atlaszok sem egészen mentesek nemzeti szellemű túlzásoktól. Havaselve és Moldva uralkodói gyakran voltak Magyarország királyainak, majd Erdély fejedelmeinek a hűbéresei. Ebben a minőségükben többször kaptak szolgálataikért cserébe, személyes használatukra erdélyi várakat és hozzájuk tartozó földdarabokat változó terjedelmű időszakokra, úgy ahogyan ez általános gyakorlat volt a feudalizmus korában. Ez tény. Egészen helytelen viszont e birtokokat úgy ábrázolni, mintha a föntiek által magának Havas-elveinek és Moldvának lettek volna a részei, vagy legalább birtokai, mégis sok román történelmi atlasz fordult ehhez a technikához abbéli igyekezetében, hogy Erdélynek ezúttal legalább egyes darabjaira nézve középkori román birtoklás látszatát keltse. Ezen a módon a 2-es, 6-os és a 11-es atlasz kivételével minden atlasz eltúlozza a (valóban) román országok területi kiterjedését a korszakban. Különösen zavaró, amikor a szerzők nem elégszenek meg azzal, hogy moldvai uralkodók szigetszerű erdélyi birtokait

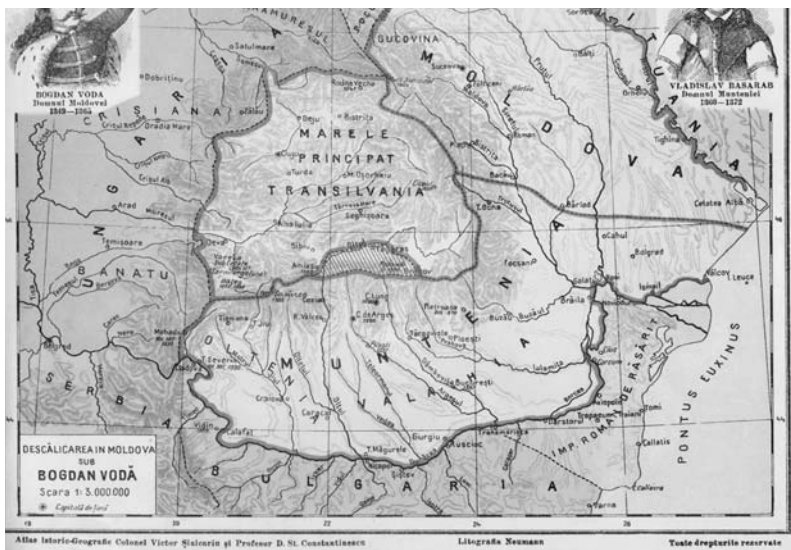
[15] 7. atlasz 49. oldal

4. Moldova în hotarele lui Petru Răsc.

7. Cele mai largi hotare ale Principatelor în trecut și cele mai înguste (colorat plin).

[17] 1-es atlasz 6. térkép

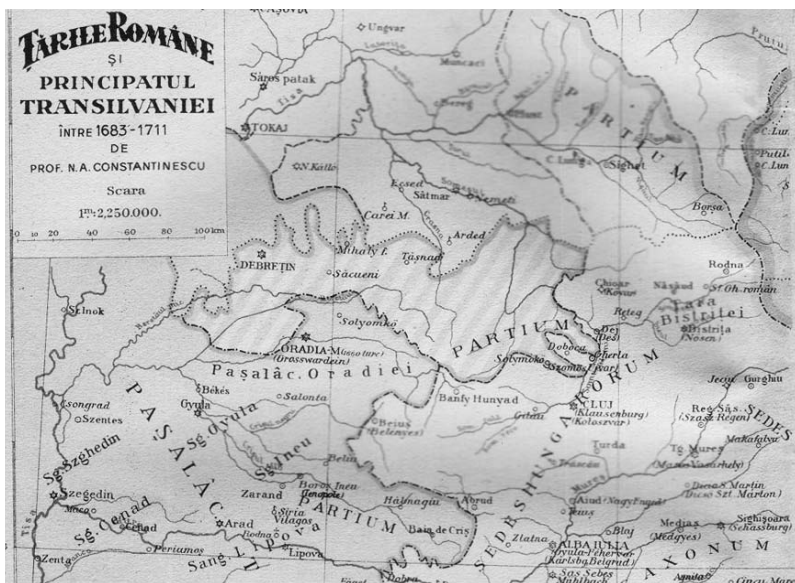
Moldva részének mutassák be, hanem úgy tekintik azokat, mintha egy összefüggő Moldva legnyugatibb részei lettek volna, miáltal minden közöttük és Moldva között lévő területet, Erdély mintegy felét, Moldvába bekeleznék. Ezt minden alap vagy lehetséges igazolás nélkül teszik (hacsak – egészen helytelenül – moldvai uralkodók székelyföldi mindössze hadmozdulatait nem fogják föl annak), például a 7-es atlasz 49. oldalán [15], de nem kevésbé a 4-es atlasz 139. oldalán [16].

Fölmerülnek más jellegű kérdések is. Egyes atlaszokban Erdély státusát illetően van zavar.

Az 1-es atlasz 5. térképe [8] a kora 14. században „Fejedelemség”-nek címezi, ami pedig egészen 1570-ig nem volt. Miután ezt vagy két és fél évszázaddal előrehozták, a szerzők úgy látszik kötelesnek érezték magukat, hogy hasonlóan kezeljék azt a rangot melyet Erdély 1765-ben kapott – a Nagyfejedelemséget. Ezt először a 6. térképen alkalmazták, mely a 14. század közepi állapotot hivatott bemutatni. Az 5-ös atlasz [17], mely egyébként az általam vizsgáltak legjobbjaik egyike, ugyanezt a tévedést követi el a 36. oldalon [18] ahol Erdély 17. századi föliratozása „Nagyfejedelemség”. Ugyanitt történt, de a 35. oldalon [14], hogy a „magyar megyék”-ként ismert területet hibásan föliratozták

[18] 5-ös atlasz 36. oldal

[19] 4-es atlasz 136. oldal

[20] 9-es atlasz 75. oldal

úgy, mintha azok magyar „székek” lettek volna, azaz olyan közigazgatási egységek, melyek valójában csak a székelyek és a szászok földjén léteztek. A 4-es atlaszban szintén jelen van mindkét fajta tévedés: Erdély a 134. oldalon félrenevezve jelenik meg „Nagyfejedelemség”-ként a 16–17. század fordulóján (különösen, hiszen a cím helyesen „Fejedelemség”-ként utal rá) [13] és a megyék a 136. oldalon hibásan kapják a „székek” megnevezést [19].

Fölsorolásom nem teljes. Ezeknek az atlaszoknak, vagy legalább közülük egyeseknek (3, 4, 5, 6, 10 és 11), bár elkövetik a fenti tévedéseket, és másokat, azért sikerül Erdély történetét a problémák ellenére is informatív módon bemutatni. És igazán jó hír? Van néhány. A 9-es atlasz 75. oldal melléktérképe a Horea féle fölkelésről közöl olyan térképet melyet más, köztük magyar atlaszokban sem lehet látni [20]. A 8-as atlasz III. kötetének 46. [21] és 47. [22] térképe kínálja a görög-keleti egyházszervezetnek bármely történelmi atlasz közül első térképi ábrázolását. Ezek igazán hasznos hozzájárulások.

[21] 8-as atlasz, III. kötet 46. térkép

[22] 8-as atlasz, III. kötet 47. térkép

Az utoljára említett munka – a *8-as atlasz* – érdekes kiadvány. Szégyentelenül nacionalista, és lehet, hogy ehhez a tulajdonságához van köze annak (föltéve, hogy az engem elért személyes információ megbízható), hogy 1993-as második kiadását kevéssel követően visszavonták, és a megmaradt példányokat bezúzták. Mindenesetre, az atlasz állításairól alkotott véleményemre való tekintet nélkül, meghajlást érdemel üzenetközvetítésre képes térképi teljesítmény minőségében. Valami hasonlót lehet elmondani a kartográfiailag – de egyébként nem – szegényesebb másik erősen nacionalista kiadványról, a *7-es atlaszról*. Ebben a térképek inkább csak illusztrációk, az „atlasz” szó nem egészen illik rá [15]. Amit mond gyakran nagyon nagy túlzás, és biztos, hogy sok alkalommal nem éppen megbízható, mégis figyelemreméltó mint a térképészetet egy bizonyos ideológia képviselőjére használó – mégha a magyar szemlélő számára bármennyire is kellemetlen – kísérlet. Érdekes próbálkozás.

A többi atlasz a tisztán kereskedelmi célú kiadvány és a tudományos munka között mozog, köztük iskolai atlaszokkal. Hogy egy személyes elfogultságomat is kifejezzem, a *3-as* és *5-ös atlaszokat* találtam volna a legbiztosabbnak, ha a kiadás idején élek. Sajnálom, hogy a történelem térképezésének általuk képviselt megközelítése nem talált a későbbiekben követésre, néhány más kiadvány egyértelműen részletesebb volta ellenére sem. A *9-es atlaszról* kimerítő elemzést közöltem a Szivárvány című, Chicago-ban megjelenő magyar nyelvű folyóiratban 1989-ben, melynek digitalizált változatát az érdeklődőknek szívesen eljuttatom.***

A *11-es atlasz*, ha nem is egészen mentes a lényegi tartalomtól, inkább külsőségei által törekszik hatni. Tekintettel a benne lévő meglepően kis számú történelmi térképre melyek többsége szinte – illetve egészen – változatlan átvétel a forradalom előtti kor kiadványaiból, talán elsietve adták ki ahhoz képest amilyen igénnyel föllép. A nagyon kívánatos eredeti új munkát túl gyakran pótolták szép régi térképek tetszetős másolataival. Az elegáns, csillogóan fényes papír és a drága kötés nem tudja pótolni a megfelelő mennyiségű és minőségű, tudományos igényű új hozzájárulást, melyet tekintettel a címre és a kiadóra, el lehetett volna várni.

A megjelent munkák átnézése után – a lista, figyelembevéve egyes, a 30-as években kiadott iskolai atlaszokat, melyekkel már találkoztam, de előadásom megírásakor nem voltam képes hozzájutni (és talán másokat,

*** e-mail címem: andras@bereznay.co.uk

ha létükről nem sikerült tudomást szereznem) nem teljes – egy tanulásig vonható le. A román történelmi atlaszok akár Erdélyre, akár másra vonatkozó megbízhatóságának változó szintje a kiadásuk ideje kori politikának a függvénye.

Munkák, melyek kevéssel azután jelentek meg, hogy Románia, az első világháborúból győztesen kikerülve hatalmasan megnövelte a területét, úgy látszik győzelemittas nacionalista érzületet fejeztek ki, amikor a történelemre nézve a folytonosság zászlaja alatt gátlástalan igényekkel léptek föl. Az eufória elültével mérsékeltebbé vált a hang, és a korabeli nemzetközi szinten álló atlaszok születtek. Ez nem utolsó sorban a magyar revizionista igényeket kétes értékű térképi ellenérvekkel ellensúlyozásra törekvés téves indíttatása, és a fasizmus közeledése folytán változott. Ezek a tényezők elősegítették a csak és helyesen informálásra irányuló szándékok csökkenését. Ezután – minthogy semmi sem került kiadásra több mint egy negyed évszázadig – úgy tűnik, hogy zavar állt be a történelem térképi megközelítésének kívánatos módja kérdésében. A választ a Ceaușescu korban találták meg, amikor a nacionalizmus legvadabb kinövéséhez történt visszatéréssel párosulva először kerültek térképezésre az „osztályharc” elemei. Annak minden viszatetszőségével és túlzásával egyetemben, amit az első említett tulajdonság képvisel, ez a múlt komplexitásai bemutatásának – aminek addig szinte kizárólag területi vonatkozású megközelítése fordult elő – némileg nyers, mégis valódi szélesítést jelentette. Ha a fön-tiek mind igazak, azt lehet remélni, hogy a demokrácia beköszöntével képes lesz visszatérni az 1930 körüli időszak kiadványainak józansága, és így lesz végre Romániában Erdély történetének igazán magas színvonalú térképi megközelítése. A *11-es atlasz* egyes térképeit, mint már utaltam rá, lehet jelnek tekinteni, hogy ilyen új szelek tényleg fújnak, még akkor, is ha ugyanaz a kiadvány annak is jelét adja, hogy a szokások nehezen változnak.

Meghívottból letiltott előadó, üdvözölt résztvevőből odafurakodott színvonaltalan bajkeverő, leckéztetett dilettáns. Átalakulásom története

Idén február végén londoni lakóhelyemről Kolozsvárra készültem, hogy *Erdély történetének bemutatása 1920 és 2000 között kiadott román történelmi atlaszokban* címmel előadást tartsak egy ott *Descriptio Transylvaniae* néven április 24–25-én a Cholnoky Jenő Földrajzi Társaság és a Babeş-Bolyai Tudomány Egyetem Földrajz tanszéke szervezésében április 24–25-én megrendezésre kerülő konferencián. Az eseményről (ezen, mint tudatták, 50 euró díj ellenében lehetett részt venni) az előttem addig ismeretlen Társaság által – bizonyára e célra megszerzett – saját e-mail címemre küldött ajánlásból november 6-án értesültem, majd tőlük december közepén újabb, hangsúlyosabb meghívót is kaptam. Számomra a csak költségeket ígérő (a helyszínre el is kell jutni) részvéttel várható előnnyel nem kecsegtetett, de a konferencia szakmámba és érdeklődésembe vágó témája – Erdély térképezésének története és történelmi földrajza – kísértést jelentett. A kívánt év végi határidőre jeleztem megjelenésemnek hangsúlyozottan még csak a lehetőségét. Februárban döntöttem úgy, hogy képes is leszek odamenni, és ezt érdemes is tennem annyiból, hogy számomra az alkalom azt a kívánatos ösztönzést jelentheti, amire szükségem van, hogy megírjam román történelmi atlaszok már régen tervezett összehasonlító ismertetését, ha nem is kimerítően, ahogyan elképzelttem, de legalább Erdély vonatkozásában. Ezt a román történelem szemlélet egy fontos, de elhanyagolt kommunikációs módjának, és alkalmazott (kartográfiai) eszközeinek bemutatása érdekében tartottam hasznosnak.

A szervező, amikor elhatározásomról értesítettem, a témát „ígéretesnek” nevezte. A szöveget az eredeti, február 28-i határidő általa március 5-ig kiterjesztése után, végül korábban, március 2-án juttattam el hozzá, ezt 3-án elfogadóan nyugtázta. Az ábrák ezt azonnal követő megküldése után egy hónapig mellékes dolgokon kívül, mint, hogy részt vennék-e egy tervezett közös kiránduláson, módosíthatók-e még egy mondatot (március 15-ig megtehettem, utána – úgy hangzott – már a betördelés következik) és, hogy mennyire lesz formális a környezet, nem váltottunk üzenetet. Azt hiszem megbocsátható, ha ezek után nagyon meglepett, hogy április 3-án az alábbi e-mailt kaptam:

„Kedves András,

A konferencia szervezői arra kérnek, hogy változtass a szövegen, így gondot okozna, hogy lefusson Kolozsváron. Légy figyelemmel arra, hogy a szöveg Kolozsváron fog elhangozni, kényes témát óvatosan érdekes kezelni.

Egyesek szerint álláspontjaid inkább ideológiai megalapozottságúak, kérlek nevezd meg tudományos alapjukat. Tehát arra kérlek, hogy érveléseidet támasszad alá független (pl. brit, francia, német stb.) bibliográfiai utalásokkal. Illetve talán az is segítene, ha a bevezetőben megfogalmaznád, hogy a kritikád módszertanilag mire épít.

Remélem, hogy megtaláljuk a megoldást. Ráadásul már elég késő van, arra kérlek, hogy gyorsan próbáljunk közös nevezőre jutni.

Köszönettel: Zsombor”

Túl azon, hogy nem félreérthető, hogy az átírás kérés politikai indítatású, amennyiben utalásosan föltett és egyben figyelembe veendőnek ajánlott román nacionalizmus kiszolgálására törekszik, továbbá diszkriminatív, amikor bármilyen – föltéve, hogy nem magyar – bibliográfiai utalásokat vár el (mindez egy magát demokratikusnak tekintő EU tag ország állami egyeteme nevében), egyebekben ez az öncenzúrázásra fölhívás még értelmetlen is.

A tudományosság köntösébe öltöztetett szavak és úgy megfogalmazott elvárások a konkrét helyzetre (írásom tartalmára) alkalmazhatatlanok, oda nem tartozó képtelenségek, áltudományosak. A vád (álláspontjaim ideológikusak) hamis, üres ráfogás. Az ideológikus itt az amire írásom rámutat (a román történelmi atlaszok jellemzően nacionalista ihletettsége), de attól, hogy ezt, és kartográfiai eszközeit megvilágítom, magam aligha válok ideológikussá. Nincs tehát semmiféle saját ideológiámra vonatkozó „tudományos alap”, a kérés rosszhiszemű. Rasszizmusától el is tekintve, hasonlóan képtelen a „bibliográfiai utalások” elvárása. Személyes észrevételeimről van szó, hol senki által nem vitatott banális tények téves ábrázolásának ismertetéséről, hol következtetéseimről, levezetéseimről. Ugyanilyen abszurdítás valamiféle „módszertan”-ra tett utalás. Miről beszélnek? Mi egyébre lehet az adott összefüggésben szükség, ha egyáltalán, mint ami előadásom harmadik bekezdésében olvasható?

A szervezőnek adott válaszomban öccenzúrára tett javaslatát egyértelműen elutasítottam és a föntiekre sem múlasztottam el rámutatni.

A végső betiltás öt nappal később, április 8-án ebben a formában érkezett:

„Kedves András!

A következő eredményre jutottunk:

A cikk megjelentetését ebben a formában nem vállaljuk, ennek következtében ez előadásként sem hangozhat el a konferencián.

Abban az esetben, ha szeretne szerzőként a konferencián részt venni, akkor arra kérjük, hogy fogalmazza át a cikket, egészítse ki állításai tényekkel és forrásokkal való alátámasztásával. Tudományos cikk egyik kritériuma a hivatkozások. Mivel a konferencia térképtörténeti jellegű, így javasoljuk az elemzés politikai-ideológiai síkról a szakmai, térképszerkesztési területre való átvitelét. Az így módosított cikket legkésőbb csütörtök (április 9) estig kérjük, hogy a hétfőig tudjuk tudjunk dönteni elfogadásáról, vagy elutasításáról. Abban az esetben, ha elfogadjuk, akkor természetesen az előadását is megtarthatja, az előadás persze részben eltérhet az írott szövegtől. Ha a változtatott cikket sem tudjuk elfogadni, abban az esetben le kell mondanunk a részvételéről. Várjuk a választát:

Zsombor”

Ami zavarban lévő és zavaros áltudományoskodásokkal takarózásnak indult, itt keresett sértegetéssé módosult a szervező részéről.

A történetekkel a Transindex nevű internetes portál is foglalkozott. Itt: <http://itthon.transindex.ro/?cikk=9404>

Ennek során a betiltás miatti felelősséget a szervező Bartos-Elekes, hogy magáról elhárítsa, szakmai jóhírem rombolását célzó nyilvános és módszeres megrágalmazásomra ragadtatta magát.

Igyekezete, hogy a betiltásért engem tegyen felelőssé, illetve, hogy úgy állítsa be, mintha az nem is lett volna, csak egy eleve színvonalatlan előadás megtartását előzték meg, önleplező, még április 3-i e-mailjének tartalma nélkül is, amelynek általam kívánt közzétételét a Transindex hiúsította meg.

Az erőlködve összehordott, a letiltás indoklására vagy magyarázatára eleve alkalmatlan, de nehézségként fölemelgetett mellékkörülmények önkényes kidomborítása, a figyelem ilyesmire irányításának igyekezete

ugyanis árulkodik. Hol semmis, hol hamis állításai, tárgyyszerűtlen vádaskodásai is ellentmondóak, egymást semlegesítik: értelemszerűen kölcsönösen kizáróak. Így listázhatók (*kommentárjaimmal*):

1. Nem voltam meghívott. (*Novemberi e-mailje csatolmányának címe a honlapjukon (angolul): Meghívás. December közepi e-mailjének szavai: „szívesen látnánk”. De mi volna állításának a jelentősége? Hivatlanul akartam volna odafurakodni? És?*)
2. Decemberben még nem előadóként jelentkeztem. (*Tárgytalan. Azután, hogy februárban közölt előadás tartás szándékom ellen kifogása nem volt, nincs módja erre mint nehézségre hivatkozni.*)
3. Nem tartottam be a cím és az előadás rezüméje megküldésének határidejét. (*Ez a határidő, így, nem létezett. A cím és az előadás rezüméjének megadására a regisztrációs lap szolgált – ha valaki már elhatározta, hogy előadni is kíván – de kifejezett határidő csak magának a lapnak a megküldésére volt. Sehol sem volt arról szó, hogy aki a konferenciára bármilyen minőségben időben regisztrált, ne dönthetne utólag úgy, hogy előadni is kíván. Főleg pedig erre is áll, hogy minden ilyen tárgyú panasz így is, úgy is semmis miután a szervező februári előadói jelentkezésemet – készséggel – elfogadta.*)
4. Írásom politikai-ideológiai síkú, ezáltal nem tartozik a konferencia témái közé. (*Többszörösen nem igaz. Írásom ideológia mentes. Kapcsolata bármiféle ideológiával annyi, hogy rámutat a román történelmi atlaszok gyakran ideológikus jellegére. Ez másrt jelent, és nehéz is elképzelni olyan térképtörténeti ismertetést, mely ezt a szempontot mellőzi.*)
5. Írásom nem térképtörténeti jellegű, amivel foglalkozik, nem tartozik a konferencia témái közé. (*Nyolcvan év történelmi atlasz termésének tartalmi és módszerbeli elemzését nem térképtörténeti jellegűnek minősíteni, legalábbis eredeti. Vajon hogyan nem azonosította ezt a szervező a cím láttán, amiből pedig az írás jellegét lehetetlen félreérteni, miért tartotta azt „ígéretesnek”?)*
6. Írásom nem történelmi földrajzi jellegű mert történelmi atlaszokkal foglalkozik, ezáltal sem tartozik a konferencia témái közé. (*Értelmezése a történelmi földrajz mibenlétéről elfogadhatatlanul önkényes, vagy tudatlan, de akárhogyan is, ha ez az alapállása, érthetetlen, hogyan mondhatott „ígéretesnek” egy történelmi atlaszok tárgyalását ígérő címet? Hogyan nem azonosította ezt a nehézséget eredetileg, ha nem a szöveg, legalább a mellékelt ábrák láttán?)*

7. Írásom tudománytalan, mert nincsenek benne hivatkozások. *(Vannak. Indokolt hivatkozások az elemzett román történelmi atlaszokra történhetnek. És történetek is. A valódi tudományosság tartalmi lényegét nem értő, alacsony szintű elképzelést, illetve fonákul rosszhi-szemű vádaskodást takar az az állítás, hogy egy írás nem tudományos attól, hogy szerzője a hivatkozás céljára más, általa gyakorlatiasabbnak ítélte, egy előadás céljait is jobban szolgáló formai megoldást választott, mint a lábjegyzetelés.)*
8. Állításaimat nem támasztottam alá forrásokkal. *(Értelmezhetetlen. Saját megfigyeléseimről és levezetéseimről van szó. Állításaim arra vonatkoznak mit lehet az atlaszokban látni, vagy nem vitatott, közis-mert tényekre utalnak. Forrásoknak itt nincs funkciója.)*
9. Írásomból tudománytalan, mert hiányzik „a módszertan”. *(Ez is értelmezhetetlen. Amennyire ilyesmi az adott összefüggésben egyáltalán indokolt lehet és elfér, nem hiányzik.)*
10. Előadásom, ha elhangzik a konferencián, „veszekedést” szült volna. *(A szervező elárulja magát, hogy valódi problémája hol keresendő. Egyben azt is elárulja, mennyire rossz véleményrel van azokról, akiket még rágalmazásom árán is kiszolgál. Az április 3-i e-mailjében utalt „egyesek”-ről lehet szó. Az ugyanis képtelenség, hogy az előadó (én) veszekedett volna. Az előadó előad. Arra számított tehát, hogy keserűen meg fognak támadni, nyilván nem „a módszertan” és hasonlók kapcsán. Arra számíthatott csak, hogy tartalmi vonatkozásban fognak nem-tetszésükben jelenetet rendezni. Ezért nem tarthattam meg előadásomat. Ez pedig cenzúrárt jelent. Ha egy előadás során „egyesek” botránysosan viselkednek, akkor a szervező dolga az ő lecsöndesítésük, vagy eltávolításuk, nem pedig az esetleg majd méltatlan eszközökkel megtámadott előadás preventív tiltása – még Kolozsváron is. Egy konferencia az eltérő vélemények és érvek szabad ütköztetése színtereként, nem valami fölülről oktrojált állharmónia jegyében lehet csak tudományos.)*

Mindez magáért beszél. 1–3 eleve jelentőség nélküli mellékkörülmény, előadás tartás kínálatom elfogadásától kezdve semmis, utólagos fölhozása tisztességtelen. A szervező kivehető célja mindenáron való befektetésem, azaz a betiltás tényének érzelmileg manipuláló elfogadhatóbbá tétele. 4–9 vádaskodásai, ha 10 igaz, szükségtelenek, és ugyanígy fordítva is: ha a vádak (4–9) jogosak, értelmetlen a 10-es pont „veszekedés”-ére utalni, ha van más ami indokolja, hogy ilyesmire sor ne is kerülhessen.

Legfőképpen pedig ha 5 és 6 igaz lenne, vagyis írásom semmilyen tekintetben sem tartozna a konferencia témái közé, hogyan lehetne ezen láb-jegyzetek és bibliográfia hozzáadásával javítani?

Olyan ez, mint az az állatorvosi ló rajz, melyen minden elképzelhető betegség szerepel, de olyan ló nincs, nem lehet. Így van ez a szervező esetében is, aki annak ismeretében, hogy egyik vádja sem alkalmas előadásom betiltásának igazolására, egyszerre minél több (kitalált) szalmaszálba próbál kapaszkodni. A hiányzó minőséget – érvényes okot – mennyiséggel igyekszik pótolni, észre sem véve, hogy ez mennyire nem meggyőző, hogy a – hm – lóláb, mennyire kilóg.

Ha a Transindex esetföltáró cikke után nem akadályozza meg – ellenkező értelmű írásbeli ígérete után elég különösen –, hogy a betiltás igazi okát bizonyító, főntebb szereplő e-mailt közzétegyem (ezt eleinte hibásan fölfogott kíméletből, kerülni akartam, csak a tapasztaltak nyomán határoztam el), még az álérvekkel legmegzavartabbaknak sem maradhatott volna kétségük a betiltás valódi, azaz politikai természetéről.

FILEP TAMÁS GUSZTÁV

Arccal a falnak

Varró János életéről és életművéről

A kit a hetvenes évek elején ért az első nagy Erdély-élmény – mint generációm tagjait, az ötvenes–hatvanas évek fordulóján születetteket –, nyilván rögtön találkozott Varró János nevével, ha aztán esetleg évtizedekre elfelejtette is. Amellett – illetve, nyilván, azzal összefüggésben –, hogy korábbi korlátozások után szabadon lehetett már Romániába utazni, s hogy a tömegkommunikációban sűrűbbé váltak a két világháború közötti romániai magyar szellemi életre vonatkozó hivatkozások, része volt ennek az élménynek Kós Károly kilencvenedik születésnapjának félhivatalos ünneplése, és ennek előzménye, majd folytatása, illetve az, amit jobb szó híján Kós-kultusznak vagyok kénytelen nevezni. A vele készített riportfilm vetítése a televízióban, *Budai Nagy Antal* című drámájának tévéfeldolgozása, István királyról írt színjátékának gyulai bemutatója és annak rádióközvetítése és nyilván más egyebek mellett, amelyeket emlékezetem nem őrzött meg, vagy amelyekről akkor sem tudtam, két könyvnek jutott ebben fontos szerep, s mindkettő Varróhoz kapcsolódott. Ő írta az első, az író Kós Károlyt bemutató kismonográfiát¹ (megelőzte ezt Pál Balázs 1971-ben Budapesten megjelent, Kós építőművészetéről szóló munkája), s ő jegyezte az ugyanezen alkalomra kiadott Kós-kötet, a *Kalotaszegi krónika* előszavát² (ez a monográfia szövegéből van kimetszve, lekerekítve, átszerkesztve, döntően a nyelvi

¹ Varró János: *Kós Károly, a szépiró. Kismonográfia*. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár 1973 (Kismonográfiák), 199 p., 10 t.

² A kötet és az előszó adatai: Kós Károly: *Kalotaszegi krónika. Hét írás*. A bevezető tanulmányt írta: Varró János. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1973 (Romániai Magyar Írók), 517 p., 5 t.; *A szépiró Kós Károly*, 5–[63.] p.

formája is egyezik annak vonatkozó részeivel), sőt, mint a Varró-bibliográfiában közölt önéletrajzi vázlatból kiderül, ez utóbbi könyvet ő is állította össze.³ (E jubileumi kiadvány volt mindaddig, sőt, úgy tudom, máig a Kós szépprózájából megjelent legterjedelmesebb és -átfogóbb válogatás. Néhány évvel korábban megjelent egy másik reprezentatív kiadvány, az alkotó több tevékenységi területét bemutatni kívánó *Hármaskönyv*,⁴ ezt azonban Magyarországon vagy bevonták, vagy már terjeszteni sem engedték, a közvélekedés szerint Kósnak a Móricz Zsigmond-dal való találkozásairól írott emlékezése miatt, amelyben az építész-író korábbi kollégiumi diáktársa, Kun Béla nem oly színben tűnt föl, ahogyan azt a marxista-leninista ideológiának a szocialista ember-típus etikájára vonatkozó tézisei előírták.⁵ Ennek a könyvnek a reprintje egyébként 1993-ban Budapesten, az Akadémiai Kiadó gondozásában ismét megjelent, csak az előszót cserélték ki benne – az újat a kiadó jegyezte.) Az irodalomtörténész befejezetlen, posztumusz önéletrajzá-⁶nak⁶ olvasója elmerenghet azon, miért is van oly kevés közismert adat az Erdély-problematika itteni tudatosítása szempontjából ezek szerint oly fontos Varróról; én ebben két, egymással összefüggő tényezőnek tulajdonítok fontos szerepet. A „sorsproblémák”-ra és a sajátos „transzszilván” értékekre való egykori ráébredés hangulata már évtizedekkel ezelőtt

³ Varró János: *Szakmai önéletrajz*. In *Varró János irodalmi munkássága. Válogatott bibliográfia*. Összeállította: Ábrahám Sándorné. Kecskeméti Tanítóképző Főiskola, Kecskemét 1992, 7. p. (A bibliográfia készítője autopsziára törekedett, de, mint írja, erre nem volt minden esetben módja. Ennek tudom be a több helyütt megjelenő téves adatokat.)

⁴ Kós Károly: *Hármaskönyv. Szépiprás, publicisztika, grafika*. Balogh Edgár előszavával. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest 1969 (Romániai Magyar Írók). (Kós nyolcvanötödik születésnapjára jelent meg [a dátum szerint késve].)

⁵ Kós egyébként a megadott helyen nem ócsárolja Kunt – „Lám, ez legalább becsületos tolvaj!”, írja róla –, aki azért került be az emlékezésbe, mert Kóséknál járván látogatóban – csak a feleség volt otthon, aki aligha ismerte őt, de valószínűleg megengedte neki, hogy szétnézzzen a művész dolgai között –, emlékképpen magához vette a *Márkus* című Móricz Zsigmond-novellához írt – és reprodukcióból ma is közismert – tollrajzot. „Utólagos engedelmeddel elviszem emlékül a Móricz-illusztrációt, és hálás köszönetem hagyom helyette” – írta Kun egy Kósnak ott hagyott cédulára. Kiderül ebből, hogy ismerte Móricz prózáját. Kós Károly: *Találkozásaim Móricz Zsigával*. In *uó: Hármaskönyv*. I. m., 221–222. p.

⁶ Varró János: *Erdélyi sorsvallató. Egy erdélyi 56-os utolsó vallomása*. A kötet gondozói: Ábrahám Sándorné, M. Kovács Emma és Sipos Zsolt. [Az előszavakat Páskándiné Sebők Anna és Sipos Zsolt, az utószót Ábrahám Sándorné írta.] Korda Kiadó, Kecskemét 2008, 239 p.

(talán a hetvenes évek közepére) elpárolgott, a specialisták pedig inkább az új művelődési, irodalmi jelenségekre kezdtek figyelni, a friss eredményekkel igyekeztek lépést tartani – Varró e megkésétt, *második* pályakezdésének pedig alig lett folytatása, illetve látványos eredménye. Számításba jöhetne még az is, hogy a monográfia úgy vázolta föl a történeti-politikai környezetet, amelyben Kós munkássága létrejött, hogy az megfelelt a diktatúra ideológiájának, vagy legalábbis nem állt ellentétben azzal – ez viszont, bár a recepcióban találhatunk rá utalást, csak később vált igazán fontossá, 1973-ban még ott tartottunk, hogy végre van elég adat Kósról és koráról.

Varró munkásságának könyv alakban hozzáférhető (magyar vonatkozású) része pár sorban leírható. A Kós-monográfián kívül 1976-ban történelmi regényt jelentetett meg Báthory István, az erdélyi fejedelem (majd lengyel király) koráról, amely Magyarországon is kapható volt, ha nem tévedek – minthogy (a szerzői szándéknak megfelelően) ifjúsági regényként könyvelték el –, nagy példányszámban,⁷ s amelyet aztán románra is lefordítottak. (Fordítója a jó emlékezetű Gelu Păteanu volt.) A Dacia kiadó Tanulók Könyvtára sorozatának több kötetéhez írt előszót, ugyanezek közül néhánynak a függelékét is ő állította össze (ezek a legtöbb esetben vázlatos életrajzi adatsorból álltak), illetve ugyanezeket a munkákat végezte el a sorozaton kívül, de a korábbi darabokkal azonos formátumban közrebocsátott könyveknél. (Ezeket, gondolom, a sorozatnak felsőbb parancsra történt, későbbi beszüntetését megelőző esetleges korlátozása miatt nem szerepelt a Tanulók Könyvtára „védjegy”, egyébként a később említendő *Kutassátok az írásokat* főcímű kiadványban ezek közül kettőt, magát a vonatkozó kötetet és egy kisebb Kós-összeállítást (szintén lesz róla szó lentebb) a sorozat az évi kötetei között sorol föl egy jegyzék, az általam ismert példányok borítóján, cím- és előzéklapjain azonban nincs erre vonatkozó utalás.) Összesen nyolc műről van szó, ebből Varró két munka előszavát és függelékét (1980–1981-ben) álnéven közölte. E nyolc mű hat szerzője közül öt erdélyi, illetve a romániai magyar irodalom része – Asztalos István, Kós Károly, Kovács György, Molter Károly, Szentimrei Jenő –, ezen belül négy a Helikon írócsoportjának tagja volt. Ők négyen az akkori politikai felosztás szerint a Helikon balszárnyához tartoztak, hármukat – Kóst, Molttert és Szentimreit – ideológiai nézetrokonság

⁷ Varró János: *Ki csatát nyer, koronát nyer. Regény.* Bardócz Lajos rajzaival. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1976, 377 p. A magyar–román közös könyvkiadási egyezmény keretében itthoni forgalomba került kiadásváltozat egy évvel későbbi, 1977-es.

és barátság kötötte össze (a húszas években mindenképpen, lehet, hogy később árnyalódik a kép), a nem Helikon-tag Kovács György tőlük még balabbra állt, illetve a második világháború után kommunista propagandista lett belőle. Mind az ötük megélte az 1944/1945-ös utolsó főhatalomváltást, majd beilleszkedett az új, kommunista rendbe, sőt, önként vagy kényszerből, talán azt latolgatva, hogy mi a kisebbik rossz, vagy egyszerűen azért, mert ez elől nem lehetett kitérni, el is kötelezte magát mellette. Reprezentatív sematikus, proletkultos műveket ketten írtak közülük; Kovács mellett még Asztalos (akit egyébként Varró méltat és véd emlékiratában is). A hatodik szerző Móra Ferenc: Varró két kötetben kiadott *Aranykoporsójának*, továbbá tárcanovelláinak volt gazdája a fenti értelemben.⁸ Az említett erdélyi írók műveihez írt bevezető tanulmányai s a függelékek is a kiadványok, illetve a sorozat jellegéből következően a lehetőséghez képest informatívak, kellő mértékben alkalmazták viszont az akkori román kommunista ideológia toposzait; az 1980-tól megjelentekben általában még leegyszerűsítettebb világképet tárva az olvasók elé, mint a korábbiakban (s nem egyszer torzultabb az életművek értékelése is). Úgy látom, hogy az ennek a teleológiának inkább megfelelő Asztalos és Kovács esetében a tájékoztató tanulmányok nemigen szolgálnak megszívlelendő új gondolattal – mint érzékeltetni iparkodtam, nem is ez volt a dolguk –, de figyelemre méltó, hogy az Asztalos-regény, az *Elmondja János* előszava Gaál Gábor egykori vulgármarxista kritikájának konkrét, tételes cáfolata. Az akkor már hat éve halott Kós Károly születésének századik évfordulójára megjelent kiadványba Varró egy általa Kós első írásaként azonosított, azelőtt kötetben soha meg nem jelent írást is beválogatott, ebben rejlett újdonsága; az előszó lényegében ismét a tíz évvel korábbi monográfiából való. A Molter-kötet előszava leszámol Molter anekdotizmusának babonájával, hangsúlyozza az életmű modernségét, összetettségét, aforisztikus nyelvezetét, utal arra, hogy még a groteszk elem is megtalálható benne; Varró itt nagyra értékelt, lényegében Tamásié mellé állította a kisvárosi tárgyú – azaz „urbánus” – Molter-novellisztikát, nyilván eltúlozva annak jelentőségét, mégis rokonszenvesen, és semmiképpen sem alaptá-

⁸ Móra Ferenc: *Aranykoporsó. Regény*. A bevezetőt írta és a függelékét összeállította: Varró János. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár, 1972, 1–2. köt. (Tanulók Könyvtára 107–108.), 349, 252 p.; *Móra Ferenc és az Aranykoporsó*, 5–[36.] p.; Móra Ferenc: *Hiszek az emberben. Tárcanovellák*. Válogatta, a bevezetőt írta és a függelékét összeállította: Varró János. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár 1972 (Tanulók Könyvtára 111.), 243 p.; *Móra Ferenc, a tárcáíró*, 5–[17.] p.

lanul. A Szentimrei-tanulmány hosszú idő után elsőként adott lényeges, láthatóan gondos előtanulmányokra épített ismereteket a hagyományból ki-kimaradó íróról – sajnos ismét használhatatlan ideológiába ágyazottan.⁹ Ezt ugyan főleg a kor számlájára kell írunk – ez akkor általános követelmény is volt, sok esetben konkrét engedményeket kellett tenni egy-egy kötet megjelentethetőségének érdekében –, tény viszont, hogy menthetetlenek, a *teljes életmű* tanulságaival összeférhetetlenek az afféle állítások, melyek szerint a második világháború után „a történelem” Szentimrei „ítéletét hajtotta végre, amikor a polgári társadalmi rendszert elsöpörte”, s amikor egy füst alatt „az új távlatokat is megnyitotta előtte, reá és a hozzá hasonló, népükhöz hű értelmiségi dolgozókra bízva a tömegekhez szóló, a tömegek felemelését célzó szocialista kultúra megteremtésének nagy feladatát”.¹⁰ Menthetetlenek és összeférhetetlenek még akkor is, ha magának Szentimreinek a passzusaival lehet őket alátámasztani, ami sajnos fölötébb valószínű. Ám ebben a tanulmányban is vannak a kereteket tágtani kívánó megjegyzések; hangsúlyozza Varró azt is, hogy Szentimrei a két világháború között „összekötő híd” volt az eltérő indíttatású irodalmi csoportosulások, radikálisok és konzervatívok között, s azt is leírja, hogy az

⁹ A könyvek és a bevezető tanulmányok adatai:

Asztalos István: *Tarisznyás királyok. Novellák*. A bevezető tanulmányt írta: Varró János. Válogatta és a jegyzeteket összeállította: Bonyhádi Jolán. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár 1972 (Tanulók Könyvtára 106.), 287 p.; *Asztalos István (1909–1960)*, 5–[33.] p.

Molter Károly: *Bolond kisváros. Novellák*. Válogatta és az előszót írta: Varró János. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár–Napoca 1976 (Tanulók Könyvtára 177.), 287 p.; *Molter Károly időálló embersége*, 5–26. p.

Kovács György: *Néma pásztor. Elbeszélések*. Válogatta, az előszót írta és a függelékét összeállította: Varró János. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár–Napoca, 1980, 308 p.; *Ki virrasztott a Firtos-teitén? (Jegyzetek Kovács György írói pályájáról)*, 5–[33.] p.

Asztalos István: *Elmondja János. Regény*, Az előszót írta és a függelékét összeállította: V. Vajda Enikő. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár–Napoca 1980, 233 p.; *Kőza János világa*, 5–[31.] p.

Szentimrei Jenő: *Ferenc tekintetes úr. Kölcsey Ferenc életregénye*. Az előszót írta és a függelékét összeállította: V. Vajda Enikő. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár–Napoca 1981, 410 p.; *Szentimrei Jenő írói útja és a Ferenc tekintetes úr*, 5–[32.] p.

Kós Károly: *A havas. Elbeszélések és a Budai Nagy Antal című dráma*. Válogatta, előszóval és függelékkel ellátta: Varró János. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár–Napoca, 1983, 286 p.; *A százéves Kós Károly elbeszéléseiről*, 5–[32.] p. A Varró által kötetben elsőként közölt Kós-szöveg novellisztikus útleírás, címe *A szebeni havasok között. Dustól Piatra Albáig*, és az Erdély című turisztikai folyóiratban jelent meg 1906-ban.

¹⁰ V. Vajda Enikő: *Szentimrei Jenő írói útja és a Ferenc tekintetes úr*. In Szentimrei Jenő: *Ferenc tekintetes úr. Kölcsey Ferenc életregénye*. I. m., 15–16. p.

osztálydeterminizmus szemlélete használhatatlan. Előre kell bocsátanom, hogy a bevezető tanulmányoknak meg a Kös-monográfiának az ideológiát érintő részei és Varró 2008-ban megjelent posztumusz önéletírása párhuzamos fejezeteinek tartalma között ellentmondások, ellentétes ítéletek vannak, amelyek csak részben tulajdoníthatók annak, hogy e munkák más-más politikai közegben születtek. Varró a föntieken kívül művek tolmácsa is volt, egyedül vagy társszerzővel lefordított néhány román könyvet; az egyiket, a román krónikairadalomból készült említett válogatást magam is haszonnal forgattam, ha kellett.¹¹ Irodalomtörténeti szempontból fontosak voltak a mezősgéi román író, Pavel Dan prózájából készült fordításai, melyek kötetben 1969-ben jelentek meg először¹² (a bibliográfia egy későbbi kiadásukat is számon tartja; ezt sehol nem találtam meg). Az irodalomtörténész 1987 őszén – nem sokkal azután, hogy családjával turistaúttelvéll Magyarországra utazott, s a hatóságok, illetve nyilván a pártvezetőség tudtával vagy engedélyével itt maradt (gyakorlatilag politikai menedékjogot kért) – nekifogott önéletírásának. 1988 tavaszáig dolgozott rajta, és 1968-ig jutott el; a befejezetlen (illetve „megszakadt”) kézirat jelent meg nemrégiben könyvformában, nyilván nem a szerzőtől származó, főlöszlegesen hangzatos címmel. Már hivatkozott (1992-es) szakmai önéletrajzában írta, hogy éppen a memoár folytatásán dolgozik, de ennek a kiadott változathól visszakövetkeztethetően már valószínűleg nem lett kézzelfogható eredménye. Kéziratban (s talán csonkán) maradt *Oldott kéve* című történelmi regénye, s egy négyíves tanulmánya a Dacia Könyvkiadóról.¹³

¹¹ *Kutassátok az írásokat. Román krónikáirók munkáiból.* Válogatta, előszóval és jegyzetekkel ellátta: Pompiliu Teodor. Fordította: Varró János. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár-Napoca 1983, 342 p. A kolozsvári egyetem román történészprofesszora könyvének szakszerűségét Jakó Zsigmond igazolta az Utunkban megjelent recenziójában, amely arra is alkalmat szolgáltatott számára, hogy érveljen „az erdélyi magyar történetírás régi emlékeiből” összeállítandó hasonló román nyelvű kötet kiadása mellett, ennek kapcsán meg fölvesse „az erdélyi magyar elbeszélő források román nyelvű kritikai kiadásának” kérdését, amely az Akadémia feladata lehetne. Jakó Zsigmond: *Kutassátok az írásokat.* Utunk, 1984. 4. szám, 6. p.

¹² A kötet és a hozzá írott előszó adatai: Pavel Dan: *Virrasztó. Novellák.* Fordította: Varró János. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest 1969, 222 p.; *Pavel Dan (1907–1937)*, 5–[19.] p.

¹³ Varró János: *Szakmai önéletrajz.* I. m. 8. p. Igaz, ebben az 1992. augusztus 10-i dátumozású szövegben azt állítja, hogy a regényt még nem írta meg, illetve az nincs formába öntve, de (mint később lesz róla szó) abból már 1978-ban több részletet publikált. A mű címét a kiadvány bibliográfiai részéből ismerjük.

Nyilván látszik a föntiekből, hogy Varró Helikon-szakértő lett volna, ha hagyják. Ennek személyes vonatkozásairól az önéletírás tudósít: szerzője Marosvécsen született és nevelkedett, s szemléletét részben az határozta meg, ami jobbágy ősei mentalitásából átörököltődött, pontosabban az, amit a tartását a vécsi vártól kölcsönző jobbágyfalu többszázados múltjáról gondolt. Otthonról személyesen ismerte Kemény Jánost, a vár urát, a helikoni találkozó házigazdáját (mint írja, a háború után feldúlt kastélykönyvtárnak több száz darabját ő mentette meg, s adta később át a front után visszatérő Keménynek; állítólag ennyi maradt a gyűjteményből), a harmincas években, gyerekként találkozott az összejövetel idején a faluba is ellátogató írókkal, legalábbis látta mindegyiket, illetve tanúja volt a várkertben rendezett ünnepi felolvasásoknak is. Abba a református iskolába járt, amelyet Kemény építtetett meg, éppen Kóssal, a „Helikon bővületé”-ben kezdett írni már gyerekként. Gyermek- és ifjúkori élményeiből következően is tisztában volt tehát azzal, hogy a Helikon jelentős szerveződés volt, a legjelentősebb, amit ismert; az élő irodalom többi részével csak az internátusi önképzőkörben találkozott. Sokáig az író is ennek tagjai testesítették meg szemében. A kolozsvári egyetemen viszont 1949-től neki és évfolyamtársainak az író Nagy István – magas posztok birtokosa, ekkor éppen rektor – tanította a romániai magyar irodalmat, mármint azt, ami abból szerinte érték volt; jószerével csak önmagát és néhány kollégáját a munkásmozgalomból. Nyilván nincs túlzás abban, ahogy Varró emlékiratában Nagy István személyén keresztül az ötvenes évek romániai magyar szellemi életében ideiglenesen teljhatalmat kapott korlátolt mozgalmárokat ábrázolta (az ideiglenesség oka az, hogy más-más időszakban, de legtöbbszörre lesújtott saját pártjuk ökle), és az is elképzelhető, hogy az említett előzmények után azt sem értette meg maradéktalanul, hogyan lehet oly módon purifikálni a romániai magyar irodalom történetét, hogy szinte egyetlen író se tartozzék bele. A retrospektív kép mégis csalóka; az író utólagos ítélete szerint rendezzi el a korabeli benyomásokat és élményeket. Az önéletrajzban megnyilatkozó Helikon-kép évtizedekre elsüllyedt a szerző emlékezetében. Ez valószínűleg így is van rendjén. Varró ifjúkori tapasztalatai, mint nemzedéke számos tagjáé, többáguak, egymással ellentétesek voltak, világképe pedig inkoherens lett. Számára a végleges ítélet megalkotásához még az ötvenes–hatvanas években szerzett kemény személyes tapasztalatok sem voltak elegendőek önmagukban; legalábbis ezt szűrhetjük le az emlékirat és az életmű többi része párhuzamos olvasatából. A Varró cikkeiből, tanulmányaiból,

monográfiájából kirajzolódó, a Helikonról rajzolt kép előtt ugyanis éppoly tanácstalanul kell megállnunk, még ha számolunk is létrejöttének körülményeivel, mint Nagy Istvánéknak az íróközösségről alkotott ítélete előtt. Már régóta tudható az is, hogy Varró Kós-portréja is ellentmondásos, függetlenül az idevágó olvasásszociológiai adatok hiányában tételeszerűen nem igazolható, de erősen valószínűsíthető, a Kós-kanonizációban játszott fontos, s főntebb említett szerepétől. Erről a könyvről kilenc-tíz kritika, recenzió jelent meg Romániában és Magyarországon, tételeiből több átment a későbbi szakirodalomba; van olyan tanulmány – talán nem is egy –, amelyik oldalakon át Varró megállapításait ismétli és színezi, s közben viszonylag ritkán említi őt. A recepció hiányosságokat is emleget. Pomogáts Béla például abban a cikkében, amelyben a Kós-monográfiáról is (elismerően) írt,¹⁴ méltányolta az abban alkalmazott eszmetörténeti módszert – azért is, „mert Kós Károly életműve és tevékenysége kiváltképpen »ideologikus« jellegű” –, egyszersmind hiányolta a stílustörténeti besorolást, kevesellte a prózapoétikai elemzést. A monográfia (különösen első fejezete) mögött a maga korában páratlan filológiai munka állt. Bennem például szerzője tudatosította, hogy a ránkbarázdálta, jellegzetesen „magyar” arcával és „paraszi” múltat idéző nevével is emblematicussá váló Kóst még Koschként anyakönyvezték, hogy német-francia-osztrák származék, sejtethően (bár maga Kós ezt, azt hiszem, máshogy tudta) egy csepp „magyar vér”, egyetlen magyar paraszti, népi fölmenő nélkül (Varró megnézte például a családi legenda szerint a Szepességből Erdélybe érkezett s Szászrégenben megtelepedett családra vonatkozó egyházi anyakönyvi adatokat is); tőle lehetett megtudni akkor a legtöbbet az író diák- és ifjúkoráról; ő foglalta össze az alkotó személyiségét meghatározó – angol – preraffaelita előzményeket; egy 1872-ben megjelent Széchenyi-idézetrel közvetetten bizonyította, hogy a nemzeti építészeti forma keresése nem a dualizmusban, hanem a reformkorban gyökerezik; érzékletesen ábrázolta a mives ember minden alkotóterületére érvényes iparművészeti meghatározottságát; ő volt az, aki részleteiben is legtöbbet tudott – illetve mutatott föl – az írói életmű egészéből, föltárva annak kezdeteit is.¹⁵

¹⁴ Pomogáts Béla: *Könyvek a romániai magyar irodalomról*. Irodalomtörténeti Közlemények, 1975. 1., szám; Varró könyvéről: 116–117. p.

¹⁵ Az előbb felsoroltak közül a Széchenyi-idézetre a könyv mostani olvasása során figyeltem föl, a többi korabeli, megjelenése utáni böngészéséből (is) fennmaradt emlék.

Csakhogyan azok a fejezetek, amelyek a közösségért cselekvő Kósról szóltak, a transzszilvanizmus azon kiherélt *irodalmi*(asított) változatának üdvös voltát hirdették, amellyel a tárgykör kutatói részben kényszerből bár – többségük viszont alighanem tudatlanságból –, de évtizedekig leplezték az ideológia valódi tartalmát. Sőt, egy még rosszabb változatot próbálnak népszerűsíteni. Varró Kós Kalotaszeg című lapja kiválasztott közleményeinek elemzésével azt a látszatot keltette, mintha az író már Trianon, illetve a világháború előtt, népi elkötelezettségből (amelybe talán már valamiféle nemzetekfölöttiség is beleértendő), szembeszegülve az akkori kormánnyal s az úri Magyarországgal, szembeszállt volna a nagy-magyar állameszmével, s ezért lett a független Erdély harcosa. Ez ugyan akkor még csak az egykori fejedelemség hagyományának felelevenítését jelentette, de e „pretranszszilván” szemlélet később utat nyitott gondolkodásában a háromnyelvű egység kultuszának, következésképpen Trianon nem viselte meg őt – noha ugyanabból az orgánumból számos passzuzst citálhatunk arra vonatkozóan, hogy Kós egyik kifogása éppen az volt a magyarországi kormányzattal szemben, hogy nem erősítette meg az erdélyi magyarságot a román szeparatista tendenciák ellenében.¹⁶ Azt is bizonyítani próbálta Varró, hogy Kós számos két világháború közötti nézete, cselekedete, munkája a munkásmozgalom programja felé mutat, és hogy az író – a harmincas években bekövetkezett állítólagos megtorpanása után – 1945 után ért célhoz, transzszilvanizmusának igazi, bár általa (polgári szemlélete miatt) kissé késve fölismert értelme ugyanis az elnyomott erdélyi népek közös harca uraik ellen. Kós szépirodalmi műveit pedig aszerint minősítette, hogy mennyiben feleltek meg a történelmi materializmus aktuális dogmáinak. Így a főnti, meghamisított transzszilvanizmus igazolásaként is interpretálható, a magyarországi Rákócziakkal szembeszegülő Bethlen-párti kalotaszegi kismemesek és román szövetségeseik harcát ábrázoló *Varju nemzetség* és a forradalmi manifesztációnak föltűntethető *Budai Nagy Antal históriája* remekműnek minősült, az István királyról szóló *Az országépítő* és a *Budai Nagy Antal* című dráma, amelynek címszereplője a téma epikus változatának hőse helyett már *csak* reformista, *onnan* nézve tehát retrográd személyiség lett, és az alkotó elbizonytalanodását tükrözte, vegyes értékű munkának.

¹⁶ Lásd erről részletesen, Varró szerepének bírálatával: K. Lengyel Zsolt: *Kós Károly és a Kalotaszeg 1912. A 20. századi transzszilvanizmus kezdeteihez*. In uő: *A kompromisszum keresése. Tanulmányok a 20. századi transzszilvanizmus korai történetéhez*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda 2007 (Múltunk könyvek), 33–71. p.

Kósnak a harmincas években állítólag a forradalmi tömegek mellé kellett volna állnia; a monográfus persze nem tud arról, hogy az idő tájt a hatalom megszerzésére, vagy legalább befolyásolására csak a szélsőjobboldali forradalmároknak volt esélye. Természetesen *akkor* ezekben az állításokban nem volt semmi meglepő. Ezzel ellentétes nézetek a szakirodalomban nem jelentek meg, s ami még fontosabb: mindez egybecsengett azzal, amit Kós ekkoriban magáról mondott, amit továbbörökítésre méltónak, illetve *hasznosnak* tartott. A könyvben szereplő (háttér)információk számottevő része magától Kóstól származott, aki szerint egyébként a filológiai adatokat összegyűjtő Varró többet tudott róla, mint ő maga, aki a monográfia szövegét csak a megjelent változatban ismerte meg.¹⁷ Kós egyik Czine Mihálynak írt leveléből tudjuk azt is, hogy 1968-ban, a(z egyik) tervezett megjelenés idején ki akarták húzatni a kéziratból az életpálya politikai vonatkozásával kapcsolatos részeket.¹⁸ A most megjelent emlékirat szerint rendszeresen találkoztak, s jó kapcsolatuk bizonyítéka az az interjú is, amit szintén 1973-ban aggastyán mestere Varrónak adott,¹⁹ és az is, hogy a monográfus kéziratban elolvashatta a Kolozsvári testvérekről, a prágai Szent György-szobor alkotóiról, valójában rajtuk keresztül a középkori Kolozsvárról szóló, befejezetlen regény elkészült részeit. Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy a monográfia tervétől a kis könyv kiadásáig majdnem húsz év telt el, s hogy a kéziratnak végül csak egy töredéke jelent meg. Erre következtethetünk Méliusz Józsefnek a kéziratról még 1969-ben írt cikkéből,²⁰ és utal rá Csehi Gyula könyvrecenziója is,²¹ amely sejteti a kézirat vajúdásának idejét olyan hosszúra nyújtó, az „irodalomtól távoli, tudománnyal nem összefüggő megpróbáltatások”-at. Csehi szerint a könyv olvasójának csak a „készülőben lévő mű részeivel, részben tömörítésével, részben vázlatával” van dolga, bizonyára lesz még egy teljesebb változat, s ez menti is a megjelent változat a recenzióban meg is említett hibáit, elnagyolt-

¹⁷ *Kós Károly levelezése Czine Mihállyal*. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága – Anyanyelvi Konferencia, Budapest 2000 (Nyelv és Lélek Könyvek), 38–39., 143. p.

¹⁸ Uo. 114. p.

¹⁹ *Beszélgetés Kós Károllyal*. Lejegyezte: Varró János. Dolgozó Nő, 1973. 2. szám, 22–23. p. (Ez az interjú a Varró-bibliográfiában nem szerepel.)

²⁰ Kötetben lásd: Méliusz József: *Szobor helyett irodalomszociológia...* In uő: *Az illúziók kávéháza. Vallomások 1966–1971*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1971, 172–[181.] p. Eredetileg az Utunkban jelent meg, 1969 nyarán.

²¹ Csehi Gyula: *A szépíró és krónikása*. A Hét, 1973. 51. szám, 5–6. p.

ságát.²² Méliusz pedig azt a „parlagi kritikai böllérkedés”-t tűzi tollhegyre, amely az ő tanúságtétele szerint eredetileg 300 gépelt oldalnyi kézirat megjelenését akadályozza. „Katedra nélkül, homokra vetett halaként levegő után kapkodó fiatal marxista irodalomtudós munkájáról van szó”²³ – írja Méliusz. Két olyan ember állt tehát Varró mellé a dogmatikusokkal szemben, akiknek maguknak is megvolt a maguk sötét dogmatikus korszakuk. De Varró könyvét, illetve szemléletét – erre később utalok még – azok is bírálták, akik éppen a dogmáktól akartak szabadulni. Onnan nézve nyilván azok voltak a dogmák hívei, akik Varrót védtek. Természetesen mindegyik ezzel kapcsolatos írásban volt igazság is.

Varró János emlékiratának gerincét a Csehi által emlegetett, „tudománnyal nem összefüggő”, de a tudomány útját determináló dolgok leírása adja: a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem magyar irodalom tanszékének – disszertációját Kós Károlyról Szabédi László biztatására író – adjunktusát 1958 nyarán letartóztatták, majd tizenhat évi kényszermunkára ítélték. Kálváriája része annak a programnak, amelynek különböző fázisai a kolozsvári magyar tudományos élet tagjainak stigmatizálásához, sokuk bebörtönzéséhez, a többiek megtöréséhez, végül az egyetem fölszámolásához, illetve – a város román egyetemével való összevonás után – a Babeş Bolyai egyetem fölállításához vezettek. A hatalom, illetve a párt első eredménye az önállósulásra törekvő magyar diákszervezet vezetőinek többlépcsős, illetve több elkülönített csoportjával leszámoló pere (ebben ítélték el Páskándi Gézát is), a következő, szoros összefüggésben az előzővel, a magyar nyelv és irodalom három tanársegédéé – előbb Dávid Gyuláé, majd két évvel később Varró Jánosé és Lakó Eleméréé (e perekben is voltak diákok), s ezt tetőzte be az az 1959-es egyesülési gyűlés, amelyen az ülést vezető Nicolae Ceauşescu úgy megszegyenítette az egyesülést (kényszerből) támogató, de a mün-der becsületét védeni akaró Szabédi Lászlót, hogy többen is ebből eredeztetik Szabédi öngyilkosságát, akinek jelleméhez, bölcsességéhez és korlátoltságához Varró is fontos adalékokat szolgáltat.

Az emlékirat-író és nemzedéke világképét, azt, hogy hogyan reagáltak az ötvenes évek közepének eseményeire, sajátos fényben mutatják a szerző gyermekkörárol és diákéveiről szóló fejezetek. Az első

²² Idézett szakmai önéletrajza utolsó oldalán Varró is említi, hogy „kiegészítve” megírná a teljes Kós-monográfiát, ha találna rá kiadót. Ebben nyilván más világképet tükrözött volna, mint azelőtt.

²³ Méliusz József: *Szobor helyett irodalomszociológia...* I. m. 176., 174. p.

élménykör egyedi, de meghatározó: Varró limesnek látja szülőtaját, a Maros menti északi magyarság településterületét, amelyet közbeekelődött román falvak vágnak el a Székelyföldtől, az emberek tudatát itt meghatározza a peremlét. Nem biztos, hogy ez csak utólagos konstrukció, lehet egy valaha tényleg létezett életézés felnőtt fejjel történő identifikálása is. S a könyvnek a falu múltjáról írott oldalaiból még egy sajátosságra fény derül: Vécs valaha oppidum volt, s nem zárható ki, hogy lakói mentalitásába ebből is átszármazott valami. Emellett ott van a vár és személyesen a „kegyúr” hatása, a tény, hogy a helikoni írók könyvtárat létesítenek a falu számára, amelynek a gyerek Varró szorgos használója lesz. E peremlét, a mindennapi élet, a falusi (tisztos) szegénység érzékeltetése is sok helyütt igen szemléletes, s a könyvben viszonylag részletesen szerepel a közösségnek a második bécsi döntés utáni – magyarországi – állapota is. Varró, aki maga is „haszonélvezője” volt az infrastruktúra ekkori kiépítésének (vasút, kőbánya, erődépítés) – 1943 nyarán, tizenöt évesen „teljes jogú munkásként” dolgozhat a ratosnyai kisvasútnál –, úgy látja, abban, hogy a kisebbségi közösség a század második felében is megőrizhette – bár csonkultán – identitását, része volt a négyéves „magyar uralom”-nak. Állítja, hogy ezekben az években (legalábbis az őt környező világban) nem nyilvánult meg románellenesség sem a közigazgatás, sem az őslakosság részéről (noha azt megelőzően, a királydiktatúra idején a falu kis számú román lakossága kezdett „aktivizálódni”) – a tettlegességig fajuló etnikai ellentétek a román rezsim visszaállításához köthetők. Filmszerű a magyar alakulatok beérkezésének (amikor is a kivonuló román katonák több, őrségben álló magyar parasztra is rálőnek, egyikük meg is hal) s annak a leírása is, hogy évekkel később, a front miatt történő kiürítés és elnéptelenítés után hazainduló vécsieket hogyan csalják törbe, ejtik fogságba és rabolják ki az őslakos németek által elhagyott Szászlekcencén egy román paramilitáris osztag tagjai, amelynek parancsnoka, egy csendőr törzsőrmester nem sokkal később már községi bíró ugyanott. Ekkor már a szülőfalu is kettéhasad: a vécsi románok kifosztják a magyar házakat; a hazaérkező férfiakat összegyűjtik, a csendőrök segítségével elzárják – a sejtetett nagyobb drámától az menti meg őket, hogy éppen másnap vezetik be (ideiglenesen) a szovjet közigazgatást. De az ellentétek persze ezzel nem simulnak el. Varrót később egy ízben egy román katonatiszt menti ki azoknak a szintén román fiataloknak a kezéből, akikkel együtt nőtt fel. Nem mindenkinek volt ilyen szerencséje; a könyv utal az Észak-Erdélyben

már a „rend” helyreállta után elkövetett gyilkosságokra. Varró marosvásárhelyi kollégiumi éveiben – egyébként a háborús években a trianoni Magyarországról Vécse áthelyezett tanítónő győzte meg az apját, hogy gimnáziumba kell íratni a gyereket – is megtapasztalta az egymást erősítő többségi sovinizmus és a kommunizmus hatását. Lélektanilag érthető – és más forrásokból is igazolást nyer –, hogy a marxista ideológia érvényesítésében sokan – így nyilván Varró is, aki korán bekerül az ifjúsági mozgalomba, ha nem válik is csinovnyikká, sőt, apró retorziókat neki is el kell szenvednie – a nemzetiségi elnyomatás megszüntetését vagy a kivédésére alkalmazott eszközt látták. Az emlékirat viszont (talán töredékes jellegének, befejezetlenségének következményeképpen) adós marad e benső folyamat föltárásával, a szerző alig reflektál saját korabeli világgképére és az abból következő döntésekre; élettörténetét szinte csak a későbbi nemzetvédő, kisebbségvédő ideológián átszűrve láttatja. Nem hiszem, hogy egyszerűen kozmetikázásról lenne szó, inkább arról, hogy nemzedéke számos tagjához, talán többségéhez hasonlóan benne is egyszerre élt a két szemlélet, igény – szociális felszabadulás, nemzetiségi jogegyenlőség –, ezek ellentétei letompultak, s utólag nehezen szétválaszthatóan keveredtek egymással. Mindaz, amit Varró kollégiumi éveiről, a forrongó diákság állapotáról ír, ezt látszik alátámasztani. (Mellékszál, hogy Vásárhelyen betekintést nyert a polgári milióbe is. Ennek értékeit, úgy látom, csak az emlékiratban tudatosította.) Utólag is az a meggyőződése, hogy a magyarokat, legalábbis a Magyar Népi Szövetség szavazóit a román polgári pártok sovinizmusa kergette a kommunizmus karjaiba, s mintha élete végéig nem vette volna észre, hogy nemzedéke majd mindegyik tagja szem volt a láncban. Úgy emlékszik ugyanis, hogy látta a gazdasági helyzet romlását, a társadalom züllését, érezte a kisebbségére rakott béklyó feszülését – de elfogadta a kommunizmus elveit (mert az szerinte fölszabadítja az embert a nyomorból). Belül ugyanakkor elutasította a gyakorlatot, amelynek román sovinizta változatát ismerte meg. Korabeli írásait olvasva persze még ennyi szellemi függetlenséget sem feltételeznénk róla, mint ahogy nemzedéke legtöbb, ez időben már publikáló tagjáról sem. A korszak erdélyi magyar egyetemistái, úgy tűnik föl, néhány kivételtől eltekintve nem ismertek és/vagy nem fogadtak el más ideológiát, mint a marxizmus-leninizmust, legalábbis más alapokból kiinduló világgépet nem szegeztek szembe vele. Varró lateiner alkat lehetett, már kollégista korában sokat tanult, nyelveket magolt, utóbb igyekezett megismerkedni a társadalomelmélettel is;

Marosvásárhelyen diáktársaival már a magyar időkben a nép fölemelésének szempontjai vezették őket olvasmányaik kiválasztásában. Ez megy át aztán – a könyvben szinte észrevétlenül – a marxizmussal való azonosulásba. Ez részben érthető: a hatalom már minden egyebet kiiktatott: más nem is volt kéznél, illetve mindent ebből a látószögéből lehetett szemlélni. A kolozsvári magyar egyetemisták (véleményét nyíltan hangoztató része) és a fiatal tanárok az ötvenes évek közepén örömmel üdvözölték a magyarországi reformfolyamatokat. A tárgyalt emlékiratból is az derül ki, hogy szerzője (bár ezt fogalmilag nem tisztázza, nem is nagyon tárgyalja) a nemzeti igénnyel és a tudományosság speciális követelményeit is a valamiképpen demokratizált, „népiesített” kommunizmus győzelmével látta biztosíthatónak. Ráadásul azok, akik bizonyos társadalmi szerepet igyekeztek betölteni a fiatal erdélyi magyar értelmiségből, az 1956-os magyarországi forradalomhoz vezető eszmékre figyeltek (amelyeket nagyrészt szintén kommunista neveltetésben részesült értelmiség dolgozott ki), s a döntő napokban ezek követőivel vállaltak szolidaritást. A forradalom előtt Varró, disszertációja befejezésének, a tárgyára vonatkozó magyar levéltári anyag átnézésének céljából hivatalos útlevelet kért Magyarországra. Főnt azonban úgy döntöttek, hogy a munka tárgyához, Kós tevékenységéhez és a korhoz, amelyben életművét létrehozta, nincs adat a szomszédos baráti országban, így az irodalomtörténész tanár végül turistaútlevelel jutott el Budapestre, ahol is a magyar egyetemi kollégák – Czine Mihály, I. Tóth Zoltán, Varga János és mások – jóvoltából tanúja volt a reformfolyamat utolsó fázisának; ott volt például a nagy demonstráción, Rajk László újratemetésén, ahol Nagy Imre is megjelent. Világos, hogy a forradalom napjaiban a kolozsvári egyetemen – ekkor a román kommunista párt még nem tudta, hogy két hét múlva fasiszta ellenforradalomként fogja értékelni az eseménysort – ő, Varró lett a központja a mozgalommal rokonszenvező diákoknak és tanároknak. A fiatalok a forradalom mellett foglaltak állást, és azt valóban (kommunista) forradalomként értékelték, de hogy mennyire bizonytalan lehetett még a magyar vezető értelmiség pozícióban lévő része is, éppen a Varró által egyaránt apjaként és mestereként tisztelt Szabédi László példájával világítható meg. Szabédi e napokban a Szovjetunióban volt hivatalos úton, s betűről betűre elfogadta az események hivatalos értékelését. A forradalom vérbefojtásának első napján érkezett haza, s már a repülőtéren, a bukaresti rádió magyar adása munkatársainak kérdésére válaszolva elítélte „az ellenforradalmi kísérletet”, s helyeselte az orosz beavat-

kozást. Másnap Kolozsváron a párt kivezényelte az első éves magyar szakosok ideológiai megdolgozására; a fiatal tanárok a szomszédos szobából – Varróéból – hallgatták Szabédi rabulisztikáját – aki „ragyogó szellemi fegyverzetét harcba vetette” –, „gyakran hangos kacagással honorálva formalista dialektikájának meglepő eredményeit”. Szabédi végig hallotta a (nyilván gúnyos) nevetést, az előadás végén pedig látnia kellett, hogy a diákok „tüntető némasággal” hagyják ott az előadótermet. Dühösen rontott be a szomszéd szobába, ahol már csak Varró tartózkodott, éppen kezét mosott. A professzor megörült:

„– Varró kolléga! Hát hazajött? Végre egy szemtanú! Beszéljen már, szemtanútól akarom hallani, hogy mi is volt ott valójában.

Épp a kezemet töröltem, így hát kezét sem nyújthatott. A lelkenző ember láttán gonosz indulat szállt meg, s alantas módon reáfröcsköltem minden keserűségemet.

– Nem voltam ott, Szabédi elvtárs, de azért tudom, hogy mi történt. Ismerte-e I. Tóth Zoltánt? (Nagyon jól tudtam, hogy barátok voltak.)

– Hogyhogy ismertem? – meredt rám meghökkenne. – Ismerem, hiszen jó barátom.

– Csak volt, Szabédi elvtárs. Meghalt. Lelőtték.

Szabédi arca összerándult, szeme kikerekedett.

– Lelőtték? De hát miért?

– Mert ő is ellenforradalmár volt – mondtam gúnyosan. A törülközőt a helyére tettem, s a megkövült Szabédi mellett ellépdelve kimentem a szobából. Hetekig nem beszéltem vele. Ezeket a heteket soha nem bocsátom meg magamnak.”²⁴

Varró az ötvenes években tehát az élvonalba tartozó reformista kommunista népi értelmiséginek a típusát képviseli, ezen belül viszont nyitva tartja a szemét, és látja, hogy más van az utcán, mint a vezércikkekben. Ellenőrizhetetlen, hogy 1956 novemberétől letartóztatásáig hogyan vélekedett és nyilatkozott a levett forradalomról; a szóbeli folklór általam ismert része azt őrizte meg, hogy 1957-ben vagy 1958-ban, tehát letartóztatása előtt, a hivatalos álláspontot kérte számon diákjain. Megfélemlíttetéséből? Vagy talán elbizonytalanodott? Taktikázott? Erről sajnos nem szerepel semmi a – mint mondtam: csonka, befejezetlen – emlékiratban. Talán feledékenységéből vagy a szerkesztés sajátosságából eredően – esetleg a megírás időpontjának folyamányaképpen:

²⁴ Varró János: *Erdélyi sorsvallató. Egy erdélyi 56-os utolsó vallomása*. I. m., 112–113. p.

Magyarországon a kézirat megszületésének idején még nincs demokrácia, de a párt- és államirányítók már feszült viszonyban vannak Romániával –, hiszen egyébként érződik a könyvön az önbírálatra való bizonyos mértékű hajlandóság is. Példákként hadd említsem azokat a passzusokat, amelyekben a raboknak a körülmények hatására történt elállatiasodásáról szól Varró, de könyvből kaptam egyszerű választ arra is, hogy a vizsgálati fogságban kik, hogyan és mikor vertek, mi volt a módszer, amit a brutalitásoknál alkalmaztak, s a szövegből az is fölsejlik, hogy miért, azaz a taktika és „módszertan”. A börtönökben és lágerekben, ahová Varrót vitték, tucatjával hulltak az emberek, közülük több mellette lehelte ki a lelkét; Szamosújváron a fegyőrök rendszeresen betörték a cellákba, válogatás nélkül ütötték-verték azokat a rabokat, akik nem tudtak az ágy alá bújni közülük (itt korábban, 1957-ben sortűzzel törtek le egy úgymond börtönlázadást); a Duna-deltában alkalmazták a botbüntetést, ami akkor éppen „szabályos”, törvényes büntetési eszköz volt; ugyanott hetekig kellett várni egy-egy, a mellékhelyiség padlójára terített hulla elszállítására. Azt, hogy az emlékirat-író nem túloz a rajta alkalmazott testi erőszak leírásában, közvetetten ellenőrizhetőnek tartom. P. Sebők Anna 2001-ben megjelent könyvében közli az 1956-tal kapcsolatos perek elítélteivel készített interjúit, s itt Varró a következőket nyilatkozza a tárgyalás előtti időről: „Nem a verés volt a legrosszabb, hanem az, hogy az embert nem engedték aludni. Ezzel örületbe lehetett valakit kergetni. Nem beszélve a téli jeges fürdőről; amikor tisztálkodás gyanánt belegyűrtek a jéghideg vízbe. Tehát a verés apró semmisség. Ha megverték, fáj, tíz perc múlva nem fáj, ha csak el nem törik valakinek a csontját. De úgy, ahogy Bartis Feri leírta *Rácsok között Romániában* című könyv[é]ben – aminek kétharmadában őt verik, állandóan verik –, ezek lehetetlen dolgok.”²⁵

Az emlékiratnak körülbelül a felét teszi ki az 1956. őszi kolozsvári eseményektől a szerző letartóztatásán, elítélésén, börtön- és lágerélményein (szamosújvári börtön, stoenești láger, grindí láger, Jilava) átívelő, a szabadulásig (1964. július 28.) tartó események leírása. Az, ami máskal történt, amiben nem vett részt, szűrve jutott el a rabhoz, ezekhez az eseményekhez s a bennük résztvevők jellemzéséhez az emlékirat nem is lehet egyedüli forrásunk. Abból, amit maga tapasztalt meg, a pusztá

²⁵ P. Sebők Anna: *Kolozsvári perek 1956*. Hamvas Intézet, [Budapest] 2001 (Arc és álarc), 204. p.

eseményeken kívül a rabok típusainak leírását, sokuk személyiségének ábrázolását is fontosnak tartom. Az első meghatározó élménye Varrónak Szamosújváron ez volt: „A cella képe inkább valamilyen iszonyatos vízióra emlékeztetett. Mintha csak az öreg Brueghel festette volna: amikor a cellába léptem, a plafon felé meredező, csupasz vaságy vázán eltorzult arcú, sápadt, sovány, rabruhás emberroncok csüngtek fűrtökben s rám bámultak. Azon sem csodálkoztam volna, ha nem emberi hangon szólalnak meg, hanem kaffogni vagy nyávogni kezdenek, mint a majmok. Iszonyatos látvány volt.”²⁶ A folytatás egyébként borzalmasabb, csak nem ennyire képszerű. De már a kezdet is biztató; amikor a rab a börtönparancsnok kérdésére, hogy mit csinált, amiért idehozták, azt válaszolja, hogy semmit, ezt a választ kapja:

„– Menj az anyád picsájába, bűdös bandita, ha semmit sem csináltál volna, odavetettek volna neked vagy öt-tíz évet, de nem tizenhatot.”²⁷

Az emlékirat utolsó oldalain a személyes életút 1964–1968 közötti szakaszának összefoglalása áll, amelynek során a funkcionáriusok megakadályozzák Varró kísérleteit az értelmiségi pályára való visszatérésre, régi disszertációját nem védheti meg, a doktori vizsgájához írandó újnak a témáját – Benedek Elek munkássága – előbb jóváhagyják, aztán e döntést utólag visszavonják, könyve megjelenését megakadályozzák, s azok az ismerősei, akik a hatalom részét képezik ekkor – például Constantin Daicoviciu, az egyetem történész rektora, vagy Nagy István, az író – úgy kezelik, mint a pestisest. Némi fokozatokkal: a rektor rögtön kidobja, az író legalább fogadja őt. (Első pillantásra az tűnik a legembertelenebbnek, de pszichológiailag a leginkább az indokolható, hogy [az ő egyetértésével, illetve szándékának megfelelően, a gyerekek védelme végett] elvált felesége kidobja őt, amikor szabadulása után meglátogatja, nem engedi, hogy kapcsolatot tartson a fiaival, akik közül a kisebbik már letartóztatása után született – akit tehát hazatérése után látott először.) A könyv ott szakad meg – sajnos –, amikor a Ceaușescu-éra első szakaszában a magyarok integrációja érdekében kibővítik a kisebbségi intézményrendszert, s Varró előtt is megjelenik az első reménysugár, hogy ismét értelmiségivé válhat. Arról viszont, hogy ez a nyitási folyamat hogyan zajlott le, aztán nem sokkal később hogyan zárult le, miképpen adta át a helyét egy sokkal zártabb és brutálisabb rendszernek, amelyből végül maga az író

²⁶ Varró János: *Erdélyi sorsvallató. Egy erdélyi 56-os utolsó vallomása*. I. m., 158. p.

²⁷ Uo.

is elmenekült, mert otthon nem tudott értelmes célt találni magának, e könyvben, néhány utalást leszámítva, nem esik szó. Az itt már nem tárgyalt folytatásról ez szerepel a szakmai önéletrajzban: „1969 tavaszán Méliusz József közbenjárására – aki akkor a frissen létrehozott Magyar Dolgozók Tanácsának az elnöke volt – a kolozsvári hadi törvényszék újratárgyalta politikai perünket, és felmentett. Ennek következtében 1970. január 1-től kineveztek az akkor létesített kolozsvári Dacia Könyvkiadó magyar osztályának szerkesztőjévé, ahol 1987. augusztus 5-éig dolgoztam.”²⁸ Kiadói munkájából ugyanott a Kismonográfiák és a Tanulók Könyvtára sorozatok szervezését emeli ki, az utóbb említett sorozatot egyenesen „a romániai magyar könyvkiadás legfontosabb vállalkozásá”-nak minősítve.²⁹ Ide tartozik még, hogy pályáját a Kecskeméti Tanítóképző Főiskola tanárként fejezte be.

A pálya első részének e vázlatos képe indokolhatná, hogy a börtönviselt, sokáig a publikálástól is eltiltott Varró miért képviselte olyan kategorikusan a munkásmozgalmi szempontot Kós-monográfiájában – különösen akkor, ha azt is számításba vesszük, hogy a vádpontoknak az 1969-es „felmentői bírói végzés” segítségével történt rekonstrukciójában ez is ott van (utolsó előtti, tizenegyedik pontként): „Kós Károly munkásságáról írt kandidátusi disszertációmát antimarxista, nacionalista-revizionista szellemben írtam meg, melyben egy önálló Erdélyért szállok síkra, le akarván választani Erdélyt Románia testéről.”³⁰ Azon sem csodálkozhatnánk, ha az örökség átmentése érdekében álcázta volna a lényegét, mint annyian. A könyv szemlélete mindazonáltal nem a börtönévek után formálódott ki: ott gyökerezik a „szabadság” éveiben. A monográfus emlékiratában kárhoztatja az erdélyi magyar értelmiséget, amiért belement egy „felületes”, „hatástalanított” Kós-kép ápolásába, s közben vagy megfélemedezik arról, hogy ezt a képet ő örökítette meg, vagy – s ez talán valószínűbb – túl nagy jelentőséget tulajdonít (a(z) esetleges) műnászoknak, a saját könyvében szereplő többletinformációknak, a hivatalos állásponttól való kisebb eltéréseknek. Ez a „kisebb” azonban relatív; minősítése mindig az apparátustól függött. E világ abszurditását épp az mutatja, hogy az, amit ma apróságnak látunk, akkor sorsokat fordíthatott jobbra vagy balra. Tudni kell ehhez, hogy az ötvenes években Varró volt az, aki talán a leghatározottabban képviselte azt az elvet, hogy az iroda-

²⁸ Varró János: *Szakmai önéletrajz*. I. m. 6. p.

²⁹ I. m. 6–7. p.

³⁰ Varró János: *Erdélyi sorsváltató. Egy erdélyi 56-os utolsó vallomása*. I. m., 153. p.

lomtörténet-írásnak vissza kell fordulnia a dokumentumokhoz, hogy forrásismeretre és -kritikára van szükség. Egyik 1955-ös cikkében³¹ írja le, hogy elkísérte erdélyi útján a budapesti egyetem Adyra vonatkozó forrásokat kereső aspiránsát, Varga Józsefét, s eközben tudatosulhatott benne, mennyi dokumentum lappang, amelyeket meg kellene menteni, föl kellene dolgozni, s hogy mennyi kallódott el. Elsőként a művek értelmezéséhez, értékeléséhez is fontos magánlevelezéseket (például a Nyugat köre és az erdélyiek közöttiek) említi, amelyekben ott lehet vagy ott van az is, amit a szerzők a cenzúra miatt nem foglalhattak bele a művekbe. Szinte programként hirdeti meg e cikkben ennek az anyagnak az összegyűjtését és a tudomány rendelkezésére bocsátását; itt a román akadémia nyelv- és irodalomtudományi osztályára és az ott dolgozó magyar irodalomtörténészekre hárulna nagy feladat. (Az emlékiratból kiderül, hogy az egyetemen végül valóban szóttek terveket egy dokumentumtár létrehozására.) Fontos a megszűnt városi irodalmi társaságok könyvtárban vagy magán-személyeknél lévő hagyatékának földolgozása is. Újabb lényeges tétel a levéltári anyagok hozzáférhetővé tétele – ezeket a bürokrácia rendszerint elzárja a kutatók elől; a legelrettentőbb példa a marosvásárhelyi Tartományi Levéltáré, itt a villanyvilágítás nélküli alagsorban rendszerezetlenül, egymásra halmozva áll az anyag – „Megborzadva néztük, ahogy a kezelő-személyzet égő gyufával keresgélt az évszázados, puskaporszáraz iratcsomók között”. Több tanulmányának utalásaiból kiderül, hogy Varró szövegszinten nagyon jól ismerte a két háború közötti erdélyi magyar irodalmat, és az egyes műveket történelmi összefüggésekbe is tudta helyezni. Több, e korszakban született írásából egy kisebbségtörténet, kisebbségi eszmetörténet vázlata sejlik föl. Csak éppen mindezt használhatatlan optikán át szemlélhetjük, s ezen át nézte ő is. Talán megvilágíthatja e probléma feszültségeit, többszörös ellentmondását az az 1970-ben az Utunkban lezajlott kisebb, de kacskaringós vita, amelyet Varró robbantott ki Sóni Pál *A romániai magyar irodalom története* című – akkor már mások által is kritikusan minősített – kompendiumáról írott bírálatával.³² Varró ekkor a korábban hivatászerű dogmatikusnak tartott, utóbb filológiai munkát is végző, könyveit egyébként nála sokkal simábban megjelentető Sóni egyetemi tankönyvéből főképp a történeti-szociológiai háttérrel hiányolta, az irodalomtörténeti korszakoláshoz pedig társadalomtörténeti, köztörténeti

³¹ Varró János: *Írói dokumentumok nyomában*. Igaz Szó, 1955. 3. szám, 64–66. p.

³² Varró János: *Irodalomtörténet és önismeret*. Utunk, 1970. 1. szám, 2–5. p.

dátumokat javasolt.³³ Viszont őt magát is többen a dogmatikus irodalompolitika és irodalomtörténet-írás képviselői közé sorolták, például Kántor Lajos, akinek vitacikke utóbbi kötetben is megjelent,³⁴ s aki az irodalomelméleti szempontok érvényesítéséért bontott zászlót. Erre a pengeváltásra még a Kántor–Láng-féle irodalomtörténet megjelenése előtt került sor. A kor erdélyi magyar kulturális sajtójából még ekkor is kiütközik az esztétörténeti, irodalomtörténeti kérdésekben való tudatlanság, és mindent meghatároz az ideológiai eredetű információs zárlat. Az irodalompolitika korábban nemcsak a történeti módszert, de még az alkalmazható nyelvi elemeket is kijelölte, így a Varró követelte történelmi környezetrajz is csak tudománytalan lehetett, ám az irodalomtörténet ekkor valóban pótolni lett volna kénytelen a politika által nem engedélyezett (tárgyszerű) kisebbségtörténet-írást. Azt, hogy a vitafelek egyike sem csupán a maga őszinte és elfogulatlan álláspontját képviselte, illetve hogy a tiszta tudományosság irányába vezető út nem volt járható, ékesen bizonyítja, hogy „a dogmatizmus agresszív kizárólagosságá”-nak hadat üzenő Kántor szintén csak úgy tud érvelni az irodalomelmélet szakszerűbb szempontjainak érvényesítése mellett, hogy hivatkozni kell arra: az esztétika létjogát hirdető műveket (illetve egy részüket) a kommunista tudományosság már integrálta. És ilyen integrált vagy integrálható művekkel szembeníti Varró szemléletét. Lényegében ott lebeg az egész gondolatmenet fölött (az éppen érvényben lévő) dogmarendszer mint fellebbezési fórum. Ez, azt hiszem, mindenkit jellemzett, aki akkoriban hozzászólt ezekhez a kérdésekhez. Másrészt viszont azok, akikre korábban mint Varró pártfogóira vagy méltatóira hivatkoztunk, például Méliusz, ugyanúgy egy, a marxizmus-leninizmusból kiűzött tudomány, a szociológia honosításának érdekében hivatkoztak; az ő nézőpontjukból azok voltak a dogmatikusok, akik ezt akadályozták. Olyan az egész, mintha a különböző, de az „elv”-nek magukat egyaránt alárendelő (érdek?) csoportok a dogmatizmus szitokszavával próbálnák egymást a partvonalon kívülre szorítani. Tudjuk egyébként, hogy például Kántor maga is fontosnak tartotta a történeti környezetet és annak földolgozását; lehet, hogy csak azt tartotta vigasztalannak, amit Varró közvetített erről. Nem szabadulunk viszont attól a benyomásunktól, hogy e nemzedék(ek) mindahány tagjának ott csengett a fülében az a mondat, amit Var-

³³ „Az irodalmi korszak a társadalmi fejlődésnek egy-egy jól elhatárolható korszakát jelenti [...]” I. m., 2. p.

³⁴ Kántor Lajos: *Vissza vagy előre?* In uő: *Korváltás. Kritikák, tanulmányok.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1979, 28–[35.] p.

rónak kiáltottak oda letartóztatói, amikor beértek vele a securitate épületébe: Cu fața la perete! (Arcsal a falnak!) Fél életükön át csak a dolgok falra vetülő árnyékát láthatták, ám ezeket a dolgokat mesterségesen varázsolták mögéjük, nem úgy, mint Platón barlang hasonlatában. S végig ott állt mögöttük a rendőr, nehogy megfordulhassanak.

Milyenek látta hát Varró a romániai magyar irodalom kezdeteit, illetve a helikoni, emlékiratai szerint számára oly fontos értékvonulatot? Már a címe is majdnem mindent elárul erről annak a háromrészes írásának (mint az emlékiratból megtudhatjuk: disszertációja egyik fejezetének), amelyet az Utunk 1957. 34–36. számában közölt (a híres Nézzünk hát szembe sorozat, illetve vita részeként): *A megalkuvás és jobbtorolódás gyökerei*. Jó érzéssel ismerte föl, hogy a polgári radikalizmus, illetve a polgári demokratikus forradalomban Magyarországon hatalomra került, majd elbukott csoportok eszmevilága Erdélyben tovább élt – ám azt, hogy nem kapcsolódott össze a munkásmozgalommal, és nem vitte diadalra a „kizsákmányoltak”, főként a proletariátus ügyét, részben az írók árulásával magyarázta. Az erdélyi polgári demokrácia hívei nem tudták követni Adyt a forradalmiságban, a magyarországi proletárdiktatúrával pedig a történelmi események következtében már nem lehetett közvetlen kapcsolatuk. Aztán amikor a demokrata írók látták, hogy nem aktuális a világforradalom ügye – és megijedtek a szocialista változattól –, továbbá fölismerték, hogy a romániai hatalom birtokosai veszélyeztetik az érdekeiket, tömegével álltak át a revizionizmusra spekuláló magyar reakció oldalára. A dezertáláshoz, illetve ahhoz, hogy a magyar egység az egész kommunista korszakban elvtelennek tekintett programjával „manipuláló” burzsoá-földesúri osztály szolgálatába állhassanak, a polgári ideológusok vertek hidat, akik közül Varró elretentő példaként az Ady védelmében könyvet író – tehát szerinte a kommunista forradalmat eszmeileg előkészítő Adyt meghamisító – Makkai Sándort emelte ki. A püspök művei közül, Ady-könyvében, a *Magyar fa sorsán* kívül még a *Magunk revízióján* verte el a port, amely a protestáns etikának abba az erdélyi áramlatába tartozott, amelynek egyes darabjait a hetvenes évektől a marxista filozófusok, Gáll Ernő és Balázs Sándor a kisebbségi humanizmus emblematisz darabjaiként értelmezték. Már 1957-ben, tehát letartóztatása előtt (illetve még az ’56-os forradalom előtt, amikor disszertációján dolgozott) mint a polgári ideológia uszályába keveredett megalkuvókat minősítette a helikonistákat, 1968-ban pedig, amikor a romániai magyar irodalom előzményeiről és a Helikonról szóló

tanulmányait közölte az Igaz Szóban, magát a marosvécsi írói szerveződést mint a Bánffy Miklós *politikai* programjának végrehajtására létrejött fedőszervet mutatta be. A Helikon humanista eszmeisége ezen interpretáció szerint csak arra szolgált, hogy leszerelje a haladás frontján álló írókat, azaz Varró lényegében ugyanazt az ítéletet mondja ki, amit annak idején Gaál Gábor a Korunkban. E szemlélet az ötvenes évektől töretlen, bár egyes jelenségek megítélése finomul. (Másképp meg torzul is. Úgy látom, 1957-ben Varró még tudta, hogy Kós az első világháború előtt *az erdélyi magyarság érdekében* bírálta a magyarországi kormánypolitikát – az „igazi” transzszilvanizmushoz vezető útja itt még nem tűnik föl olyan simának. Viszont említett cikkében az irodalomtörténész a transzszilvanizmusnak a Kósétól eltérő értelmezéseit egyértelmű kapcsolatba hozta a kozmopolitizmussal, a klerikalizmussal, sőt a fasizmussal.) Varró szerint születtek értékes művek a Helikon égisze alatt, amelyekkel foglalkozni kell, de a döntő nem ez, hanem a belső küzdelem, amelynek végén Kós és néppárti csoportja letette a fegyvert. Hiába, hogy az említett 1970-es vitában némileg árnyalódik a kép, az életműben sehol sem látjuk azt az ösvényt, amelyen a szerző az önéletírásában tükröződő Helikon-értelmezéshez eljutott. Egyetlen olyan cikkről tudok, amelyben a román Kós-recepció későbbi változásaira utal. Ezt már Magyarországra költözése után írta, a Kós-szobor átadása utáni napokban, s azt olvassuk benne, hogy az aggastyán író – bár a cikkből fölsejlően előérzetei talán lehettek – nem sejtette, hogy még az az idő is eljön, amikor az ő nevét sem lehet leírni Romániában. Egyébként Varró még ebben az írásban is (mely tehát egyike azoknak az egy kezünkön megszámolható közleményeknek, amelyek átjövetele után megjelentek tőle) csak „az Erdélyben együtt élő népek sorsközösségének, egymásrataltságának gondolatát” hirdető író emlékéit idézte (igaz, szembesítve – bár szinte „hallgatólagosan” – a nyolcvanas évek végi állapotokkal), pedig akkor ezzel párhuzamosan az életmű egyéb tanulságaira is jó lett volna kitérni.³⁵ A nem sokkal későbbi emlékiratban ott van az is, amit a szerző a román államszocializmusról gondolt – ami persze nem jelent ellenszenvet a román nemzettel szemben; sok rabtárs portréjából – nemzetiségiekéből, románokéből vegyesen – tisztelet és szeretet árad. Nos, nincs okunk feltételezni, hogy Varró az 1957-es és az 1968-as legfon-

³⁵ Varró János: „*Holtak itt is, ott is...*” Kós Károly születésnapjára. Magyar Nemzet, 1987. december 19., 9. p.

tosabb állításait nem gondolta volna komolyan. Ez alkatának is ellentmondott volna. Habitusát így írja le egyik volt rabtársa, a festő-költő Páll Lajos: „Emlékszem arra, hogy bent a börtönben nagy vitákba keveredett. Felidegesedett, megfogott egy kicsi szemüvegest és fölnyomta a rácsra, miközben ráordított: »kiprésellek, ha még egyszer ezt mondom«. Ez volt az utolsó érve. Ez különben a nagy méretű embereknél veszélyes, hamarabb elveszítik a türelmüket.”³⁶

Azt, hogy Varró János irodalomtörténeti tevékenységéhez hasonlóan prózaíróként is felemás eredményeket ért el, részben szintén a körülményeknek kell tulajdonítanunk, kevésbé a benne rejlő képességek jellegének. A hetvenes évek második felében, megtapasztalva kisebbségi közössége, különösen az ifjúság történeti ismereteinek hiányosságait,³⁷ történelmi regénye(ek) írására szánta el magát. Az első, amelyben Báthory István fejedelemsége megszilárdulásának fordulópontját, a Bekes Gáspár elleni küzdelmet dolgozta föl, még megjelenhetett. A regényt olvasva az első meglepő tapasztalatunk, hogy Kós Károly monográfiája semmit sem használ föl azokból a szemléleti, szerkezeti, nyelvi sajátosságokból, amelyek Kós történeti tárgyú prózáját jellemzik. A *Ki csatát nyer, koronát nyer* terjedelmesebb cselekményszála, amint két kritikus – Bernád Ágoston és Szász László – is megállapította,³⁸ egyértelműen romantikus; ez a kettősség szervesen, ráadásul a terjedősebbik s egyben kevésbé értékesebb szál elnyomja a másikat. Ez a nagyobbik hányad – a külföldi egyetemet járt Filep István deákot Báthory István a marosvécsi várba küldi, hogy megvédje azt a székely felkelőktől, ám ő minden lehetséges hibát elkövet s az első alkalommal elveszíti az erősséget – a hős szerelmi ügyeivel, a krimiszzerű betétekkel együtt boszszantóan naiv vagy álnaiv, ráadásul funkciótlan is, hiszen Báthory titkos terve éppen az, hogy elveszítse a várat, ugyanis Erdély belsejében akar döntő, megsemmisítő győzelmet aratni – ha a határszélről kergeti vissza a Bécs által támogatott lázadókat, Bekes újabb és újabb kísérleteket tenne a fejedelmi süveg megszerzésére. Benne van viszont a regényben számos, valószínűleg az író életéből leszűrt tapasztalat: Báthorynak, tehát

³⁶ P. Sebők Anna: *Kolozsvári perek 1956*. I. m., 233. p.

³⁷ „A romániai magyarság – s főleg a magyar ifjúság – történeti tudatának katasztrofális hanyatlását látva, 1974-ben erdélyi tárgyú történeti regény írását határoztam el.” Varró János: *Szakmai önéletrajz*. I. m. 7. p.

³⁸ Bernád Ágoston: *Történelem és regénykompozíció*. Utunk, 1976. 49. sz., 2. p.; Szász László: *Varró János: Ki csatát nyer, koronát nyer*. Igaz Szó, 1977. 3. sz., 262–264. p.

az erdélyi fejedelemség gondolatának fő ellenségei a Bekes Gáspár mellett fegyvert fogó székelyek. Nem kizárt, hogy ezzel egy apró, de nem lényegtelen fordulat következett be a romániai magyar történelmi tárgyú epikában: korábban a székely felkeléseket a munkásmozgalom előzményeiként, antifeudális küzdelmekként dolgozták föl. Varró székelyellenességének okaira emlékiratából következtethetünk – az ötvenes években, mint állítja, a romániai magyarság egységének fölszámolására hivatott eszköznek tartotta az akkor létrehozott székely „autonómiát”, a Maros Magyar Autonóm Tartomány létrejöttére büszke székelyek pedig korlátolt szeparatisták voltak a szemében. A regényből szakasztott ilyen képet kapunk róluk. Ezzel szemben az összes román szereplő – Varró transzszilvanizmusinterpretációjának megfelelően – becsületes hazafi és makulátlan jellem. Ami nem is volna baj, ha nem lógna ki az ideológia patája.

A Varró emlékiratához csatolt, Ábrahám Sándorné által írt életrajzi jegyzetben ott áll, hogy történelmi regényének folytatása már nem jelenhetett meg.³⁹ Ez pontosításra szorul; másodszer nem a korábbi cselekményszálat fonta tovább, hanem a fejedelemség történetének egy még drámaibb korszakát dolgozta föl, az 1650–1660-as évek fordulóját, a II. Rákóczi György lengyelországi hadjáratával kezdődő, Kemény János halálával végződő tragikus éveket, a fejedelemség többszöri felbomlásának idejét, a kis állam bukásának kezdetét. Tárgyáról és írói szándékáról nyilatkozott Varró a Tar Károly által vele készített és az Ifjúmunkás című hetilapban megjelent interjújában,⁴⁰ amelyben megnevezi fő forrásait, a korabeli emlékirat-irodalom klasszikus és kevésbé olvasott darabjait, illetve utal a korszakban eligazító forráscsoportokra, többek között az országgyűlési, megyei, székkapitánysági, törvénykezési iratokra, magánlevelezésekre, diáriumokra, naplókra, krónikákra, históriás énekekre, kalendáriumokra, gyászbeszédre, urbáriumokra, számadáskönyvekre. Fő erőssége valószínűleg ezeknek a történeti – részben latin nyelvű – forrásoknak az ismerete volt. Emlékiratában szól arról, milyen kedvvel tanult kollégiumi éve alatt latinul, továbbá más nyelveken is, illetve hogy általában híve volt – diákként is – azoknak a hagyományos pedagógiai módszereknek, amelyekkel a régi latinereket képezték. Varró forrásismeretét Bernád Ágoston is méltányolta hivatkozott kriti-

³⁹ Ábrahám Sándorné: *Egy huszadik századi bujdosó életútja 1927–2004*. In Varró János: *Erdélyi sorsvallató. Egy erdélyi 56-os utolsó vallomása*. I. m., 238. p.

⁴⁰ Tar Károly: *Szerelmes történelem*. Ifjúmunkás, 1978. 28. sz., 4. p.

kájában. Prózájának mégsincs történeti atmoszférája; lehet, hogy fiatal olvasói nem is ezt várták el tőle. Az Ifjúmunkás 1978-ban több részletet is közölt a II. Rákóczi György korabeli regényből, s ezek (is) arról tanúskodnak, hogy írójuk (ismét) az ifjúságot tekintette célközönségének. Azt pedig, hogy első kísérlete nem tévesztett célt, egy-egy, az említett interjúba és egy szintén Tar Károly által írt riportba szőtt olvasói levél (egy pedagógusé és egy diáklányé) igazolja, amelyek arról szólnak, hogy meg kell ismerni a történelmet és ezt a célt Varró regénye (az érdeklődés fölkeltesével is) hatékonyan szolgálja.⁴¹ (Maga a riport azt kutatja, hogy a regényben részletesen leírt kerelőszentpáli csatáról milyen ismeretek élnek a helyszínen.) A második regény, közölt részleteiből kikövetkeztethetően, epikusan szélesebb alapozású a korábbinál, váltakozó helyszínekkel és szereplőkkel; a részletek tárgya Rákóczi hadi készülődései, illetve az 1658-as török–tatár büntetőexpedíció. A lengyel hadjárat vagy következményei több regényben szerepeltek már, nem egy klaszszikus darabban is – lásd például Jókai más művei mellett *A Damokoszokat* vagy akár Kós *Varju nemzetségét* –, s éppen ekkoriban formálódott az erdélyi magyar „esszéepika” egyik legsúlyosabb alkotása, Szabó Gyula ugyancsak ezekről az évekről szóló, *A sátán labdája* című ötkötetes könyve. A téma aktualitása ezekben az években nyilvánvaló volt, s Varró mint ifjúsági író fontos helyet tölthetett volna be a maga közegében. Ő maga úgy értékelte, hogy az Ifjúmunkásban közölt regényrészletei és történelmi cikkei adták számára az értelmes alkotó munka utolsó lehetőségét az erdélyi magyar múlt idézésével. Az Ifjúmunkásban sorozatot, vagy inkább ritkán jelentkező rovatot indított, ebben az utalt regényrészletein kívül például Bethlen Gáborról vagy az utolsó tatárbetörésről írt, ám 1982-ben ezt betiltották, „s így a sajtóban minden út lezárult előttem”. Ezt szakmai önéletrajza utolsó oldalán írja Varró, de nem teszi hozzá, hogy az itt (olykor folytatásokban) közölt cikkeknek főcím szerint a fele a román – havasalföldi, moldvai – történelemről szól. Ezek éppen az 1982-es közlemények, amelyek kivétel nélkül a főtebb említett román krónikafordítások műhelyforgácsai, s ez érthetetlenül teszi, hogy miért éppen ekkor állították le a szerző Ifjúmunkás-beli publikációit.

Az életmű tehát részben csonka, legfontosabb darabjai befejezetlenek, megjelent részei nem tükrözik kellőképpen Varró tudását, filológiái

⁴¹ A második levelet lásd: Tar Károly: *Mire jó egy csatátér?* Ifjúmunkás, 1977. 5. sz., 4. p. (A szerző Regények színhelyén című sorozatában.)

ismereteit, s részben megkérdőjelezzük alkalmazásuk értelmét. Kielezeten, exponálva mutatják azokat az abszurd munkafeltételeket, amelyek egész generációk teljesítményét deformálták, tették tönkre, ha nem is mindig olyan arányban, mint az övét. Saját generációja történetének – lehetséges elfogultságai, érthető szubjektivitása és belső ellentmondásai ellenére is – igen fontos forrása ez a csonka emlékirat, amelyet szerzője legjelentékenyebb és (épp e vonásai miatt is) legtanulságosabb munkájának tartok.

PAPP Z. ATTILA

Beszédből – ideiglenesen „zárolt”¹ – világ. Kísérlet egy öntényfeltáró riportra

1. Bevezetés: a „zárolás” rövid története

Az alábbi, inkább riportszerű írás egy általam szerkesztett kötet kálváriájáról számol be. Egyszerű és nehéz is egy ilyen intellektuális kihívás teljesítése: egyszerű, hiszen a történet egyik szereplőjeként meglehetősen részletesen ismerem az eseményeket. Ugyanakkor nehéz is, mert éppen érintettként – érthető okokból – talán nem is tudok teljes mértékben objektív maradni. És azért is nehéz, mert noha úgy érzem, a történetet jól ismerem, valami azt sugallja, vannak olyan részletek, amelyeket nem ismerek, nem ismerhetek,² illetve a rendelkezésemre

¹ A Magyar Értelmező Kéziszótár szerint *zárol* azt jelenti, hogy „(árucikket) a szabad forgalomból hatóságilag kivon”, a *zárolás* pedig „az a cselekvés, hogy vmit zárolnak” (*Magyar Értelmező Kéziszótár*, Akadémia, Budapest, 1972. 1528. o.). Írásomban a „zárolás” kifejezést gyakran fogom a „betiltás”, „nyilvánosság elől való elzárás”, a „terjesztés leállítás/leállíttatása”, „terjesztés visszatartása” kifejezések szinonimáiként is használni. A „zárolás” kifejezést történetünk beindítójától, Bartus László újságírótól kölcsönöztem, aki a kötethez kapcsolódó levelezéseiben is és az általa főszerkesztett *Amerikai Magyar Népszava Szabadság* c. lapban is használta.

² Kéziratunk lezárása után recenzió jelent meg a könyvről az ÉS-ben (Nóvé Béla: „Magyarkodók” és „szívmagyarok”. *ÉS* 2009/32. aug. 7.), amelyre Bartus olvasói levelet írt (Beszédből hazugság. *ÉS* 2009/36. szept. 4.). Ebben az írásában, illetve egyik még 2008. októberi írásában is utalást tesz arra, hogy állítólag a (cikkekben Bartus nem jelzi, hogy az általa megkeresett) washingtoni nagykövetség, illetve a New York-i főkonzul is jelezte a Külügyminisztériumnak, hogy aggályosnak tartják a kötet bizonyos részeit. Mivel e történésekről, és magáról a „zárolásról”

álló információk, dokumentumok alapján nem rekonstruálhatók. Hiszen az egész történet önmagában oly abszurd, hogy szinte elképzelhetetlen, mindez nem az „átkosban”, hanem 2008 októbere és 2009 áprilisa között zajlott.

De miről is van szó? A történet dióhéjban: 2008 augusztusában jelent meg szerkesztésben a *Beszédből világ. Elemzések, adatok amerikai magyarokról*³ című kötet. Egy USA-ban élő magyar újságíró 2008 októberében felhíborodott a kötet néhány oldalas, sajtóról szóló részén. A szerzőnek gyalázkodó leveleket írt, illetve az engem és munkánkat lejárató leveleit több intézménynek is elküldte. Ugyanakkor lapjában „tudósít” minderről, illetve recenzióknak beállított irományt jelentetett meg. A jóérzést is sértő mocskolódo leveleit többek között elküldi a Miniszterelnöki Hivatalnak (MeH) is, ahol akkor a Sapientia-EMTE felsőoktatási szakreferenseként dolgoztam. A MeH akkori főigazgatója, Törzsök Erika,⁴ – feltételezhető módon, Gémesi Ferenc szakállamtitkárral egyetértésben – elrendelte a kötetek terjesztésének, tehát a nyilvánosság elé kerülésének leállítását.⁵ A köteteket a kiadó Magyar Külügyi Intézet egy kis, elzárt szobában tárolta, a fal mellé rakott, becsomagolt könyvekre pedig egy papírra

is a szerkesztőt hivatalosan sosem értesítették, e lehetséges – az ügy szempontjából akár fontos – szálakra sajnos nem áll módomban kitérni. Hasonlóképpen nem tudhatom azt sem, a *Népszabadságban* miért nem jelent meg semmi erről a témáról, noha munkatársai 2008. októberében és 2009 tavaszán is interjút készítettek velem.

- 3 Papp Z. Attila (szerk.): *Beszédből világ. Elemzések, adatok amerikai magyarokról*. Magyar Külügyi Intézet, REGIO Könyvek, Budapest, 2008. A kötet szerzői: Czoch Gábor, Márton János, Németh Szilvia, Pakot Levente, Papp Z. Attila. A kötet elektronikusan is elérhető, lásd: http://www.mtaki.hu/uj_intezeti_kiadvanyok/papp_z_attila_amerikai_magyarok.html
- 4 Törzsök vonatkozásában szövegemben néha a főigazgató titulust fogom helyenként használni, mert ez volt a köztudatban és ez volt a bevett gyakorlat. Ugyanakkor tény, a „zárolás” ügy kipattanásakor ő politikai főtanácsadó volt. Szerződését a 2009. áprilisi kormányváltás után Kiss Péter nem hosszabbította meg. Törzsök egy olvasói levélben a *Heti Válasz* c. folyóiratban párhuzamot von a múlt rendszer és a mai gyakorlat között: „Az én helyzetem világos volt, s az ma is. Sőt, abban is hasonló, hogy éppen napjainkban Kiss Péter miniszter ugyanúgy távolít el arról a területről, ahol az elmúlt két évtizedben immár legálisan foglalkoztam a kisebbségi ügyekkel, mint ahogy kirúgtak az állásomból párszor a kádári világban.” (*Heti Válasz*, 2009. július 9.) Ebben a demokratikus ellenzék egykori aktivistájával, Törzsökkel egyet érthetünk: a kötet zárolása és a kádári világ között én is párhuzamokat vélek felfedezni.
- 5 Ezt az MKI egyik munkatársa szóban közölte velem 2009 márciusában. Amikor ez tudomásomra jutott, rákérdeztem (telefonon) Törzsökre. Először tagadta a levél létezését, majd elismerte, ő ugyan aláírt egy ilyen levelet, de nem ő írta meg.

ráírták: „NEM OSZTHATÓ”. Alatta kis betűkkel egy rövid lista, hogy a „nem osztásra” ítélt könyvekből korábban kik kaptak példányokat.⁶ 2009 tavaszán a kötet szerzői, megelégedve ezt a „zárolást”, elkezdtek a kötet kiszabadításán munkálkodni: hivatalos leveleket, tiltakozást írtunk, illetve a sajtót is megkerestük. 2009. április közepére sikerült a könyveket „kiszabadítani”, ám ennek egyértelmű ára az volt, hogy a MeH-ben közzölték: noha szakmailag teljes mértékben elégedettek ottani munkámmal, politikai döntés született arról, hogy útjaink elválnak, magyarán – Gémesi Ferenc szakállamtitkár döntése nyomán – állásomból elbocsátottak.⁷

Írásomnak röviden kettős célja van: egyrészt azt szeretné bemutatni, hogy a hatalom képviselői, hogyan viszonyulnak egy számukra kényelmetlennek gondolt és/vagy beállított ügyhöz, illetve milyen kapcsolatok és eszköztárt vetnek be kezelése céljából. Másrészt azt is be szeretném mutatni, hogy egy (képzelt) közösség (képzelt) képviselői, hogyan töltenek be védő („gatekeeper”⁸) szerepet, és ezáltal tudatosan vagy akaratukon kívül hogyan válnak a hatalom szándékainak szolgálóivá.

2. „Zárolás”: részletesen és magyarosan

A fent röviden ismertetett történetet az alábbiakban részletesebben, és ahol lehet, dokumentumokra támaszkodva bontom ki. Helyenként kitérek olyan „recenziókra” és nyilvános levelekre is, amelyek a kötet ideiglenes „zárolásához” közvetve vagy közvetlenül hozzájárultak. És mivel az ismertetett időszakban a MeH-ben dolgoztam, egy-két ottani, egykori munkatársammal folytatott beszélgetésre is utalni fogok. Magánleveleket csak utalásszerűen fogok felhasználni, kivételt képeznek azonban azok a levelek, amelyeknek nem (vagy nemcsak) én voltam a címzettje, ám kéretlenül nekem is elküldték.

⁶ Erről a szerző saját szemével is meggyőződhetett 2009. március 16-án.

⁷ Írásunk vége felé e mozzanatra is ki fogunk térni. E ponton akár áldozati szerepben tetszelegve szenvedéstörténetbe is kezdhetnék, de nem teszem, hiszen szakmai okok miatt már korábban is megfogalmazódott bennem, hogy eljövök a MeH-ből, ahol amúgy 2007 augusztusától dolgoztam. Amikor a könyv-ügy kapcsán kiderült, hogy a MeH munkatársainak is szerepe van a „betiltásban”, nem rejtettem véka alá, hogy a továbbiakban komoly morális kihívás lenne olyanokkal együtt dolgoznom, akik számomra erkölcsileg és szakmailag elfogadhatatlan döntést hoztak.

⁸ Lásd még a 34. számú lábjegyzetet is.

A 2008 augusztusában megjelent „ominózus” kötet egy mintegy másfél éves kutatói munka eredményeképpen jött létre. Jómagam egyaránt elláttam a kutatás szakmai vezetését, elvégeztem az elemző munka egy részét, majd pedig a kötetet megszerkesztettem, egyszersmind menedzseltem megjelenését. A kutatás⁹ során 53 mélyinterjú készült az amerikai magyar szervezeti élet különféle vezetőivel, az egyesületek, egyházak, múzeumok, cserkészlet stb. képviselőivel, amelyek alapján a kvalitatív interjúelemzés módszere segítségével részletes leírását adtuk a szervezeti élet főbb kihívásainak, külön elemzésben foglalkoztunk a hétvégi, vasárnapi magyar iskolákkal. Ugyanakkor kérdőíves módszerrel is kísérletet tettünk ezen intézményrendszer néhány sajátosságának a feltárására, illetve statisztikailag is feldolgoztuk a szervezetekről összeállított adatbázist. Önálló tanulmányban jártuk végig, hogy mit jelent az etnikai hovatartozás az amerikai népszámlálásokban, mennyire képlékeny az etnikus kategóriák használata, és ebből kifolyólag mennyire bizonytalan lehet az ezekre a kategóriákra épülő adatszolgáltatás. Ráadásul két demográfiai mellékletben olyan, a magyar népességre vonatkozó adatsorokat is közöltünk, amelyek eladdig soha nem jelentek meg, annál is inkább, mert egy részüket jómagam számoltam ki a legutóbbi népszámlálás 5 százalékos mintájának mintegy 14 millió itemet tartalmazó adatbázisa alapján.¹⁰ Végül, a kötet általam jegyzett összegzésében megkíséreltem az amerikai magyar szervezeti élet, illetve identitás néhány újszerű interpretációját adni, illetve értelmezéseimet összevetni más szakirodalmi megközelítésekkel.

Az USA-ban élő magyarok szociológiai és demográfiai leírását hivatott kutatás mintha már születésekor is elátkozott lett volna: a 2006 áprilisában ténylegesen elkezdett kutatás lebonyolításával megbízott intézmény egykori munkahelyem, a Teleki László Alapítvány volt, melyet azonban 2006. december végén kormányrendelet szüntetett meg. (Az alapítvány megszüntetéséről szóló hírekről épp az USA-beli terepmunkánk során értesültünk Czoch Gáborral.) Az egykori megrendelő intézményt, a Határon Túli Magyarok Hivatalát az új nemzetpolitikai

⁹ A kutatás alapkoncepcióját Fejős Zoltán készítette. Ld: Fejős Zoltán: *Az Egyesült Államok magyar, magyar származású népességének felmérése. KONCEPCIÓ és megvalósítási terv.* Budapest, 2005. szeptember 25. (kézirat)

¹⁰ A népszámlálási adatbázist a Minnesota Population Center mellett működő ún. *Integrated Public Use Microdata Series* projekt keretében szereztük be. Ezúttal is köszönet érte.

megfontolások miatt szintén megszüntették, jogutódja a Miniszterelnöki Hivatal Nemzetpolitikai Ügyek Főosztálya lett (MeH). E szervezeti változások ellenére a kutatást és a befejezéséhez szükséges pénzügyi alapokat sikerült megmenteni: a lebonyolító szervezet az újonnan létrehozott Magyar Külügyi Intézet (MKI) lett, a szakmai megrendelő a MeH. Innen eredt az a felemás helyzet is, miszerint e kutatáshoz igazi szakmai érdeklősége gyakorlatilag csak a résztvevő kutatóknak volt, az érintett intézmények pedig pusztán kipipálandó feladatként szerették volna letudni. Mindezen intézményi felállásnak a későbbiekben még jelentősége lesz, de először próbáljuk meg kronologikus rendben végigkövetni, mi történt a kötettel 2008 augusztusa után.

Az 500 példányban kinyomott könyvből 2008. augusztus 25-i megjelenésekor mintegy 100 darabot szerkesztőként átvehettem, és abban a reményben, hogy a későbbiekben még több példányhoz is hozzáférünk (az MKI informálisan azt jelezte, 60 példányra tartana még igényt, a többi adományként továbbadhatjuk¹¹), e példányokat szerzőtársaimmal hamar szétszortottuk. A köteteket részben amerikai magyar szervezeteknek juttattuk el, a MeH néhány munkatársának,¹² kutató kollégáknak, illetve az éppen akkoriban (2008. szeptember 6–7-én) tartott felsőpulyai szórvány konferencia résztvevőinek. A kötethez kapcsolódó szervezeti adatbázis 2008 szeptemberétől az Omnibus Kft. honlapján is elérhető, 2008. november 12-től pedig az MTA Etnikai, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet honlapjáról nemcsak az adatbázis, hanem a kötet teljes terjedelmében is letölthető.¹³

A kötet 2008 októberében, mondhatni, két típusú fogadtatásban részesült: egy – nevezzük – adminisztratív jellegűben, melyet jórészt Bartus László és az általa főszerkesztett *Amerikai Magyar Népszava*

¹¹ Megjegyzendő, vonatkozó jogszabályok szerint a kötet nem kerülhet könyvkereskedelmi forgalomba.

¹² A kötet-ügy kapcsán több megmosolyogtató tény, ellentmondást is regisztrálhatunk, ezeket a későbbiekben is közölni fogom. Itt azt fontos kiemelni, hogy a MeH Kisebbség- és Nemzetpolitikai Szakállamtitkárságának vezető munkatársai, akik közül néhányan így-úgy hozzájárultak a kötetek „zárolásához”, 2008 augusztusában/szeptemberében elsőként kaptak a szerkesztőtől dedikált tiszteletpéldányt. Amikor például Törzsök Erikának átadtam a frissen megjelent kötetet, még melegen gratulált.

¹³ Szintén a poénok sorába tartozik, hogy miközben a kinyomtatott köteteket elzárták a nyilvánosság elől, a kötet az MTA ENKI honlapján kívül teljes egészében rajta volt az Amerikai Magyar Koalíció honlapján is.

Szabadság fémjelzett, és egy tartalmi jellegű bírálatban, amit Bartus Lászlón kívül Bika Julianna, Papp László és Nagy Károly írásai képviselnek. A kétféle megközelítés természetesen nem zárja ki egymást, hanem éppen egymást erősítik: az említett újságban Bartuson kívül más tollából is megjelent recenzióknak beállított írás, illetve más írások nagyon közeli időpontban való megjelenése, valamint a nekem is átküldött, előbb említett újságíró és más személyek egymás közti elektronikus levelezése¹⁴ alapján kijelenthető, ez a hirtelen jött „recenzió-dömping”, a fogadtatások egybeesése nem véletlen.

2008. október elsején elektronikus levelet küldött Bartus László, az *Amerikai Magyar Népszava Szabadság* főszerkesztője, aki feltételezhetően a romániai *Transindex* c. internetes lapban 2008. szeptember 23-án megjelent írás alapján értesült a kutatásról és a könyvről.¹⁵ E levélben kérte, hogy a kutatás során létrehozott szervezeti adatbázist küldjem el neki. Kérésének eleget téve, egyúttal jóhiszeműen elküldtem a kötet betördelt kéziratát elektronikusan is. Mint kíváncsi ember, címzettem a mintegy 500 oldalas kötetből csak a sajtóra vonatkozó részeket futotta át, ahol többek között az ő lapjáról és személyéről is szó volt. Kezdetben jobbára borongós hangvételű leveleket kaptam, néha naponta többet is.¹⁶ Ezekben az első levelekben még inkább visszafogott hangnemben kifogásolja, hogy vele nem készült interjú, illetve, hogy az én egykori interjúalanyaim véleményét igencsak tudta volna árnyalni, ha vele is készítettünk beszélgetést. Kifejtette, a lap szerkesztését az olvasókért teszi, olyan amerikai magyarokért, akik különböznek azoktól, akiket mi a terepmunkánk során megkerestünk.¹⁷ Ezen első levelekre még válaszolgattam, és kifejtettem, én is szomorú vagyok, ha a sajtóról szóló részt ennyire félreérti. Jeleztem, annak, hogy vele nem készült interjú pusztán technikai

¹⁴ Azt is mondhatnám, köszönöm szépen Bartus Lászlónak és Harmath Istvánnak, hogy magánlevelezésüket kéretlenül is megosztották velem. Ezáltal jobban megértem gondolkodásmódjukat, gusztustalan stílusuk pedig áruklódó volt.

¹⁵ Bakk-Dávid Tímea: *Az etnikai alagút vége. Szívmagyarok vagy óvatosak: másfél millió amerikai magyar* <http://vilag.transindex.ro/?cikk=8142>. Az írást Bartus átvette, és október 5-én saját lapjában is közölte (<http://nepszava.com/index.php?topic=4461&page=4227>).

¹⁶ 2008. október 11-i levelek.

¹⁷ Mivel a kutatás e része az amerikai magyar szervezeti világ sajátosságainak feltárása volt, interjúalanyaink szervezeti vezetők, vagy valamely szervezet aktív tagjai voltak. Mindezt részletesebben is kifejtettük a kötet módszertani bevezetőjében (27–34 oldalak).

okai voltak, ugyanakkor reményemet fejeztem ki, ha egészében elolvassa a könyvet, rájön a kutatás és könyv igazi céljára, nevezetesen arra, hogy az amerikai szervezeti világ kvalitatív és kvantitatív szociológiai módszerekkel való leírására törekedtünk, és nem személyek „lejárására”.

Stílusa azonban a későbbiekben egyre vehemensebbre és támadóra váltott, amelyben újlag is sérelmezte, hogy vele nem készült interjú, illetve azt is, hogy egykori interjúalanyaim negatív színben állították be őt, illetve szerinte valótlanságokat állítottak róla¹⁸ meg a lapról. Leveleiben ugyanakkor már szélsőjobbos környezetbe helyezett, egyenesen egy hungarista-nyilas csoportosulás szócsövének. Vádaskodásait azonban nem csak nekem küldte el, hanem több hivatalos személynek, szervnek és intézménynek is, mint például a Miniszterelnöki Hivatal, Külügyminisztérium, Magyar Külügyi Intézet, Magyar Köztársaság Nagykövetsége – Washington, Szociológiai Szemle, Magyar Szociológiai Társaság stb. címére.¹⁹

A levelek stílusa önmagáért beszél, nem ritka, hogy fizikai, pszichikai fenyegetést is kilátásba helyezett, és szakmai hitelem totális megsemmisítésére törekedett.²⁰ Íme néhány idézet abból a levélből, amelyet nemcsak nekem, hanem közintézményeknek és a média egy-két képviselőjének is elküldött 2008. október 13-án reggel:²¹

„Ez a szociológia? Ezt nevezi Ön tudománynak? Ez kutatás? Ez felmérés? Hol vette Ön a diplomáját? Tud erről a Külügyi Intézet? Hol hallott ilyet, hogy egy üzleti vállalkozásról hamis adatokat közölhet pletykák alapján, és azt nyilvánosságra hozhatja, anélkül, hogy ellenőrizné?”

¹⁸ Miközben Bartus szinte minden levelében, hivatalos megkeresésekkor vagy vonatkozó cikkében felemlégeti, hogy egyik lábjegyzetben röviden összefoglaltam milyen találgatások jelentek meg róla (egyébként saját lapjában is, illetve egyik interjúalanyomnál), sosem említi, hogy az előtte szereplő 74. számú lábjegyzetben ezt írtam róla: „A *Világgazdaság* volt munkatársa, rendszeresen közöl(t) többek között a *Hőcipőben*, *168 órában*, *ÉS*-ben, illetve különböző televíziós csatornáknak is dolgozott. Vihart kavaráó könyveket írt a magyarországi szélsőjobbról, a Fradiról (*Varga Zoltán disszidál. Volt egyszer egy Ferencváros*. Bp. 2000), és a Hit Gyűlekezetéről (*Fesz van: a Hit Gyűlekezete másik arca*. Bp. 1999)” (Papp i. m. 164–165. o.)

¹⁹ Minderről ő maga tájékoztatott leveleiben. 2008. október 1. és 2008. október 16. között 21 elektronikus levelet küldött nekem, azonban ezek közül 20-at október 10–16 között. A levelek összesen közel 50 oldalnyi szöveget tesznek ki.

²⁰ A kizárólag nekem írt levelekben megfogalmazott fenyegetések közlésétől eltekintünk.

²¹ Az idézetek közlésekor jómagam tettem ki az ékezeteket.

„Önt azzal bízták meg, hogy tegye tönkre az Amerikai Magyar Népszava Szabadságot? Ki a megbízója? A Magyar Külügyminisztérium, a Magyar Külügyi Intézet, vagy az a szélsőséges szűk csoportosulás, amely a mellékletben a meginterjúvoltak listáján²² szerepel?”

„Attól tartok, nadrágszjira akasztják föl, még azon a napon, de ha megússza, Amerikában börtönbe kerül.”

„Nem ismerem az erre vonatkozó magyar törvényeket, de ilyen üzleti hitelrontásért az Egyesült Államokban hatalmas kártérítéseket kell fizetni, és ezért Amerikában börtön jár. Ez nem tudomány, ez sarlatánság, ami jó hírnevet sért”.

„Mindent megteszek azért, hogy ezt az aljas támadást elhárítsam, amíg élek, a sarkában leszek. Erre készüljön föl! Ez nem fenyegetés, száraz tényközlés.”

Jogosan merül fel a kérdés, vajon miért durvult el ily mértékben a hangneme? A levelekben megfogalmazott „vádakat” röviden összefoglaltam egy, még 2008. október 20-án a MeH-nek írt feljegyzésben. E feljegyzés volt talán az egyetlen alkalom, amikor mint érintettnek a véleményét kikérte a hivatal, ám mint az alábbiakban kiderül, ez már a „zárolás” elindítása után történt. Hogy mi lett a feljegyzés sorsa, amit egyébként 2008. október 26-án elküldtem a kiadó MKI vezetőjének is, arról érdemi visszajelzést nem kaptam, azonban arról teljes mértékben meg vagyok győződve, hogy a kötet „zárolása” mellett kitartó döntéshozók nem vették figyelembe sem szakmai érveimet, sem a benne foglalt konfliktuskezelő javaslataimat. A történések és szakmai álláspontunk megértése céljából néhány részletet ismertetek e tájékoztatásból:

²² A filológiai érdekesség kedvéért egy kis összehasonlítás. A MeH honlapján találunk egy listát az USA-ban működő magyar szervezetekről (http://www.nek.gov.hu/index.php?main_category=2&action=view_item&item=207), ahol 37 tétel szerepel (ezek között sajnos az *Amerikai Magyar Népszava Szabadság* nincs rajta), a mi adatbázisunkban pedig közel hússzor több: 681. A MeH listáján szereplő listából 13-nak a képviselője interjúalanyunk volt. Ha Bartus állítását elfogadjuk, akkor kijelenthetnénk, hogy a Miniszterelnöki Hivatal szélsőséges amerikai magyar szervezeteket propagál saját honlapján.

BARTUS LÁSZLÓ „VÁDJAI”

- Bartus László saját bevallása szerint sem olvasta el a könyvet, pusztán csak azt a mintegy 2 oldalt, amelyben lapjáról és értelemszerűen a főszerkesztőről is szó van.
- Már-már összeesküvés-elméletre épülő vádaskodásának lényege: a kutatókat, engem személyesen valamilyen szélsőséges, kirekesztő, ideológiai csoportosulás felhasznált arra, hogy tönkretegyem lapját, hamis állításokat forgalmazzak róla. Ebben az összefüggésben sérelmezi, hogy leírom egy-két interjúalany állítását:
 - a lap példányszámára, olvasóira vonatkozóan
 - a főszerkesztő ellentmondásos megítélésére vonatkozóan.
- Bartus László szerint ezek az állítások (mivel nem felelnek meg a valóságnak) üzleti hitelrontást képeznek, hirdetői ezek hatására elállnak a további reklámozástól. Ezáltal a magyar állam beavatkozott az amerikai médiapiacba, amely akár diplomáciai ügy is lehet.

SZAKMAI TÉNYÁLLÁS

A kutatás során készült mélyinterjú (kvalitatív) rész egy részletes módszertani leírással kezdődik. Ebben többek között a következő olvasható:

„A kvalitatív elemzés során – a címben jelzett módon²³ – a hangsúly a „közeliség”, az elmesélésen és nem kizárólag a tények igazságtartalmán vagy annak ellenőrzésén van. Bizonyos értelemben nem az számít, nem az az elsőrendű, hogy egy interjúalany *mit* mondott, hanem az, *hogyan* mondta, *miért* mondta, és amit mondott, *hogyan függ* össze azzal, amit más is mondott.” (a kötet 30. oldalán olvasható)

- A szociológiában a mélyinterjú az értékek, érdekek feltárására irányulnak. Ezek elkészítése, illetve feldolgozása szigorú szakmai szabályok szerint történik (nem tévesztendő össze a sajtóinterjúkkal).
- A Bartus László által felhozott „vádak” a kötet 6.1-es *A sajtó lokalitásba ágyazott működése* c. alfejezetében szerepelnek, ezen belül található az

²³ A vonatkozó tanulmány címe: *Beszédből világ. Amerikai magyar szervezetek és működtetőik – közelről*. Papp i. m. 27–264.

a két oldal, ami lapjára is tartalmaz interjúalanyok véleményét tükröző állításokat. A kötet e része arról szól, hogy a sajtó gyakran a helyi konfliktusokat erősíti, ezen belül pedig Los Angeles-i, chicagói és New York-i példákat hozok. E példák mind-mind az elkészült interjúkban hangzottak el, illetve egy lábjegyzetben Bartus úr saját lapjára, illetve más internetes oldalakra építve vélemény hangzik el a főszerkesztő személyéről. Egy főszerkesztő, aki eleve a nyilvánosságban él az ilyen ellentétes megítéléseket „hivatalból” el kell, hogy viselje.

- A tanulmányban nem szokványos módon, ám éppen a félreértések elkerülése végett az említett 6.1-es fejezet végén újra módszertani megjegyzést teszek, amit Bartus úr egyik levelében sem említ:

„E vélemények kapcsán szeretnénk újra kihangsúlyozni, az interjúelemzés célja nem a konkrét elmésélések igazságtartalmának megállapítása, hanem az elmesélések mögött feltételezett érdekek, értékek és viszonyulások felfejtése. Ezek pedig arról árulkodnak, a sajtó (lett legyen országos vagy helyi) mint a helyi társadalom egyik intézménye, ráerősít a helyi ellentétekre, illetve generálja is a helyi magyar-magyar konfliktusokat.” (167. oldal)

- Bartus László viselkedése, az elküldött levelek valójában a kutatás egyik eredményét igazolják: a sajtó (és képviselői) a konfliktusos szervezeti világ részeként szintén hozzájárulnak a konfliktusok gerjesztéséhez. A sajtó és egyéb szervezetek megítélése kapcsán is sokszor találkozni összeesküvés-elméletre épülő attitűdökkel (a 6.3. alfejezet címe is éppen ezt sugallja: *Régi szép idők és a jelen konspirációja*).
- A kötet összegzésében többek között éppen azt hangsúlyoztam ki, hogy ezt a szervezeti világot, és az azt működtetőket gyakran egyfajta túlérzékenységgel jellemezi:

„A sokat emlegetett konfliktusok okai is legtöbbször a másik biográfiajának számontartására, a túlzott személyköziségre és kontextus nélküli kommunikációra való képtelenségre, egyfajta állandósult túlérzékenységre vezethetők vissza. E helyzetekben az egyén identitása gyakran a túlingereltség állapotába kerülhet, aminek következtében könnyen ő maga állíthatja elő az identitását aktiváló helyzeteket.” (422–423. oldal)

- Az a vád, miszerint egy ilyen tanulmány vagy kötet miatt elesik a potenciális hirdetőktől, légből kapott. Egy hirdető egy újságot

a tényleges előfizetések, példányszámok alapján ítél meg, adatait pedig az erre szakososodott független példányszám auditáló ügynökségek hivatalos (ellenőrzött) adataiból nyeri. (Magyarországon ilyen például a *Magyar Terjesztés-Ellenőrzés Szövetség*, a MATESZ, Észak-Amerikában pedig az *Audit Bureau of Circulation*).

2008. október 13-án Bartus többek között a MeH-be is elküldte gyalázkodó, támadó levelét, amelyről egyébként ő maga is tájékoztott engem. Levelet írt Törzsök Erikának is, az akkori főigazgatónak, aki e levelet aznap délután továbbította Gémesi Ferenc szakállamtitkárnak. E levélben nemcsak a korábbi vádaskodásai köszönnek vissza, hanem személyemet érintő egyértelmű fenyegetései is helyet kapnak. Hogy érzékeltessem, álljon itt egy röpke rész e levélből:

„Ezt a mocskok palit, aki ezt a sok szemétséget összeirkálta rólunk, ennek kitekerem a nyakát, az rendben van, megetetem vele a szemét mocskok szövegét.”²⁴

Felelős vezető munkatárs ilyenkor valószínű átsétálna a szomszéd irodába, ahol az a személy dolgozik, aki e, mondhatni halálos fenyegetés tárgyát képezi, és rákérdezne, mi is ez az örültség? Ám Törzsök nem ezt tette, hanem – mint 2009 márciusában a kiadó intézet egyik vezető munkatársától megtudtam – levelet írt a Külügyi Intézetnek, amelyben kérte a kötetek terjesztésének megszüntetését. Hogy ezt milyen gyorsan tette, nem tudhatom pontosan, ám az tény, Bartus már New York-i idő szerint 2008. október 13-án levélben köszöni meg az MKI igazgatójának, Terényi Jánosnak,²⁵ hogy az MKI a köteteket „zárolta”, és honlapjukról is levették a kötet megjelenéséről szóló információt:

„Dr. Terényi János

Igazgató, Nagykövet úrnak

Tisztelt Igazgató Úr,

ezúton szeretnék köszönetet mondani Önnek és munkatársainak a gyors és korrekt intézkedésért, amellyel az Önök honlapjáról

²⁴ 2008. október 13. 9.01 (délelőtt).

²⁵ Szerzőnek 2008. október 14-én délután 5.03-kor eljuttatott levél.

eltávolították a szakmai és etikai problémákat felvető Beszédből Világ című könyvet, és megszüntették annak terjesztését. (...)

Örömmel értesültem arról, hogy Önök a könyv terjesztését megszüntették és a kinyomtatott 500 példányból megmaradt 400 példányt zárolták. Nagyon köszönöm az intézkedésüket.(...)

New York, 2008. október 13.

Bartus László, kiadó, főszerkesztő
Amerikai Magyar Népszava Szabadság”

Ugyanakkor lapjában 2008. október 23-án már a zárolás tényét tartalmazó cikk jelent meg, amelyben egy állítólagos MeH-Bartus egyezsége is említésre kerül.

Zárolták az amerikai magyarokról készült hamis felmérést²⁶

„A „Beszédből Világ – Elemzések, adatok amerikai magyarokról” című kötet (Magyar Külügyi Intézet 2008. Szerkesztette: Papp Z. Attila) az amerikai magyarokról készült felmérést tartalmazza. (...) A kutatást az azóta megszűnt Teleki László Intézet irányította, majd utána a Magyar Külügyi Intézethez került, amely formailag a könyv kiadója, azonban szakmailag nem ellenőrizte a munkát, csak adminisztratív kifizető helyként funkcionált. Miután a Magyar Külügyi Intézetet tájékoztattuk arról, hogy lapunkról ellenőrizetlen információkat, pletyka szintű híreszteléseket tettek közzé, hamis adatokat közöltek, anélkül, hogy azok ellenőrzésére kísérletet tettek volna, velünk még csak nem is találkoztak, a Magyar Külügyi Intézet elhatárolódott a kötettől, és azt levette saját honlapjáról is. A kiadó egyre több panaszt kapott felháborodott amerikai magyaroktól, majd a washingtoni magyar nagykövetség és a New York-i főkonzulátus hivatalos aggályait követően, tudomásunk szerint a Külügyminisztérium is döbbenetét fejezte ki a szerkesztők elfogult és a tárgyilagosságot nélkülöző munkájával kapcsolatban.

A Magyar Külügyi Intézet egyetértve a könyvvel kapcsolatos kritikákkal, a birtokában levő 400 példányt zárolta, a terjesztését megszüntette.

²⁶ Szerzője bizonyos OMP, megjelent *Amerikai Magyar Népszava Szabadságban* 2008. október 23-án.

A példányokat a Miniszterelnöki Hivatal Nemzetpolitikai Főosztályának adja át. A Miniszterelnöki Hivatal egyik illetékese a művet elfogadhatatlannak minősítette,²⁷ a Külügyminisztériummal azonos álláspontot képvisel: a hamis adatokat tartalmazó, személyiségi jogokat sértő, egy szűk érdekcsoport által befolyásolt könyv megsemmisítését javasolja. Az Amerikai Magyar Népszava Szabadság és főszerkesztője bepeperi Papp Z. Attilát, a könyv szerkesztőjét, a Miniszterelnöki Hivatal pedig elfogadta azt a javaslatot, hogy az ítélet alapján döntsön a kötetek végleges sorsáról, addig zárolja azokat. (...)

Október 31-én újra „tudósít” a bezúzásra ítélt „fércmunka” és szerzőinek cáfolhatatlan szakmaiatlanságáról, és miközben újra kifejti, hogy „szélsőséges vendéglátóim” hatása alá kerültem, megerősíti azt a hírt, hogy be fog perelni, és már-már a per nyertesének lekezelő pózában tetszeleg:

*Felmértek*²⁸

„Ez a felmérés nem az amerikai magyarokat mutatja be, hanem a szerzőket, és azt a szűk kört, akik őket informálták. Papp Z. Attila annyira egy húron pendült a szélsőséges vendéglátóival, hogy fel sem tűnt neki, hogy a szakma elemi szabályait a sutba vágja, primitív pletykákat és egy kirekesztő gondolkodásmódot terjeszt. Most pedig csodálkozik, hogy a fércmunkát be akarják zúzni, és megmérettetik ő maga és ez a szűk csapat, amikor szembejön a civilizáció, a szalonképes külvilág.

Nem is értem, mit képzeltek ezek az emberek? Merészeltek hamis adatokat, kocsmai szövegeket leírni egy szociológiai kutatásban? Egy kívülálló azt hiszi, hogy amit leírtak objektív vizsgálaton alapul, és nem gondolja, hogy ellenőrizetlen pletykák halmaza, sobrijóska mondta az utcán. Azt hitték, hogy ezt szó nélkül hagyják az érintettek? Van szakma, uraim. A *Szociológiai Szemle* főszerkesztője szerint vélhetően

²⁷ Hogy ki ez a „Miniszterelnöki Hivatal egyik illetékese” arról a fentiek fényében sejtésünk lehet, azonban az tény, hogy a MeH egyetlen „illetékese” sem jelezte szóban vagy írásban számomra ilyen irányú szakmai kifogásait. Az is tény, a MeH szakmai teljesítési igazolást adott ki az MKI-nak a projekt lezárulásakor, és abban ilyen minősítések nem szerepelnek.

²⁸ Bartus László: *Felmértek. Amerikai Magyar Népszava Szabadság* 2008. október 31.

alapvető szakmai standardekert nem tartottak be. Amikor megkérdeztem a kutatás vezetőjét, miért nem hívott fel, vagy kérdezett meg, azt mondta, nem volt rá ideje. 2006-tól 2008-ig nem volt ideje felhívni. Utána azt közölte, hogy azért szívesen találkozik velem Budapesten. Megsimogatja a buksimat, hogy ne szomorkodjak.²⁹

Igen, fogunk találkozni Budapesten. A bíróságon. Mert ezért a sok mindenért, amit ebben a könyvben elkövettek, minden lehetséges jogcímen beperelem őt és kártérítést fizettetek vele. Aztán majd megsimogatom a buksiját, hogy ne szomorkodjon.”

3. A „zárolás” tudatos, tudattalan legitimációja

Nyilvánvaló, hogy egy személy magánakciója valószínű kevés lenne a vélt igazság alátámasztása érdekében. Ezért Bartus a különféle intézmények levélben történő aktív megkeresésén kívül meglévő kapcsolathálója egy részét is megmozgatta, arra törekedett, minél többen tiltakozzanak, illetve fejtsek ki hozzá hasonló lekicsinylő véleményüket a műről.³⁰

„Eddig három emberrel beszéltem, akik látták az anyagot. Gereben István gyalázatosan nevezte. Bika Julianna fel volt háborodva, hogy arról szó sincs benne, hogy délen is élnek magyarok.³¹ Papp László szerint óriási csalódás és kiábrándítóan csapnivaló munka, és mindenki cikket fog írni róla. Én kezdem a sort.”³²

²⁹ 2008 októberében írt első leveleimben valóban felajánlottam, szívesen találkozom veled, ha a sors úgy hozza, akár az USA-ban, akár Budapesten. Szomorkodás elleni buksisimogatásra viszont sosem tettem ajánlatot.

³⁰ Szakmai, etikai véleményt remélt a Magyar Szociológiai Társaságtól is, ám ilyen nem született. A *Szociológiai Szemle* főszerkesztője azonban magánemberként kifejtette Bartusnak, hogy vélhetően jómagam szakmai hibát vétettem. (ld. előbbi lábjegyzethez kapcsolódó idézetet.) Amikor néhány hónappal később a szaklap főszerkesztőjét megkérdeztem, mit gondol a könyvről, kiderült, ő sem olvasta el, csak a sajtóra vonatkozó részekbe nézett bele, azaz nem látta a módszertani bevezetőt, és azt hitte, úgy közöltem véleményeket, hogy nem jeleztem, ezek vélemények.

³¹ Bika Julianna „recenziójáról” a későbbiekben részletesebben is szót ejtünk. Mint annyiszor, e vonatkozásban is csak azt mondhatjuk, ha a könyvet kezükbe vették volna, látták volna, hogy a kötet demográfiai részében erről is szó van.

³² 2008. október 13-í, a szerzőnek és több más intézménynek is elküldött levél.

A számomra is eljuttatott levelek alapján megállapíthatjuk, hogy e szűkebb körbe illeszkedik Gereben István,³³ Harmath István, Bika Julianna és Papp László is.

3.1. Levélíró „gatekeeper”-ek³⁴

A már említett október 23-i lapszámban olvashatjuk Gereben Gémesi Ferenc szakállamtitkárnak írott levelét is,³⁵ amelyben többek között ilyen állítások találhatók:

„Tisztelt Allamtitkar Ur!

Az elmúlt het alatt került figyelmembe Papp Z. Attila szerkesztésében megjelentetett „Beszedbol Vilag; Elemzesek, adatok ameriaki magyarakrol” cimü, ugynevezett szociografiai tanulmány. Elolvastam s lesujto

³³ 1933-ban született. Geofizikus, oceanográfus, publicista. 1956-ban Budapesten dolgozott, szemtanúja volt a forradalmi eseményeknek. A forradalom levereése után elhagyta Magyarországot. 1957-től az Egyesült Államokban él. A hatvanas évek elejétől részt vett a Magyar Szabadságharcos Szövetség munkájában. Az Észak-amerikai Magyar Egyesületek Koordináló Bizottságának ügyvezető titkára, valamint az Amerikai Magyar Szabadságharcos Szövetség társelnöke volt a rendszerváltásig. A nyolcvanas évek elejétől szoros kapcsolatban állt a magyarországi demokratikus ellenzékkel. [kutatható] »737« 2000. 6 ív, Törzsök Erika. (ld: http://www.rev.hu/89/f?p=107:25:66878468715982:GET_PREVIOUS_INTERVIEW_ID:NO::P25_INTERVIEW_ID:1343). A MeH-en belül köztudomású volt, hogy Gereben Törzsökkel jó kapcsolatokat ápol. Nem véletlen, hogy a 2008. december 2-án tartott Magyar-Magyar Kormányzati Konzultáció napirendi pontjairól Gereben kifejti véleményét, hiszen meghívott volt, ám nem tudott részt venni (ld. Gereben István: Gondolatok a magyar-magyar konzultációhoz. *Amerikai Magyar Népszava Szabadság*, 2008. december 22.)

³⁴ A „gatekeeper”-, avagy kapuőr-kutatások David M White munkássága alapján kerültek be a médiaszociológiába. Alapművében (White, David M. The „gatekeeper”: A case study in the selection of the news. *Journalism Quarterly*. No. 27, 383–390.) kifejti, hogy az újságírók szűrőkként, „kapuőrként” működnek, hiszen a hírek szelektálásában közrejátszik az egyén szubjektivitása, előítélet világa, szakmai felfogása, társadalmi státusa is. A kapuőr-elméletek rövid magyar nyelvű összefoglalóját, illetve kisebbségi sajtóra való alkalmazását lásd: Papp Z. Attila: *Keretizmus. A romániai magyar sajtó és működtetői 1989 után*. Csíkszereda, Soros Oktatási Központ, 2005. 324 oldal.

³⁵ A levél az interneten is elolvasható, az elírások nem tőlünk származnak: <http://www.nepszava.com/index.php?topic=4461&page=4247>

velemenyemet kozoltom a tanulmany kiado Magyar Kulugyi Intezet igazgatojaval Dr. Terenyi Janossal es a Miniszterelnoki Hivatal Nemzetpolitikai Ugyek Foosztalya vezetőjével, Dr. Torzsok Erikával.

A szakmai, politikai, erkölcsi mercek súlyos megsértésével készült silány, partos és ki tudja milyen indíttatásra, milyen célok szolgálatára írott tanulmánynak nincs helye a Magyar Állam által fizetett felmerések, elemzések, kiadványok sorában. Az a kép, ami az „elemzést” olvasóban kirajzolódik hamis. Ami elszomorít az, az, hogy ezt a szociográfiai felmerést Erdélyből Magyarországra telepedett „tudósok” készítették. Tulok elvárható lett volna, hogy az amerikai magyarság problemaival szembeni több ismeretet, empatiát tanúsítsanak, azokat a felmerésben fontosságuk szerint kezeljék, elemzésükben pedig a szorvány magyarság természetéből eredő nehézségeit több erközséggel, kevesebb rosszindulattal vegyék figyelembe (...).

Az az ad hominem támadás amelyben Papp Z. Attila Bartus Lászlót az Amerikai Magyar Nepszava / Szabadság főszerkesztőjét minden bizonyíték nélkül olyasmivel vádolja aminek tenyszerű alapja nincs törvényes elégtelt követel. (...)

Ez az epizód is egyike annak a számtalan, a szabad magyar kormányok és képviselői által az amerikai magyarság Magyarországon szabadságának, prosperitásának, és a világban élő minden magyar emberi jogainak érvényre juttatása érdekében az elmúlt 50 év alatti elkötelezett, áldozatos, onzetlen a maga erejéből végzett és cölfolthatatlanul bizonyítottan eredményes erőfeszítéseit semmibevevo magatartásnak. A diplomáciai terén megnyilvánult, az amerikai kormánykoroket, Kongresszust, az üzleti világot erinto hozza nem értesből eredő baklövesek kivédesök sok energiát, alázatot és áldozatot követelt, követel. 2008. október 22.”

Gereben leveléből érdemes kiemelni azt a tényt, miszerint elszomorítja, hogy ezt a „szociográfiai” felmérést Erdélyből Magyarországra telepedett „tudósok” készítették,³⁶ és ilyen felméréseknek nincs helye a „Magyar Állam által fizetett felmérések” sorában. Az, hogy ki

³⁶ A filológiai pontosítás érdekében lényeges, hogy ez az öttagú kutatócsapatból csak 2 személyre érvényes állítás.

honnan származik, éppen egy szociológiai munka megítélése kapcsán nem biztos, hogy elsőrendű szempont kellene hogy legyen, ám kisebbségi, diaszporikus világok megértése, leírása kapcsán helyenként kifejezetten jól jöhet a „kisebbségi háttér”. Ha Gereben István kezébe vette volna a könyvet, erről akár meg is győződhetett volna, mint ahogy Bartussal egyetemben arról is, hogy milyen erőfeszítéseket tettünk a „pártosság”, egysíkúság elkerülése érdekében.³⁷ Véleményén azonban éppen a könyvben foglaltak alapján nem lepődtem meg, hiszen az *Összegzésben* akár Gereben is találkozhatott volna azzal a korábban már idézett mondattal, miszerint az amerikai magyarok és szervezetek közötti konfliktusok gyakran a „másik biográfiájának számontartására, a túlzott személyköziségre és kontextus nélküli kommunikációra való képtelenségre, egyfajta állandósult túlérzékenységre vezethetők vissza.”³⁸ E levél (is) egyértelműen a kötet és a kutatás céljai teljes mértékű nem ismeretéről szól. Szerzője gyakorlatilag Bartus korábban megismert érvrendszerét veszi át, és célja – ahogy fennebb tételelesen is olvashattuk – megvédeni őt.

Érdekesen dokumentálható Harmath István³⁹ reakciója is. Bartus október 23-i lapszámában közli Harmath két levelét is. Az egyikben röpké önéletrajzot is olvashatunk, melyben többek között megtudjuk azt is, szerzője 2006-ban megkapta a Magyar Köztársasági Érdemrend Tisztekeresztjét, a másikban pedig ez áll:

„HARMATH ISTVÁN ELSŐ REAKCIÓJA:

Elkezdtém nezegetni a Papp Z. Attila es etc. könyvet, persze nem tuzetesen, arra sem kedvem, sem idom sincs. A 463. oldalon található

³⁷ „...az a tény, hogy a szervezeti képviselők létező vagy virtuális hálózatában mozogtunk, nem gondoljuk, hogy zavarta volna optikánkat, hiszen interjúk helyzetben rengeteg mód adódott arra, hogy e hálózatok határait kérdéseinkkel, állításainkkal, esetenként éppen személyes „vallomásokkal” túllépjük. És mivel networkon kívüli személyekkel, illetve párhuzamosan létező konkurenciális hálózatokkal is kapcsolatba léptünk, esélyünk volt arra, hogy bizonyos helyi információkat ütköztessünk.” (Papp i. m. 28.)

³⁸ Ld. Papp i. m. 422.

³⁹ A kötet 77. lábjegyzetében róla ezt írtam: „Harmath István az 1970-es évek közepétől foglalkozik újságírással. A *Chicagó és környéke* című hetilap munkatársa volt, majd a lap 1990-es Kanadai-Amerikai Magyarorság című lapba történő beolvadása után jegyzi a Chicagói krónika című heti tárcát. Visszaemlékezéseit 2003-ban jelentette meg. (Harmath, Stephen I.: *A chicagói krónikás*. Masszi Kiadó, Budapest, 2003)”.

I. Melleklet alatt az „Interjúalanyaink voltak” cím alatt megtalálhatók városok szerint azok a nevek, akik az információkat adták. Így nekem nem volt nehéz beazonosítani azt a személyt, aki rólam ezt a FBI-os marhaságot mondta.⁴⁰ Amit nem értek azonban, hogy egy vegzett szociológus miként írhat a könyvbe effajta sületlenséget.”

Azonban, mint korábban jeleztem, kéretlenül is eljuttattak nekem leveleket, és itt talán lényeges legelső reakcióját is dokumentálni, amelyből kiderül, egy 500 oldalas könyvről úgy alkot igencsak sarkos véleményyt, hogy csak éppen belepillant a sajtóról szóló részekbe, de nem akarja nagyon felizgatni magát, hanem inkább budapesti kulturális rendezvényeken vesz részt, majd pedig a hévizi gyógyfürdő vizébe mártózik, hogy jómagam...⁴¹

Noha időben néhány hónappal később jelent meg, ideillik Harmathnak a *Kanadai Magyarság* Chicagói Krónika oldalán egy cikkben megjelent rövid utalása is, amelyben érdekes módon már egy mondatnyi pozitívumot is ír, ugyanakkor megismétli a pletykavád toposzát:

„Tavaly, a Magyar Külügyi Intézet égisze alatt felmérés készült az amerikai magyarságról, ami 2008-ban Beszédből világ című szociológiai és néprajzi könyv formájában látott napvilágot Papp Z. Attila szerkesztésében. Az 514 oldalas könyvnek, hozzáértő szakemberek szerint⁴² 'számos kifejezett eredménye, pozitívuma van.' Nekünk amerikai magyaroknak visszatetsző, hogy a kutató: 'olyannak látja külhoni honfitársait, mintha egy elmaradott afrikai törzs lenne az amerikai magyarság.' Rosszabb, ponyvább stílusban írt könyv nem jelenhetett volna meg rólunk, akkor sem, ha a tudományos munkatársak helyett, a Blikk pletykalap újságírói jártak volna Amerikában.”⁴³

⁴⁰ A sajtó és képviselői helyi magyar társadalomban való ellentmondásos megítélése kapcsán használtam egyik alanyom ilyen vonatkozású beszédrészletét. (ld. Papp i.m. 166.)

⁴¹ A 2008. október 13-án 10.09-kor Bartus által eljuttatott levél tartalmát eufemisztikusan adtam vissza. A pontokkal jelzett részek azt jelzik, olyan trágárságot kellene leírni, amit egy társadalomtudományi lapban jobb, ha eufemisztikusan sem közlünk.

⁴² Hogy kik ezek a meg nem nevezett szakemberek, nem derül ki, ám a hozzám Harmath által is eljuttatott levelekből tudható, ez ügyben megkereste Fejős Zoltánt is, a kutatás alapkoncepciójának kidolgozóját.

⁴³ Harmath István: Álomutazás Hollywoodtól Kalotaszegig. *Kanadai Magyarság*, 2009. február 28.

Az előbbieken említett levelek olvastán csak ámultam és bámultam, hiszen ennyi vehemens reakcióval, és a nyilvánosságban felelőtlenül és felszínesen megszólaló személlyel szakmai utam egyik korábbi állomásán sem találkoztam. Az ámulatból mondhatni edzetten és mosolyogva tértem vissza a valóságba, hiszen az ilyen vélemények valójában a kötet állításait igazolták: az amerikai magyar szervezeti élet – többek között – konfliktusokkal terhelt világ, szereplői túlérzékenyek, és gyakran az önmaguk által kreált identitások és identitásképek rabjai. Míg elemzőként és a terepen ezt kívülről is volt szerencsém megtapasztalni, ezúttal önkéntelenül is szereplője lettem e világnak: a konfliktusos szervezeti világ aktorai engem is „el akartak helyezni” valahová, és ehhez legkézenfekvőbb volt valamiféle politikai bélyeg rámsütése és/vagy munkánk szakmaiságának megkérdőjelezése. A könyvben foglaltak helyenként ellentmondanak a szereplők önmagukról vagy környezetükről alkotott képének, ráadásul, ha valaki csak felszínesen olvassa el, akkor nyilván saját dilettáns felszínességének is áldozata, amiről a szerkesztő és a szerzők nem tehetnek. Az identitásképekben megzavart személyek logikus módon védekező mechanizmusokat indítanak el: így lesz a kötet az ő szemszögükből áltudományos, a benne foglalt, főképp interjúelemzésre épülő rész pedig „pletykagyűjtemény”.

De mindebből egy demokratikus országban miért következik egy kötet betiltása, arra csak a döntéshozók tájékozatlansága, vagy formális és informális kapcsolataik alapján történő félrevezetésük, röviden felelőtlen viselkedésük lehet a magyarázat. Nem beszélve arról, hogy az ilyen döntéshozóknak tudományos munkáról, elemzésről valószínű nincsenek megbízható elképzeléseik. Vagy rosszak a tanácsadók. A MeH egyik vezető munkatársa szerint ez az egész történet azért alakult így, mert a hivatal fél minden konfliktustól. Ez nagyon sajátos „minőségbiztosítást” szolgáló gondolkodás, illetve gyakorlat, és cinikusan azt is mondhatnám, alkalmazni kellene. Ha valamiféle alattomos szándék vezérelne, találmra ki lehetne választani például egy-két Szülőföld Alapos pályázatot, netán megnézni a Törzsök Erika vezette Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány egy-két ösztöndíjasának⁴⁴ társadalomtudományos munkáját. Majd gyalázkodó leveleket kellene írni, és 3–4 személyt még megkérni, hogy írjanak felháborodott leveleket,

⁴⁴ Az ösztöndíjasok és kutatási területeiket lásd: <http://www.eokik.hu/kateg-12-1-sztondijasok.html>

amelyekben – Gereben István nyugdíjas oceanográfus éles szemű társadalomtudományi meglátásához hasonlóan – kifejtették, „az ilyen munkáknak nincs sora a magyar állam által finanszírozott projektek sorában”. Vajon milyenek volnának a reakciók?

3.2. A recenzens „gatekeeper”-ek

A „zárolást” mintegy elősegítő és legitimáló recenzióknak beállított írományokra és szakmai színvonalukra hosszabban is ki kell térnem. Ha valaki recenziót ír egy könyvről, az talán elvárható, hogy el is olvassa. Vagy ha már erre nem képes, legalább vallja azt be, vagy álcázza tökéletesen. Vagy ne írjon recenziót. De hát akkor mi lesz a saját énképemet ért „támadással”? – gondolhatná az önjelölt recenzens. Ezen időszakban (2008 októberben) három „recenziónak látszó írás” is napvilágot látott, és mivel közvetlenül kapcsolódnak a könyv „betiltásához” vagy annak (utólagos) legitímációjához, mindegyiket ismertetem és reagálok főbb felvetéseikre.

E recenziók ismertetése előtt, a félreértések elkerülése végett azt is le kell szögeznem, hogy a kritikai véleményekkel önmagukban semmi gondom, hiszen az természetes, hogy egy könyvről valaki véleményt mond. Az viszont már nem természetes, hogy e recensensi véleményeket egy könyv nyilvánosságtól való elzárásához közvetve vagy közvetlenül felhasználják. Látszólag ugyan könyvismertetések születtek, ám valójában az amerikai magyar tapasztalati mezőből, az amerikai magyarság (egységesnek feltételezett) önképének védelmi funkcióját ellátó, ugyanakkor a zárolás legitímációjához felhasznált írások jöttek létre. E megközelítések a tudományos kutatás logikájától teljesen eltérő optikából születtek, és végül éppen a kutatás során tapasztalt részjelenségek illusztrációivá váltak. Ahogy nincs egységes amerikai magyarsággép, úgy természetesen egységes önkép-védelem sem létezhet, így mindhárom szerző előszeretettel hivatkozik saját (és értelemszerűen csak korlátozott) tapasztalataira.

Az első Bika Julianna,⁴⁵ akinek írását az *Amerikai Magyar Népszava Szabadság* hangzatos címmel közölte: *Botrányos felmérés az amerikai magya-*

⁴⁵ „Bika Julianna egyetemi tanulmányait 1974-ben fejezte be a budapesti Közgazdasági Egyetem matematika szakán, később szociológiai kutatásokkal foglalkozott, az Egyesült Államokban folytatta közgazdasági tanulmányait, CPA vizsgát tett. 1997 óta a Nyugati Hírlevel szerkesztője, a nyugati világ magyar vonatkozású híreit közlő Hírlevél havonta megjelenő független újság, e-postán

rokról. A Magyar Külügyi Intézet zárolta a hamis adatokat tartalmazó, pletykákat terjesztő áltudományos könyvet. Az írás legelején és legvégén megtudjuk, hogy az interjúrészletek felhasználása és a beszélt nyelv sajátosságai szerinti közlésével céлом az volt, hogy lejárassam az amerikai magyarokat:

„Olvasom a Papp Z. Attila szerkesztette szociológia tanulmányának szánt könyvét. Nagy lelkesedéssel vettem a kezembem, de már az első beszédnél a 37. oldalon lecsillapodott a lelkesedésem. Beszédből ilyen világ? Eddig se tartották valami műveltnek az amerikai magyarságot otthon, na de ezek után tudományosan lett bizonyítva, mennyire ostobák vagyunk mi itt.”

A nagy „bűnöm” azonban Bika szerint az, hogy elemzésünk nem terjedt ki a louisianai magyarokra,⁴⁶ illetve az általa szerkesztett és 1997 óta megjelenő internetes hírlapra (*Nyugati Hírlevél*), amely a mintegy 1600⁴⁷ címre való eljuttatása által Bika Juliannának férjénél, a tiszteletbeli konzulnál is nagyobb ismeretséget biztosít:

„Bárhová utazunk az országba, ahol valamilyen magyar esemény van, ismerőssel találkozom, aki olvassa az internetes újságomat, engem ismer és nem a tiszteletbeli konzul férjemet. Nem tudott volna Papp Z Attila megkeresni?”

1000 olvasóhoz jut el. Juli 1990 óta él New Orleansban, dr. Gergatz István, louisianai tb. konzul felesége.” Papp László ismertetése a New York-i Fészek Klub 2004. december 15-i eseményéről. In: http://www.gimagine.com/gimagine/Feszek_klub/2004/2004-12-15-Bika_Juli/default.htm

⁴⁶ Bika Julianna nem nézte meg a kötet demográfiai részeit sem, ezzel kapcsolatosan lásd még 31. lábjegyzetet.

⁴⁷ Mivel az egész Bartus által kreált abszurd történetben a példányszám rendkívüli érzékeny témának tűnik, egy filológiai feszültségre – Bartus problémaérzékenységet magamévá téve – felhívnom az olvasó figyelmét: Bika Julianna cikkében 1600 címről beszél, előbbi, Papp László ismertetését tartalmazó lábjegyzetben pedig 1000 olvasóról van szó. Ez több mindent jelenthet: 1. 2004 decembere és 2008 októbere között 600-zal megugrott az olvasók száma; 2. egyik száznál olvasó, a másiknál cím szerepel, ami arra utalhat, a kiküldött 1600 cím tulajdonosa közül csak 1000-en olvassák el. 3. Ha sem az 1. és sem a 2. értelmezés nem igaz, javaslom Bika Julianna perelje be Papp Lászlót üzleti hitelrontásért. (Vagy esetleg peren kívül is megegyezhetnek, ha netán eddig nem tették meg). A nagy kérdés számomra azonban az, van értelme ilyesféle okoskodásokkal tölteni az időnket?

Pedig ez az újság hozzásegítette a louisianai magyarokat, hogy olyan szobrot állítsanak Kossuth Lajos emlékére, amelyet még a Katrina hurrikán sem söpört el:

„Ez az internetes újság segített bennünket ahhoz, hogy megkaphatta a Hungarians of Louisiana szervezet a federális adókedvezményt, azzal, hogy megalapítottam az első bejegyzett louisianai magyar szervezetet. Az adókedvezmény feltétele volt a havonta magyarul megjelenő, az amerikai magyarság számára készülő, kulturális híreket közlő Nyugati Hírlevél. Ezzel az adókedvezménnyel és a Nyugati Hírlevél adta ismerettséggel tudtam összegyűjteni 5000 dollárt, hogy New Orleans egyik legszebb terén Kossuth Lajos New Orleans-i látogatásának 150. évfordulójára emlékművet állítsunk a magyar kormányzónak. 4 évbe telt, s meg lett az emlékmű, a Katrina hurrikán sem vitte el. Az amerikai magyaroknak írt internetes újságnak a Nyugati Hírlevélnek köszönhetően áll a Kossuth emlékmű New Orleans belvárosában, és hirdeti, hogy ott beszélt 8000 ember előtt az 1850-es évek amerikai szabadságának bálványá, Kossuth Lajos. Erről ez a tanulmány semmit nem tud.”

Ha Bika Julianna elolvasta volna a módszertani bevezetőt, kis ízelítőt kaphatott volna arról, hogy mit jelent a kvalitatív elemzés, a mélyinterjúzás és interjúelemzés. Megtudhatta volna azt is, hogyan kerültek feldolgozásra az elkészült és a beszélt nyelv sajátosságai szerint leírt interjúk. Az interjúk ily módon való leírása módszertani követelmény, ám ha a könyvet elolvasta volna, sok példát talált volna arra vonatkozóan, egy elemzés során milyen értelmezési lehetőségeket rejteget a beszélt nyelv szerinti leírás.⁴⁸ Ha Bika erről nem tud, vagy nem akar olvasni, önmagában nem gond, ám ha ebből az következik, hogy a kutató célja az interjúalanyok lejáratása, ez azt is jelenti, Bika Juliannának semmilyen ismerete nincs a szociológiában használatos kvalitatív módszerekről (pedig ha valaki szociológiai intézetben dolgozott, ahogy ezt állítja írásában, illene erről tudnia). Mivel írásában még a reprezentativitást is számon kéri, különösebb módszertani értekezés nélkül fontos rögzíteni, hogy a reprezentativitás a mintavételen és kérdőíves vizsgálatok során lényeges szakmai elvárás, nem mélyinterjú kutatásokban.

⁴⁸ Elemzésem talán leglátványosabb ilyen példáját a 8.1.3.3. alfejezetben megtalálhatta volna.

Bika Julianna recenzensi oda nem figyelését az is jelzi, hogy számonkéri internetes lapja elemzésének hiányát. Kötetünk 160. oldalán ez szerepel:

„Noha a kutatásnak nem volt célja az amerikai magyar lapok, kiadványok teljes körű összeírása,⁴⁹ mégis fontosnak tartjuk felsorolni mely orgánumok jöttek szóba beszélgetéseink során.”

E rövid mondatot, gondolom, egyszerű megfejteni: 1. nem volt célunk az amerikai magyar lapok teljes számbavétele; és 2. a fenti idézet után következő passzusokban pedig azokat a sajtóorgánumokat soroltuk fel, amelyekről szó volt az elkészült interjúkban. Az a tény, hogy ebben a felsorolásban az ő lapja nem szerepel, egyszerűen azt jelenti, hogy az ő lapjáról alanyaink nem beszéltek. Azt gondolom, ez nem egy bonyolult eszme-futtatás. Ám ha valaki recenzensnek akar tűnni, akkor illene körültekintőbbnek is lennie: a fenti idézethez kapcsolódik egy lábjegyzet is (az eredeti szövegben a 70.). Ebben a lábjegyzetben Bika ezt olvashatta volna:

„Ez (mármint az amerikai magyar sajtó – *szerk. megj.*) egy külön kutatási téma is lehetne. Szervezeti adatbázisunkban igyekeztünk minél több sajtóorgánumot feltüntetni, ám vélhetően nem szerepel minden, főleg a különböző egyházi és más intézményekhez, egyesületekhez kapcsolódó sajtótermék.”

Ha én lettem volna a recenzens, akkor e lábjegyzet nyomán megnéztem volna az említett szervezeti adatbázist. Ha Bika a könyvet egészében, vagy legalább a *Bevezetőt* elolvasta volna, akkor a szervezeti adatbázis internetes lelőhelyeit több helyen is megtalálta volna (a kötet 12., 21., 298. oldalain szereplő lábjegyzetekben például). Ha nem, akkor – mint korábban volt rá példa – e-mailben engem is megkérdezhetett volna, vagy megkérhetett volna, hogy küldjem el azt is.⁵⁰ Esetleg elkérhette volna Bartus Lászlótól, akinek korábban jómagam elküldtem, és akivel ő e-mailes kapcsolatban állt – ahogy azt a nekem elküldött levelezésükből is kiderül. Ha minden akadályt legyőzve Bika Julianna e szervezeti adatbázist megpillantotta volna, akkor láthatta volna, hogy az Excel

⁴⁹ Ide kapcsolódik az eredeti szöveg 70. lábjegyzete, amire mindjárt kitérünk.

⁵⁰ Bika Juliannának jómagam juttattam tiszteletpéldányt a kötetből még 2008 szeptemberében.

programban készített adatbázis 681. sorszáma alatt éppen a hiányolt sajtóorgánum és néhány adata szerepel. Ám ha nem is tudtunk volna a lapról, és ha nem is került volna be az adatbázisba, akkor „recenzentünk” észrevehette volna, hogy az adatbázis letelején írva vagyon:

„Az amerikai egyesült államokbeli magyar szervezetek adatbázisa, 2008 (Az adatbázissal kapcsolatos észrevételeiket kérjük, küldje el az alábbi címek valamelyikére: pappza@yahoo.com; office@omnibus-srl.ro).”

E megjegyzést pedig jóhiszeműen úgy is értelmezhetette volna, hogy az adatbázis készítői nyitottak arra, hogy közös munkával, visszajelzések alapján minél teljesebb lista jöjjön létre.

Bika írása kapcsán még nem sikerült megfejtennem szövege legvégén szereplő mondat első felét:

„Érezhetően a szociológus Papp Z. Attila magával hozta az otthoni kettészakadt ország egyik felét, s így az általa szerkesztett elemzések, adatok, egyoldalúan, a magyarul rosszul ’beszélő’ amerikai világot mutatják be.”

Mint kutató eszerint kivettem a kettészakadt Magyarország egyik felét. Melyiket? Az alsó vagy a felső felét? A jobb vagy a bal felét? Kelet-Magyarországot vagy a Dunántúlt? Észak-, vagy Dél-Magyarországot? A magyarországi kisebbségek vagy a többségi magyarok világát? Nem tudom.⁵¹ Csak azt tudom, hogy számomra (emberként és kutatóként is) Magyarország is, és az amerikai magyar szervezeti világ is sokkal árnyaltabb és kedvesebb, mintsem hogy ilyen szűklátókörű leegyszerűsítésekkel operáljak. Ha Bika Julianna mielőtt recenzióírássra adta volna a fejét, a kötetet elolvasta volna, erről is meggyőződhetett volna.⁵²

⁵¹ Azt azonban sejtem, hogy mindenáron valamiféle politikai bélyeget akar ő is rámsütni. Bartus „értelmezéséből” már megtudtam, hogy szélsőjobboldaliak szócsöve lettem, és Bika e kontextusban valószínű ezzel a gondolatmenettel akar összekacsintani. A kutatási eredmények ismertetése során egy konferencián még 2008-ban a „liberális” címkével illetem, az egyik (2009 májusi) budapesti könyvbemutatón pedig azt rótták fel, hogy meglehetősen baloldaliként érzelemmentesen közelítettem az amerikai magyarok szervezeti világának leírásához.

⁵² Külön javaslom a kötetben szereplő írásom 8., az identitás tematizációjáról szóló alfejezetét, illetve az *Összegzést*.

Nézzünk egy másik „recenziót” is, Papp László művét. Papp László⁵³ egyértelműen kapcsolódik a Bartus-féle hangulatkeltéshez, mint ahogy az a számomra eljuttatott levelezésükből,⁵⁴ és más, már utalásszerűen említett levelekből is kiderül.

A közöttük zajló levelezés több szempontból is érdekes: egyrészt Bartus biztatja Papp Lászlót, hogy írása jelenjen meg az ő lapjában (ám ez végül nem történik meg), másrészt átviláglik, Bartus mennyire aktív a kötetek zárolása és bezúzása tekintetében. Egyik ilyen levelében igaz, kis ellentmondás tapasztalható, hiszen egyik mondatában még az egész bezúzása mellett érvel, másik mondatában pedig azt írja, mégiscsak hasznosak lehetnek valamire az elkészült elemzések. E levelekben már kész tényként kezelik, hogy az egész könyv pletykagyűjtemény.

Gyanítom, nem lehetett könnyű helyzetben Papp László: egyrészt úgy érezte, gyorsan negatív kicsengésű recenziót kell írnia egy meglehetősen vaskos kötetről, másrészt pedig, mivel interjúalanyom volt, mégiscsak emlékeznie kellett valamire abból a beszélgetésből, amit Pesten folytattunk, és talán nem akart engem nagyon megbántani sem. E kognitív disszonancia feldolgozatlanságával (is) magyarázhatók majdani írása következetlenségei. Írása végül nem Bartus lapjában jelent meg, hanem a Magyar Baráti Közösség honlapján, 2008. október 23-án.⁵⁵

Az írásban Papp László Bartussal folytatott levelezésének kulcsszavai köszönnek vissza: a könyv pletykagyűjtemény, a szerzők időhiány miatt összedobták az egészet. Röviden, mint ahogy írása címe is sugallja, ez „egy elmulasztott alkalom az amerikai magyarokról”.

Bika Juliánával ellentétben Papp László legalább veszi a fáradságot és felsorolja a kötet elemzéseinek témáit, mindegyikhez fűz egy-két felszínes kommentárt, igaz, e megjegyzések a legáruklodóbbak a tekintetben, hogy ez a recensünk is „elmulasztotta” a könyvet elolvasni. Ezt először szépen dokumentálhatjuk a rendelkezésre álló levelekkel és időkeretekkel

⁵³ Papp László nyugdíjas építészmérnök, az MTA Nyugati Magyar Tudományos Tanácsának tagja, New Canaanban él. (Megjegyzendő, nem rokonom, csak névrokonom. Arról én szintén nem tehetek, hogy Bartus hivatalos helyekre is elküldött leveleiben néha engem Papp Z. Lászlónak nevez. Csak remélni tudom, hogy az ilyen elírásokért Papp Lászlót nem érte semmilyen kellemetlenség egyetlen magyar hivatal részéről sem.)

⁵⁴ Bartus 2008. október 14-én küldte el nekem vonatkozó levelezésüket.

⁵⁵ Papp László: Elmulasztott alkalom az amerikai magyarokról. In: <http://www.mbk.org/Article620.html>. Az írás azonban – ahogy mindjárt látni fogjuk – már feltételezhetően október 17-re (vagy akár előbbre is) elkészült.

is. Papp László még október 13–14-én azt jelzi Bartusnak, hogy még csak átfutotta a könyvet, ám október 18-án délelőtt, ami New York-i idő szerint október 17-e (éjjel?), már készen áll a recenzióval. Ez azt jelenti, hogy Papp László röpke 3–4 nap alatt átrágtta magát az 514 oldalas kiadványon, megemésztette minden részletét, és gyorsan meg is írta „recenzióját”.

Már az írás elején sem arról szól, hogy a *Bevezető* alapján kutató-sunknak mi volt az eredeti célkitűzése (szervezeti élet szociológiai leírása, demográfiai elemzések), hanem valami olyan elvárásról beszél, amelyhez a kutatóknak alapvetően semmi közük:

„Felmérést kellene készíteni az amerikai magyarok értékeiről, hogy azokat megőrizhessük “ – javasoltam több, mint tíz évvel ezelőtt az akkor még külön működő kulturális tárca államtitkárának.”

Egy, a kutatók számára nem létező, a kutatási tervhez nem kapcsolódó elvárásnak nyilván nehéz lett volna eleget tenni. Az is derék dolog, ha Papp László úgy érzi, és írásában ki is fejt, hogy a kutatás megvalósításához, a források előteremtéséhez köze volt, azonban erről nekem, mint volt kutatásvezetőnek, nincsen tudomásom. Nem emlékszem, hogy főképpen a Teleki László Intézet felszámolása után, a MeH és a Magyar Külügyi Intézet képviselőivel folytatott megbeszélések valamelyikén jelen lett volna, vagy valamilyen látható, érezhető lobbizást tevékenységet folytatott volna.

Papp László (az egykori TTT-re emlékeztető módon) három részre osztja a kötetben szereplő tanulmányokat: 1. vannak szerinte sikeres – értsd: támogatandó – részek (az oktatásról szóló rész, a szervezeti kérdőívek, adatbázis feldolgozása, a kötet összegzése), 2. vannak megtűrhető, ám számára sok újat nem hozó elemzések (a demográfiai elemzések), és 3. van természetesen az általam jegyzett, az 53 mélyinterjúra épülő terjedelmesebb, szerinte is tiltásra (kidobásra) érdemes rész. Ezzel kapcsolatosan azt írja:

„A Tanulmány leginkább vitatható része, a címet adó terjedelmes fejezet, amely interjúk alapján kívánja bemutatni az amerikai magyarságot. Az esetlegesen kiválasztott interjúalanyok által kialakított szöveg inkább „szóbeszédből” összeállított világképet ad. Hosszan lehetne tárgyalni az írás tévedéseit, mind alaptételt tekintve (lehet-e egy ilyen kisszámú, nem jellemző csoport kiragadott idézeteit általánosítani), mind az itteni olvasó számára ellenérzést kiváltó megfogalmazást,

(magyarkodás, a sajtóról lábjegyzetben közölt pletykák felsorolása, stb) valamint a kihagyásokat. (Magyar News,⁵⁶ Nyugati Hírlevél, stb).”

Nem nehéz ebben a sommás felsorolásban újra felfedezni a korábbi (Bartus, Bika, Gereben, Harmath) szövegekben is szereplő „kritikákat”: írásom csak szóbeszéd, felmerül a reprezentativitás kérdése, a sajtóval kapcsolatos „kihagyások”. Mivel ezekre a korábbiakban már kitértem, itt csak egy-két újszerű mozzanatot érintenék.

Egyrészt írásában amellet érvel, hogy az általam jegyzett, a kötet leghosszabb, mintegy 250 oldalnyi írást egy az egyben ki kellene dobni. Ugyanakkor azt állítja, a szintén általam írt összegző rész „szakmai felkészültséggel megírt cikk”. E következtelenséget csakis az említett kognitív disszonanciára és felszíniességére vezethetem vissza, hiszen ha már a könyvet nem olvasta el, legalább építésként tudhatná, ha az alapok nem állnak szilárdan, akkor a tetőzet sem lehet stabil, vagy ami ugyanaz: ha kivesszük az alapokat, akkor a tető ránk zuhan.

Másrészt a fenti idézetében szereplő sommás felsorolásában felmerült egy újabb kritikai csapásirány, az ún. „magyarkodás” kifejezés használata. Ez azonban nem véletlen, hiszen ez idő tájt született Nagy Károly későbbiekben tárgyalandó recenziója is, amelyben ez is visszatérő elem, a két szerző pedig recenzió-ügyben kapcsolatban állt.

Harmadrészt a sajtóval kapcsolatos pletykajellegnél⁵⁷ érdemes elidőzni. Tekintve, hogy Papp László is interjúalanyom volt, annak az esélye, hogy a sajtóról szóló „pletyka” tőle származzon, 1 az 53-hoz. Az egész recenzióban Papp László nem említi meg, hogy ő is interjúalany volt. Pedig ez fontos adalék lett volna. Mindegyik interjú elején közöltem ugyanis alanyaimmal, hogy a beszélgetés névtelen, és kértem beleegyezésüket a szöveg rögzítésére. Rendszerint azt is közöltem, a feldolgozás során anonim és anonimizált⁵⁸ interjúrészleteket fogunk felhasználni. Lehet, hogy volt interjúalanyom ezt elfelejtette. Vagy az is

⁵⁶ Bika Juliannához hasonlóan, ha Papp László is megtekintette volna a szervezeti adatbázist, a 130. sorszámú tételnél megtalálta volna ezt az orgánumot is.

⁵⁷ Itt nem fejtem ki hosszasan, hogy a pletyka a társadalmi kommunikáció fontos megnyilvánulási formája. Az a tény, hogy interjúalanyaink véleménye helyenként pletykákat is tükröz, a legtermészetesebb dolognak tekinthető. A világ szerencsére pletykákból is épül, nem csak hivatalos közleményekből.

⁵⁸ Módszertani szempontból az anonimizálás azt jelenti, a felhasznált idézeteket oly módon kell közölni, illetve ha szükséges, helyenként átírni, hogy az interjúalanyt (az adatközlőt) ne érje semmilyen hátrány az elmondottak miatt.

lehet, szándékosan hallgat erről. Ám ha „csak” recenzens lett volna (és nem interjúalany is), és feltételezzük, hogy pusztán jóhiszeműen, emlékeztetkiesés folytán felejtette el, hogyan indult rögzített beszélgetésünk, akkor is, mint olvasó-recenzens a kötet módszertani bevezetőjében (33–34. oldalon) található voltna egy ilyen passzust is:

„Interjú elemzésünk részletes ismertetése előtt szükséges még egy módszertani vonatkozást megemlíteni. A következőkben tanulmányunk első-sorban az interjúkra épül, a használt idézetek nem pusztán illusztrációként szolgálnak, hanem ugyanolyan státuszuk van, mint a többi szövegnek. Az idézetek, illetve az általunk írt szövegek egymást feltételezve, egymásra rímelve „együtt írók” a tanulmányt. A felhasznált idézetek közlésénél a beszélt nyelv sajátosságait követtük, csak az érthetőség kedvéért szerkesztettük át helyenként az eredeti szövegeket, és ezekre rendszerint szögletes zárójelekbe tett rövid szövegekkel utaltunk is: [...]. Az idézetekben szereplő, zárójel nélküli három pont interjúalanyunk beszédfolyamának lassulását, a zárójelbe tett három pont pedig szövegrészek általunk történő kihagyását jelzi. Az egyes idézetek után zárójelben feltüntettük az interjú számát. Ahol ezt mellőztük, ott valószínű olyan személyre, intézményre vagy településre szabott közlendővel van dolgunk, amely alapján alanyunk könnyen beazonosítható, ezért a nagyobb fokú anonimitása biztosítása érdekében e helyeken nem közöltük az interjú számát. Megjegyzendő, hogy az interjúszámok nem azonosak a kötet *Mellékletében* található interjúalanyokat tartalmazó lista sorszámával. Azt is fontos tudni, hogy az interjúk anonimitása érdekében helyenként a településneveket, a személyneveket is megváltoztattuk, vagy kihagytuk.”

Felelős recenzens, ha e részt elolvassa, nem írhat ilyen alaptalan, a szerkesztésre és a kutatás módszereire, végső soron a szerzőkre vonatkozó elmarasztaló mondatokat gyárthatna:

„A jól megírt fejezetnek csak egy szépséghibája van (hasonlóan a másik interjúk alapján írotthoz), hogy az idézetek jelzései sokszor hibásan mutatják az interjúalany kilétét. Ez, gondolom, a szerkesztés problémája, amikor az idézett szövegeket összekeverték.”

„Szinte elképzelhetetlen, hogy a szalagra vett beszélgetéseket szószereint közlik, belevéve az interjúalany nyögéseit is, anélkül, hogy az idézni

kívánt szöveget átolvasásra elküldték volna a beszélőnek. Erre a rövid határidő sem mentse.”

Mindez arról árulkodik, Papp László e kötetet el sem olvasta, igazi kapuőrként saját előítéleteit fogalmazta meg, amelyeknek vajmi kevés köze van a könyvhöz és a társadalomtudományhoz, egyszersmind a recenzióíráshoz. Valójában csak a kötet zárolásához járult hozzá, úgy érzem, tudatosan is, hiszen köztiszteletben álló, demokráciában hívó emberként felszissenhetett volna, és a szólás szabadságára hivatkozva egy ilyen mondatot vagy nem ír le, vagy tiltakozik tartalma ellen:

„Éppen a közölt valótlanágok és nem igazolt állítások miatt, tudomásom szerint, a kiadó a könyvet levette a honlapjáról és a terjesztést leállította.”

És ha következetesek vagyunk, és ne tudnánk Bartus és Papp László levelezéséről, akkor sem lenne nehéz kitalálni, hogy a terjesztés leállításának „tényét” Papp László Bartus lapjából tudhatta, hiszen írása akkoriban készült, amikor az Amerikai Magyar Népszava vonatkozó „tudósításai”.

Papp László tudatos ferdítését másképpen is tetten érhetjük. Fent tárgyalt írása megjelenése után, 2008 novemberében személyesen is találkoztunk, és többek között írásában jelen lévő tartalmi tévedésekről, következetlenségekről is beszélgettünk. Mégis, a *Bécsi Napló* 2009. január-februári számában nyomtatásban is megjelent változatban⁵⁹ újra viszontlátjuk a recenzensi „munkáját” alapjaiban megkérdőjelező, fent már jelzett tévedéseket. Papp László annyira nem volt képes önreflexióra és állításai újrágondolására, hogy az anonimizálással kapcsolatos tévedésein kívül, többek között, 2009-ben is képes volt megismételni azt a már 2008-ban is valótlan állítást, miszerint a kutatáshoz/könyvhöz kapcsolódó szervezeti adatbázis egyik megadott honlapon sem elérhető. No comment!

A könyvről szóló ismertetések sorában ki kell térnünk még Nagy Károly akkoriban megjelenő egyik írására is. Noha nem feltételezem, hogy Nagynak érdeke lett volna a kötetek „zárolása”, és azt sem, hogy szoros baráti kapcsolatokat ápolna Bartussal, akaratán kívül azonban hozzájárult ahhoz, hogy – jóhiszemű, ám szintén felszínes olvasóként – a könyvről már-már kanonizálódott előítéleteket megerősítse. Ezáltal részese lett

⁵⁹ A *Bécsi Napló* Elmulasztott alkalom. Az amerikai magyarokról címmel Papp László és Nagy Károly tanulmányunkban tárgyalt írásait (utóbbiét kissé rövidítve) közli.

a kötet terjesztését, betiltását kezdeményező és elrendelő személyek utólagos legitimációjához, vagy legalábbis lelki megnyugvásukhoz. Annál is inkább, mert a *Bécsi Napló*ban közölt Papp László- és Nagy Károly-írás megjelent a MeH napi sajtófigyelőjében is,⁶⁰ amelynek olvasói többek között a MeH „illetékesei” és munkatársai, illetve (akár az USA-ban is élő magyar) sajtómunkások is. Ám szövege, illetve az arról szóló tudósítás korábban is megjelent Bika Julianna, Bartus László és Papp László szövegeinek társaságában, éppen a Bika által szerkesztett *Nyugati Hírlevél*ben.⁶¹

Röviden tekintsük át Nagy Károly szövegét is, aki szintén interjúalanyom volt, azonban írásában ezt ő sem említi. Hogy milyen gyorsan írta recenzióját, csak sejteni lehet: az egyik nekem írt október 16-i levelében már közli, hogy olvassa a kötetet és írni tervez róla, október 20-án már kész is van. Valószínű, néhány napnál nem sokkal több jutott a kötet elolvasásához és a recenzió elkészítéséhez, azonban ő hivatásos szociológus, tehát elméletileg könnyebb helyzetben volt.

A másik két recenzióhoz képest Nagy Károly valamivel alaposabb, részletesebben taglalja a kötetben foglaltakat. Azonban egyfajta felszínesség őt is jellemzi, hiszen nála is visszaköszön az a már mondhatni csapdaszerű dolog, ami Papp Lászlónál is: mint volt interjúalany illene tudnia, ezek anonim interjúk voltak, a beszélt nyelv szerinti leírás pedig miért fontos. Mivel ezeket már korábban a másik két recenzens kapcsán is kifejtettem, itt csak a recenzens felszínességét ábrázolandó beidézek egy részt tőle:

⁶⁰ MeH, *Napi sajtófigyelő*, 2009. február 21.

⁶¹ A szöveg (címe: *Egy magyar-Amerika történet*) első változatát szerzője elküldte nekem 2008. október 20-án, amelyre néhány megjegyzést küldtem. 2008. október 22-re elkészült végleges verziója is, amely október 23-án megjelent a Magyar Öregdiák Szövetség – Bessenyei György Kör honlapján (<http://www.hhrf.org/bessenyei/hu/archives/3>), majd a Bika Julianna által szerkesztett *Nyugati Hírlevél* 2008. november 5-i száma is tudósít e szövegről. A szöveg 2008. december 3-án megjelenik az MBK honlapján, (<http://www.mbk.org/Article638.html>), 2009 elején a már említett *Bécsi Napló* számában, és végül Magyarországon is közli a *Hitel* c. folyóirat 2009/4-es számában. E kötet kapcsán Nagy Károly igazi láthatatlan „gatekeeper”-ként is viselkedett, hiszen az előbbieken említett fórumokon kívül írását eljuttatta az MTA Nyugati Magyar Tudományos Tanács könyvről (is) szóló 2009. márciusi és májusi rendezvényeire, valamint az AHEA (American Hungarian Educators’ Association – Amerikai Magyar Tanárok Egyesülete) szervezésében a Berkeley Egyetemen tartott könyvbemutató részvevőinek is – miközben egyik rendezvényen sem jelent meg személyesen.

„Történészek, szociológusok, politológusok inkább odaadják az interjú alanyoknak a hangfelvételek pontosan leírt szövegeit, hogy ők maguk rendelkezhessenek fölötte pótlásokkal, pletykaszintű megjegyzések, ismétlések, hibák, elszólások, pongyolaságok kihagyásával, javításokkal, módosításokkal, kiegészítésekkel. Hozzájárulásukkal aztán az interjúalanyok szöveggondozásának a végeredménye az, ami nyomtatásra, kiadása kerül. Az is sajnálatos, hogy a könyvben idézett interjú részletek azonosító számai túl gyakran nem felelnek meg az I. számú melléklet „Interjúalanyaink voltak” listája (457–458. oldal) számainak, személyeinek. Amikor egy Los Angeles-i iskoláról a lista szerint Connecticut-i lakost, egy Sarasota-i iskoláról Chicago-i és San Francisco-i lakosokat idéz a könyv, csökken a hitelesség.”

Ráadásul Nagy Károly annyira felületes volt e tekintetben, hogy miután magánlevélben jeleztem neki, hogy nézze meg a 34. oldalon lévő módszertani megjegyzést, amiből kiderülne, hogy az idézetek utáni számok nem az interjúalanyok *Melléklet*ben nevesített kilétét fedik, ő csak nevéit ért meg belőle:

„E módszer anonimitást biztosítani szándékozó alkalmazását a 34. oldalon indokolja meg Papp Z. Attila.”

Recenziójában nem értette meg tehát, ha egy interjú anonim, akkor nem várható el, hogy leírjuk az idézett részek adatközlőit. Valószínű Nagy sosem dolgozott fel kvalitatív módszerekkel interjúkat, így ezért Bikához hasonlóan ő sem tudja, miért fontosak a szöveg szerinti leírások. Ám felszínes olvasói-recenzensi magatartását hadd illusztráljam még két mozzanattal.

A demográfiai rész *Bevezető*ben való utalásakor azt írjuk: „az újabb népszámlálások, és az azt kiegészítő egyéb felmérések nem kérdeznak rá az anyanyelvre”. Ezt Nagy Károly mintegy kiegészítve, jelzi, nem igaz, hiszen mint ahogy 1980 óta mindig, 2010-ben is rá fognak kérdezni a személy származására, illetve az otthon beszélt, angoltól eltérő nyelvre. Csakhogy pont ez gond: az etnikai származás alapján azt tudjuk meg, kinek van például magyar felmenője (2000-ben ez kb. 1,398 millió személy volt), míg az otthon beszélt, angoltól eltérő nyelvet használók köre esetünkben azokra utal, akik tudnak magyarul és használják is azt otthonukban (mintegy 117 ezer személy az 5 év fölötti népességben 2000-ben). Ám mi van

a vegyes házasságban élőkkel, akiknek anyanyelve ugyan a magyar, otthonukban viszont nem használják azt sem élettársukkal, sem gyerekeikkel? Vagy mi van azokkal, akik egész egyszerűen lemondanak az anyanyelvről, és tudatosan csak az angolt használják? Igenis, azt állítjuk, a magyarok számát pontosabban meg lehetne határozni, ha az anyanyelvre is rákérdeznének (mint például Kanadában).

Nagy Károly recenziójának egy másik sarkalatos pontja, hogy bizonyos – akár általam vagy az interjúalanyaim által használt – kifejezésekkel nem ért egyet. Pedig azoknak a kifejezéseknek a definíciója, amelyeket szóvá tesz, a könyvben is megtalálható, illetve szakirodalmi hivatkozásait is megadtuk. A gyökértelenség vs. transzplantáció vitának például nagy irodalma van, ám Nagynál csak annyi csapódik le, ők (mármint az amerikai magyarok) nem „gyökértelének”, hiszen igenis vannak gyökereik. Ám hogy ez az egész vita miről szól, illetve azt, hogy összegző írásomba milyen következtetésre jutottam e vita kapcsán, nem említi meg. Kifogásolja, hogy azt írjuk, a szervezeti életben való részvétel, nem „szabadidős” tevékenység. Pedig munkahellyel rendelkező alanyaink angol nyelvű környezetben dolgoznak, beleértve akár Nagy Károlyt is, aki főállásban, felsőoktatásban tevékenykedő oktatóként gondolom, nem magyar nyelvű szövegeket oktat szociológia gyánánt. De talán érdemes lett volna az időhasználatról szóló alfejezetet elolvasni, recenzióban is felhasználni, mert akkor világosabb lett volna, miért használom az *Összegzésben* a szabadidő kifejezését.

Egy másik, szintén felszínesen megkérdőjelezett kifejezés az ún. „magyarkodás”. Ahelyett, hogy azt emelné ki, interjúalanyaim egy része (hogy Nagy honnan veszi, hogy pontosan hat személy használta e kifejezést, számomra talány) milyen értelemben használja e kifejezést, normatív módon szótárt vesz elő, és annak a definícióját adja meg. Pedig célszerűbb lett volna, ha legalább egy-két olyan részt is elolvasott volna, és beidézte volna, ahol a kifejezést alanyaink elmésélési alapján definiáljuk. Íme néhány példa:

„egy konkrét szervezeti életen is túlmutató tevékenység-együttes” (135. oldal)

„Művelői számára a „magyarkodás” kifejezetten pozitív érzés, cselekvés-együttes, etnikai közösségi, ha úgy tetszik családi, baráti örömförzés. A kifejezés tehát ebben a kontextusban nyer értelmet, és mint ilyen, valamiféle pozitív érzésre, aktív jelenlétre utal.” (136. oldal)

„A 'magyarkodás' érzések szintjén és intellektuálisan is olyan örömforrás, amely kiteljesíti az egyének életét, valamiféle plusz töltetet ad. Ennek következtében az életük felfokozottabb, ugyanakkor stresszesebb is lesz, de a közösségi élmény, a magyar nyelvű baráti körök kialakulása, továbbélése, illetve az anyanyelvi intellektuális, művészi élmények mindenért pótolják az idejük, szabadidejük nagy részét erre áldozó közösségi egyéneket.” (137. oldal)

Vagy akár azt is jelezni kellett volna, hogy a kötetben van egy rész, ami éppen a kifejezés körüli bizonytalanságokat, ellentmondásokat jelzi, éppen azt, hogy van, aki pejoratív, és van, aki pozitív értelemben használja. Ehelyett azt olvassuk Nagynál, hogy:

„Az általam 50 éve ismert mérvadó köreinkben nem lebecsülő, pejoratív 'magyarkodásnak' hívjuk amerikai magyar szervezeteink, egyházaink, egyesületeink és tagjaik felelős magyarságszolgálati tevékenységeit.”

Érdekességképpen hadd jegyezzem meg itt, hogy nemrégiben egy konferencián Várdy Bélával⁶² beszélgettem, és rákérdeztem e „magyarkodás” kifejezés használatára, mire visszakérdezett: „Mi a gond ezzel? Mi így használjuk!” De ha Várdy, a történész (aki egyébként nem volt interjúalanyom) nem is erősített volna meg abban, hogy e kifejezést igenis használják itt-ott, akkor is a recenzensnek nem (csak) normatívannak kellene egy témához közelítenie, hanem végiggondolhatná, miért használják egyesek így, mások meg amúgy. Vagy a szerző egyáltalán miért tárgyalja külön részben a kötetben ezt a témakört? Ilyen eszmefuttatásban talán segíthetek azzal, hogy a kötet lezárása utáni ilyen irányú kutakodásom során világos lett, hogy a kérdés nem az, hogy e kifejezést pozitív értelemben használják-e Amerikában vagy sem (hiszen így is, úgy is használják), hanem az, hogy aki pozitív értelemben használja, az kissé szégyelli, hiszen tudatában van annak, hogy „otthon”, Magyarországon e kifejezés alatt mást értenek.

Végére hagytam Nagy Károly egy másik vitatott kifejezését: azt sérelmezi, hogy használom a provinciális szót, hiszen amit akár ő, vagy más is tett a magyarság érdekében, az nem az:

⁶² Várdy Béla a szerzője a vaskos *Magyarok az Újvilágban. Az észak-amerikai magyarság rendhagyó története* (A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Budapest, 2000. 840 oldal.) c. kötetnek.

„Nem provinciális, vidéki, hiszen ha a következő részletes és alapos felmérés kutatói majd átnézik az amerikai magyar szervezetek meghívott előadói listáját, akkor ott olyan nevekkal fognak találkozni mint Illyés Gyula és lánya Illyés Mária” stb.

Itt újra egy totális félreértésről, recenziói oda nem figyelésről, vagy szándékos torzításról van szó. Mit is írtam én a vidékiségről a kötetben?

„Szilárd alapok, illetve professzionális menedzsment hiányában, és a minduntalan felbukkanó konfliktusok eredményeképpen a szervezetek egy része nem tud kellő hatékonysággal működni, ezért gyakran egy sajátos vidékiség jellemzi ezeket. (...)A provincializmus szintén nem érték kategória, hanem működési sajátosság, amit leginkább a „se falu, se város” állapotába került ún. „agonizáló törzsek” színjátéka jellemez.”⁶³

E recenziók és a korábban jelzett könyvfogadtatás kapcsán sajnos csak azt állapíthatjuk meg, ha a kutatás során korábban nem gondoltuk volna, hogy az amerikai magyarok egy részében tombol a vidékiség, ezek után még nyugodtabb lelkiismerettel kijelenthetjük: a kötet körüli történések nagyfokú szakmai provincializmusról árulkodnak. Több személy úgy ír levelet hivatalos helyekre vagy akár recenziót a kötetéről, hogy messziről lerí, nem olvasta el. Mi ez, ha nem szakmai felszíniesség? Egy újságíró gyalázkodó leveleket ír, kiprovokál egy helyzetet, majd pedig erről tudósítani akar, mintha semmi köze nem lenne hozzá. A recenzens ismertetése tárgyát nem olvassa el, ám markáns véleményt közöl nyilvánosan. Az ilyen munkát végző személyeknek sajnos csak egy egyszerű javaslattal élhetünk: többet kellene olvasni, és kevesebbet kellene írni, és talán ezáltal az amerikai magyar kisközösségek is jobban járnának! Egy szerző, szerkesztő védtelen a kötetet el nem olvasó recenzensekkel és önjelölt véleményformálókkal szemben. Ha valaki egy könyvet nem olvas el a maga egészében, és pusztán csak saját öngazolását keresi, valójában önmagának árt, és továbbra is saját prekonceptióinak rabja marad. Egy könyvet el nem olvasni nem vétek, ám nyilvánosan írni, beszélni róla úgy, mintha elolvastuk volna, felveti az „ismertető” saját és az ily módon bizonytalan táptalajon létrejött gondolatokat továbbító fórumok felelősségének is a kérdését.

⁶³ Ld. Konstantinovič, Radomir: *A vidék filozófiája*. Forum – Újvidék, Kijarat – Budapest. Az eredetiben ez az utalás a 423. oldal 33. lábjegyzete. Az itt közölt részletek a könyv 422–423. oldalán találhatók.

4. „Zárolás” menedzselése hivatalon belül, avagy a kötetek kiszabadítása és annak ára

Írásom azonban nem a sértődött és minősíthetetlen hangnemben leveleket írogató mindentudó újságírókról, illetve az akár jóhiszemű vagy akár tudatosan ferdítő könyvismertetőik szűklátókörűségéről szól elsősorban. A fenti részletezések azt hivatottak szemléltetni, hogy a közvetlenül vagy közvetetten ilyen szakmai, erkölcsi nívókon álló megkeresések „értő” fülekre találtak magyarországi intézményeknél.

Tekintve, hogy manapság nem szokás és nem ildomos könyveket betiltani Magyarországon, a MeH „illetékesei” is nehéz helyzetben lehetnek. Mindenekelőtt kényelmetlen lehetett, hogy az „áltudományosnak” kikiáltott szerző valójában közeli munkatársuk, akivel ráadásul szakmailag meg vannak elégedve.⁶⁴ Ebből adódóan úgy kellett menedzselni ezt az ügyet, hogy az érintett, illetve a vele napi munkakapcsolatban álló vezető beosztottak minden részletet ne tudjanak meg, vagy legalábbis ne közöljenek személyemmel. Miután 2008. október 23-án például az *Amerikai Magyar Népszava Szabadságban* megjelent a cikk a „zárolás”-ról, rákérdeztem erre a MeH „egyik illetékésénél”, aki azt „javasolta”, ne foglalkozzak az ügygel. Ám, a hivatali logika azt is diktálná, az ügyet jogilag is körül kellett járni, megfelelő jogi (utólagos?) alátámasztás is szükségeltetett.⁶⁵

Törzsök Erika egyszer még 2008 novemberében a hivatal folyosóján összefutva gratulált az akkor frissen tető alá hozott, a Sapientia-EMTE normatív támogatását biztosító szerződés megkötéséért.⁶⁶ Élve az alkalmammal, felajánlottam szóban is, hogy szívesen elmondom, mit gondolok erről a kötet-ügyről. Lerázott, és azt mondta, őt ez nem érdekli, örül,

⁶⁴ A szakmai visszajelzések szerint és a formális értékelések alapján legalábbis így tűnt. Érdekesképpén hadd jegyezzem meg, éppen a „zárolás” ügyének kipattanásakor, 2008 október-novemberben sikerült véglegesíteni a Sapientia Egyetem normatív finanszírozásának rendszerét, amelyet elejétől végig jómagam dolgoztam ki, illetve vezettem a vonatkozó tárgyalásokat, egyeztetéseket. Az új támogatási rendszer bevezetése a MeH és az EMTE vezetői szerint is sikertörténet. (Ld. például: „*Megnyugtató fejkvóta*”- tájékoztató a romániai magyar felsőoktatás támogatásáról. <http://www.nemzetpolitika.gov.hu/index.php?action=print&item=1035>; 2009. május 12.)

⁶⁵ Mivel a „zárolásról” soha semmilyen hivatalos tájékoztatást nem kaptam, nem tudhatom pontosan jogilag lehetett ezt a tényt alátámasztani. Csak közvetett információm van arról, hogy a MeH-en belül állítólag készült még feljegyzés az ügyről.

⁶⁶ *Új alapelvekre épül az EMTE-PKE finanszírozása.* <http://www.nemzetpolitika.gov.hu/index.php?action=print&item=849>, 2008. november 19.

hogy ez tőle függetlenül zajlik, hiszen van egy szakmai testület, az majd dönt. Hogy milyen szakmai testületről beszélt, nem tudom, és talán sosem fogom megtudni.

Szintén e cikk nyomán megkerestem a kiadó intézet igazgatóját, dr. Terényi Jánost is, akinek, mint előbb már írtuk, maga Bartus 2008. október 13-án megköszönte az „együttműködést” és a „zárólast”. Az MKI vezetője diplomatikus levelében többek között ezt válaszolta:

„Az MKI (is) érdekelt abban, hogy az ügy mindenki számára megnyugtató módon lezáruljon, amire vonatkozóan az optimális módszer a közvetlenül érintettek közötti kontaktusok útján körvonalazódó megoldás, nem pedig különféle jogi vagy hivatali eljárások ’kilátásba helyezése’. Az MKI nem ’záról’, hanem a kialakult helyzetben konzultál a szakmai teljesítést igazoló MeH, valamint a Külügyminisztérium – mint az MKI felügyeleti szerve – illetékeseivel.”⁶⁷

A MeH-en belül mindenképpen tetten érhetünk egyfajta kettős működést. Egyrészt már korábban is dokumentáltuk, hogy a kötet szabad terjesztésének leállítása 2008. október 13–14-re tehető, illetve sajtótűhírek szerint valamiféle Bartus-MeH (szóbeli?) paktum is létezhetett. Ugyanakkor létezett egy általam is látott hivatalos levelezés is a MeH és az MKI között, ami arról szólt, hogy a köteteket a kiadó intézettől átszállítják a MeH-be. Ennek szellemében kezdeményeztem 2009. februárban, hogy a MeH küldjön egy levelet az MKI-ba, amelyben kérjük, hogy 250 példányt juttassanak el a MeH-be. E levelet Gémesi államtitkár azonban nem írta alá, mert kiderült valamiféle ígéret valóban elhangzott Bartus irányába. Második hasonló kísérletem, amelyben „csak” 100 példányt szeretnénk volna elhozattatni, szintén elutasításra talált.

E néhány hónapban a hatalom képviselői egyre arctalanabbak, láthatatlanabbak lettek ebben az ügyben, illetve velem szemben.⁶⁸ Mivel hónapokig semmi érdemi tájékoztatást vagy választ nem kaptam sem-

⁶⁷ Dr. Terényi János levele a szerzőnek, 2008. október 26-án.

⁶⁸ Ennek legnyilvánvalóbb első jele akkor volt, amikor 2008 november 19-én a sajtó jelenlétében ünnepélyes keretek között Gémesi szakállamtitkár aláírta a szerződést a Sapientia Alapítvány képviselőjével. A rendezvény után, miután másokkal kezet rázott az államtitkár sokak meglepetésére nem fogott kezet velem, azaz éppen azzal a személlyel nem, aki az új támogatási rendszert kidolgozta. Nem kell különösebben protokollszakértőnek lenni, hogy ez mit jelent.

milyen megkeresésekre, a kötetekhez pedig sem én, sem más nem férhetett hozzá szabadon, a könyvek „kiszabadításán” 2009 tavaszán el kellett kezdenünk „dolgozni”. A kötet szerzői is hivatalos, ám sosem gyalázkodó leveleket küldtek el különféle intézményeknek, és a magyarországi sajtó egy-két képviselője is elkezdett az ügyről érdeklődni az érintett hivataloknál. Több magyarországi és amerikai magyar szervezet, személy is érdeklődött a kötetek sorsáról a MeH-nél,⁶⁹ illetve az MKI-nál.

A kötet szerzőiként levélben ugyanakkor tiltakozásunkat fejeztük ki a MeH két illetékesénél, Gémesi Ferenc szakállamtitkárnál és Törzsök Erika főigazgatónál is, illetve az MKI-nál, amelyben többek között kifejtettük:

„A szerzők, kutatók nemcsak az ügyben tanúsított eljárás ellen tiltakoznak, hanem azért is, mert nevezett intézmények képviselőinek döntése a szakmai logikát, illetve a demokratikus alapértékeket is egyaránt mellőzi. Azt gondoljuk, az csak egy más korszakban történhetett meg, hogy egy szakmai munkát nem szakmai kritériumok alapján és nem a tudományos mezőben ítélnék meg, illetve 'elzárnak' a nyilvánosság elől. Azt is gondoljuk, a mai Magyarországon elfogadhatatlan, hogy egy szakmai munkáról – a tudományos logikától eltérő más kritériumok alapján – hivatalnokok, felelős intézményvezetők úgy döntsenek, hogy nem engedik a szélesebb szakmai célközönség felé való terjesztését.”⁷⁰

2008 novembere és 2009 áprilisa között az egyetlen személy, aki ez ügyben a MeH-ben érdemben kommunikált velem, Zilahi László főigazgató-helyettes volt. Az ő segítségével sikerült 2009 márciusában – az MKI-val történt hosszas egyeztetése után – mindösszesen 25(!) példányhoz hozzájutnom. És e példányok elszállításakor bizonyosodtam meg saját szememmel is a „zárolás” tényéről is. Noha az intézmény vezetője 2008 októberében azt írta, illetve utolsó és egyszeri személyes találkozásunkkor azt mondta, szó sincs zárolásról, március közepén a kötetek – mint ahogy írásom legelején is jeleztem – az MKI egy kis szobájában kulcsra zárva álltak, egy papírral ellátva: NEM OSZTHATÓ.

2009. április 9-én 15 óra körül azonban Zilahi is jelezte, hogy ő már nem tud többet tenni, ne is keressem már ebben az ügyben, hiszen

⁶⁹ Gémesi szakállamtitkár számára e megkeresések dokumentálhatóan úgy csapódtak le, mint „hangulatkeltés”.

⁷⁰ TILTAKOZÁS, 2008. március 25.

a kötetek sorsáról Gémesi szakállamtitkár úr dönt. Mivel Gémesi nem állt szóba velem/velünk, tiltakozásunkra sem válaszolt, és nem lévén más választásunk, ekkor korábbi tiltakozásunkat 2009. április 9-én 16 óra 19 perckor elektronikusan elküldtük Kiss Péter akkori kancelláriaminiszternek is. Még ugyanaznap⁷¹ 17 óra tájban Zilahi telefonon jelezte, ha igaz az, hogy a kötet miatt a Magyar Szociológiai Társaság (MSZT) nem akar engem etikai bizottság elé citálni (ahogy azt Bartus korábban állította), akkor már akár másnap hozzáférhetünk a könyvekhez. Ezt könnyen tudtam igazolni, hiszen volt egy levelezésem, amelyből kiderült, hogy az MSZT elnöke is elítéli azt, hogy egy szakmai kiadvány nem kerül a szélesebb, szakmai nyilvánosság elé. 2009. április 10-én a köteteket a MeH-be szállították, és rá néhány napra 2009 április közepén a még 2008 augusztusában kinyomtatott közel 400 példányhoz valóban hozzáfértünk.

Csakhogy a korábban Kiss Péternek írt levelet Gémesi szakállamtitkár úr nem tudta „megbocsátani”, hiszen úgy értelmezte, őt megkerülve, felettesének írtam őt is érintő levelet.⁷² 2009. április 22-én Zilahi szóban közölte, noha szakmailag elégedettek velem, politikai döntés született arról, hogy elválnak útjaink, 2009. június 3-án pedig Gémesi úrtól megkaptam azt a hivatalos levelet is, amelyben az áll, hogy 2009. május 31-től kezdődően felmentenek. Mindez azért, mert időközben módosult a hivatal SZMSZ-e, és „az átszervezés következtében munkaköre feleslegessé vált”.

* * *

Ötényfeltárásom tehát egy kötet „zárolásáról” és későbbi „kiszabadításáról” szolt, ám azt gondolom, értelmezése messzebbre vezet: noha első olvasatban egy felszínes olvasóból sértődött újságíróvá avanzsáldott személy akciójáról van szó, valójában a mai magyar politikai elit egy részéről, hivatalban lévő személyek attitűdjeiről van szó. Nevezetesen arról a – szakmailag, erkölcsileg teljesen elfogadhatatlan, a demokratikus gondolkodásnak gyökeresen ellentmondó – beállítódásról, hogy egy bármilyen vitatott írástól és szerzőjétől legcélszerűbb radikálisan „meg-

⁷¹ Talán véletlen, talán nem, éppen aznap terjedt el az a híresztelés is, hogy Törzsök nem fog megbízatást kapni a kormányváltás utáni új struktúrában. Ugyanakkor azt sem tudhatom, a Kiss Péternek elküldött levél és az itt jelzett telefonbeszélgetés között van-e bármilyen összefüggés.

⁷² Ami nyilván csak részigazság. Arról én nem tehetek, hogy a hivatal vezető munkatársai hónapokig nem akartak érdemben beszélni erről az ügyről velem.

szabadulni”: a közpénzen kinyomtatott köteteket kis szobába kell elrejteni, a szerzőt pedig állásából ki kell rúgni. És mindez 2009 tavaszán, Magyarországon.

A „kiszabadított” könyveknek 2009 májusában és júniusában több helyen is volt bemutatója, szabadon terjeszthettük.⁷³ Többek között az AHEA éves, a Berkeley Egyetemen tartott konferenciáján is, ahol a kötetnek két referense volt,⁷⁴ akik miután részleteiben megismerték e „zárolásos” sztorit, „az USA-ban élő és az egész nyugati magyarság nevében” elnézést kértek a történetek miatt. Nem vagyok érzelgős típus, ám ez a gesztus, mi tagadás, jólesett, és magamban azt gondoltam, az ügyben érintett jelenlegi és/vagy volt magyarországi döntéshozóknak és hivatalosságoknak is lenne mit tanulniuk még demokratikus jóízlésből.

Végül röviden ezt az egész „zárolásos” dolgot úgy jellemezhetnénk, hogy a sértettség hiszterizálása kapcsolódott a szakmai felszínességgel, amit a magyar hivatalosságok demokrácia melletti deficites elköteleződésük okán nem tudtak megfelelően kezelni. Ezzel sikerült egy újabb „rossz gyakorlattal”, fölös sértettségekkel hozzájárulni az amerikai magyarok és magyarországi hivatalok sanyarú kapcsolattörténetéhez.

⁷³ 2009 júniusában tartott bemutatón példányokat akart vásárolni a Külügyminisztérium egyik jelenlévő könyvtárosa, „mert már annyit hallott erről a könyvről, és megbízatása van, hogy megvásárolja, számlát is tud adni.” Közöltük, sajnos nem tudjuk a könyveket eladni, ám adományozni igen. Így sikerült a Külügyminisztérium háttérintézménye által kiadott, és hónapokig a nyilvánosságtól elzárt kötetekből a minisztériumnak is juttatni. Szintén 2009 júniusában sikerült kötetet adományoznom a Miniszterelnöki Hivatal könyvtárának is.

⁷⁴ A kötet referensei Némethy Kesserű Judith (New York University) és Szentkirályi Endre (Nordonia Hills City Schools, Northfield, Ohio) voltak

SZÁMUNK SZERZŐI

BEREZNAVY ANDRÁS, történész-kartográfus
London

BOGDÁN ANDREA, jogász
Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár

CSEBNICSKÓ ISTVÁN, nyelvész
II. Rákóczi Ferenc Tanárképző Főiskola, Beregszász

FILEP TAMÁS GUSZTÁV, művelődéstörténész
Budapest

MISKOLCZY AMBRUS, történész
ELTE Román Filológiai Tanszék, Budapest

MOHACSEK MAGDOLNA, jogász
Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár

PAPP Z. ATTILA, szociológus
MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest

PETŐCZ KÁLMÁN, politológus
Fórum Intézet, Somorja

TÓTH KÁROLY, kutatásvezető
Fórum Intézet, Somorja

TÓTH MIHÁLY, jogász
Ukrán Tudományos Akadémia, Jogtudományi Intézete,
Kijev